

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA KAMU YARARI BAĞLAMINDA DEVLET
BAŞKANINA KARŞI AYAKLANMA

Omar ALOSMAN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA KAMU YARARI BAĞLAMINDA DEVLET
BAŞKANINA KARŞI AYAKLANMA

Omar ALOSMAN

Danışman: Doç. Dr. Ömer KORKMAZ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Fatih ORHAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet Ali AYTEKİN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu alışma, jürimiz tarafından Temel İşlam Bilimleri Ana Bilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç Dr. Ömer KORKMAZ
(Danışman)

ye: Prof. Dr. Nasi ASLAN

ye: Doç. Dr. Ali HATALMIş

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, izelge, çekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

1. Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 2. Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 3. Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 4. Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 5. Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 20...

İMZA

Omar ALOSMAN

ÖZET

KAMU YARARI BAĞLAMINDA DEVLET BAŞKANINA KARŞI AYAKLANMANIN HÜKMÜ

Omar ALOSMAN

Doktora Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ömer KORKMAZ

Eylül 2022, 229 sayfa

Araştırmada yüzyıllardır güncelliğini koruyan bir mesele olan “Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma” meselesi; İslam hukukunun temel ilkeleri bağlamında incelenecektir.

Araştırmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, sınırlılıkları ve yöntemine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Birinci bölümde devlet başkanının hak ve sorumlulukları ve İslam’da yönetim teorisi ele alınmıştır. İkinci bölümde, zalim devlet başkanına karşı halkın sorumlulukları başlığı altında, zalim devlet başkanlarına karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğiyle ilgili âlimlerin görüşleri değerlendirilmiş olup sivil gösterilerin hükmüne dair bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise devlet başkanına karşı ayaklanma konusu İslam hukuku bağlamında ele alınmıştır. İslam Târihi’nde görülen en önemli ayaklanma örnekleri ve âlimlerin bunlara dâir görüşleri ışığında günümüzün önemli ayaklanmalarından birine dönüşmüş olan Suriye örneği özelinde devlet başkanına karşı ayaklanmanın dini hükmü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Devlet Başkanı, Ayaklanma, Gösteri, Suriye, Arap Baharı.

ABSTRACT**UPRISING AGAINST THE PRESIDENT IN THE CONTEXT OF THE PUBLIC
BENEFIT IN ISLAMIC LAW****Omar ALOSMAN****PhD Thesis, Department of Basic Islamic Studies****Supervisor: Doç. Dr. Ömer KORKMAZ****September 2022, 229 pages**

This research discusses an issue that occupies the minds of people. The issue is the revolt against the ruler. This issue had been discussed in the first part of this research through looking at the fundamental rules and the religious evidences.

The revolt against the ruler attracted by two fundamental rules, every rule proves the revolt against the ruler: The purposes of law which precedes the protecting of religion to the rest of necessities and warding off corruption takes precedence over bringing benefits. The research, also, showed chained samples from Islamic history of revolt against rulers and their causes and sayings of scholars towards them. The second part of the research is a practical sample of it. The Syrian revolution was a practical ruling the right to revolt against the ruler. The research discussed all the sides which affect ruling such as religion learning, health care, security, economic, freedom and services .before and after the beginning of the Syrian revolution to the mean time.

After the comparison audit and inference (reasoning), we reached to the rule: to revolt against the ruler of Syria in private and in most of the Arab World because of the ruling and the causes and the diseases which are common among the Islamic Arab countries.

Keywords: The Ruler, Rules, Demonstration, The Syrian Revolution, Arab Spring.

ÖNSÖZ

Devlet başkanına karşı ayaklanma meselesini; birçok âlimin hakkında mübâh, vâcib ve haram şeklinde farklı görüşler belirttiği, bu görüşlerin ise üç farklı doğrultuda olduğu karışık meselelerden biri olarak kabul etmek mümkündür. Bu ihtilâfın ilk olarak Arap halklarının devlet başkanlarıyla ilişkisine, ikinci olarak da Arap Baharı'na büyük bir etkisi olmuştur. Zira Arap halkı belirli bir ölçüde dindardır ve din onları etkileyen en temel faktördür. Bu yüzden bir fiilin dinen haram olduğu söylendiğinde, halkların genel çizgisinin bu fiilin karşısında durmak olduğu görülür.

Arap ülkelerinde devlet başkanlarına karşı ayaklanmak asırlardır haram kabul edilmiş ve devlet başkanının kendisine yaklaşılması caiz olmayacak bir dokunulmazlığa sahip olduğuna dair Arap toplumlarında bir algı oluşmuştur. Bu ise uysal, boyun eğen ve her şeyi kabullenen bir nesil doğurmuştur.

Arap devlet başkanlarının taşkınlıkları da hayal edilemeyecek bir raddeye gelmiş ve bu Arap halklarında bir kıpırdanma hâli meydana getirmiştir. Bu hâl ise Arap ülkelerinin çoğunu içine alan büyük bir Arap Baharı'nı doğurmuştur. Bu durum, bahar mevsiminin güzellikler getirmesi ve mutedil olması ümidiyle Arap Baharı olarak isimlendirilmiştir. Bu ayaklanmaların fikhî niteliği ve hangi kapsamda değerlendirilebileceğine dâir âlimlerin farklı tutumları olmuştur. Bazıları bunları haram görüp yalnızca Batı'nın emellerine hizmet ettiğini düşünürken, bazıları da bunları alkışlamış ve bunlara bilfiil katılım sağlamıştır. Bu araştırma da halkların haklarını ve devlet başkanlarının sınırlarını yeni nesillere öğretmek; devlet başkanı ve halk arasındaki ilişkiyi haklar ve sorumluluklar bağlamında yeniden çizmek ve devlet başkanına karşı ayaklanmanın fikhî hükmünü, özellikle günümüzdeki Arap Baharı'nın şer'î durumunu tespît etmek için hazırlanmıştır.

KISALTMALAR

b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölüm
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sâire
y.y.	: Yayın yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Önemi	1
3. Araştırmanın Amacı.....	2
4. Araştırmanın Sınırı/Kapsamı	3
5. Çağdaş Literatür Değerlendirmesi ve Araştırmanın Özgünlüğü	4
6. Araştırmanın Yöntemi	5

BÖLÜM I

DEVLET BAŞKANI VE İSLAM'DA YÖNETİM TEORİSİ

1.1. Hâkimin (Devlet Başkanının) Anlamı	6
1.1.1. Sözlük Anlamı	6
1.1.2. Fıkî Terminolojide Anlamı	6
1.1.3. Hâkim, Halife ve Emir Kavramları Arasındaki Fark.....	7
1.2. Usul Kaidesinin Anlamı.....	8
1.2.1. Makâsıd ve Zarûrât-ı Hamse Kavramları	9
1.2.2. “Def’i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır.” Kaidesinin Anlamı.....	11
1.3. İslâm’da Yönetim Teorisi	14
1.3.1. Yöneticide Bulunması Gereken Şartlar	14
1.3.1.1. Müslüman Olmak.....	14
1.3.1.2. Ergen Olmak	14
1.3.1.3. Akıllı Olmak	15
1.3.1.4. Hürriyet	15

1.3.1.5. Erkek Olmak	15
1.3.1.6. Kureysli Olmak	16
1.3.1.7. Adalet	17
1.3.1.8. İctihat.....	18
1.3.1.9. Yeterlilik.....	19
1.3.2. Yöneticinin Sorumlulukları	19
1.3.3. Yöneticinin Tayin Edilme Yöntemi.....	22
1.3.3.1. Yöneticinin Tayininde Şer’î Yöntem	22
1.3.3.2. Devlet Başkanı Seçmenin Modern Yöntemi: Demokrasi	26
1.3.3.3. Muteğallib Devlet Başkanı.....	28
1.3.3.4. İslâm’da Devlet Başkanlığının Süresi	32
1.3.3.5. İslâm’da Yöneticinin Hakları	38
1.3.3.6. İslâm’da Yönetilenlerin Hakları.....	44
1.3.3.7. Mevcut Yöneticilerin Şer’an Durumu.....	52

BÖLÜM II

ZALİM DEVLET BAŞKANINA KARŞI HALKIN HAK VE SORUMLULUKLARI

2.1. Zulüm ve Cevrin Anlamı	58
2.2. Zulmün Çeşitleri	59
2.3. Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviyye’ye Göre Zâlim Devlet Başkanı.....	60
2.4. Devlet Başkanlarından Sâdır Olan Zulüm	62
2.5. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Tutum	63
2.5.1. Âlimlerin Zâlim Devlet Başkanına Karşı Tutumu.....	63
2.5.1.1. Devlet Başkanının Zulmüne Sabretmenin Vâcip Olduğunu Söyleyenlerin Delilleri	64
2.5.1.2. Devlet Başkanının Zulmüne Karşı Çıkmanın Vâcip Olduğunu Savunanlar ve Delilleri.....	66
2.5.1.3. Delillerin Değerlendirilmesi ve Tecih.....	69
2.5.2. Zâlim Devlet Başkanına Nasihat Etmek.....	73
2.5.2.1. Velîyyü’l-Emre veya Devlet Başkanına Nasihat Etmek	74
2.5.3. Devlet Başkanına Karşı Yapılan Sivil Gösterilerin Hükmü	81
2.5.3.1. Sivil Gösterilerin (Muzâherât) Anlamı	81

2.5.3.2. Grevin (el-İdrâb ani'l-amel) Anlamı	82
2.5.3.3. Sivil Gösteri ve Grevlerin Hükmü	82
2.5.3.4. Sivil Gösterilerin Şartları	89
2.5.3.5. Gösterileri Haram Kabul Edenlere Verilen Cevaplar	90
2.5.3.6. Sivil Gösterilerin Hükmünün Özeti ve Tercih	92

BÖLÜM III

DEVLET BAŞKANINA KARŞI AYAKLANMA VE SURİYE ÖRNEĞİ

3.1. Kavramsal Çerçeve	93
3.1.1. Hurûcun/Ayaklanmanın Anlamı.....	93
3.1.2. Bağyin Anlamı.....	94
3.1.3. Bâğîler ve Hâricîler Arasındaki Fark.....	95
3.1.4. Bağy ve Hurûc/Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Arasındaki Fark.....	96
3.2. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma	98
3.2.1. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Târihsel Kökenleri.....	98
3.2.1.1. Hz. Hüseyin'in Ayaklanması (h. 61/ m. 680)	102
3.2.1.2. Tevvâbîn Ayaklanması (h. 65/m. 684).....	103
3.2.1.3. Abdullah b. Zübeyr Ayaklanması (h. 73/m. 692)	104
3.2.1.4. Abdurrahman b. Eş'as Ayaklanması, Fukahâ Ayaklanması (h. 83/m. 702)	104
3.2.1.5. Zeyd b. Ali Ayaklanması (h. 125/m. 742).....	106
3.2.1.6. Muhammed b. Abdullah b. Hasan Nefs-i Zekiyye Ayaklanması (h. 145/m. 762)	107
3.2.1.7. Ahmed b. Nasr el-Huzâ'î'nin Ayaklanması (h. 231/m. 845)	109
3.2.1.8. Halep Halkının Ayaklanmaları (h. 505/m. 1111).....	110
3.2.2. Ayaklanmaların Fıkha Etkisi	111
3.2.3. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklananın Tekfir Edilmesi	113
3.3. Günümüzde Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Örnekleri	113
3.3.1. Devrimin Tanımı	114
3.3.2. Arap Baharı'nın Sebepleri	114
3.3.2.1. Politik Sebepler	116
3.3.2.2. Güvenlikle İlgili Sebepler.....	116
3.3.2.3. Ekonomik ve Sosyal Sebepler	117

3.3.3. Arap Baharının Başlangıcı.....	118
3.4. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Hükümü	120
3.4.1. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Gören Âlimlerin Görüşleri ve Delilleri	120
3.4.1.1. Kâfir Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmak	123
3.4.1.2. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Şartları.....	124
3.4.1.3. Devlet Başkanının Kâfir Olduğuna Ne Zaman Hükmedilir?	126
3.4.1.4. Kâfir Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Hükümü	127
3.4.1.5. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Görenlerin Delilleri	129
3.4.2. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Caiz Gören İmamların Görüşleri ve Delilleri	144
3.4.2.1. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Hususunda Mezheplerin Görüşü	146
3.4.2.2. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Caiz Gören Çağdaş Âlimlerin Görüşleri	156
3.4.2.3. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Caiz Görenlerin Delilleri.....	158
3.4.3. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Görenlerin ve Vâcip Görenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi	166
3.4.3.1. Ayaklanmayı Haram Görenlerin Delillerinin Değerlendirilmesi....	167
3.4.3.2. Ayaklanmayı Caiz Görenlerin Delillerinin Değerlendirilmesi	174
3.4.3.3. Sahâbenin Fitne Dönemlerindeki Tutumlarıyla İstidlâlinin İncelenmesi.....	179
3.4.3.4. Görüşlerin İncelenmesi ve Tercih	180
3.4.3.5. Değerlendirme	185
3.5. Suriye Ayaklanmasının Şer'î Hükümü	186
3.5.1. Din Âlimlerinin Suriye Ayaklanması Hususundaki Tutumları	187
3.5.1.1. Suriye Ayaklanmasını Destekleyen Âlimler	188
3.5.1.2. Suriye Ayaklanmasına Muhalefet Eden Âlimler	190
3.5.1.3. Suriye Ayaklanması Konusunda Tarafsız Kalan Âlimler	195
3.5.1.4. Rejim ve Ayaklananlar Arasında Görüş Değiştiren Âlimler	197
3.5.2. İslam'daki Maslahat ve Mefsedet İlkesi ve Makasıdu's-Şerîa'ya göre Suriye Ayaklanmasının Şer'î Hükümü	202

3.5.2.1. Maslahat ve Mefsedet Kaidesine Göre Suriye Ayaklanması	
Hükmü	202
3.5.2.2. Zarûrât-ı Hamse Kaidesine Göre Suriye Ayaklanması	
Hükmü	203
3.5.2.3. Yukarıda Geçen Delillere Dayanarak Suriye Ayaklanması	
Hükmü	204
SONUÇ	207
KAYNAKÇA.....	210
ÖZGEÇMİŞ	229

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Âlimlerden birçoğu, devlet başkanına karşı ayaklanma meselesini incelerken klasik yöntemler izleyerek ayaklanmanın haram, mübah ya da vâcip olduğunu belirten nassları esas almış ve bunlarla yetinmiştir. Bu yüzden ayaklanmanın hükmüne dâir, birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmış ve görüşler ortaya çıkmıştır. Zira dinî nasslar, tek başına ele alındığında farklı şekilde anlaşılmaya müsaade etmektedir. Bu çalışmada da söz konusu durum göz önünde bulundurularak nassları, yine onlardan çıkarılan ve onları bir düzen içerisinde ele alan kaideler ve nassların gerçekleştirmek için geldiği şer‘î makâsîd çerçevesinde ele alınması tercih edilmiştir. Sonra da İslâm şer‘îyatının makâsîdine en yakın ve vakıya da en uygun hükme ulaşabilmek için ilgili naslar ve kaideler bugünkü vakıya tatbik edilmiştir.

Devlet başkanına karşı ayaklanmanın hükmü, yani caiz olup olmadığı konusunda belirleyici olan kaidelere bakıldığında ise bu konunun genel anlamda iki kaidenin dışına çıkmadığı görülür. Bunlar; “*Der’u’l-mefâsid evlâ min celbi’l-mesâlih*” (Mefsedeti uzak tutmak, maslahatı temin etmekten önce gelir.) kaidesi ve şeriatın makâsîdinden olan zarûrât-ı hamsedir. Çalışmada devlet başkanına karşı ayaklanma meselesi bu iki kaide de temel alınarak incelenmiş, özellikle günümüzde önemli ayaklanmalardan biri olan Suriye ayaklanması örneğine tatbik edilmiştir. Esasen Suriye ayaklanması; hem bu araştırmanın yapılması konusunda bir ilhâm kaynağı hem de bu araştırmadaki soyut hükümlerin tatbik edilmesine imkân sağlayan pratik bir örnek olmuştur.

Bu araştırmada devlet başkanına karşı ayaklanma meselesi İslam hukukunun temel ilkeleri bağlamında değerlendirilmiş olup İslâm Tarihinde görülen en önemli ayaklanma örnekleri ve İslam âlimlerinin bunlara dâir görüşleri ışığında günümüzün önemli ayaklanmalarından birine dönüşmüş olan Suriye ayaklanması ve bu ayaklanmanın hükmü beyan edilmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, incelediği konu ve ulaştığı sonuçlara dayanmaktadır. İncelediği konu, günümüzde Arap ülkelerinin çoğunu ilgilendiren bir konu olan devlet

başkanına karşı ayaklanma ve ona karşı yapılan gösteri ve eylemlerin, daha geniş bir bakış açısıyla Arap Baharının hükmü konusudur.

Öte yandan araştırmada ulaşılan sonuçların; hâlen savaşıp duran birtakım kimselere yol göstererek doğruya ulaşmalarına katkı sağlaması da mümkündür. Bunun gerçekleştirilmesi ise binlerce masumun kanının dökülmesinin önüne geçilmesi demektir.

Ayrıca bu araştırmanın, halkları devlet başkanlarına karşı sorumluluklarını bilmedikleri için kargaşanın hüküm sürdüğü ülkelerde istikrârın sağlanmasında rol oynaması da mümkündür. Nitekim bu durumdaki ülkelerde, halk devlet başkanının en ufak bir hatasına dahi tahammül edemeyip kargaşaya sebebiyet vermektedirler. Bu araştırma ise birçok yerde bireyin, uğradığı zararı toplumun maslahatını gözeterek görmezden gelmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bunun yanında, güvenlik ve istikrârı korumak adına devlet başkanlarının bazı hatalarına katlanılması gerektiği de belirtilmiştir.

Araştırmada âlimlerin ümmetin kalkınmasındaki rolüne de değinilmiş ve doğru yoldan sapan devlet başkanlarını ikaz ederek onları doğruya yönlendirmelerinin önemine vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde âlimlerin halkları vatanlarını inşâ etmeleri ve anlaşmazlıkları bir kenara bırakmaları, haddini aşan kimselere karşı direnmeleri için yönlendirerek üstlenmeleri gereken önemli role de değinilmiştir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada; İslâm ve Arap dünyasında tartışma konusu olup Müslümanlar arasında ayrılık çıkmasına sebep olan birçok siyasi-fikhî soruya cevap bulunmaya çalışılacaktır, bunların en önemlileri şunlardır:

Günümüz devlet başkanlarının şer'an durumu nedir?

Silah ve kaba kuvvet yoluyla yönetimi ele alan zorba devlet başkanının hükmü nedir?

Devlet başkanını seçmek için demokratik seçimlerin kullanılmasının hükmü nedir?

Devlet başkanının görevini belirli bir süreyle sınırlandırmanın hükmü nedir?

Yönetici ve yönetilenlerin hak ve sorumlulukları nelerdir?

Ülû'l-emr ve devlet başkanlarına itâatin şartları ve sınırları nelerdir?

Arap Baharı'nın hükmü nedir?

Sivil gösterilerin ve protestoların hükmü nedir?

Devlet başkanına sosyal medya üzerinden açıkça nasihatte bulunmanın hükmü nedir?

Zâlim devlet başkanına karşı silahla ayaklanmanın hükmü nedir?

Devlet başkanına karşı ayaklanma neye denir ve bağy, yol kesme, savl, hirâbe gibi kavramlardan ve Hâricîlerin yaptıklarından farkı nedir?

Kâfir olduğu sâbit olmuş olan devlet başkanının yönetimi altında kalmanın hükmü nedir?

Müslüman için hangisi daha hayırlıdır: Toplumun birliğini korumak adına eziyet çekmeye, zarar görmeye ve haksızlığa sabretmek mi yoksa kanların akmasına yol açacak olsa dahi zulme karşı ayaklanıp zâlimlere direnmek mi?

Araştırmada, bunlar dışında birçok soru da cevaplanmaya çalışılacaktır.

4. Araştırmanın Sınırı/Kapsamı

Devlet başkanına karşı ayaklanma meselesi, ilk nesil olan sahâbe-i kirâmın dahi hakkında ihtilâfa düştükleri, bu ihtilâfın bugüne kadar da devam edip kimilerinin desteklediği kimilerinin de karşı çıktığı ihtilaflı meselelerdendir. Zalim siyasetçilerin maslahatlarıyla çakışması ise bu meseleyi daha da tartışmalı bir hâle sokmuştur. Nitekim o siyasetçiler günümüz fıkıh âlimlerini; hapsederek, öldürerek, zulmederek ya da tehdit yoluyla susturmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak Haccâc b. Yûsuf (öl. 95/714) zamanından beri âlimlerin çoğu bu mesele hakkında konuşmamayı ya da bu meselenin hükmünden bahsederken mefsedetleri uzak tutma tarafını baskın görmeyi tercih etmişlerdir. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) içinde bulunduğu birçok âlim de buna değinmiştir.

Günümüzde de Arap ülkelerinin çoğunda yaşayan âlimlerin birçoğunun, kendilerine ve âilelerine zarar verilmesinden korkarak bu meselede tarafsız olamadıkları görülür. Hâl böyle olunca çalışma için bu tür korkular taşımayan, o diyarlardan çoktan hicret etmiş olan âlimlerin bulunması gerekiyordu, onlar ise bu zamanda oldukça az bulunmaktadır. Bu araştırmanın ele aldığı bazı konular hakkında, onlardan birkaçı ile irtibata geçmeye muvaffak oldum ve onlar da lütfedip birçok noktada hakkaniyetli olarak fikirlerini beyan ettiler. Bunlar arasında özellikle Moritanya'daki Merkezu Tekvîni'l-Ulemâ'nın başkanı olan günümüz âlimlerinin önde gelenlerinden Şeyh Muhammed Hasan Veld ed-Dedv'in zikredilmesi gerekir. Ayrıca günümüz fıkıh âlimlerinin önde gelenlerinden olan Prof. Dr. Muhammed Zuhaylî de bunlardandır. İki alim de araştırmanın konusuna dâhil olan bazı karışık kavramların açıklanmasında yardımcı olup bu araştırmaya büyük katkı sağlamışlardır.

5. Çağdaş Literatür Değerlendirmesi ve Araştırmanın Özgünlüğü

Devlet başkanına karşı ayaklanma konusu eskiden beri gündemi meşgul etmiş olan bir konu olup gerek eski fıkıh âlimlerinin gerek günümüz âlimlerinin hakkında sayfalarca yazmasına sebep olmuştur. Ancak tamamen teorik bir fıkıh, hattâ bazen bir akâid meselesi olarak kalmış ve konuyu her yönden ele alıp konuyla ilgili her bir kavramı tartışan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Cemâl el-Huseynî'nin *el-Hurûc ale'l-Hâkim fi'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî* kitabı, Muhammed b. Nâsır el-Ureynî'nin *Tahzîru's-Şebâb Min Fitneti'l-Hurûci ve'l-Muzâharâti ve'l-İrhâb* kitabı, Mahmûd el-Filistînî'nin *Hukmu'l-Hurûci ale'l-Hâkimi'l-Câir* kitabı gibi birtakım girişimlerde bulunulduysa da bu çalışmalar, yalnızca bu konudaki fikhî görüşleri sıraladığından teorik düzlemde kalmıştır. Cemâl el-Huseynî'nin kitabında harcadığı anlaşılan büyük emekle beraber kendisi, devlet başkanlarına nasihat etmeyi ayaklanmaya tercih etmiş ve devlet başkanına karşı ayaklanmanın vâcip olduğunu ifâde eden nasları alenî küfür ya da açıkça namazı terketme durumlarıyla sınırlandırmıştır. Ancak Cemâl'in bu çalışmasını Suudi Arabistan'da yaşarken ve Arap Baharı'ndan yıllar önce yaptığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Konu ile ilgili çalışmaların hepsi Arap Baharı'ndan önce yapılmıştır. İlet ve zamanların değişmesiyle hükümlerin değiştiği de malumdur. Nitekim Arap ve Müslümanların son yıllardaki durumu da ilk asırlardaki durumlarından tamamen farklıdır. Bu yüzden Arapların ve İslâm Ümmeti'nin geçirdiği değişiklikler göz önünde bulundurularak devlet başkanına karşı ayaklanma konusunun tekrar ele alınması gerekmektedir. Ayrıca Arap Baharı'nın şer'î hükmünün de tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim –tespit edilebildiği kadarıyla- bu konuda müstakil herhangi bir kitap yazılmamıştır, ancak Arap dergilerinde ve uluslararası dergilerde bazı makaleler mevcuttur.

Devlet başkanına karşı ayaklanma konusunda yazılan eserler olmasına rağmen, bu araştırmayı önceki çalışmalardan ayıran birtakım farklar ve özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerin en önemlileri şunlardır:

1. Tarafsızlık ve objektiflik: Araştırmada tarafsız olunmaya, delillere ve şer'atın makâsıdına uygun olan sonuca ulaşılmasına azami gayret gösterilecektir. Ayrıca mensubiyetlerden kaynaklanan duygusallıklardan ve daha önce verilmiş hükümlerin etkisi altında kalmaktan kaçınılacaktır. Aynı şekilde bu çalışma araştırmacının siyasi ve

kişisel fikirlerinden bağımsız olarak objektif delil ve yöntemlere dayanacaktır. Bu şekilde elde edilen sonuçları nesnel bir şekilde ortaya koymak için çaba sarf edilecektir.

2. Gerçekçilik: Bu araştırma, son devrimlerden sonra Arap halklarının içinde bulunduğu gerçek durumla karşılaştırmalı olacaktır. Bunun için Arap halklarının Arap devrimlerinden sonra kazanım ve kayıplarına dair istatistikler ortaya konacak ve Suriye bu araştırma için uygulamalı bir örnek olarak ele alınacaktır.

3. Uzlaştırma ve Tercih: Bu araştırmayı diğerlerinden ayıran özelliklerinden biri de bütün görüş ve delilleri hem birbirleriyle hem İslam hukukunun makâsıdı ile karşılaştırması ve buna binâen görüşleri mümkün olduğunca uzlaştırmasıdır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise delîli daha güçlü ve makâsıda da daha uygun olan görüşü tercih etme yoluna gidilmiştir.

6. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın ele aldığı içeriğin çeşitliliği, yani hem tarihle hem de bugünle ilgili bilgilerin yanı sıra geleneksel istidlâller de içermesi dolayısıyla birden fazla araştırma yöntemi kullanılacaktır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Tümevarım Yöntemi: Bu yöntemle İslâm'da yönetim teorisine ve devlet başkanına karşı ayaklanma meselesine dair eski ve yeni fıkıh kitaplarında yazılanlar toplanıp daha güçlü delile sahip olan ve makâsıdı-ı şerî'aya daha yakın olan görüşe ulaşabilmek adına görüşler ve delilleri karşılaştırılacaktır. Ayrıca sahâbe döneminden günümüze kadar İslâm toplumlarında gerçekleşen dinî ayaklanmalar incelenirken de bu yöntem kullanılacaktır.

b. Tümdengelim Yöntemi: Bu yöntemle zalim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğuna dâir icmâ bulunduğu iddiaları tekrar incelenecek ve bu iddiaların doğru olup olmadığını tespit edilmeye çalışılacaktır. Günümüz fıkıh âlimlerinin gösterilerin, eylemlerin ve yönetimin belirli bir süreyle sınırlandırılmasının hükmü gibi meselelerdeki görüşlerini incelerken de bu yöntem kullanılacaktır.

BÖLÜM I

DEVLET BAŞKANI VE İSLAM'DA YÖNETİM TEORİSİ

1.1. Hâkimin (Devlet Başkanının) Anlamı

1.1.1. Sözlük Anlamı

Hâkim, hüküm verdi anlamında olan حَكَم fiilinin ism-i fâilidir. Bu fiil, على harf-i cerriyle “Onun aleyhine hüküm verdi.”, ل harf-i cerriyle ise “Onun lehine hüküm verdi.” şeklinde kullanılabilir.¹ Biri bu fiille nitelendirilmek istendiğinde ona hâkim ya da hakem denilir. Hakem aynı zamanda Allah Te’âlâ’nın isimlerindendir. Hâkim de bir şeyi tamı tamına ve en güzel şekilde yapan anlamındadır. Araplar men’ etmek ve geri çevirmek anlamlarında da حَكَم ve أَحْكَم fiillerini kullanırlar. Hâkime de zâlimi zulmünden men’ ettiği için böyle denilmiştir.²

1.1.2. Fıkḥî Terminolojide Anlamı

Hâkim; hem halife, hem vâlî, hem de kâdî için kullanılabilen bir isimdir. Ancak fıkḥî âlimlerinin ibârelerinde mutlak şekilde geldiğinde kâdî anlaşılır. Bu yüzden Mecelle’de hâkimin tanımı şöyle yapılmıştır: “Davaları ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları hükümlerine uygun olarak çözmek ve sonuca bağlamak için sultan tarafından tayin edilen kişidir.”³

Hâkim kelimesiyle halife ve emir de kastedilebilir.⁴ Ayrıca hâkim kavramı ile Allah Te’âlâ’nın da kastedilmesi mümkündür. Nitekim O bu kâinâtın gerçek hâkimidir.⁵ Hüküm ise ilim, fıkḥ ve yargı sonucunda adâletle nihâî karara varmak demektir.⁶

Yukarıda anlatılanlardan, hâkim kelimesinin birden fazla anlam için kullanılan müsterek kelimelerden olduğu anlaşılmaktadır. Yani kulları arasında hüküm verdiğinden dolayı Allah Te’âlâ için, insanlar arasında hüküm verdiğinden dolayı kâdî için, devleti idâre ettiğinden dolayı da devlet başkanı için kullanılabilmektedir. Bu araştırmada kastedilen anlamı ise devlet başkanı anlamındaki son anlamıdır.

¹ Cevherî, İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-arabîyye*, Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, bs. 4, Beyrut h. 1407, V, 1901.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 141.

³ Komisyon, *Mecelletü'l-ahkâmî'l-adlîyye*, haz. Nûr Muhammed, Karaçî, t.y. s. 364.

⁴ İsbahânî, Muhammed b. Ömer el-Medîni, *el-Mecmu'u'l-muğis fî garîbî'l-Kur'ân ve'l-hadis*, Dâru'l-Medenî, bs.1, Cidde 1986, I, 478.

⁵ Komisyon, *el-Mevsûatü'l-fikhîyyeti'l-Kuveytî*, Dâru's-Selâsil, bs.2, Kuveyt t.y. XVI, 268.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 141.

1.1.3. Hâkim, Halife ve Emir Kavramları Arasındaki Fark

Devletin yönetim şekline bağlı olarak yöneticinin adı da değişiklik göstermektedir. Başkan, emir, hâkim ve halife kavramlarının hepsi devleti yöneten kişiye verilen adlardır ancak bunların her birinin yetkileri arasında büyük farklar vardır aynı şekilde her birinin yönettiği devletin şekli ve rejimi arasında da farklar bulunmaktadır. Çoğunlukla başkan kavramı, demokrasi kanunlarına tâbi' olan bir devleti yöneten kişi için kullanılmaktadır. Halife ise şer'î hilâfet yöntemiyle yönetime geçmiş ve İslâm şeriatıyla devleti yöneten kişi için kullanılmaktadır. Emir kavramının ise birden çok kullanımı vardır; ya sınırlı bir bölgenin emiri ya da emir-i âm (genel emir) olabilir. "İmâret-i Âmm" ile hilâfet kastedilmektedir.⁷

İmâret iki türlüdür: Ya özel olur ki bu durumda bütün Müslüman beldeleri değil yalnızca belli bir beldeyle sınırlıdır ya da Hz. Ömer'in (r.a) imâretinde olduğu gibi, genel olur. Nitekim o da Müminlerin emiri olarak isimlendiriliyordu. İmâretin genel olduğu durumda hilâfet ve imâmet arasında bir fark yoktur.

İmâmet ise eğer izâfetli olarak "mahallenin imamı" ya da "caminin imamı" gibi ifadelerde olduğu şekilde kullanılırsa izâfet edildiği şeyle sınırlı kalır. Ancak yalnız başına mutlak olarak "İmam" şeklinde gelir ya da "Müslümanların imamı" ifâdesinde olduğu gibi Müslümanların geneline izâfet edilirse, hilâfetle eş anlamlı olarak kullanılmış olur ve aralarında hiçbir fark kalmaz.⁸

Halifeye gelince; hilâfet haleflik etmek kelimesinden gelmektedir. Yani kişinin ardından geldiği kişinin yerine geçmesidir. Bu yüzden sultâna da halife denir, nitekim o da kendisinden öncekinin yerini tutmaktadır ve onun yaptığı işleri yapmaktadır, bu yüzden de ona halef olmuştur.⁹ Hilâfetin anlamı, dini korumak ve onunla dünyâ işlerini yürütmek konusunda Rasulullah'a (sav) niyâbet etmektir.¹⁰ Yani hilâfet din işlerini idâre edip dünya işlerini de dine uygun şekilde yürütmek anlamında gelir ve yönetimde bulunan kişi de halife olarak isimlendirilir. Nitekim o da yönetimde kendisinden önce bulunan kişiye haleflik etmektedir. Müslümanların toprakları için genelde yalnızca tek bir halife bulunur.

Halifenin birçok ismi, daha doğrusu lakabı vardır. Müslümanların imamı ve müminlerin emiri bunlardan bazılarıdır. Emir lafzıyla isimlendirilen ilk kişi Hz.

⁷ Zuhaylî, *el-Fikhu'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6361; Cüveynî, *Giyâsu'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*, s. 64.

⁸ Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîlî'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekke ty.

⁹ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîlî'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risâle, bs.1, 2000, I, 449.

¹⁰ Karadâvî, Yûsuf, *Min fikhi'd-devleti fî'l-İslâm*, s. 36.

Ömer'dir (r.a), nitekim ona Rasulullah'ın (sav) halifesinin halifesi demek yerine müminlerin emiri denilmiştir.¹¹

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki hilâfet, imâmet ve imâret-i âmme kavramları arasında hiçbir fark yoktur.¹² Nitekim hilâfet, imâmet-i uzmâ ve imâretü'l-müminin eşanlamlı ifadelerdir ve hepsi hem din hem de dünya maslahatlarını gözetten İslâm devletini yönetme anlamı taşır.¹³

Özetlemek gerekirse; yukarıda geçenlerden başkanlık, imâmet ve hilâfet kelimelerinin aynı anlamı ifâde eden birden fazla kelime olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu isimlerin hepsi, ülkenin işlerini idâre eden kimse için kullanılmaktadır. Ancak başkanlık ifâdesi; imâret, imâmet ve hilâfetin içerdiğinin aksine bu yönetimin dînî boyutunu içermemektedir. Emir, imam ve halife ise hem dini korumak hem de dünya işlerini idâre etmek için görevlendirilmişlerdir.¹⁴ Başkan ise halk tarafından üzerinde çoğunluk sağlanmış olan kanunla devleti yönetir.

1.2. Usul Kaidesinin Anlamı

Sözlükte kaide ve temel gibi anlamlara gelir. Zira bir şeyin temelini atılması فَعْدَهُ fiiliyle ifâde edilir. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de de “Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini (kavâidini) yükseltiyor ve “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin diyorları.¹⁵ İşte âyette de kavâid, Ka'be'nin temelleri ve duvarları anlamında kullanılmıştır. Öyleyse kaide ister somut, ister soyut olsun, bir şeyin onun üzerine binâ edildiği asıldır. Somut kâ'idenin örneği, evin temelleri yani üzerine binâ edildiği direkler; soyut kâ'idenin örneği ise dinin kâ'ideleri yani esaslarıdır.”¹⁶

Asıl kelimesi sözlükte temel, soy, delil gibi birçok anlama gelmektedir.¹⁷ Çoğulu usûldür.¹⁸

¹¹ el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib fî şerhi ravzi't-tâlib*, IV, 111.

¹² Müftî, Muhammed Ahmed Alî, *Mefâhîmun siyâsiyyetun şer'îyyetün*, Dâru'l-beşîr-Müessesetü'r-risâle, bs.1, h. 1418, s.7.

¹³ Rızâ, Reşîd, *Kitâbu'l-hilâfe*, Müessesetü kitâb, 1994, s.16.

¹⁴ Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vilati'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekke ty. I, 200.

¹⁵ Bakara 2/127

¹⁶ Zâmil, Abdulmuhsîn, *Şerhu'l-kavâidi's-sa'diyye*, Dâru Atlâsi'l-Hadrâi, bs.1, Riyad h. 1422, s. 8.

¹⁷ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhü'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut, t.y., I, 16.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XI, 16.

Terim olarak kâ'ide, zâbıt anlamına gelmektedir. Zâbıt ise bütün cüz'î fertleri için geçerli olan küllî şey¹⁹ ya da birçok cüz'î ferdin kendisine uygun düştüğü ve hükümlerinin kendisinden anlaşıldığı küllî kazıyyedir²⁰.

Usul kâ'ideleri, nassların tefsîrinin temellerini oturtup istinbât ve ictihâdın sınırlarını belirlemek için ilmî esaslar üzere konulmuş olan lugavî kâ'idelerdir²¹ veya kendisiyle delillerden fıkhnın nasıl istinbât edileceğine, istidlâlin nasıl olacağına ve istidlâl eden kişinin hâline ulaşılan eksiksiz formdaki küllî hükümdür.²²

Fıkhn kâ'ide ve usul kâ'idesi arasında da fark vardır. Nitekim usul kâ'ideleri deliller hakkındadır, fıkhn kâ'ideler ise hükümler hakkındadır. Karâfî (ö. 684/1285), usul kâ'idesi ve fıkhn kâ'idenin birbirinden farklı olduğunu belirten ilk âlim sayılmaktadır.²³ Bu konu hakkında şöyle der: “Yüce Muhammedî Şeriat usul ve furû'u kapsamaktadır. Usûl iki kısımdır: Birincisi fıkhn usûlü olarak isimlendirilir ve çoğunlukla, bilhassa Arapça lafızlardan kaynaklanan ahkâm kâ'idelerini, bu lafızlarda gerçekleşebilen nesih ve tercih gibi durumları, “Emir, vücûb içindir. Nehiy, tahrîm içindir.” gibi meseleleri içerir. ... İkinci kısım ise şer'în sırlarını ve hikmetlerini içeren, sayısı da faydası da çok olan, pek kıymetli küllî fıkhn kâ'idelerdir.”²⁴

1.2.1. Makâsıd ve Zarûrât-ı Hamse Kavramları

Makâsıd terimi birçok farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan en önemlisi, şer'î hükümlerin gayeleri ve illetleridir. Öte yandan bu ifadeyle, mükelleflerin fiillerindeki niyetleri ve gâyeleri de kastedilebilir.

Makâsıd ilmi, büyük bir önem arz etmektedir; zira şeriatın temellerinden ve dinin gerçekleştirmek için geldiği gâyelerinden bahsetmektedir.

1.2.2.1. Makâsıdın Tanımı

Sözlükte “bir şeyi hedeflemek, ona yönelmek” anlamındaki kasd kökünden türeyen ve “niyet, amaç” gibi mânalarda kullanılan maksıd kelimesinin çoğulu olan makâsıd İslâmî literatürde geniş anlamıyla “din”, daha dar anlamıyla “dinî

¹⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, II, 510.

²⁰ Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1411, I, 11.

²¹ Bilâcî, Abdüsselâm, *Tetavvuru ilmî usûli'l-fikh ve teceddüdihî*, Dâru Hazm, Beyrut 2010, s. 248.

²² Abdulhamîd, Eymen, *Nazariyyetü't-tak'îdi'l-usûli*, Dâru İbn Hazm, 2006, s. 62.

²³ Abdülvehhâb, Ali Cum'a, *el-Medhal ilâ dirâseti'l-mezâhibi'l-fikhîyye*, Dâru's-selâm, b.2, Kahire h. 1422, s. 331.

²⁴ Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*, Dâru âlemi'l-kütüb, y.y., t.y., I, 2.

bildirime dayalı amelî hükümler” mânasındaki şeriat kelimesiyle birlikte kullanıldığında “dinin gayeleri” ya da “naslarda yer alan amelî hükümlerin gayeleri” anlamına gelmektedir. Bu kavramın daha çok İslâm hukukçularınca ele alınması ikinci mânanın öne çıkmasına sebep olmuş, hatta zamanla fikhî hükümlerin gayelerini, yani gerek naslarda açıkça belirtilmiş gerekse icthad yoluyla ulaşılmış dinî-hukukî düzenlemelere hâkim olan amaç unsurunu ifade eden bir tabir haline gelmiştir.²⁵ Şeriatın gerçekleştirmek için geldiği makâsıdın en önemlisi zarûrât-ı hamse denilen beş temel esası korumaktır. Aşağıda bu zarûrât açıklanacaktır.

1.2.2.2. Zarûrât-ı Hamse’nin Tanımı

Sözlükte zarûret, hâcet, sıkıntı ve meşakkat anlamlarına gelmektedir ve çoğulu zarûrât’tır.²⁶

Fıkıh âlimlerinin kullandığı bir terim olarak ise zarûret; şer’an yasak olan bir şeyi yapmaktan başka çare bırakmayan durum anlamındadır.²⁷ Bu tanımdan kasıt şudur: Zarûret, öyle bir durumdur ki, insan onun içerisine düştüğünde haram olan bir fiili yapmak zorunda kalır. Herhangi bir şey yenilmediği takdirde ölüme yol açacak olan şiddetli açlık bulunması ve kişinin ulaşabileceği yerde şarap ve domuz eti gibi haram yiyeceklerden başka bir şey bulunmaması buna örnek olarak gösterilebilir.²⁸ İşte bu ve benzeri durumlar zarûret olarak isimlendirilmektedir. Şâtıbî’nin (ö.790/1388) de zikrettiği gibi zarûrât-ı hamseyi korumak iki şekilde olur: Onu sağlayıp var etmek ve onun devamlılığını sağlamak.²⁹

Zarûrât-ı hamse ise; kulların dünya ve âhiret maslahatlarının doğru bir şekilde, herhangi bir eksiklik olmaksızın gerçekleşmesi için şeriatın onları korumak üzere geldiği şeylerdir. Bu zarûrât-ı hams; din, can, akıl, nesil ve maldır.³⁰ İşte bu beş esası

²⁵ Boynukalın, Ertuğrul, *Makâsıdü’ş-Şerîa*, DİA., Ankara 2003, XXVII, 423;

²⁶ İbn Manzûr, Cemâlüddîn, *Lisânu’l-Arab*, IV, 483; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-muhit*, Müessesetü’r-Risâle, bs. 8, Beyrut h.1426, s. 438.

²⁷ Zeydân, Abdülkerîm, “Hâletü’z-zarurati fi’ş-şerîati’l-islâmîyye”, *Mecelletü Külliyyetü’l-Dirâsâtî’l-İslâmîyye Bağdat*, Sayı 3, Matbaatu’l-Ânî, 1970 Bağdat, s. 9.

²⁸ Râfî’î, Ebû’l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed, *el-‘Azîz şerhu’l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Mu‘avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-XIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, XII, 158; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bendârî, I-XII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, VI, 105.

²⁹ Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen, I-VI, Dâru İbni Affân, Huber 1997, II, 26.

³⁰ Zühaylî, Vehbe, *Nazariyyetü’z-zarurati’ş-şer’îyye*, Dâru’l-fikri’l-muâsır, 1997, s. 246.

korumayı içeren her şey maslahat, bu beş esası zâyî eden her şey mefsedet; o şeyi defetmek ise maslahattır.”³¹

Fıkıh usulü eserlerinde çok sayıda küllî kaide yer almaktadır. Çalışma boyunca sıkça atıfta bulunacağımız kaidelerden birisi “Mefsedeti uzak tutmak, maslahatı sağlamaktan önce gelir” kaidesi olduğundan dolayı bunun kısaca ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasını yardımcı olacaktır.

1.2.2. “Def’i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır.” Kaidesinin Anlamı

Allah Te’âlâ semâvî kitapları indirmiş ve yeryüzünde şeriatını uygulasınlar diye peygamberler göndermiştir. İşte bu, kulların bütün maslahatlarını uhrevî ve dünyevî olarak ayırt etmeksizin sağlayan şeriattır. İnsanlar ise genelde maslahatlarının nerede olduğunu ancak onu kaçırdıktan sonra idrâk ederler. Çünkü insanın şehveti karışır ve tecrübesi de pek azdır. Bunun için Allah Te’âlâ’nın şeriatı insanlara maslahatlarını öğretip onları helâka sürükleyecek her türlü mefsedeti onlardan uzak tutacak bir kâunnâme şekline gelmiştir.³²

Öyleyse insanların maslahatlarını sağlayıp mefsedetleri onlardan uzak tutmak Şâri’-i Hakîm’in temel maksatlarından biridir. İzz b. Abdüsselâm (ö.660/1261) şöyle demektedir: “Kim şeriatı iyice inceleyip kitap ve sünnetin maksatlarını anlarsa; bilir ki emredilen her şey bir ya da birden fazla maslahatı sağlamak veya bir ya da birden fazla mefsedeti uzak tutmak veya bunların ikisini birden gerçekleştirmek için emredilmiş, nehyedilen her şey de bir ya da birden fazla mefsedeti def’ etmek veya bir ya da birden fazla maslahatı sağlamak ya da bunların ikisini birden gerçekleştirmek için nehyedilmiştir. Bütün şeriat bununla doludur.”³³

Sözlükte maslahat; mefsedetin zıttıdır ve masâlih kelimesinin tekil hâlidir.³⁴ Sâd, lâm ve hâ harflerinden oluşan bu kök, fesâdın zıttına delâlet eder.³⁵

Terim olarak maslahatı ise Gazzâlî (ö.505/1111) şeriatın maksadını muhâfaza etmektir şeklinde tanımlamıştır.³⁶ Gazzâlî yine bu bağlamda şöyle demiştir: Şeriatın

³¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl*, Dâru’l-kütüb’l-ilmiyye, bs.1, Beyrut 1413, s. 174.

³² Zeyla’î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali, Tebyînü’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dakâik, I-VI, Matba’atü’l-Kübra’l-Emîriyye, Bulak 1313-1315, s. 183; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletüh*, I-VIII, Dâru’l-Fikr, Dimaşk 1985, IV, 2835.

³³ İbn Abdüsselâm, el-‘Îz b. Abdülazîz, es-Sülemî, *el-Fevâid fi’htisâri’l-makâsid*, thk. İyâd et-Tabbâ’, Dâru’l-Fikr, Suriye, 1996, s. 53.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II, 517; Râzî, Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârü’s-Sihâh*, el-Mektebetü’l-asrîyye, bs. 5, Beyrut h. 1420, s. 187.

³⁵ İbn Fâris, Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk 1399, III, 303.

insanlara dâir maksadı beş şeydir; onların dinlerini korumak, canlarını korumak, akıllarını korumak, neseplerini korumak ve mallarını korumaktır. İşte bu beş esası korumayı içeren her şey maslahat, bu beş esası zâyî eden her şey mefsedet ve o şeyi def etmek ise maslahattır.³⁷

Ramazan el-Bûtî (ö. 2013) maslahatı Şâri'-i Hakîm'in kulları için sağlamaya çalıştığı; dinlerini, canlarını, akıllarını, nefislerini ve mallarını korumak cinsinden menfaatler şeklinde tanımlamıştır.³⁸ İbn Teymiyye (ö.728/1327) maslahatı, müctehidin bir fiilin râcih bir menfaat sağlayacağını görmesi ve şeriatte buna aykırı bir şey bulunmaması şeklinde tanımlamıştır.³⁹

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209) maslahatın lezzet ve ona vesile olan şey olduğu, mefsedetin ise acı ve ona vesile olan şey olduğu görüşündedir.⁴⁰

Öyleyse maslahat; birey ya da toplum için olmazsa olmaz menfaatleri sağlayıp onların dinlerini, canlarını, akıllarını, nesillerini ve mallarını koruyan ve onların bu beş esası kaybetmelerine sebep olacak her türlü mefsedet ve zararı uzak tutan her şeydir. İşte bu beş esası korumayı içeren her şey maslahat, bu beş esası zâyî eden her şey mefsedet ve o şeyi def etmek ise maslahattır.⁴¹

İslâm şeriatı kulların maslahatlarını gerçekleştirip mefsedetleri onlardan uzak tutmak için geldiğinden; kullar için gerekli olan bütün faydalı hususları belirlemiş, zararlı olan her şeyden de onları sakındırmıştır. Nitekim şeriat iki büyük esasa gelmiştir: Maslahatları gerçekleştirmek ve onları tamamlamak, mefsedetleri ortadan kaldırmak veya azaltmak.⁴² Müslümana vâcip olan da nerede olursa olsun maslahatlara tâbi' olmak ve mefsedetlerin hepsinden uzak durmaktır. Nitekim şeriatte dikkate alınan, maslahatlardır. Mefsedetler ise göz ardı edilmiştir. Ancak bir fiilde mefsedetin maslahata ağır basması durumu bundan istisnâdır. Nitekim burada, bu hüküm aşağıda detaylı bir şekilde zikredildiği üzere değişir.

Eğer bir fiilde hem maslahat hem de mefsedet bulunuyorsa, yani bir taraftan maslahatları, diğer bir taraftan ise mefsedetleri içeriyorsa ve maslahatları sağlayıp aynı

³⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 174.

³⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 174.

³⁸ Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *Zevâbitü'l-maslahati fî ş-şer'iatü'l-islâmî*, Müessesetü'r-Risâle, bs.2, 1973, s. 23.

³⁹ İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, Mucemmu'u'l-Melik Fahd, Suudi Arabistan 1995, XI, 343.

⁴⁰ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fî'htisâri'l-makâsîd*, s. 7.

⁴¹ Cudey', Abdullah b. Yûsuf, Teysîru 'ilmi usûli'l-fikh, Müessesetürr-Reyyân, Beyrut 1997, s. 331-336.

⁴² Sü'aydân, Velîd b. Râşid, *Telkîhu'l-Efhâmi'l-alîyye bi şerhi kavâidi'l-fikhîyye*, el-Mektebetü'ş-Şâmile, III, 20.

zamanda mefsedetleri de def' etmek mümkünse bunu yaparız. Eğer bu mümkün değilse ve maslahatlar da ağır basıyorsa o maslahatları elde ederiz ve bu esnada ortaya çıkacak mefsedetleri dikkate almayız. Eğer mefsedetler ağır basıyorsa, onları def' ederiz ve bu esnada kaçırdığımız maslahatları da dikkate almayız.⁴³

İbn Teymiyye maslahat ve mefsedet kavramlarını kâmil insanın sıfatlarından biri olan vera' ile ilişkilendirmekte ve vera'ın son noktasının, insanın iki hayrın daha hayırlı olanını ve iki şerrin daha şerli olanını bilmesi ve aynı zamanda şeriatın maslahatları sağlamak ve tamamlamak, mefsedetleri ortadan kaldırmak veya azaltmak üzere kurulu olduğunu bilmesi olduğunu söylemektedir. Yoksa her kim bir fiili yapmak ve yapmamakta bulunan şer'i maslahatları ve mefsedetleri ölçüp tartamazsa, vâcipleri bırakıp haramları işlemek yanlısına düşebilir.⁴⁴

İzz b. Abdisselâm ise maslahatların kendi içlerinde dereceleri olduğu, onların bir kısmının zarûrî, bir kısmının hâcî, bir kısmının ise tahsînî olduğu görüşünü öne sürmüştür.⁴⁵ Bu taksimden anlıyoruz ki, mefsedetlerin de maslahatlar gibi dereceleri vardır. Onların bir kısmı haram, bir kısmı tahrîmen mekruh, bir kısmı mekruhtur. Buna binâen; eğer zarûrî bir maslahat ondan daha aşağı derecede bir mefsedetle çakışırsa, mefsedet dikkate alınmaz. Eğer haram bir mefsedet mübah ya da mübahtan daha yüksek derecede bir maslahatla çakışırsa da maslahat dikkate alınmaz. Para kazanma maslahatıyla, birini öldürme mefsedeti arasında tercihe zorlanan birinin durumu buna örnek olarak gösterilebilir. Böyle durumdaki bir kimsenin, birini öldürmek mefsedetini uzak tutmak için para kazanma maslahatından fedâkarlık etmesinin daha iyi olduğu konusunda şüphe yoktur.⁴⁶ Ancak bir maslahat kendisiyle aynı kuvvette olan bir mefsedetle çakışması durumu için âlimler şu meşhur kaideyi koymuşlardır: “*Deru'l-mefâsid evlâ min celbi'l-mesâlih*” (Mefsedetleri uzak tutmak maslahatları sağlamaktan önce gelir.)⁴⁷

Nitekim mefsedetlere onları izâle etmek yönünde, maslahatlara ise onları var etmek yönünde muamele edilir.

⁴³ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fî 'htisâri 'l-makâsid*, s.8.

⁴⁴ İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye el-Harrânî, *Câmiu'r-resâil*, Dâru'l-Atâ', bs.1, Riyad h. 1422, II, 141.

⁴⁵ İbn Abdüsselâm, el-Îz b. Abdülazîz, es-Sülemî, *Kavâidu'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, Mektebetü'l-külliyâti'l-ezheriye, Kahire h.1414, I, 98.

⁴⁶ Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd, et-Tenkîh fî usûli'l-fikh (et-Telvîh'in içinde) thk. Zekerîyyâ Umeyrât, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1996, II, 226-227; Emîr Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmûd, Teysîrû't-Tahrîr, I-IV, Dâru'l-Bâz, Mekke ts.,II, 225.

⁴⁷ Sübkî, Tâciüddîn Abdülvehhâb, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, I, 105; San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr, *İcâbetü's-sâil şerhu Buğyetü'l-emel*, Müessesetü'r-Risâle, 1988, I, 423.

1.3. İslâm'da Yönetim Teorisi

1.3.1. Yöneticide Bulunması Gereken Şartlar

Müslümanların yaşadığı topraklarda yönetici olan kimsenin bazı temel şartlara sahip olması gerekir. Fıkıh âlimleri bu şartların bazıları hakkında görüş birliğine varırken bazıları hakkında da ihtilâfa düşmüşler ve farklı içtihatlarda bulunmuşlardır. Aşağıdaki bölümde üzerinde ittifaka varılan ve ihtilâfa düşülen bu şartlar açıklanacaktır.

1.3.1.1. Müslüman Olmak

Müslüman olmak, “Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir,”⁴⁸ ayetinde ifade edildiği üzere Müslümanların yöneticiliğini üstlenecek kişide aranacak özelliklerden biridir. Kâfirin yönetime gelemeyeceği ve yönetimde bulunan kimsenin de sonradan kâfir olması durumunda yönetimden düşmüş olacağı konusunda âlimler icmâ etmişlerdir.⁴⁹

1.3.1.2. Ergen Olmak

Buluğ; insanın çocukluktan ve mükellef olmama çağından çıkıp yetişkinlik ve mükellef olma çağına geçtiğinin alâmetidir. Allah Te’âlâ buluğ çağına ermemiş olanları şer’î hükümlerden sorumlu kılmamıştır. Bizleri de henüz akl-ı selîm ile davranma yeteneğine sahip olmadıkları için bu kimselere mallarını teslim etmekten Nisâ Suresi’nin 5. âyetiyle men’ etmiştir. Bu yüzden henüz bulûğ çağına gelmemiş bir kimseye tüm Müslümanların sorumluluğunu yükleyip onlara hükmetmesini beklemek geçerli olmaz. Yani bulûğ, üzerinde ittîfâk edilmiş bir şarttır.⁵⁰ Nitekim Rasulullah (sav) de şöyle buyurmuştur: “Yetmiş yılının başından ve çocukların imâmetinden Allah’a sığının.”⁵¹

⁴⁸ Nisâ 4/141.

⁴⁹ Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr* (Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr ile birlikte), I-IV, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire ts., I, 325; Burhânüddîn el-Buhârî, Ebû'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 489; Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-arabî, bs.2, Beyrut h. 1392, XII, 229.

⁵⁰ Karâfi, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, ez-Zahîre, thk. Muhammed Haccî vdğ., I-XIV, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, II, 242; Hamevî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, Gamzû 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, III, 315.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XV, 485 (Hadis nu. 9782)

1.3.1.3. Akıllı Olmak

Bu da hakkında ihtilâf olmayan şartlardan biridir. Zira akıl, teklîfin illetidir. Bu yüzden aklını yitirmiş olan kimse zaten şeriatın hükümlerine muhatap değildir. Bu durumda akıl sahibi kimselerin cinnet hâlindeki birini kendilerini yönetmek üzere başlarına getirmeleri de düşünülemez.⁵²

1.3.1.4. Hürriyet

Devlet başkanı muhakkak hür olmalıdır. Burada hür olmaktan maksat kişinin köle olmamasıdır. Zira köle kendisiyle ilgili işlerde dahi söz sahibi değildir. Hal böyleyken, başkalarıyla ilgili işlerde nasıl söz sahibi olabilir? Kendisinde kölelik olan kişiden çekinilmez.⁵³ Ayrıca kendisinin velisi olan biri devlet başkanı olamaz.⁵⁴

Rasulullah'ın (sav) “Allah’tan korkun. Üzerinize emir olarak burnu kulağı kesik Habeşli bir köle bile tayin edilse dinleyin ve itâat edin...”⁵⁵ hadisi ise devlet başkanlığı dışındaki yöneticilik olarak yorumlanmıştır ya da yalnızca dinleyip itaat etmenin önemini vurgulamak için gelmiştir.⁵⁶

1.3.1.5. Erkek Olmak

Âlimlerin çoğu, Rasulullah'ın (sav) “İşlerini bir kadına bırakan bir topluluk asla felah bulmaz.”⁵⁷ Hadisine istinaden, yöneticinin erkek olması gerektiği düşüncesindedirler.⁵⁸

⁵²İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî, Reddu'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, I, 548;Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, eş-Şerhu'l-kebîr (Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr ile birlikte), I-IV, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire ts., I, 325; Heytemî, Tuhfetü'l-muhtâc, IX, 75;Gaznevî, Cemâlüddîn el-Hanefî, *Kitâbu usûli'd-dîn*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, bs.1, Beyrut h.1419, s. 272.

⁵³Heytemî, İbn Hacer Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Tuhfetu'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc*, el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, Mısır 1983, IX, 75.

⁵⁴Şeybânî, Abdülkâdir b. Ömer et-Tağlubî, *Neylû'l-meârib bi şerhi Delîli't-tâlib*, Mektebetü'l-Fellâh, bs.1, Kuveyt h.1403, II, 385.

⁵⁵Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXVII, 209 (hadis nu. 16649).

⁵⁶Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed Avd, *el-Fıkhu alâ'l-mezâhibi'l-erba'ati*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs. 2, Beyrut 2003, V, 366.

⁵⁷Buhârî, “Meğâzî”, 77 (4425).

⁵⁸Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, el-Hâvi'l-kebîr, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1994, XVI, 156; Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, ez-Zahîre, thk. Muhammed Haccî vdğ., I-XIV, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, II, 241; Hamevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, Gamzû 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1985, IV, 111; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *Kavâidü'l-akâid*, Âlemü'l-kütüb, bs. 2, Lübnan h. 1405, s.229; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, IX, 75.

Muhammed el-Gazzâlî gibi günümüzdeki bazı fikir adamları ise kadında yöneticilik kabiliyeti bulunması ve bu hususta yönetime aday olan erkeklerden daha üstün durumda olması hâlinde velâyetinin caiz olacağı görüşündedirler.⁵⁹

Buna göre eğer bir kadın yöneticilik şartlarını sağlıyor ve yönetim alanında gerekli yetenek ve tecrübeyi taşıyorsa bu tecrübe ve yeteneğe sahip erkeklerin bulunmaması hâlinde yönetime gelmeye erkeklerden daha layık olduğu söylenebilir.

1.3.1.6. Kureyşli Olmak

Âlimlerin çoğu halifenin, Hz. Muhammed'in (sav) nesebinin dayandığı Kureyş kabilesinden olması gerektiği görüşündedirler. Bu konuda Hz. Peygamber'den (sav) bize ulaşan birçok hadisi delil olarak gösterirler. "İmamlar Kureyş'tendir,"⁶⁰ hadîs-i şerîfi bunlardan biridir. İbn Hacer bu hadisin geldiği tariklere dâir bir eser kaleme almış ve bu esere "*Lezzetu'l-ayş fî turuki hadîsi el-Eimmetu min Kureyş*" ismini vermiş ve bu hadisin 40 sahâbîden gelen tarîklerini toplamıştır.⁶¹

Âlimler "Bu iş Kureyş'tedir. Onlar dini ikame ettikleri sürece her kim bu işte onlara düşmanlık yaparsa Allah onu yüzüstü sürter,"⁶² hadisini de bu şarta delil getirmişlerdir. İmam Nevevî de sahâbe, tâbi'în ve âlimlerin hilâfetin Kureyş'e özgü olduğu, Kureyş dışında birine verilmesinin caiz olmadığı konusunda icmân bulunduğunu belirtmiştir.⁶³

Mu'tezile⁶⁴, Hâricîler⁶⁵ ve Ebubekir el-Bâkılânî⁶⁶ (ö. 403/ 1012) gibi bir grup da Müslümanların imamının Kureyş kabilesinden olmasının şart olmadığı görüşündedir. Onlar bu konuda diğer tüm şartları sağladığı sürece imâmet tüm Müslümanların hakkıdır demişlerdir.⁶⁷ Bu görüşlerine delil olarak Hz. Ömer'in (r.a) ölüm döşeginde iken söylediği "Ebu Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim hayatta olsaydı onu hiç tereddüt

⁵⁹ Gazzâlî, Muhammed, *İlel ve Edviye*, Dâru's-şurûk, Mısır h.1404, s. 153; Gannûşî, Râşid, *ed-Dimukrâtîyye ve Hukûku'l-insân*, ed-Dâru'l-arabîyye li'l-ulûm, bs. 1, 2012, s.50.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, XXXIII, 21 (Hadis nu. 19777).

⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'i'l-kebîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1419, IV, 116.

⁶² Buhârî, "Menâkıb", 2 (3500).

⁶³ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, XII, 200. Hamevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, Gamzû 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1985, IV, 111;

⁶⁴ İcî, Adudü'd-dîn, *Kitâbu'l-mevâkıf*, Dâru'l-cil, bs.1, Beyrut 1997, III, 585.

⁶⁵ İsferyânî, Abdülkâhir b. Tâhir Ebû Mansûr, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkatu'n-nâciye*, Dâru'l-âfâki'l-cedîde, bs.2, Beyrut 1977, s.13.

⁶⁶ Komisyon, *el-Mevsûatü'l-fikhîyye*, VI, 219.

⁶⁷ Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *el-Fikhu'l-islâmî ve edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, bs.12, Dimaşk ts. VIII, 6183.

etmeksizin halife olarak tavsiye ederdim.”⁶⁸ sözünü gösterirler. Sâlim ise Ebu Huzeyfe’nin değil Ensâr’dan bir hanımın azatlı kölesidir. Bu kadının kölesi iken kadın onu azat etmiş ve evladı gibi yetiştirmiştir. Ebu Huzeyfe’ye nispet edilmesinin nedeni ise onun bu kadın ile evlenmesidir.⁶⁹ Ayrıca delil olarak gösterdikleri hadislerden biri de “Başı kuru üzüm tanesi gibi Habeşli bir köle bile başınıza emir olarak tayin edilse onu dinleyin ve itâat edin.”⁷⁰ hadîs-i şerîfidir. Zuhaylî de işler değiştikten ve yöneticinin seçim ve benzeri bir yöntemle çoğunluğun arzusu doğrultusunda seçilmesi gündeme geldikten sonra, Osmanlılar ve benzerlerinde olduğu gibi bu kişinin devlet başkanı olmasına herhangi bir mâni’ olmadığı görüşündedir.⁷¹

Fadl Murâd da şöyle demektedir: “İmamların Kureyş’ten olması hâdisesi o döneme ait bir duruma getirilmiş bir çözümdür. Ümmet için genel geçer bir kural ifâde etmez. Bu hadîs-i şerîf yalnızca haber ifâde eder, emir değil. Sakîfe gününde sahâbenin ihtiyaç duydukları halde söz konusu hadisi delil olarak sunmamaları da hadisin bu anlama gelmeyeceğine işaret etmektedir. Onların bu tavrı hadisin bir emirden ziyade bir haber verme olduğunu gösterir. Eğer bir emir olsaydı devamının, yani “Ezan Habeşlilerde, sür’at ise Yemen halkındadır.”⁷² ifâdelerinin emir anlamında olması gerekirdi.”⁷³

Abdulkadir Avde (ö.1953) ise halifenin Kureyş’ten olması şartının, Kureyş o dönemde güç ve söz hakkına sahip olduğundan çekişme ortamına mâni’ olmak için konulduğunun sâbit olduğu kanaatindedir.⁷⁴ Zâhir olan da Kureyş’in zikredilmesinin güç sâhibi olması illetinden dolayı olduğunu ve yöneticinin Kureyşli olmasının şart olmadığını söyleyen bu görüşün râcih olduğudur.

1.3.1.7. Adalet

Adâlet, mükellefin her açıdan düzgün biri olması ve buna hâlel getirecek bir işe kalkışmamasıdır. Bunu sağlaması ise ancak takvâ sâhibi ve sâlih bir kimse olmasıyla mümkündür. Adaletin, devlet başkanı olabilmenin şartlarından olmasının nedeni bu işin

⁶⁸ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te’vîlu muhtelefi’l-hadîs*, Müessesetü’l-İşrak, bs.2, h.1419, s. 191.

⁶⁹ İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhtelefi’l-hadîs*, s.191.

⁷⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 4 (6723). [Sadece bu kaynaktan mı geçiyor???](#)

⁷¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6184.

⁷² Hadisin tamamını Ebû Hureyre rivâyet etmiş ve Allah Resulü’nün şöyle dediğini aktarmıştır: “Mülk/iktidar Kureyş’te, yargı Ensâr’da, ezan Habeşlilerde, sür’at ise Yemenlilerdedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV, 368 (Hadis nu. 8761).

⁷³ Murâd, Fadl b. Abdullah, *el-Mukaddime fî fıkhi’l-asr*, Mektebetü’l-Cilû’l-cedîdü Nâşirûn, bs.2.San’a 2016, I, 159.

⁷⁴ Avde, Abdulkâdir, *el-İslâm ve Evdâunâ’s-siyâsiyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1981, s.142-143.

en ağır emanetlerden biri olmasıdır. Adaleti bulunmayan kimse ise bir şey emânet edilmeye lâyık değildir ve rivâyeti de kabul edilmez.⁷⁵ Çünkü veliyyu'l-emr olmak bir emânettir ve fâsık kimse bir şey emânet edilmeye lâyık değildir. Çünkü o daha dinini koruyamaz ki başka bir şeyi korusun.⁷⁶

Cüveynî (ö. h. 478/ m. 1085), adâlet sâhibi bir yönetici bulunamayıp, gevşek ve fâsık bir yönetici bulunması durumunda, eğer o kişinin çirkin işlerle meşgul olmayacağı ve haram işlemeyeceği garanti edilirse yönetici olarak getirilmesinin caiz olduğu, aksi takdirde olmadığı kanaatindedir. Nitekim bu durumda yönetime geçtiğinde devletin gücünü fesâda âlet edecektir.⁷⁷

Hanefî mezhebinin âlimleri; adâletin, yöneticiliğin geçerliliği için bir şart olmadığı görüşündedirler. Onlara göre mekruh olmakla birlikte günahkâr kimsenin devlet başkanlığı mümkündür.⁷⁸

1.3.1.8. İctihat

Âlimler, devlet başkanının ictihat mertebesinde olmasının gerekliliği hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Büyük bir çoğunluk bunu bir şart olarak görmeyi tercih ederek şöyle demiştir: İmamın usulde de furû'da da ictihat düzeyinde âlim olması gerekir, nitekim böylece fetva verebilir ve yeni hükümler çıkarabilir.⁷⁹ İbn Haldûn da (ö. h. 808/ m. 1405) devlet başkanının en az ictihat düzeyinde ilmi olması gerektiği kanaatindedir. Zira taklit bir eksikliktir, imâmet ise kemâl vasıflarına ve hallerine sahip olmayı gerektirir.⁸⁰

Birtakım âlimler ise yöneticinin ictihat rütbesinde olmasının gerekli olmadığı görüşündedirler. Bunlar yöneticinin âlim olmasını ve işlerinde isabetli sonuçlar almak için beraberinde ictihat ehli bir istişare heyeti bulundurmasını yeterli görürler.⁸¹

⁷⁵ Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, s.112.

⁷⁶ Beğavî, Muhyî's-sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *et-Tehzîb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, h. 1418, VII, 264.

⁷⁷ Cüveynî, *Giyâsu'l-ümem*, s. 227.

⁷⁸ İbn Âbidîn, Reddu'l-muhtâr, I, 549; İbn Kudâme, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed, eş-şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni' (el-Muğnî içinde) nşr. Dâru'l-Menâr, I-XIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1983, III, 313; Komisyon, *el-Mevsûatü'l-fikhîyye*, VI, 220.

⁷⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, s.19; İsferyânî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 341; Cüveynî, *Giyâsu'l-ümem fî't-tiyâsi'l-zulem*, s. 227; Bâkılânî, Kadî Ebû Bekir el-Mâlikî, *el-İnsâf*, el-Mektebetü's-şâmiletü'z-zehabiyye, s.23; Hayrabî, Muhammed b. İsmâîl, *ed-Dürretü'l-gurrâ fî nasîhati's-selâtin ve'l-kudâti ve'l-umerâ*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyad, ts. s. 121;

⁸⁰ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Dâru Ya'rub, bs.1, Dımaşk h. 1425, s.368.

⁸¹ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, Müessesetü'l-Halebî, y.y. ts. I, 160.

Yukarıda geçenlerden yöneticinin ilim ehli olması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira Allah Te'âlâ bilenleri bilmeyenlere tercih ederek “De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl sahipleri bunu anlar.”⁸² demiştir. İmamın günümüzde ilim ehlinin dahi nadiren ulaştığı ictihat mertebesine ulaşması ise gerçekleştirilmesi zor bir şarttır.

1.3.1.9. Yeterlilik

Yeterlilik, imâmete aday olan kişinin fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak üzerine alacağı sorumluluğu kaldırabilecek kudrette olmasıdır. Fiziksel yeterlilik işitme, görme ve konuşma duyularının sağlıklı olması ve uzuvların harekete geçmesi ve hızla ilerlemesini engelleyecek bir eksiklikten uzak olmasıdır.⁸³ Böylece devlet başkanı, karşılaştığı meseleleri doğrudan ve olması gerektiği şekilde yönetebilir.⁸⁴

Ayrıca devlet başkanının had cezâlarını uygulamada ve savaflara girmede cesur ve siyasi sorunları yönetmede güçlü olması da yeterliliğin bir parçasıdır.⁸⁵

Bu şartın gerekliliğine delil olarak Hz. Peygamber'in (sav) seçkin bir sahâbe ve son derece adâletli, ilim sahibi ve şerefli bir kimse olmasına rağmen Ebu Zerr el-Ğıfari'yi bu husustaki zaafı nedeniyle emirlikten men' etmesi gösterilebilir. Ebu Zerr (r.a) hakkındaki hadîs-i şerîf şöyledir: “Dedim ki: Ya Rasulallah! Beni memur tayin etmez misin? Bu sözüm üzerine elini omzuma vurdu ve sonra da: “Ey Ebu Zerr! Sen zayıfsın. Memurluk ise emanettir. O kıyamet günü utanç ve pişmanlıktır. Ancak kim onu hak ederek alır ve onun sebebiyle üzerine düşen vazifeleri eksiksiz eda ederse o hariç.” buyurdu.”⁸⁶

1.3.2. Yöneticinin Sorumlulukları

Yönetici, Allah rızası doğrultusunda halkı idare etmek, birlik ve beraberliği sürdürmek ve İslâm devletini mevcut ya da ortaya çıkabilecek her türlü tehlikeye karşı korumak üzere bir lider olarak göreve getirilmiş halktan bir kimsedir. Bu yüzden memleketinde gerçekleşen her olaydan mesuldür.⁸⁷ Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her biriniz çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz. İmam da bir çobandır ve

⁸² Zümer 39/9.

⁸³ Şeybânî, *Neylû'l-meârib*, II, 385.

⁸⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, VIII, 6181.

⁸⁵ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, s.368.

⁸⁶ Müslim, “İmâre” 1825.

⁸⁷ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, I-VIII, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1985, VII, 4989.

halkından sorumludur.”⁸⁸ Bu nedenle yöneticinin pek çok sorumluluğu bulunmaktadır ve hükmettiği alan genişledikçe sorumlulukları da artar.

İmamın pek çok sorumluluğu bulunsa da bunları iki temel başlık altında toplamak mümkündür. Bunların ilki İslâm şeriatının yürürlükte olmasını sağlamaktır. Diğeri ise İslâm şeriatının hükümlerine göre devlet meselelerini idare etmektir.⁸⁹ İbn Teymiyye de bu sorumlulukları “emanetlerin ehline verilmesi ve adâletin sağlanması” şeklinde iki noktada özetlemiştir.⁹⁰

Mâverdî (ö. h. 450/ m. 1058) ise yöneticinin sorumluluklarını on temel başlıkta özetleyerek şöyle demiştir: “1. dini muhafaza etmektir. 2. münakaşa edenler arasında şeriatın hükümlerini uygulamak ve ayrılığa düşenlerin aralarındaki husumeti sona erdirmektir. 3. Vatani himaye etmek ve can, mal, namus gibi kutsalları muhafaza etmektir. 4. Had cezalarını uygulamaktır. 5. Düşmanı engelleyecek bir güç ve hazırlıkla sınırları güçlendirmektir. 6. İslâm’a davet edildikten sonra küfürde ısrar edenlerle Müslüman olana veya zimmete girene kadar cihâd etmektir. 7. Fey ve sadakaları toplamak ve usulüne uygun olarak sarf etmektir. 8. Maaşları ve Beytü’l-Mâl’den yapılacak harcamaları belirlemektir. 9. Yapılacak işler ve korunacak malların başına ehliyet ve liyakat sahibi şahısları⁹¹ göreve getirmektir⁹². 10. Çalışmaların denetlenmesi ve halihazırdaki durumun incelenmesine doğrudan katılmaktır. Nitekim ümmetin siyaseti ve milletin korunması ancak bu şekilde mümkündür.”⁹³

Zikrettiği maddelere bakıldığında İmam Mâverdî’nin yaşadığı dönemde hâkim olan anlayışa göre halifenin görevlerinden söz ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bahsettiği

⁸⁸ Buhârî, “İtk” 2558.

⁸⁹ Sedlân, Sâlih b. Gânim, *Vücûbu tatbîkî’s-şer’iati’l-islâmîyye fî külli asr*, Dârü Belensi, li’n-neşr ve’t-tevzî’, bs. 1, Riyad h. 1417, s.27.

⁹⁰ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim, *es-Siyâsetü’s-şer’iyye fî islâhı’r-râi ve’r-raîyye*, thk. Ali el-İmrân, Dârü âlemi’l-fevâid, bs.1, y.y. ts. s. 6.

⁹¹ İbn Teymiyye, hâkimin görevleri konusunda şöyle demiştir: “Yöneticiliği üstlenen kişinin, Müslümanların işlerinden her bir işte o konuda en uygun kimseyi görevlendirmesi gerekir.” Bkz. İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm, *es-Siyâsetü’s-şer’iyye fî islâhı’r-râi ve’r-raîyye*, s.7.

⁹² Aynı şekilde yöneticinin fesat çıkaranları/haksız kazanç sağlayanları hesaba çekmeli, mallarına el koymak suretiyle onları cezalandırmalıdır. Ebû Humeyd es-Sâidi’nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Hz. Peygamber (sav), Benî Süleym’in zekâtını toplama işinde İbnü’l-Üteybeyî görevlendirmiştir. Adam vazîfeden dönünce: “Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!” dedi. Bunun üzerine Rasulullah (sav) “Babanın veya annenin evinde otursaydın da, -eğer doğru sözlüysen- bu hediye ayağına gelseydi ya!” dedi. Sonra minbere çıkıp, Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra şunları söyledi: “Emmâ ba’d, Ben sizden birini, Allah’ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir: “Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!” der. Bu adama, babasının veya anasının evinde otursaydı da, -eğer doğru sözlüysen- hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim bir şey alırsa -Hişâm haksız bir şekilde kaydını koymuştur- mutlaka onu boynunda taşır olduğu halde Kıyamet günü Allah’ın huzuruna gelecektir. Sonra koltuk altındaki beyazlık görünecek kadar ellerini kaldırdı, “Allah’ım tebliğ ettim mi?” dedi.” Bkz. Buhârî, “Ahkâm”, 41 (7197).

⁹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*, s. 40.

pek çok nokta; otoritenin yasama, yürütme ve yargı organları arasında taksim edilmiş olduğu günümüz devletinin yöneticisinin görevlerini kapsamamaktadır. Ayrıca zikretmiş olduğu bu görevleri destekleyen bir delil de yoktur. Söz konusu görevler yöneticinin başlıca sorumlulukları olsa bile Mâverdî'nin şer'î siyaset hakkındaki bir içtihadı olmaktan öteye geçemez.

Yöneticinin sorumluluklarına geri dönecek olursak bunlardan en önemlilerinin hak ve adâleti tesis etmek, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, mazlumlara gözetmek, zâlimlere engel olmak, Allah'ın şeriatı ile hükmetmek ve şariat hükümlerince hadleri uygulamak olduğunu görürüz. Allah Te'âlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder.”⁹⁴ Rasulullah (sav) ise bir hadîs-i şerîfinde şöyle der: “Muhakkak ki yönetici zulmetmediği sürece Allah onunla beraberdir. Zulmettiği zaman onu kendi nefsiyle baş başa bırakır.”⁹⁵

Yönetici halkı ile kendisi arasında ulaşılması zor, aşılmaz kapalı kapılar bulundurmamalıdır. Onlardan gizlenmemeli, bilakis hizmetlerinde bulunmalıdır. Rasulullah (sav) şöyle buyurur: “Bir devlet başkanı kapısını ihtiyaç sahiplerine, fakirlere ve miskinlere kapatırsa; Allah da gök kapılarını, fakirliği, ihtiyâcı ve meskeneti ânında ona kapatır da, (duasını kabul edip o sıkıntıları ondan gidermez).”⁹⁶

Aynı şekilde halkını her daim teftiş etmeli ve durumlarını gözetmelidir. Allah'ın peygamberi Süleyman (as) hayvanlar dâhil tüm halkını gözetirdi. Allah Te'âlâ bunu bizlere şöyle haber verir: “Süleyman kuşları gözden geçirdi ve "Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?" diye sordu.” (Neml/20) Emiru'l-Mu'minîn Ömer bin Hattab(r.a) ise şöyle buyurmuştur: “Fırat nehri kıyısında bir kuzu kayboldu Allah'ın beni onun hakkında hesaba çekmesinden korkarım.”⁹⁷

Yönetici halkına nasihatte de bulunmalıdır. Onları hayra yönlendirmeli ve şüpheli ve tehlikeli şeylerden uzaklaştırmalıdır. Rasulullah (sav) şöyle buyurur: “Allah'ın bir gruba yönetici yaptığı kişi eğer onlara nasihatte bulunmazsa cennetin kokusunu dahi alamaz.”⁹⁸

Ayrıca yönetici halkına karşı yumuşak huylu ve sabırlı olmak zorundadır. Ceza vermekte aceleci davranamayacağı gibi muamelelerinde son derece tahammüllü olması

⁹⁴ Nisâ 4/58.

⁹⁵ İbn Mâce, “Ahkâm”, 2 (2312).

⁹⁶ Tirmizî, “Ahkâm”, 6 (1332).

⁹⁷ Hallâl, Ebû Bekr, *Kitâbu's-sünne*, Dâru'r-râye, bs.1, Riyad h. 1410, hadis nu.396, II, 317.

⁹⁸ Buhârî, “Ahkâm” 7150.

gerekir. Ebu Berze el-Eslemî'den şöyle rivâyet etmiştir: “Bir işte Ebubekir es-Sıddık ile beraberdik. O sırada Müslümanlardan bir kimseye kızdı ve son derece öfkeleni. Bu durumu görünce ona şöyle dedim: “Ey Rasulullah’ın (sav) halifesi! Bu adamın boynunu vurayım mı?” Ben adamı katletmekten bahsedince bu konuşmayı sonlandırdı ve başka bir şeyle ilgilenmeye başladı. Biz ayrıldıktan sonra ise beni yanına çağırarak “Ey Ebu Berze! Sen ne dedin? Bunu yapacak mıydın?” dedi. Ben de “Evet, vallahi... Şimdi bile bana bunu emredersen yaparım.” diye cevap verdim. O da “Yazıklar olsun sana! Vallahi Muhammed’den sonra hiç kimsenin böyle bir emri uygulanmaz.” buyurdu.⁹⁹

Günümüzde yönetici; İslâm ümmetini ilmi, askerî ve iktisâdî açıdan en güçlü hale getirmeli, ümmetin içinde bulunduğ u tüm bilimsel ve sosyal geri kalmışlıkları ortadan kaldırmalıdır. Özetle İslâm ümmetinin diğer milletler arasında rehber edinilen ve saygı duyulan öncü bir ümmet olmasını sağlamalıdır.

1.3.3. Yöneticinin Tayin Edilme Yöntemi

İnsanın yaratılışı gereği medenî bir varlık olduğı apaçık bilinen gerçeklerden biridir. Bu yüzden içerisinde varlığını sürdüreceğı bir toplum olmaksızın yaşayamaz. İki temel noktanın yokluğu hâlinde ise hiçbir toplum varlığını sürdüremez. Bunlar zorunlu ve sistemli bir yasama ve toplumda yasaların uygulanmasını sağlayacak bir yöneticidir. Devlet mefhumunu kısaca “toprak, halk, kanun ve yönetici” kavramlarıyla açıklayabiliriz.

Fıkıh âlimlerinin icthatları, devletin yapısını, hedefini, devlet yöneticisinin taşıması gereken özellikler ve yerine getirmesi gereken görevleri, yönetim ve halkın nasıl bir ilişki içinde olması gerektiğini ve sistem ve idare açısından devleti ilgilendiren diğer tüm hususları açıkça belirlemiştir.¹⁰⁰

1.3.3.1. Yöneticinin Tayininde Şer’î Yöntem

Şüphesiz, bir yöneticinin bulunması meselesi İslam devletinin varlığı açısından en önemli meselelerden biridir. Buna rağmen şariat, Müslümanları devlet başkanını tayin etmek için belli bir yönteme başvurmaya mecbur bırakmamıştır. Bilakis tayin yöntemlerinde birçok seçenekleri olabilmesi adına bu işi onların icthadlarına havâle etmiştir ve bu şariatın özelliklerindendir.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel Müsned I, 222 (Hadis nu.54).

¹⁰⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu 's-sultânîyye*, s. 39.

Ancak İslâm şeriatı -bulunduğu konularda- Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine sarılmayı ya da ondan sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn'in sünnetini örnek almayı emretmiştir. Hulefâ-yı Râşidîn'in sünneti ise siyâsî konulardaki tutumlarını da içermektedir. Nitekim onlar yönetimde oldukları 30 yıl boyunca ya nassı direkt uygulayarak ya da nassa dayalı ictihâdlarını uygulayarak Hz. Peygamber'in (sav) yolunu izlemeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla yönetimlerindeki uygulamaları, Ehl-i Sünnet'in İslâm siyâsetine dâir çıkardığı birçok hükme delil olmuştur.¹⁰¹

Sahâbe bu işin ne kadar zarûrî olduğunu ve çok kısa bir zaman için dahi olsa ümmetin bekâsının bir devlet başkanı olmadan sağlanamayacağını bildiklerinden, Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından onun defîn işlemlerini dahi gerçekleştirmeden önce kendilerine bir devlet başkanı tayin etmek istemişlerdir. Bunun sonucunda hepsi Rasulullah'tan (sav) sonra en fazîletli sahâbe olan Hz. Ebubekir'in (r.a) devlet başkanı olması fikrinde ittifâk etmişler ve ona biat ederek biatlarını tamamlamışlardır. Hz. Ebubekir (r.a) ise kendisinden sonra halifeliği Hz. Ömer'e (r.a) bırakmıştır. Hz. Ömer (r.a) ise ölüm döşeğindeyken hilâfetin Müslümanların şu altı kişi arasından seçeceği kişiye kalmasını vasiyet etmiştir: Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr b. Avvâm, Hz. Sa'd b. Vakkâs ve Hz. Abdurrahmân b. Avf. Müslümanlar ise bunlar arasından Hz. Osman'ı (r.a) kendilerine Hz. Ömer'den (r.a) sonra halife olarak seçmişlerdir. Malum olduğu üzere Hz. Osman (r.a) da evinde bir suikastle öldürülmüş ve hilâfeti kimseye bırakmamıştır. Bunun üzerine sahâbe, o zaman bulunanların en fazîletlisi olduğu için Hz. Ali'yi (r.a) seçmişlerdir. Ancak Hz. Ali (r.a) hilâfetin vesâyet yoluyla olmasını reddetmiş ve mescide, insanların önüne çıkıp insanların ona alenen biat etmesini şart koşmuştur.¹⁰² Hz. Ali'nin (r.a) bu tutumu dikkate alındığında, hilâfet tayini konusundaki yönteminin tamamen insanların istek ve seçimlerine dayalı olduğunu, insanlar onu seçmedikçe halife tayin edilmesini reddettiği görülmektedir. Yani biat ancak ehl-i reyin tümünün ya da çoğunluğunun halife olarak birini seçmesi ve bu kişinin de buna râzı olması sonrasında gerçekleşebilmektedir. Mevcut olan halifenin kendisinden sonra hilâfete geçmesi için birini seçmesi ise ehl-i reyin kabûlüne bağlı bir aday göstermeden ibârettir; eğer onlar bu adayı kabul ederlerse ona biat ederler, etmezlerse de başka birini önerirler.¹⁰³

¹⁰¹ Selâm, Ahmed, *Mâ ene aleyhi ve ashâbî-Dirâsetün fî esbâbi iftirâki 'l-ümme*, Dâru İbn Hazm, y.y. t.y. s. 97.

¹⁰² Hallâl, Ebu Bekir, *Kitâbu 's-Sunne*, bs. 1, Dâru'r-Râye, Riyâd 1410, II, 415.

¹⁰³ Avde, *el-İslâm ve evdâunâ's-siyâsiyye*, s. 154; Ebû Zehra, Muhammed, *Kitâbu İbn Hanbel, Hayatuhu ve asruhu ve ârâuhu 'l-fikhîyye*, Dâru'l-fikri'l-arabî, y.y. t.y. s. 172.

Ömer b. Abdülazîz'in, Süleyman b. Abdilmelik'in ona hilâfeti bırakırken uyguladığı yönteme dair tutumu da bunu göstermektedir. Nitekim Süleyman ölmeden önce hilâfeti ona bıraktığını bir mektuba yazmış ve bu mektubu kendi mührüyle mühürlemiştir, Recâ b. Hayât'a da bütün ehl-i beytinin bu mektuptaki kişiye ismini bilmeden biat etmelerini emretmiştir. Süleyman öldükten sonra, Recâ insanları Dâbık Mescidi'nde toplamış ve onlardan bu mühürlü mektuptaki kişiye biat etmelerini istemiş ve onlar da biat ettikleri kişiyi bilmeden onda yazan kişiye biat etmişlerdir. Mührü kırıp da mektubu onlara okuyunca içinde şöyle yazdığını görür: "Bu mektup, Allah'ın kulu, Müminlerin emiri Süleyman b. Abdilmelik'ten Ömer b. Abdülaziz'edir. Ben onu kendimden sonra halife tayin etmiş bulunmaktayım."¹⁰⁴ Bu mektup okununca Ömer b. Abdülaziz minbere çıkmış ve şöyle demiştir: "Vallahi ben bu iş için emir tayin edilmiş değilim, seçim sizindir." İlim, fıkıh ve din bakımından önde gelenlerden biri olan Ömer b. Abdülaziz de halifeye biatin ancak ümmetin ehl-i reyinin seçimiyle ve o kişinin de kabul etmesiyle olabileceğini; eski halifenin birini seçmesinin o kişiye biat gerektirmediğini ve insanların kim olduğunu bilmeden birine biat etmelerinin geçerli bir biat olmayacağını düşünmüştür. Bunun için de eğer ondan razılarsa herhangi bir mecburiyet olmaksızın kendisini seçmeleri için bu işi tekrar insanlara havale etmiştir.¹⁰⁵

Şeyh Muhammed el-Gazzâlî ise Hz. Ebubekir'in (r.a) Hz. Ömer'i (r.a) halife tayin etmesinin normalde istenen İslâmî şûrâya aykırı olan bir istisnâ olduğunu söylemektedir. Ona göre bu durum, o dönemde İslâm Devleti'nin içinde bulunduğu riskli siyâsî ve askerî şartlardan kaynaklanmıştır. Bu şartlar dolayısıyla herkesi kapsayan bir şûrâ meclisi kurulup da Müslümanların genelinin katıldığı bir şûrayla halifenin seçilmesi mümkün olmayacağından Hz. Ömer (r.a) halife olarak seçilmiştir.¹⁰⁶

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki Hulefâ-yı Râşidîn dahi halife seçimi işini şûrâ meclislerine, toplumun fakihlerine ve geneline bırakmışlardır. Bununla beraber ölmeden önce kendilerinin bu makam için en uygun olduğunu düşündüğü kişiyi önermişler, sonra da onu uygun görürlerse insanlar ona biat etsin ya da reddederlerse daha uygun bir kişiyi arasınlar diye bu önerilerini ehlu'l-hal ve'l-akde¹⁰⁷ havâle etmişlerdir.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer b. Abdilazîz el-halîfeti'z-zâhid*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 1984, s. 60.

¹⁰⁵ Avde, *el-İslâm ve evdâunâ's-siyâsiyye*, s. 155.

¹⁰⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, II, 249-250.

¹⁰⁷ Ehlu'l-hal ve'l-akde ile kastedilen görüş sahibi olan âlimler ve güç sahipleridir. Bunlar da çok sayıdadır.

Öyleyse İslâm devlet başkanının seçimi için belirli bir yöntem söylemiş değildir. Bilakis bu işi ümmetin seçimine bırakmıştır. Ümmet kimi seçer ve kime biat ederse, ümmetin oyları neticesinde meşruiyyet kazanan devlet başkanı o olmaktadır. Ümmet kimi de reddederse, Hz. Peygamber'in (sav) halifesinin vasîsi dahi olsa onun herhangi bir meşruiyyeti yoktur. İşte halifenin seçimi için gözetilmesi gereken yöntem de budur.

Bazı fıkıh âlimleri ise insanların rızâsının ve seçimlerinin devlet başkanının tayininde dikkate alınan bir durum olmadığı görüşünü tercih etmişlerdir. Buna binâen bazı fıkıh âlimleri muteğallib devlet başkanına biat etmenin caiz hatta vâcip olduğu görüşündedirler. Muteğallib devlet başkanı ise yönetimi herhangi bir seçim/görüş ya da şûrâ meclisi olmaksızın kaba kuvvet yoluyla ele geçiren kimsedir. Bu görüşte olan âlimlerden Muteğallib devlet başkanının meşruiyyeti hususunda icmâ olduğunu iddia edenler dahi olmuştur.¹⁰⁸ Bu mesele aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Yukarıda ele alınanlara bakıldığında, sahâbenin ve onlardan sonra gelenlerin devlet başkanı tayin ederken izlediği yöntemlerin şunlar olduğu görülmektedir:

1. Tek bir kişi üzerine görüş birliği sağlayarak ona biat etmek. Bu yöntem Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra halife olarak Hz. Ebubekir'in (r.a) ve yine Hz. Ali'nin (r.a) tayininde görülmektedir.¹⁰⁹
2. Önceki halife tarafından hilâfetin tek bir kişiye bırakılması. Bu da Hz. Ebubekir'in (r.a) hilâfeti kendisinden sonra Hz. Ömer'e (r.a) bırakmasında görülmektedir.
3. Önceki halife tarafından hilâfetin birden çok kişiye bırakılıp Müslümanların onların arasından birini seçmesinin istenmesi. Bu da Hz. Ömer'in (r.a) sahâbeden 6 kişi seçtiği hâdisede görülmektedir.¹¹⁰
4. Tağallub: Bu bir Müslümanın kılıç zoruyla hilâfeti eline alması ve insanları ona boyun eğip kabul etmek zorunda bırakmasıdır. Bazı fıkıh âlimlerine göre böyle bir kişinin imâmeti fitne ve karışıklık çıkmaması için bağlayıcıdır ve Müslümanların devlet başkanı kabul edilir. Bunun örneği Abdülmelik b. Mervân'da görülmektedir.¹¹¹

Yukarıda zikredilen ilk 3 yöntem insanların görüşleri ve seçimleriyle gerçekleşmekteyken, 4. yöntem rızâ ve seçimin dışında gerçekleşip ikrâh ve mecbur bırakma yollarıyla meydana gelmektedir.

¹⁰⁸İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1960, XIII, 7-8.

¹⁰⁹eş-Şâfî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, bs. 1, Mektebetu'l-Halebî, Mısır 1940, I, 418.

¹¹⁰Hallâl, Ebu Bekir, *Kitâbu's-Sunne*, II, 415.

¹¹¹Murtazâ ez-Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi İhyâi 'ulûmi'd-dîn*, I-X, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 1994, II, 232-233; Sallâbî, Ali Muhammed, ed-Devletü'l-Ümeviyye 'avâmilü'l-izdihâr ve tedâ'iyâtü'l-inhiyâr, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008, I, 626.

Geçtiğimiz asırlar boyunca insanlar yönetime geçmek konusunda bu yöntemlerle hareket etmişler ve Müslümanlar devlet başkanının belirlenmesi için başka herhangi bir yöntem geliştirmemiştir, nitekim fıkıhta bu konuda bir tutukluk görülmüştür. İbn Kayyım da (ö. h. 751/ m. 1350) kendi asrında -hicrî 8. asırda- bulunan fıkıh âlimlerinin tutukluğundan şikâyet etmiş ve onların bu tutumlarının; o dönemdeki emirleri, şeriatı bu sürece dâhil etmeden bir takım siyâsî kanunlar koymaya mecbur bıraktıklarını söylemiştir. İbn Kayyım; emir ve devlet başkanlarının yoldan sapmaya ve şeriat yolundan çıkmaya başlamalarını da fıkıh âlimlerinin bu tutuk tutumuna bağlamıştır. Bunu, şer'î kanunlar yerine beşerî kanunlara tenezzül edilmesinin başlangıcı saymak da mümkündür.¹¹²

1.3.3.2. Devlet Başkanı Seçmenin Modern Yöntemi: Demokrasi

Modern dönemde insanlar seçim sandıkları yoluyla devlet başkanlarını belirleme yolunu tercih etmişlerdir. Bu yöntemde bazı kişiler belirlenmiş olan şartlara uygun olarak devlet başkanlığına adaylıklarını ilan etmekte, halk da fikrî ya da siyâsî açıdan kendilerine uygun gördükleri kişiyi ya da onlara maslahat ya da ümit vaad eden kişiyi seçmektedirler. Bu yöntem, demokratik seçimler olarak da isimlendirilmektedir.

Günümüz âlimlerinin demokrasi ve Müslümanların ülkelerinde uygulanmasına dâir birbirinden çok farklı tutumları vardır. Bazıları demokrasiyi tamamen reddedip bunu uygulayanların kâfir olduğu görüşündeyken, bazıları da İslâm'daki Şûrâ Meclisi'ne benzemesi adına birtakım düzeltmelerden sonra uygulanabileceği görüşündedirler. Bazıları ise bunun tamamen İslâmî bir alternatif olduğu görüşündedir. Bu âlimlerden biri olan Yusuf el-Karadâvî de demokrasinin özünün; insanların kendilerini yönetecek ve işlerini yürütecek kişiyi seçmeleri, onlara istemedikleri herhangi bir yöneticinin ya da rejimin dayatılmaması, hata yaptığı zaman devlet başkanına hesap sorma haklarının ve yoldan çıktığı zaman onu görevden alma haklarının bulunması olduğu görüşündedir.

Karadâvî'ye göre; demokrasinin özüne dâir iyice düşünen bir kişi de onun İslâm'ın özüne tamamen uygun olduğunu görecektir. Nitekim İslâm da namazda insanlara istemedikleri ve râzı olmadıkları bir kişinin imamlık yapmasını istemez. Hadiste şöyle geçmektedir: “Üç kişi vardır ki onların namazları başlarını bir karış dahi geçip (Allah katına ulaşmaz): Onlar onu istemediği halde bir topluluğa imamlık yapan

¹¹² Karadâvî, Yûsuf, *Min fıkhi'd-devleti fi'l-İslâm*, Dâru's-şurûk, bs.3, 2001, s.9.

kimse ...”¹¹³ Eğer namazda dahi durum böyleyse, günlük hayatta ve siyâsette nasıl olur? Sahih bir hadiste de Rasulullah’tan (sav) şöyle dediği nakledilmiştir: “İmamlarınızın en hayırlıları sizin onları sevdikleriniz, onların da sizi sevdikleridir; onlar size dua ederler, siz de onlara dua edersiniz. İmamlarınızın en şerlileri ise sizin onlara buğz ettiğiniz, onların da size buğz ettikleridir; siz onlara lanet okursunuz, onlar da size lanet okurlar.”¹¹⁴ Öyleyse demokrasinin özü İslâm’a uygundur.¹¹⁵

Bazıları ise seçimlerde demokratik bir yöntem izlenilmesine “O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar.” (Enbiyâ/23) âyetini delil getirmişlerdir. Nitekim âyet, devlet başkanının dahi sorgulanabilir olması, yoksa ilâh olacağı anlamına gelmektedir. Günümüzde devlet başkanını sorgulamanın tek yolu ise onu davranışlarından halka karşı sorumlu tutan demokrasi rejimidir.

Zühaylî ise demokrasinin çoğunluğun oyuna baktığını ve bunun da Hz. Peygamber’in (sav) “Allah’ın desteği cemâatle beraberdir.”¹¹⁶, “Cemâate ve genele sarılın.”¹¹⁷ ve “Herhangi bir ihtilâf gördüğünüzde sevâd-ı a’zama sarılın.”¹¹⁸ hadisleri gibi birçok delilin desteklediği şer’î bir iş olduğu görüşündedir.¹¹⁹

Demokrasinin eleştirilen yönü ise ilim ehlinin oylarıyla halkın diğer kesimlerinin oylarının, fâsıklarla adâlet sâhibi kimselerin oylarının bir tutulmasıdır.

Fıkıh âlimlerinden seçim sandıklarının kullanılması fikrini destekleyenlerin oldukça az olduğunu ve âlimlerin çok büyük bir bölümünün birçok sebepten dolayı bunu caiz görmediğini de objektif olmak adına belirtmek gerekir. Bu sebeplerin en önemlileri şunlardır: Onlar bunun halkın halkı yönetmesi olarak görmekteler ve bu da İslâm’da “De ki: “Şüphesiz ben, Rabbinden (gelen) kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah’a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.” (En’âm/57) âyetinde de belirtilen hâkimiyetin Allah’a âit oluşu esâsına aykırılık arz etmektedir. Bu yüzden de teşri hakkının kim olursa olsun hiçbir beşere verilemeyeceği görüşünü taşımaktadırlar.¹²⁰

¹¹³ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 43 (971).

¹¹⁴ Müslim “İmâre” 1855.

¹¹⁵ Karadâvî, Yûsuf, “el-İslâm ve’l-dimukrâtîyye”, <https://www.al-qaradawi.net/node/3775> Erişim Tarihi: 20/8/2021.

¹¹⁶ Tirmizî, “Fiten”, 7 (2166).

¹¹⁷ Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Gâyetü’l-maksad fî zevâidi’l-Müsneid*, thk. Hallâf Mahmûd Abdüssemi‘, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, I, 207.

¹¹⁸ İbn Mâce “Fiten” 8.

¹¹⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6336.

¹²⁰ Cühenî, Mânî’ b. Hammâd, *el-Mevsûatü’l-müeyyessere fî’l-edyân ve’l-mezheb ve’l-ahzâbi’l-muâsıra*, Dâru’n-nedve’l-âlemîyye li’t-tibâati ve’n-neşr, bs. 4, h. 1418, s. 1056.

Onlar aynı zamanda demokrasinin parlamentolar kurmayı gerektirdiğini ve bu parlamentoların hüküm koymak için kabul ettiği ölçütün, çıkan sonucun ne olduğuna, hatta şeriate aykırı olup olmadığına dahi bakmaksızın çoğunluğun oylaması olduğunu söylemektedirler. Âlimler ise bu araştırmaya sığmayacak olan bu meseleleri detaylıca cevaplandırmışlardır. Bu yüzden burada bunlara değinmeyeceğiz.

1.3.3.3. Muteğallib Devlet Başkanı

Muteğallib devlet başkanı, yönetimi insanların seçmesiyle değil kaba kuvvetle, yani ümmetin irâdesine aykırı olarak ele geçiren kişidir. Teğallub; şeriatın "...işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar..." (Şûrâ/38) âyetinde de belirtilen usûlüne aykırı bir davranıştır. Ancak fıkıh âlimleri bu meseleyi İslâm ümmetinin başına gelen kaçınılmaz bir gerçeklik olarak görmüşler ve bu yüzden onu şer'î bir hâle sokmanın nasıl mümkün olacağını incelemişlerdir. Bazı fıkıh âlimleri muteğallibin devlet başkanlığının siyâsî bir zarûret olarak caiz olduğu, zarûret hâlindeki kişinin leş yemesinin caiz olması gibi değerlendirilebileceği ve zarûretlerin kendi miktarlarınca belirleneceği ve bu içtihadın, delillere değil, maslahata dayanan bir içtihad olduğu görüşündedirler.¹²¹ Bazıları ise teğallubun tamamen meşru olduğunu söylemiş, hatta bunda icmâ olduğunu iddia etmişlerdir.¹²² Aşağıda iki görüş de delilleriyle beraber incelenecek ve bu konudaki râcih görüşe ulaşılmaya çalışılacaktır.

Âlimlerden büyük bir grup; kılıç yoluyla yönetimi ele geçirip Allah'ın şeriatıyla hükmeden kişinin meşru bir yönetici olduğu ve onu dinleyip itâat etmek gerektiği, onun da Cuma ve Bayram namazlarını kıldırmak, cihâda hazırlanmak gibi devlet başkanının görevlerini yerine getirmesi gerektiği görüşündedirler.¹²³ Ahmed b. Hanbel (ö. h. 241/ m. 855) şöyle demiştir: "Dinleyip itâat etmek ister iyi ister fâcir olsun imamlar ve müminlerin emiri için gereklidir. Hilâfete geçip insanların görüş birliğinde bulunduğu ve razı olduğu ya da kılıç yoluyla halife olup Müminlerin emiri olarak isimlendirilen kişi için de durum böyledir."¹²⁴ İmam Şâfiî (ö. h. 205/ m.820) şöyle der: "Kim hilâfeti

¹²¹ Avde, Abdulkadir, *el-İslâm ve evdâunâ's-siyâsîyye*, s.170.

¹²² İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut h.1379, XIII, 7.

¹²³ el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib fi şerhi ravzi't-tâlib*, IV, 110; Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., IX, 192.

¹²⁴ Ferrâ, Ebû Ya'lâ el-Hanbelî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs. 2, Beyrut h. 1421, s. 20.

kılıç yoluyla ele geçirip de halife olarak isimlendirilir ve insanlar da onun halife olduğu konusunda görüş birliği sağlarsa o halifedir.”¹²⁵

İbn Hacer de muteğallib devlet başkanına itâat etmek gerektiği ve ona itâat etmenin ona karşı ayaklanmaktan daha hayırlı olduğu konusunda icmâ bulunduğunu nakletmiştir. ¹²⁶Nitekim bu kanların akıtılıp insanların yerlerinden edilmemesini sağlamaktadır. Âlimlerin bu konudaki delilleri ise bu hadis¹²⁷ ve onu destekleyen diğer rivâyetlerdir. ¹²⁸

Şâfiî mezhebine göre bu; kişinin hükmü ele almasının, imâmeti seçim hakkına sahip olan kimselerin biatıyla sâbit olan devlet başkanının ölümünden sonra ya da kendisi gibi teğallub yoluyla hükmü ele almış olan birinden alması durumunda geçerlidir. Ancak seçim hakkına sahip olan kimselerin biat etmesi yoluyla başkanlığı meşru olan ve hâlen hayatta olan bir devlet başkanına tağallub ederse, başkanlığı geçerli olmaz. Şâfiîler şunu da eklemişlerdir: Muteğallibin, imâmet için gerekli olan şartları da taşıması gerekir, aksi takdirde imâmeti geçerli olmaz.¹²⁹

Nevevî de fâsık ya da câhil olsa dahi muteğallibin yöneticiliğinin geçerli olduğu görüşündedir.¹³⁰ Beğâvî de (ö. 516/1122) bu görüşe meyletmıştır.¹³¹

Muteğallibin imâmetinin caiz olduğu görüşüne, zâlim dahi olsa devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğunu belirten rivâyetleri delil olarak göstermişlerdir. Bu rivâyetler “Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Hükmü” konusunda zikredilecektir. Bu görüşe Abdülmelik b. Mervân’ın uygulamasını, yani insanlara kılıç zoruyla tağallub edip yönetimi ele almak konusunda başarılı olmasını ve onun dönemindeki fıkıh âlimleri ve diğer âlimlerin birçoğunun da onun yöneticiliğini ikrâr etmesini delil göstermişlerdir. Nitekim o da tağallub yoluyla meşru devlet başkanı

¹²⁵ Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *Menâkıbu’ş-Şâfiî*, thk. Ahmed Sakar, Dâru’n-nasr li’t-tibâa, bs. 1, Kahire 1391, I, 499.

¹²⁶ . Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Muhezzeb*, IXX, 192; Komisyon, *Mevsû’atu’l-icmâ’ fi’l-fikhi’l-İslâmî*, bs. 1, Dâru’l-Fazîle, Suudi Arabistan, t.y., V, 202; Selâme, *Ahmed, Hâşiyetâ Kalyûbî ve Umeyra*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995, IV, 174.

¹²⁷ Kastedilen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim yöneticisinde hoşuna gitmeyen bir şey görürse sabretsin. Zira kim cemaatten/toplumdan bir karış ayrılır da ölürse cahiliye üzerine ölür.” Bkz. Buhârî “Fiten” 7054.

¹²⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahihi’l-Buhârî*, Dâru’l-ma’rife, Beyrut h. 1379, XIII, 7.

¹²⁹ Komisyon, *el-Mevsûatü’l-fikhîyye*, XXXI, 263.

¹³⁰ Nevevî, Yahya b. Şeref, *Ravdatu’t-tâlibîn ve umdetu’l-müftîn*, el-Mektebetü’l-islâmî, bs. 3, Beyrut h. 1412, X, 46.

¹³¹ Beğâvî, *et-Tehzîb fi fikhî’l-imâmî’ş-Şâfiî*, VII, 269.

olmuştur. Nitekim onlar da henüz Bağdat'ta Abbâsîlerin hilâfeti devam ederken Endülüs'te yönetimi tağallub yoluyla ele geçirmişlerdir.¹³²

Ahmed Reysûnî, fıkıh âlimlerini muteğallibin yöneticiliğini kabul etmeye iten sebepleri zikretmiştir. En önemlileri şunlardır:

1. Bu bir zaruretler ve zaruretler yasakları mübah kılarlar; yani zaruret mahallinde mubah olan şeyi zaruret mahalli dışında mubah kabul etmek mümkün değildir.
2. Bunun ideal şer'î alternatifini olan şûrâ meclisi ve seçim, geçmiş asırlarda çoğu zaman uygulanamayacak kadar zordur.
3. Eski devlet başkanının âniden ölüp kendisinden sonra kimseyi bırakmaması ya da ondan sonra gelecek kişi için bir düzen kurulu olmaması, veliahtının yönetime güç yetiremeyecek küçük bir çocuk olması gibi durumlarda ya da hükmün biri tarafından ele geçirilmesinin mevcut devletin fesâda boğulmuş, ayrılık ve çözümler yaşıyor olduğu halde gerçekleşmesi gibi durumlarda tağallub en uygun seçenek olabilmektedir. Bu gibi durumlarda tağallub yoluyla yönetimi ele geçiren kişi kurtarıcı pozisyonunda olur.
4. Kişi tağallub edip hâkimiyet kurduktan sonra onun düşürülmesini istemek hem toprakları hem de insanları yok edecek bir iç savaşın başlamasına yol açabilir hatta bunun sonu ülkenin bölünmesine kadar gidebilir.
5. Muteğallib devlet başkanların imametinin iptal edilmesi, onların bütün faaliyetlerinin yani onlara tâbi' olan devletin bütün faaliyetlerinin iptal edilmesini gerektirmektedir. Bu ise hizmetlerin, hukûkî davaların, devlete ve yöneticilerine ve kurumlarına bağlı olan tüm maslahat ve hakların durdurulması anlamına gelmektedir ve bir fesat ortamı oluşturma ta kendisidir ki bunu ne akıl ne de şeriat kabul eder.¹³³

Teğallubü caiz görenler, teğallubla yönetimin ele alınmasının geçerli olması için muteğallibte bulunması gereken birtakım şartlar zikretmişlerdir. Reysûnî bu şartları aşağıdaki gibi özetlemiştir:

1. Teğallubun, yine teğallub yoluyla yönetimi ele almış bir devlet başkanına karşı olması.¹³⁴ Ancak eğer biat veya önceki halifenin belirlemesiyle yönetime geçmişse, ona

¹³² İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm, el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb 'an sünneti Ebi'l-Kâsım, nşr. Şu'ayb el-Arnaût, I-IX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, VIII, 11; Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdîrahmân, Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, VI, 392.

¹³³ er-Reysûnî, Ahmed, *Fıkhü's-sevra murâca'ât fi'l-fıkhi'l-İslâmî es-siyâsî*, bs. 1, Dâru'l-Kelime, Kâhire 2013, s. 25.

¹³⁴ Beğavî, *et-Tehzîb fi fıkhi'l-imâmî 'ş-Şâfiî*, VII, 270.

tağallub eden kişinin imâmeti geçerli olmaz.¹³⁵ Yukarıda da zikredildiği üzere Şâfi'î mezhebinin görüşü bu yöndedir.

2. Muteğallibin bu makama geçebilecek ehliyeteye sahip olması, yani fâsık ya da zâlim olmaması. Nitekim Allah Te'âlâ "Benim ahdim (verdiğim söz) zâlimleri kapsamaz." (Bakara/124) buyurmaktadır. Ayrıca zâlim kişi halife, devlet başkanı, müftü, şahit ve râvi olmaya uygun değildir.¹³⁶

3. Girişiminin başarılı olması.

4. Hemen adâleti tesis etmeye ve şeriatle hükmetmeye başlaması.¹³⁷

Eğer bu dört şart o kişide bulunursa, bunu caiz görenlere göre yöneticiliği geçerli olur; bulunmaması durumunda ise geçerli olmaz.

Hem eski âlimlerden hem de günümüz âlimlerinden birçoğu da kılıç ve kaba kuvvet yoluyla yönetimi ele alan muteğallib devlet başkanına meşruiyet sağlamanın caiz olmadığı görüşündedir. Çünkü bu, Allah Te'âlâ'nın Şûrâ Suresi'nin 38. Âyetinde zikrettiği üzere şûrâ üzere kurulu olması gereken yönetim sistemine de aykırıdır. Bu âlimler aynı zamanda Hz. Ömer'in (r.a) "Her kim Müslümanların meşvereti olmaksızın bir kişiye biat ederse; öldürülmemeleri için ne ona ne de biat ettiği kişiye biat edilir."¹³⁸ Sözü de delil getirmişlerdir. İbn Hacer el-Heytemî¹³⁹, Bâkılânî¹⁴⁰ gibi eski âlimler, günümüz âlimleri ve muhakkiklerden birçoğu da bu görüşü tercih etmişlerdir.¹⁴¹

İki grubun da konuya bakış açıları gözler önüne serildikten sonra; birinci grubun meseleye kaçınılmaz bir gerçeklik olarak bakıp onu şer'î bir hâle getirmeye çalıştıklarını, bu yüzden de maslahata dayalı bir ictihad sonucu, Müslümanların kanlarının akmasını engelleyip devletin zâyî olmasının da önüne geçmek adına onun yöneticiliğinin meşru olduğuna kanaat getirdikleri görülmektedir. Ancak bazıları daha da ileri gidip teğallubu, yönetime geçmenin meşru yollarından biri olarak saymıştır ve problem de tam burada gizlidir. Nitekim teğallub, şeriatin yönetime dâir usule aykırı bir uygulamadır ve yalnızca zaruret ve maslahattan dolayı meşru görülmüştür. Bu yüzden

¹³⁵ Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*, Dâru kütübi'l-ilmîyye, bs. 1, Beyrut h. 1415, V, 423.

¹³⁶ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, bs.1, Dâru kütübi'l-ilmîyye, Beyrut h. 1419, I, 289.

¹³⁷ er-Reysûnî, Ahmed, *Fıkhu's-sevra murâca'ât fi'l-fikhi'l-İslâmî es-siyâsî*, bs. 1, Dâru'l-Kelime, Kâhire 2013, s. 25.

¹³⁸ Buhârî, "Hudûd", 16 (6830).

¹³⁹ Heytemî, Ahmed b. Hacer, *es-Savâiku'l-muhrikati fî'r-reddi alâ ehli'l-bidei' ve'z-zendeka*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 2009, s.328.

¹⁴⁰ Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed İbni't-Tayyîb, *Temhîdü'l-evâili ve Telhîsu'd-delâil*, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, bs. 1, Lübnan h. 1407, s. 471.

¹⁴¹ Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Meâsiru'l-inâfe fî meâlimi'l-hilâfe*, Matbaatu Hükûmeti'l-Kuveyt, bs.2, 1985, I, 95.

de onu zaruret durumu dışında da kabul etmek caiz olmaz. Ancak eğer ehlü'l-hal ve'l-akd, muteğallib olan kişinin sâlih ve âdil bir devlet başkanı olduğuna kanaat getirir de zorla ve kılıçla değil kendi istekleriyle gidip ona biat ederlerse, bu durumda muteğallib merşu bir devlet başkanına dönüşür.

Muteğallibin imametinin caiz olmadığını söyleyen ikinci görüşün delilleri daha güçlü gözükmemektedir. Zira muteğallibin yönetimi, şûrâ üzere kurulu olan yönetimin aslına aykırılık göstermekte ve devlet başkanlarını seçme hakkını ümmetin elinden almaktadır. Ayrıca birçok Arap ülkesinde muteğalliblerin yönetimi ele geçirmesiyle bazı problemlerin ortaya çıktığı söylenebilir.

1.3.3.4. İslâm'da Devlet Başkanlığının Süresi

Müslümanların halifesinin hilâfeti için bir süre sınırlaması getirilemeyeceği, eski fıkıh âlimlerinin üzerinde ittifâk etmiş olduğu hususlardandır.¹⁴² Nitekim Hz. Peygamber'den (sav) sonra gelen halifeler de onun uygulamasını devam ettirerek hilâfetlerini vefat edene kadar sürdürmüşlerdir. Ancak halifeye, süresiz olarak o pozisyonda kalma hakkı veren herhangi bir nass veya delil arandığında pratikte böyle uygulanmış olmasından başka hiçbir delil olmadığı görülmektedir. Zaten bu görüşte olanların hepsi bu uygulamayı Hz. Peygamber'in (sav) siyâsî bir sünneti¹⁴³ olarak görüp bu durumu da delil kabul etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) fiilleri, bizim onlara uymamız gereken sünnetlerdir. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) siyasi fiilleri, şartlar ne kadar değişirse değişsin bizim için bağlayıcı mıdır, yoksa maslahat ve mefsedete mi tâbî'dir? Bu soruyu cevaplamak için önce, Hz. Peygamber'den (sav) devlet başkanı sıfatıyla çıkan emirlere ne kadar uyduklarını ve bu emirleri kendi başkanlıklarında da ne kadar geçerli kabul ettiklerini görmek için Hulefâ-yı Râşidîn'in hayatına bakmak gerekmektedir.

Şüphesiz, Hz. Peygamber'in (sav) emirlerinin çoğu Hulefâ-yı Râşidîn döneminde de uygulanmaya devam etmiştir. Ancak zamanın ve maslahatların değişmesiyle beraber halifeler tarafından araştırılıp hakkında nass veya Hz. Peygamber'in (sav) fiilinden delil bulunmasına rağmen ictihâd edilen bazı meseleler de

¹⁴² . Ebu'n-Necâ, Şerefuddîn el-Makdisî, *el-İknâ' fî fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, IV, 292; Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, IXX, 194; el-Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib fî şerhi ravzi't-tâlib*, IV, 110; el-Buhûtî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, VI, 203; Necdî, Osman b. Kâid, *Hâşiyetu İbn Kâid alâ muntehe'l-irâdât*, bs. 1, Muessesetu'r-Risâle, y.y., 1999, V, 164.

¹⁴³ Siyasi sünnetten kasıt, Hz. Peygamber'in yönetici ve imam olarak meydana getirdiği davranışlarıdır.

vardır. Mesela Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber'in (sav) zekâtıdan pay vermiş olduğu müellefe-yi kulûb (kalpleri ısındırılanlar) sınıfına pay vermeyi durdurmuş, Irak toprakları fethedilince Hz. Peygamber'in (sav) uygulamasının aksine onu mücâhidler arasında paylaştırmayı kabul etmemiş ve muhsan olmayan zânînin sürgün edilmesi uygulamasını da iptal etmiştir. Nitekim Hz. Ömer (r.a) bir adamı sürgün edip o da Roma'ya katılınca o olaydan sonra hiç kimseyi sürgün etmemeye yemin etmiştir.¹⁴⁴ Hz. Ali (r.a) demiştir ki, "Sürgün etmek fitne olarak yeter."¹⁴⁵ Onun bu sözü, bu uygulamanın siyâsete tâbî' bir uygulama olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Yani Hz. Ömer ve Hz. Ali (r.anhuma); Hz. Peygamber'in (sav) muhsan olmayan zânîyi sürgüne göndermesinin, o dönemde sürgüne göndermenin Müslümanların maslahatına uygun olduğu için devlet başkanı sıfatıyla onu yürürlüğe koyduğu bir uygulama olduğu görüşündedirler. Bu yüzden Hz. Ömer (r.a) zamanında zinâ edildikten sonra sürgün edilen bir adam Roma'ya katılıp mürted olunca, Hz. Ömer ve sonrasında Hz. Ali (r.anhuma) muhsan olmayan zânînin sürgün edilmesi uygulamasına son vermişlerdir.¹⁴⁶

Şüphesiz ki Hz. Ömer'in (r.a) bu tavrı sünnete muhâlefet etmesinden değil, bilakis Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinin derinliklerini anlamasından kaynaklanmıştır. Nitekim o, bu uygulamaların her türlü zaman ve mekânda sâbit kalacak genel sünnetler değil, maslahat ve mefsedet esasına tâbî' olarak uygulanmış sünnetler olduğunu anlamıştır.

Ganimet olarak elde edilen toprakların mücâhidler arasında paylaşılması meselesinde de durum böyledir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) fethedilen toprakları ganimet oldukları için mücâhidler arasında paylaşıyordu. Ancak Allah Müslümanlara Irak topraklarını fethetmeyi nasip edince, bu topraklar çok geniş olduğundan Hz. Ömer (r.a) ve beraberinde sahâbeden bir grup, bu toprakların mücâhidler arasında paylaşılması durumunda onları cihâddan alıkoyup dünyaya dalmalarına sebep olacağı kanaatine varmışlar ve bu topraklara ganimet değil fey' muamelesi yapılmasını daha uygun görmüşlerdir. Böylece Hz. Ömer (r.a) Müslümanların maslahatını gözeterek

¹⁴⁴ Debûsî el-Hanefî, Ebû Zeyd Abdullah Amr b. Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî Usûli'l-fikh*, thk. Halîl el-Meys, Dâru'l-kutubi'l-ilmîye, Beyrut 2001, s.204.

¹⁴⁵ Fenârî, Şemsüddîn, *Fusûlü'l-bedâ'i fî usûli's-şerâi'i*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 2006, II, 280.

¹⁴⁶ . Debûsî el-Hanefî, Ebû Zeyd Abdullah Amr b. Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî Usûli'l-fikh*, thk. Halîl el-Meys, Dâru'l-kutubi'l-ilmîye, Beyrut 2001, s.204.

zikredilen uygulamayı durdurup bu toprakları onlardan haraç almak şartıyla fetihten önceki halkının elinde bırakmıştır.¹⁴⁷

Bunlardan Hz. Peygamber'in (sav) siyâsî fiillerinin maslahat ve mefsedet esasına tâbî' olduğu anlaşılmaktadır ve bir dönemde maslahat olan bir şey, başka bir dönemde mefsedet olabilir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (sav) siyâsî uygulamalarının, maslahat olma durumunu kaybetmesine rağmen geçerli kalması ise hikmete uygun değildir. Fıkıh âlimlerinin cumhûru biatın belirli bir süreyle sınırlandırılmanın caiz olmadığı görüşündedirler.¹⁴⁸ Çünkü o, veliyyu'l-emrden onu dinden çıkaracak herhangi bir davranış sâdır olmadığı sürece hayat boyu geçerli olan bir biattır. Buna Hz. Peygamber'in (sav) ve ondan sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn'in fiilini delil getirmişlerdir. Nitekim onların yönetimde bulunmalarında herhangi bir süre sınırlaması olmamıştır.¹⁴⁹

Bu yüzden cumhûr, devlet başkanının biatının sürekli olduğu ve ancak ölmesi ya da dininde bir eksilik oluşması veya bedeninde bu durumu etkileyecek bir eksiklik oluşması gibi indirilmesini gerektirecek bir sebep ortaya çıktığında sona ereceği görüşünü tercih etmişlerdir.¹⁵⁰

Günümüzde bazı âlimler devlet başkanına belirli bir süre için biat etmenin hükmünü araştırmışlardır. Bunun sonucunda günümüzdeki bazı araştırmacılar devlet başkanını başkanlığını belirli bir süreyle sınırlandırmanın caiz olduğu çünkü bunun maslahata daha uygun olduğu kanaatine varmışlardır.¹⁵¹ Hilafet özgür bir biat akdidir ve bu akit velâyeti belirli bir süreyle sınırlandıran bir madde içermediği sürece hilafet hayat boyu devam eder.¹⁵² Habîbe Ebû Zeyd ise biatın kanûnî maddelerinin iki tür olduğunu söyler. Bir kısmı şeriatın ilkelerinden çıkarılan ve İslâm fıkının ve fıkıh usûlünün en önemli ilkelerini garanti altına alan temel şartlardır. Bunların en önemlileri,

¹⁴⁷ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tunûsî, *Mekâsidü's-şerîati'l-islâmîyye*, Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmîyye, Katar 2004, II, 299; Buhârî, Alaüddîn el-Hanefî, *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, y.y. t.y. III, 67.

¹⁴⁸ Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed ibni't-tayyîb, *Temhîdû'l-evâili ve Telhîsu'd-delâil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, bs. 1, Beyrut 2005, s. 140; Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdillâh, *Gıyâsu'l-umem fi't-tiyâsi'z-zulem*, s. 97; Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, ss. 42-48; en-Nazzârî, Hâris b. Gâzî, *el-Mûcezz fi ahkâmi'l-imâra*, bs. 1, Müessesetu'l-Melâhim, y.y., 2014, I, 54; Necdî, Osman b. Kâid, *Hâşiyetu İbn Kâid alâ muntehe'l-irâdât*, V, 164; Ebu'n-Necâ, Şerefuddîn el-Makdisî, *el-İknâ' fi fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, IV, 292; Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, IXX, 19.

¹⁴⁹ Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed İbni't-Tayyîb, *Temhîdû'l-evâili ve Telhîsu'd-delâil*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2005, s. 140.

¹⁵⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, s. 42-48.

¹⁵¹ Senhûrî, *Fıkhu'l-hilâfe ve tatavvuruha*, Müessesetü'r-risâle, bs.4, 2000, s. 195.

¹⁵² Ebû Zeyd, Habîb Ebû Zeyd, *el-İctihâdû'l-fikhî'l-muâsır fi's-siyâseti's-şer'îyye*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut h. 1431, s. 318.

devlet başkanının otoritesinin sınırlarını çizen şartlar olup bunlar adâlet ve şer'î kuralları gözetmeyi garanti altına alan şartlardır. Bu temel ilkelerin hepsine “Allah’ın kitabı ve Hz. Peygamber’in (sav) sünneti üzere biat” ifâdesiyle değinilmesi âdet haline gelmiş ve bu biatın şartlarını detaylı olarak zikretmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bir de ictihâda, olaylara ve tercihe dayalı şartlar vardır. Bunlar, ümmetin ve ehlu’l-halli ve’l-akdin irâdesine ve yine maslahata göre değişebilen şartlardır. Devlet başkanlığının belli bir süreyle sınırlandırılmasını da bu ictihâda dayalı şartlar arasında değerlendirmek mümkündür.¹⁵³

Ziyâuddin er-Reyyis, Muhammed Esed, Yûsuf el-Karadâvî, Râşid el-Gannûşî, Salâh Debbûs, Salâh es-Sâvî, Hasan et-Turâbî ve Bessâm Cerrâr, devlet başkanlığının belirli bir süreyle sınırlandırılmasının caiz olduğu görüşünde olanlar arasındadır.¹⁵⁴

Muhammed Ebu Fâris de devlet başkanlığının belirli bir süreyle sınırlandırılmasının önemini vurgulamıştır. Böylece devlet başkanında, onu fâsık kılacak yeni bir hâl ortaya çıktığında ümmet bir dahaki dönemde onu seçmeyerek ondan kurtulabilir. Bu ise hem zâlim ve fâsık devlet başkanlarından kan akmadan kurtulmak, hem de liyâkat ve deneyim sâhibi yeni kişileri imâmete geçirebilmek için en iyi yoldur.¹⁵⁵

Devlet başkanlığının belirli bir süreyle sınırlandırılmasını caiz görenler, bunun imârette caiz oluşuna bakarak, imâmet-i uzmâyı yani devlet başkanlığını da ona kıyâs etmişler ve belirli bir süreyle sınırlandırılmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁶

Ayrıca Hz. Ömer’in (r.a) şehirlere gönderdiği vâlilerin imâret süresini, hâlleri bozulmasın diye iki yılla sınırlı tutmasını da buna delil göstermişlerdir. Nitekim Ömer b. Hattâb yazdığı fermânda hiçbir vâlinin 2 yıldan fazla görevde kalmamasını tavsiye ettiği kaynaklarda geçmektedir.¹⁵⁷ Hz. Ömer (r.a); tanıdıkları ve ahabları çoğalıp da haksız yere onların lehine karar vererek makamını kötüye kullanmaması için vâlînin yönetimde kalma süresinin fazla uzamaması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim vâlî eğer makamının devamlı değil süreli olduğunu bilirse o makamın hakkını vermek için elinden geleni yapar.¹⁵⁸

¹⁵³ Sallâbî, Ali Muhammed, *et-Tedâvul ale's-sultati't-tenfiziyye*, bs. 1, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2014, s. 97.

¹⁵⁴ Ebû Zeyd, *el-İctihâdü'l-fikhî'l-muâsir*, s. 319.

¹⁵⁵ Ebû Fâris, Muhammed Abdülkâdir, *en-Nizâmü's-siyâsi fi'l-İslâm*, Dâru'l-furkân, h. 1400, s. 274.

¹⁵⁶ Kar'ûş, Yûsuf, *Turuku intihâi vilâyeti'l-hükkâm*, Mektebetü'r-risâle, bs.1, h. 1407, s. 226.

¹⁵⁷ Kettânî, Muhammed Abdulhay, *Nizâmu'l-hükûmeti'n-nebevîyye*, Dâru'l-erkam ibnü'l-erkam, bs.2, Beyrut t.y. I, 229.

¹⁵⁸ Kettânî, Muhammed Abdulhay, *Nizâmu'l-hükûmeti'n-nebevîyye*, Dâru'l-erkam ibnü'l-erkam, bs.2, Beyrut t.y. I, 229.

İbn Useymîn de (ö. h. 1421/ m. 2000) yöneticinin denenmesi ve insanların onun yöneticiliğe ehil olup olmadığına karar verebilmesi için yöneticiliğin birkaç sene ile sınırlandırılmasını caiz görmüştür. Nitekim yöneticiliğe ehil olmadığını sandığımız nice insan vardır ki aslında ehildir ve yöneticiliğe ehil olduğunu sandığımız nice insan vardır ki aslında ehil değildir. Bu yüzden maslahatın gerektirdiği şekilde 3-4 yılla sınırlandırılabilir.¹⁵⁹

Bazıları ise yöneticiliği belli bir süreyle sınırlandırmanın caiz oluşuna; bu konuda herhangi bir nas bulunmamasını, bu yüzden de hükmünün asıl hükmü olan mübâhlığa döneceğini delil getirmişlerdir. Çünkü eşyâda aslolan mübâhlıktır. Belirli bir süreyle sınırlandırmaktan nehyeden ya da süresiz olması gerektiğini ifâde eden herhangi bir nas bulunmadıkça, bu onun mübâh olduğuna delil olur.¹⁶⁰

H. Peygamber'in (sav) uygulaması ise süresiz olması gerektiğine delil getirilemez. Çünkü onun (sav) fiilleri tek başına vucûb değil ibâha ve meşruîyyet ifâde eder, ancak vucûb ifâde ettiğini gösteren bir karîne olursa vucûba hamledilir. Bu konuda da vucûb olduğuna hükmetmemizi sağlayacak herhangi bir karîne yoktur. Bu yüzden de Hulefâ-yı Râşidîn'den bazılarının durumun gerektirdiği maslahatlardan ötürü H. Peygamber'in (sav) siyâsî uygulamalarına aykırı davranışlar olmuştur. Daha önce de zikredildiği üzere H. Ömer'in (r.a) Irak'ı fethettikten sonra topraklarını fethihte yer alan askerlere dağıtmaması bunun örneklerinden biridir.¹⁶¹

Emirin yöneticiliğinin belirli bir süreyle sınırlandırılmayacağına Müslümanların amelî icmâının delil getirilmesine gelince; bunda bir nevi yanılmaca vardır. Nitekim gerçekleşen icmâ, emirin yöneticiliğinin hayat boyu devam etmesinin meşru olduğunu göstermektedir. Bundan başka bir mesele olan kısıtlama ya da süre sınırı koymak ise mevzuu bahis olmamıştır, dolayısıyla kendisi hakkında sükût edilmiş meselelerdendir ve yine bir kaide olarak demişlerdir ki: Sükût eden kimseye hiçbir görüş nispet edilmez.¹⁶² Bu, yönetimi belirli bir süreyle sınırlandırmanın da

¹⁵⁹ İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu Kitâbi's-siyâseti's-şer'îyye*, Dâru İbn Hazm, bs.1, Beyrut h. 1425, s.25.

¹⁶⁰ Gannûşî, Râşid, *el-Hürriyâtü'l-âmme fî'd-devleti'l-islâmîyye*, Merkezü dirâsâtî'l-vahdeti'l-arabîyye, Beyrut 1993, s. 170.

¹⁶¹ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tunûsî, *Mekâsidü's-şer'îati'l-islâmîyye*, Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmîyye, Katar 2004, II, 299; Buhârî, Alaüddîn el-Hanefî, *Keşfu'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, y.y. t.y. III, 67. Debûsî el-Hanefî, Ebû Zeyd Abdullah Amr b. Debûsî *Takvîmu'l-edille fî Usûli'l-fikh*, thk. Halîl el-Meys, Dâru'l-kutubi'l-ilmiye, Beyrut 2001, s.204.

¹⁶² Karadâvî, Yûsuf, *Min fikhî'd-devleti fî'l-İslâm*, s.85.

sınırlandırmamanın da mubahlardan olduğunu göstermektedir ki bunlara dair kesin hüküm vermek ancak maslahat ve mefsedet kaidesini uygulamakla mümkündür.¹⁶³

Getirdikleri bir diğer delil de biatın bir akit olduğu ve diğer akitler gibi onda da birtakım şartlar koşmanın caiz olduğudur. Biatta şart koşmanın geçerli olduğunu, Hz. Ali ve Hz. Osman'ın (r.anhuma) biatında gerçekleşen olaylar da göstermektedir. Nitekim Hz. Abdurrahmân b. Avf (r.a) hilâfeti isteyen kişinin Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetiyle hüküm vermesini, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in (r.anhuma) uygulamalarıyla amel etmesini ve onların ictihatları dışında üçüncü bir ictihatta bulunmamasını şart koşturmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: “Ben Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetiyle hüküm veririm ve kendi görüşümle de ictihat ederim.” Hz. Osman (r.a) ise Abdurrahmân b. Avf'ın şartını kabul etmiştir ve bunun üzerine Hz. Osman'a (r.a) biat gerçekleşmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebu Vâil'in şöyle dediğini rivâyet eder: “Abdurrahmân b. Avf'a dedim ki: “Nasıl Ali'yi bırakıp Osman'a biat ettiniz?” O da dedi ki: “Benim suçum ne! Ben Ali'yle başladım ve dedim ki “Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'in (sav) sünneti ve Ebubekir ve Ömer'in uygulamaları üzere sana biat ediyorum.” O da dedi ki: “Yapabildiğim kadar.” Sonra bu şartı Osman'a arz ettim, o da kabul etti.”¹⁶⁴

Sahâbe biatta birtakım şartlar öne sürdüklerine ve onu mutlak olarak yapmadıklarına göre bu, ümmetin de devlet başkanlarına biatlarının belirli bir süre için olmasını şart koşmalarının caiz olduğunu gösterir.¹⁶⁵

Bazıları ise başkanlığın belirli bir süreyle sınırlandırılmasına bunun dinde sonradan çıkarılmış bir bid'at olduğu ve Hz. Peygamber'in (sav) deashâbının da uygulamasına aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Ancak bu bid'at kavramı kullanılarak yapılan bir yanıltmacadır. Çünkü bid'at, akâid ve ibâdet gibi din işlerine dâir çıkarılan yeniliklerdir. Değişken olan siyâsî ve idârî hayatın işleri ise maslahat-ı mürsele kapsamına girer. Nitekim sahâbe ve tâbi'in de posta teşkilatını düzenlemek, sikke basmak gibi kendilerinden öncekilerin yapmadıkları birçok iş yapmışlardır.¹⁶⁶

Yukarıda ifade edilen görüşleri değerlendirmek ve tercihte bulunmak gerekirse cumhûrun hilâfetin süresiz olduğuna dâir görüşü Hz. Peygamber'in (sav) ve ondan sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn'in uygulamasına dayanmaktadır. Nitekim onlardan hiçbirinin yöneticiliği belli bir süreyle sınırlandırdığı görülmemiştir. Ancak daha önce

¹⁶³ Sallâbî, Ali Muhammed, *et-Tedâvul ale's-sultati't-tenfiziyye*, s. 97.

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 560.

¹⁶⁵ Rayyis, Ziyaüddîn, *en-Nazarîyâtü's-siyâseti'l-islâmîyye*, s. 375.

¹⁶⁶ Ebû Zeyd, *el-İctihâdü'l-fikhi'l-muâsıra*, s. 320.

de zikrettiğimiz gibi, şu anda maslahat yönetimin süreli olmasında, mefsedet ise süresiz olmasında gizlidir. Yönetimin süresiz olması gerektiğine ya da süreli olmasının yasak olduğuna dâir herhangi bir katî nas da bulunmadığından; maslahatı sağlayıp mefsedeti uzak tutmak esası göz önünde bulundurulduğunda yönetimin belirli bir süreyle sınırlandırılması şeklindeki ilk görüşün bu zamana daha uygun olduğu görülmektedir. Nitekim günümüz devlet başkanlarının çoğu, yönetimin belirli bir süreyle sınırlı olduğunu belirten ve süresiz yönetimde kalmayı yasaklayan kanunların çokluğuna rağmen, yönetimde kalabilmek için ellerinde geldikince kanun boşluklarından yararlanmaya çalışıyorlar. Ayrıca yönetimin süreyle sınırlandırılmasında, yönetim süresi dolduğunda fâsık ve zâlim devlet başkanının akdini mümkün olan en az zararlar sonlandırma ve yenilememe fırsatı vardır.¹⁶⁷

Öte yandan yönetimin süresiz olmasını söyleyen fıkıh âlimlerinin bu sözleri, gerekli şartlara da hükümlere de uymayan devlet yöneticileri için değil, Müslümanların genelinin halifesi içindir. Dolayısıyla onların bu sözünü, devlet yönetimlerinin süreyle sınırlı olacağı ve ancak belirli şartlar sağlandığında tekrarlanabileceği şeklinde akitleşilmiş olan günümüz yöneticilerine indirgemek doğru olmaz.

1.3.3.5. İslâm'da Yöneticinin Hakları

1.3.3.5.1. İtâat Edilmesi

Halkla yönetici arasında bir uyum sağlandığında, toplumun tamamında istikrar ve güven hâkim olur. Ancak toplumun yönetici ile anlaşmazlık yaşaması durumunda ise insanlar, kargaşa ve gerginliğin hüküm sürdüğü bir ortamda yaşamak zorunda kalırlar. Tam da bu nedenle Allah Te'âlâ Müslümanların yöneticilerine itâat etmelerini emretmiş ve bunu Allah'a ve peygamberine itâatin bir sonucu olarak teşvik etmiştir. Allah Te'âlâ şöyle buyurur: “Ey iman edenler! Allah'a itâat edin, peygambere itâat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere havâle edin. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem daha hayırlıdır hem de netice itibarıyla daha güzeldir.” (Nisâ/59) Bu âyet-i kerîmede Allah Te'âlâ yöneticiye itâati teşvik etmektedir. Ancak âyette yöneticiye itâat için Rasulullah'a (sav) itâat için olduğu gibi “itaat edin” fiili tekrar zikredilmemiştir. Bilakis hâkime ya da ülü'l-emre itâat, Allah'a ve rasûlüne itâatin bir

¹⁶⁷ İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu Kitâbi's-siyâseti's-şer'îyye*, Dâru İbn Hazm, bs.1, Beyrut h. 1425, s.25.

uzantısı olarak kabul edilip “Allah’a itâat edin, peygambere itâat edin, sizden olan ülü’l-emre de.” denilmiştir. Bu âyet bizlere Allah’a ve peygamberine itâatin mutlak olduğunu ancak yöneticilere itâatin, onların Allah ve peygambere itâatleri ile mukayyed olduğunu gösterir. Yani Allah ve resulüne itâatsizlik ettikleri hususlarda yöneticiye itâat edilmez. Bu, Kur’ân ve sünnetin açıkça vurguladığı temel bir husustur. Rasulullah (sav) “Sizlere Allah’tan korkmanızı ve başınıza emir olarak Habeşli bir köle bile tayinedilse onu dinleyip itâat etmenizi tavsiye ederim. Aranızdan uzun bir ömür yaşayanlar pek çok ihtilâf görecekler. Sonradan uydurulan işlerden sakının. Zira onlar işi sapkınlıktır. Sizden her kim böyle bir zamana yetişirse onlara tavsiyem sünnetime ve doğru yol ve hidâyet üzere olan halifelerimin sünnetlerine uymasındır. Onlara dişlerinizle sımsıkı sarılın.”¹⁶⁸ buyurmuştur. Yani yöneticinin milleti ve ırkına bakmaksızın itâat edilmesi gerekir; ancak bunun şartı yönetimde olan kimsenin, Rasulullah’ın ve ondan sonra yönetime gelen Hulefâ-yı Râşidîn’in sünnetlerine tam bir bağlılık göstermesidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) ortaya çıkacak ihtilâftan bahsettikten sonra Kur’ân’a ve sünnete sımsıkı sarılmayı emretmiştir.

O halde yöneticinin ilk ve en önemli hakkı, günah olmadığı sürece her hususta kendisine itâat edilmesidir. Günah işlemesi hâlinde ise bu günahın, sahibini dinden çıkaracak bir günah olup olmadığına bakmak lazım gelir. Eğer böyle bir günah söz konusu ise hâkimin velâyeti düşer. Zira daha önce de zikrettiğimiz gibi yöneticide aranan şartlardan biri de Müslüman olmasıdır. Rasulullah (sav) hâkimin tevil edilemeyecek kadar açık bir küfür alameti göstermesi hâlinde yöneticiliğinin elinden alınmasına cevaz vermiştir. Rasulullah (sav) şöyle buyurur: “.... Ve Allah katından bir delilimiz bulunan açık bir küfür görmedikçe yöneticilerin otoritesine itiraz etmemeniz (sizin biatınızın şartlarındandır).”¹⁶⁹

Eğer yöneticinin işlediği günah sahibini dinden çıkarmayacak bir günah ise bu noktada günahın kişiyle kendi nefsi arasında olup olmadığını, bir başkasına bu günahı işlemesini emredip emretmediğini ayırt etmek gerekir. Eğer günah sadece kendisini ilgilendiriyorsa bu durumda işlediği hata nedeniyle yöneticiye karşı çıkmak caiz olmaz. Ancak yönetici günahı nedeniyle eleştirilmeli ve uyarılmalıdır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Tirmizî, “İlim”, 6 (2676).

¹⁶⁹ Buhârî, “Fiten”, 4 (7056).

¹⁷⁰ Muntazirî, Huseyn Ali, *Dirâsât fî vilâyeti’l-fakîh ve fıkhi’l-devleti’l-İslâmiyye*, bs. 1, Mektebu’l-A’lâmî’l-İslâmî, İran 1987, I, 593.

Yönetici eğer günah olan bir işi emrederse ona kesinlikle itâat edilmez. Çünkü yaratıcıya âsîlik olan konularda yaratılana itâat olmaz.¹⁷¹ Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Başına bir vali tayin edilip de onun Allah’a karşı bir günah işlediğini gören kimse işlenen günahı kerih görsün ancak itâatten kesinlikle ayrılmasın.”¹⁷² “Müslüman kimsenin kendisine bir günah işlemesi emredilmediği sürece hoşuna giden ve gitmeyen hususlarda yöneticileri dinlemesi ve itâat etmesi gerekir. Günah işlemesi emredilmesi hâlinde ise ne dinler ne de itâat eder.”^{173,174}

Yöneticinin itâat hakkı konusundan çıkan sonuçlardan biri de ona biat etmenin ve apaçık küfre götüren bir amel işlemediği sürece ona itâatten ayrılmamanın – başkaldırmamanın- gerekliliğidir. Rasulullah (sav) şöyle buyurur: “Her kim emire itâatten el çekecek olursa kıyamet gününde elinde hiçbir delili bulunmaksızın Allah’ın huzuruna çıkacaktır. Her kim de boynunda bir biat bulunmaksızın ölürse cahiliye ölümü ile ölür.”¹⁷⁵ Başka bir hadîs-i şerîfte ise şöyle demektedir: “Her kim cemaatten ayrılır ve idarecisine uymaktan vazgeçerse elinde hiçbir delili bulunmaksızın Allah’ın huzuruna çıkar.”¹⁷⁶

Hz. Peygamber (sav) Allah’ın izniyle Müslümanların işlerinin sorumluluğunu üstlenmiş olan kişileri dinlemeyi ve onlara itâat etmeyi öğütlemiş ve bu kimselere başkaldırılmamasını tavsiye etmiştir. Zira yöneticilere karşı çıkmak büyük bir fesada ve kötülüğe sebep olur. Böylesi bir durumda emniyet ortadan kalkar ve hukuk ayaklar altına alınır.¹⁷⁷

Ahmed b. Hanbel’in sağlığında Halife Vâsık döneminde Halku’l-Kur’ân fitnesi baş gösterince Bağdat’ın fıkıh âlimleri bir araya gelip –Halku’l-Kur’ân iddiasını kastederek- artık bu iş tehlikeli boyutlara ulaştı ve iyice yayıldı. Bu adamın ne emirliğinden ne de saltanatından razı değiliz, demişlerdir. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel onları böyle konuşmaktan men’ etmiş ve size düşen bu işi kalbinizle reddetmektir. Sakın ola itâatten ayrılmayın. Müslümanların birliğini bozmayın. Ne kendi kanlarınızı ne de Müslümanların kanını dökmeyin. Bu işin nereye varacağını

¹⁷¹ Sa’dî Abdurrahman b. Nâsır, *Teysîrü’l-kerîmi’r-rahman fî tefsiri kelâmi’l-menân*, Müessesetü’r-risâle, bs.1, 2000, s.183.

¹⁷² Müslim, “İmâre”, 17 (1855).

¹⁷³ Buhârî, “Ahkâm”, 9 (7144).

¹⁷⁴ Sa’dî, *Teysîrü’l-kerîmi’r-rahman fî tefsiri kelâmi’l-menân*, s. 183.

¹⁷⁵ Müslim, “İmâre”, 13 (1851).

¹⁷⁶ Hâkim, Müstedrek’inde Zikru Makteli Osmân b. Affân babında tahrîc etmiştir. Hadisin numarası 4561’dir. Hâkim en-Nisâbü’rî, el-Müstedrek alâ’s-Sahihayn, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, bs.1, h.1411, III, 112.

¹⁷⁷ Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma bölümünde ayaklanmanın hükmü ve sonuçları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

izleyin. Masum olanlar rahata erip günahkâr olanlardan kurtulana dek sabredin, demiştir.¹⁷⁸

1.3.3.5.2. Hürmet Gösterilmesi ve Saygınlığının Korunması

Yöneticinin bir diğer hakkı da hürmet görmesi, saygınlığının korunması ve kendisine kötülük edilmemesidir.¹⁷⁹ Enes bin Malik'ten (r.a) rivâyet edilen şu sözler buna delil teşkil eder: “Muhammed'in (sav) ashabından büyüklerimiz bize şu işleri yasaklar ve “Yöneticilerinize sövmeyin. Onları aldatmayın. Onlara buğz etmeyin. Allah'tan korkun ve sabredin. Şüphesiz kıyametin kopması yakındır.” derlerdi.”¹⁸⁰ Ebu Bekir'den (r.a) rivâyetle Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah Te'âlâ'nın dünyada saltanat nasip ettiği kimseye ikramda bulunursa, Allah da ona kıyamet günü ikramda bulunur. Her kim de Allah'ın devlet başkanı kıldığı kimseyi küçük düşürürse, Allah da onu kıyamet günü küçük düşürür.”¹⁸¹

Adaletli vali ve yöneticilere ikramda bulunmak ve onlara hürmet etmek İslâmî bir davranıştır. Zira büyüklere ihtiram ve saygı göstermek ve insanların onları evlerinde ziyaret etmeleri, yönetici ve halk arasında muhabbet ve merhametin yayılmasına yol açan güçlü bir uygulamadır. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Yaşlanmış bir Müslümana, aşırı gitmeyen ve ahkâmıyla amel etmekten geri durmayan Kur'ân hafızına ve adil hükümdara saygı göstermek, Allah'a duyulan saygı ve ta'zîm kapsamındadır.”¹⁸²

1.3.3.5.3. Nasihat

İslâm'a göre yöneticinin haklarından biri de nasihattir. Nasihat edebilecek ehliyetle bulunan herkesin yöneticiye nasihatte bulunması gerekir. Temîm ed-Dârî'den (r.a)'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Rasulullah (sav) “Din nasihattir.” buyurdu. Bizler “Kim için nasihattir?” deyince “Allah'a, kitabına, peygamberine, Müslümanların devlet başkanlarına ve halka nasihattir.” diye cevap verdi.”¹⁸³ Zeyd bin Sabit'ten (r.a) şöyle rivâyet edilir: “Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Üç haslet vardır ki bunlar bulundukça Müslümanın kalbi asla kin ve husumet taşımaz: Allah yolunda ihlasla amel

¹⁷⁸ Türkî, Abdullah b. Abdulmuhsin, *el-Mezhebü'l-Hanbelî-Dirasetün fî Târîhi ve Simâtuhû*, Müessesetü'r-risâle, bs. 1, 2002, I, 366.

¹⁷⁹ İbnu'l-Cevzî, Cemâleddin Abdurrahma Ebu'l-Ferec, *Âdâbu'l-Hasani'l-Basrî ve zuhduhu ve mevâizuh*, bs. 3, Dâru'n-Nevâdir, y.y., t.y., I, 119.

¹⁸⁰ Beyhâkî, “*Şuabu'l-îmân* (Hadis nu.7117), Mektebetü'r-rüşd, bs.1, Riyad h. 1423, X, 27.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 79 (20450).

¹⁸² Ebû Dâvûd “Edeb” 4843.

¹⁸³ Müslim, “İman”, 23 (55).

etmek, yöneticilerle nasihatleşmek ve cemaatten ayrılmamak. Çünkü cemaatin duası Müslümanları korur ve kuşatır.”¹⁸⁴

Yöneticiye nasihatte bulunurken; nasihat esnasında güzel bir üslup kullanmak, nasihatı gizliden yapmak gibi nasihat âdâbını gözetmek lazımdır.¹⁸⁵ İleride zâlim bir yöneticiye nasıl muamele edilmesi gerektiğinin ele alınacağı bölümde yöneticiye nasihat etme ve bunun keyfiyeti gibi meselelere de bir bölüm ayrılacaktır.

1.3.3.5.4. Sabretme

Yöneticinin halkı üzerindeki haklarından biri de Allah'ın koyduğu sınırları aşmadığı sürece kendisine ve fiil ve sözlerine sabır gösterilmesidir. Nitekim yönetici de bir insandır ve doğru işler yaptığı gibi hata da edebilir. Umumun maslahatını gözetirken şahıslara zarar verebilecek kimi hatalı işler yapması mümkündür. Böyle durumlarda kişilere düşen sabretmektir.¹⁸⁶ Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a) şöyle rivâyet edilmiştir: “Rasulullah (sav) buyurdular ki: “Benden sonra birtakım yöneticiler olacaktır. Benim hidâyetimi izlemeyecek, yolumu takip etmeyecekler. Onların arasında öyle adamlar çıkacak ki, kalpleri insan bedeni içinde şeytanların kalpleridir.” Ey Allah'ın resulü! Ben buna erişirsem ne yapayım? diye sordum. Buyurdu ki: “Yöneticiyi dinle ve itâat et! Sırtına vursa da malını alsa da dinle ve itâat et! Dinle ve itâat et!”¹⁸⁷ İbn Abbas'tan (r.a) rivâyetle Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim emirinden hoşlanmadığı bir şey görürse sabretsin. Zira kim cemaatten bir karış kadar bile ayrılırsa cahiliyye ölümü ile ölmüş olur.”¹⁸⁸

Müslüman, yöneticinin emri altındakilerin halka karşı işledikleri hatalara da sabretmelidir. Zira hâkim bu hataları iştmemiş veya bilmiyor olabilir. Olan biteni öğrenip sessiz kalmadığı sürece hatayı ondan bilmek de caiz olmaz. Allah'ın koyduğu hudutları aşmadığı ve zulüm ve tuğyan derecesine yaklaşmadığı sürece hâkimin yaptığı bazı özel hatalara da sabredilmelidir. Burada maksat ümmete, boyun eğmeyi telkin etmek değildir.¹⁸⁹ Bilakis anlatılmak istenen şahsi zararı kabullenerek umumun zarar görmesine mâni olmak yani halkın maslahatını gözeterek şahsi sıkıntılara tahammül

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 467 (hadis nu. 21590).

¹⁸⁵ Affânî, Seyyid b. Hüseyin, *Züherü'l-besâtîn min mevâkıf'l-ulemâi ve'r-rabbâniyîn*, Dâru'l-Affânî, Kahire t.y. I, 73; Komisyon, *ed-Dürerü's-seniyye fî'l-ecvibeti'n-Necdîyye*, thk. Abdurrahman b. Kâsım, bs. 6, h. 1417, IX, 119.

¹⁸⁶ Ukberî, Ubeydullah b. Batta el-Hanbelî, *eş-Şerhu ve'l-ibâne alâ usûli's-sunne ve'd-diyâne*, bs. 1, Dâru'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Suriye 2002, s. 306.

¹⁸⁷ Müslim, “İmâre”, 13 (1847).

¹⁸⁸ Buhârî, “Fiten”, 9 (7053); Müslim, “İmâre”, 13 (1849).

¹⁸⁹ Muntazırî, Huseyn Ali, *Dirâsât fî vilâyeti'l-fakîh ve fîkhi'd-devleti'l-İslâmiyye*, I, 593.

etmektir. Zira kimi zaman yöneticinin yaptığı iş başka bir surette yorumlanabilir veya fiilinde insanların anlayamadığı bir hikmet bulunabilir. Bu sözlerimiz yapılan işlerin Allah'ın koyduğu hudutları aşmaması durumunda geçerlidir. Eğer eziyet şahsi boyuttan çıkıp tüm ümmeti alakadar eden genel bir hal alırsa işte o vakit yöneticinin bu tecavüzlerine karşı sessiz kalmak caiz olmaz. İleride zâlim bir yöneticiye nasıl muamele edilmesi gerektiğini ele alacağımız bölümde yöneticiye sabretme meselesini de kapsamlı bir şekilde ele alacağız.

1.3.3.5.5. Kanun Koyma

Yöneticinin haklarından biri de ümmetin selameti ve kalkınmasını sağlayacak kanunları çıkarmaktır. İslâm ümmetinin zararına olacağını düşündüğü hususlarda yasaklar koyabilir ve halkın ve devletin maslahatına olacak işleri onlara emredebilir. Ancak bunu yaparken Allah'ın emir ve yasaklarıyla çelişmemelidir. Yönetici bazı fiilleri yasaklayabilir veya bazı fiilleri zorunlu kılabilir. Koyduğu bir yasak veya emrettiği bir işte kendisine muhalefet edilmesini cezalandırabilir.¹⁹⁰ Yöneticinin ceza verme hakkı olduğundan, isterse bir suç hakkında bir veya daha fazla ceza verme hakkı da vardır, cezanın başlangıcı ve sonunu belirleme hakkı da vardır. Yönetici bu hakkını kullanırken şeriatın koyduğu kurallara, şeriatın genel ilkelerine ve ruhuna aykırı hareket etmemelidir. Bir şeyi yasaklarken, zorunlu kılarken veya ceza verirken amacı umumun çıkarlarını korumak veya olası bir zararı ve fesadı engellemek olmalıdır.¹⁹¹ Şeriate göre bir delili olmayan ancak kanunlarda yer alan suçlar konusunda şeriatın genel ilkelerine ve ruhuna ters düşülmediği sürece kanunun hükmüne göre hareket edilir. Aksi takdirde hükmü bâtil sayılır ve onunla amel edilmez.¹⁹²

1.3.3.5.6. Dua

İslâm'ın yöneticiyle olan ilişkide teşvik ettiği edepli davranışlardan biri de yöneticinin hidâyeti ve ıslahı için dua etmektir. Zira onun ıslah olması ümmetin de kurtuluşa ermesi anlamına gelir.¹⁹³ Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) ümmetinin salâhı için kendisini sevdirecek işler yapan yöneticilere dua etmeyi teşvik etmiştir. O şöyle buyurur: “Sizin imamlarınızın en hayırlıları sizin sevdikleriniz ve sizi sevenlerdir. Onlar

¹⁹⁰ Muntazirî, Huseyn Ali, *Dirâsât fî vilâyeti 'l-fakîh ve fikhî 'd-devleti 'l-İslâmiyye*, I, 593.

¹⁹¹ Avde, Abdulkâdir, *et-Teşrî'ü 'l-cinâî 'l-islâmî mukârinen bi 'l-kânûni 'l-vaz'î*, Dâru'l-kâtibi'l-arabî, Beyrut I, 252.

¹⁹² Avde, *et-Teşrî'ü 'l-cinâî 'l-islâmî*, I, 253.

¹⁹³ Remlî, Şihâbuddîn, *Nihâyetu 'l-muhtâc ilâ şerhi 'l-minhâc*, II, 316.

size dua ederler; siz de onlara dua edersiniz.”¹⁹⁴ Ancak şuna da dikkat çekmek gerekir ki fıkıh âlimlerinin çoğu devlet başkanına dua etmenin hutbede olmaması gerektiğini, zira bunun bid’at olduğunu, ayrıca devlet başkanlarına aşırı övgülerde bulunmaya kapı açacak bir uygulama olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁵

Ahmed b. Hanbel şöyle der: “Benim kabul edileceği kesin olan bir duam olsaydı onu Müslümanların yöneticileri için sarf ederdim.” Ayrıca şöyle demiştir: “Ben onun (devlet başkanının) hayırlı işlere yönelmesi, gece ve gündüz başarılarla ulaşması ve güçlenmesi için dua ediyor ve bunu kendime bir görev addediyorum.”¹⁹⁶ Fudayl b. İyâd’ın da şöyle dediği rivâyet edilir: “Benim kabul edileceğine emin olduğum bir duam olsaydı onu ancak Müslümanların yöneticileri için kullanırdım.” Ona denildi ki: “Ey Ebu Ali! Bu nasıl olur?” O da şöyle buyurdu: “Eğer böyle bir duayı kendi nefsim için etsem hayrı benden başkasına ulaşmaz. Ama imam için edersem onun kurtuluşu kulların ve ülkelerin kurtuluşudur.”¹⁹⁷

Yöneticilere dua etmek, tüm ümmete düşen bir sorumluluktan çok bir edep gibi gözükmektedir. Bunun müstehab olmadığı görüşünde olanlar da vardır.¹⁹⁸ Bu yüzden bazı hükümdarların kendi zamanlarında yapmış oldukları gibi ümmeti, yöneticisi için dua etmeye zorlamak uygun değildir.

1.3.3.6. İslâm’da Yönetilenlerin Hakları

İlahî şeriatın benzersiz özelliklerinden biri de haklar ve sorumluluklarla; baba ve evlat, karı ve koca, yönetici ve halk arasındaki genel ilişkilerde ortaya koyduğu dengedir. Bu çok ince birşer’î metottur. Şeriat yöneticiye pek çok sorumluluk yüklerken, bir yandan da yönetilenlere yüklediği sorumluluklarla onu razı eder. Aynı şekilde ümmetin Allah’a isyan etmedikleri sürece yöneticilere itâat etmesini zorunlu kılarken, diğer yandan yöneticilere de halka karşı birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Bir önceki bölümde yöneticilerin haklarından söz ettiğimiz gibi bu bölümde de yönetilenlerin haklarından söz edeceğiz.

¹⁹⁴ Müslim, “İmâre”, 17 (1855).

¹⁹⁵ Murtazâ ez-Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed b. Muhammed, İthâfû’s-sâdeti’l-müttakîn bi-şerhi İhyâi ‘ulûmi’d-dîn, I-X, Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, Beyrut 1994, III, 231.

¹⁹⁶ Hallâl, Ebû Bekr, *Kitâbu’s-sünne*, I, 83.

¹⁹⁷ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetü’l-evliyâi ve Tabakâtü’l-asfiyâi*, Dâru’s-seâde, Mısır h. 1394, VIII, 91.

¹⁹⁸ Tenûhî el-Hanbelî, Zeynuddîn, el-Mumtî’ fî şerhi’l-muknî’, bs. 3, Mektebetü’l-Esedî, Mekke 2003, I, 549.

Yönetici, otoritesini halkın kendisine tanıdığı meşruiyetten alır. Bu meşruiyet, yönetici hükmettiği kimselerin hak ve sorumluluklarını gözettiği sürece geçerli kabul edilir. Halkın elde etmek istediği başlıca haklar ise hürriyet, yeterlilik ve saygınlıktır.¹⁹⁹

Rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdülaziz hutbe vermek üzere durmuş ve Allah Te'âlâ'nın şu âyetini okumuştur: "Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır."²⁰⁰ Daha sonra da şöyle demiştir: "Dikkat edin! Yalnızca yöneticinin sorumluluğu yoktur. Bu sorumluluk hem yöneticinin hem de halkın boynunun borcudur. Size sizin yönetici üzerindeki haklarınızı, yöneticinin de sizin üzerinizdeki haklarını haber vermemi ister misiniz? Sizin vali üzerindeki hakkınız Allah'ın hukukuyla size muamele etmesi, zekâtlarınızı toplayıp ihtiyaç sahiplerine vermesi ve gücü yettiği derecede sizleri daha doğru olana yönlendirmesidir. Sizin buna karşılık sorumluluğunuz ise ona hiçbir zorlama hissetmeksizin, gönülden ve samimi bir şekilde itâat etmenizdir."²⁰¹ Âdil halife Ömer b. Abdülaziz'in bu sözleri, yönetici ve halkın haklarını özetlemektedir. Aşağıda halkın yöneticiler üzerindeki en önemli haklarını açıklayacağız.

1.3.3.6.1. Dinin Korunması

Halkın yöneticileri üzerindeki haklarından ilki, Hac Suresi'nin yukarıda zikredilen âyetinde de geçtiği üzere; farz namazlar, Cuma ve cemaat, oruç ve hac gibi İslâm'ın şiarı olan değerleri muhafaza eden bir devletin hükmünde yaşamayı onlara sağlamasıdır. Bundan; dini temel esasları üzere olduğu gibi korumak, onu yaymak için gayret edip düşmanlara karşı savunmak, yeryüzünde Allah'ın hadlerini uygulayarak haramların işlenmesinin önüne geçmek gibi çeşitli görevler de türemektedir.²⁰² Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. h. 429/ m. 1037) şöyle demiştir: "Devlet başkanı, yaptığı işlerin şeriata uygun olmasını sağlarsa onun yöneticiliğinde işleri muntazam olur. Bunda zayıflık göstermesi hâlinde ise ümmet onu hatasından vazgeçip doğru olanı yapması konusunda düzeltir veya onu görevden alıp yerine bir başkasını getirir. Onların bu hususta izleyecekleri yol yöneticinin halifeleri, komutanları ve işçilerinin hata etmesi

¹⁹⁹ Abdulmecid, Mâhir Abbûd, *el-Usûlu'l-kadâiyye fî risâleti'l-Fârûk Omer*, bs. 1, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 58.

²⁰⁰ Hacc 22/41

²⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 383; Temîmî, Muhammed b. Abdullah, *es-Siyâsetu's-şer'iyye*, bs. 2, Dâru'l-Cebhe, y.y., 2010, II, 125.

²⁰² İbrahim, Abdurrahîm, *es-Siyâsetu's-şer'iyye: Mefhûmuhâ ve mesâdiruhâ ve mecâlâtuhâ*, bs. 1, Dâru'n-Nasr, y.y., 2006, s. 369.

durumunda izleyeceği yol gibidir. Nitekim bu kimseler yöneticinin emirlerine aykırı davranırlarsa yönetici onların ya hatalarını düzeltir ya da yerlerine bir başkasını tayin eder.”²⁰³

1.3.3.6.2. Sosyal ve Hukukî Adalet

Sosyal ve hukukî adâletin sağlanması ancak toplumda adâletin tesisi ve yönetilenler arasında hüküm verirken tam bir eşitliğin sağlanmasıyla mümkündür.²⁰⁴ Nitekim Allah Te’âlâ bu hususta şöyle buyurur: “Şüphesiz Allah sizlere adâleti ve ihsanı emreder.” (Nahl/90) Rasulullah (sav) ise hadîs-i şerîfinde “Sizden önceki insanların helâk olmalarının sebebi, aralarından ileri gelen kimseler hırsızlık yapınca suçun cezasını vermeyip zayıf ve fakir kimseler hırsızlık yapınca ceza uygulamalarıdır. Allah’a yemin ederim ki Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yapsa, onun da elini keserdim!”²⁰⁵ buyurmuştur. Hz. Ömer (r.a) bir kimseyi memur tayin ettiğinde ahaliye hitaben, “Size karşı adâletli olduğu sürece onu dinleyin ve ona itâat edin.” diye yazardı.²⁰⁶

Hâkimin adaletli olması gerektiği gibi halk arasında tam bir eşitlik sağlanması da şarttır. Haksız yere hiç kimseye ayrıcalık tanınamaz. Zengin ve fakir, yakın ve uzak hukuk önünde eşittir.²⁰⁷ Hz. Ömer (r.a) Ebu Musa el-Eş’ari’yi kadılık görevine getirdiğinde ona şöyle demiştir: “Duruşmada taraflara verdiği yer ve duruşma esnasındaki bakışlarında insanlara eşit davran ki, güçlü kendisini kayırabileceğin beklentisine kapılmasın, zayıf olan da adâletsizlik yapmandan korkmasın.”²⁰⁸

1.3.3.6.3. Halkın Refahının Temin Edilmesi

Halkın refahının temin edilmesi ancak herkese uygun iş fırsatları oluşturmak, işsizliği ortadan kaldırmak ve ekonomik piyasayı denetim altında tutmakla mümkündür.²⁰⁹ Hz. Ömer (r.a) bir hutbesinde şöyle buyurur: “Ey insanlar! Sizin benim üzerimdeki haklarınız şu saydıklarımıdır. Bu haklarınıza sahip çıkın ve bunları benden

²⁰³ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-İsferâyînî, *Kitâbu usûli’l-dîn*, thk. Ahmed Şemsüddîn, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2002, s. 307.

²⁰⁴ İbn Abdisselâm, *İzzeddîn, Kavâ'idü’l-ahkâm fî mesâlihi’l-enâm*, Mektebetü’l-Kulliyâti’l-Ezheriyye, Kâhire h. 1414, I, 142.

²⁰⁵ Buhârî, “Hadîsü’l-enbiyâ”, 4 (3475).

²⁰⁶ Hallâl, Ebû Bekr, *Kitâbu’s-sünne*, I, 112.

²⁰⁷ İbn Kudâme, *Mevkîfu’d-dîn Abdullah b. Ahmed, el-Muğnî Şerhu Muhtasarı’l-Hırakî*, bs. 1, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-arabî, y.y., h. 1405, X, 120; Abdulmecid, Mâhir Abbûd, *el-Usûlu’l-kadâiyye fî risâleti’l-Fârûk Omer*, s. 58.

²⁰⁸ Beyhakî, *Sünenü’l-kübrâ*, hadis nu. 20460, Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, bs. 3, Beyrut h.1424, X, 229.

²⁰⁹ Mencûd, Mustafa Mahmûd, *el-Eb’âdu’s-siyâsiyye li-mefhûmi’l-emni fi’l-İslâm*, bs. 1, *el-Ma’hedu’l-Âli li’t-Tefkîri’l-İslâmî*, Kâhire 1996, s. 151.

alın. Ben sizin haraçlarınızdan ve Allah'ın size ganimet olarak ihsan ettiklerinden bir şeyi ancak hak ve adâlet üzere alabilirim. Bana düşen görev mal benim elime geçtiği zaman hak edenlere sarf edilmesini sağlamaktır. Benim vazifem sizin maaş ve erzakınızı arttırmak ve Allah'ın yardımıyla kale ve sınırları müdafaa etmek, korumaktır.”²¹⁰

1.3.3.6.4. Yöneticinin Seçilmesi

Halkın en önemli haklarından biri de biat edeceği yöneticiyi seçme hakkıdır. Önceki bölümlerde yöneticinin seçilme şeklinden söz ederken biatın, halk tarafından yöneticiye yetki verme akdi olduğunu açıklamıştık. Yönetici hiçbir şekilde lider olarak kendisini halka dayatamaz. Bilakis halkın tamamının biatını alması gerekir. Biatten önce yöneticinin halk üzerinde hiçbir otoritesi yoktur. Halktan alınmış gönüllü bir biat olmaksızın hiç kimse yönetici olamaz. Mâlik (ö.179/ 795) ikrâh durumunda biat edilmiş olan yöneticiye karşı ayaklanmanın caiz olduğu yönünde fetva vermiştir.²¹¹

Aynı şekilde yönetici ümmetin âkibetini belirleyecek hayatî meselelerde de halk ile istişare etmeden karar alamaz.²¹² Nitekim Allah Te'âlâ Âl-i İmrân Suresi'nin 159. âyetinde rasûlüne müminlerle istişâre etmesini emretmiş; Şûrâ Suresi 38. âyette ise kullarını “işleri aralarında şûrâyla olanlar” şeklinde zikretmiştir. Ayrıca Rasulullah (sav) de bir gün Ebubekir ve Ömer'e (r.anhuma) şöyle demiştir: “Eğer siz bir istişarede görüş birliğine varırsanız ben size muhalefet etmem.”²¹³ O halde müşavere halkın yöneticiler üzerindeki bir hakkıdır. Günümüzde “referandum” olarak bilinen kavram da bu kabildendir. Yöneticinin şahsi görüşlerini tek seçenek olarak görmek gibi bir hakkı yoktur ve kendince faydalı olacağını düşündüğü bir hususta ümmeti yönlendiremez.

1.3.3.6.5. Hürriyet

Yöneticinin halk adına gerçekleştirmesi gereken bir diğer husus da hürriyettir. Hürriyet derken hiçbir sorgulama ve cezalandırma söz konusu olmaksızın insanın dini, politik, entelektüel, ideolojik ve sosyal tüm alanlarda şer'î ve kanuni sınırları aşmayan fiil, söz ve inançlarını hür bir şekilde ifade etmesine imkân veren gerçek bir hareket

²¹⁰ Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-harâc*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kâhire, t.y., s. 130.

²¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 84; Suyûtî, Celâleddîn, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 194; Kettânî, Muhammed el-Muntasır Billah, *el-İmâm Mâlik*, bs. 1, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 100.

²¹² Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, bs. 2, Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, y.y., 1994, IV, 26.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 517 (17994).

alanını kastediyorum. Nitekim gerçek bir hürriyetin söz konusu olduğu bir ortamda kimse düşünceleri hakkında sessiz kalmaya zorlanmaz, farklı görüşler yok sayılarak katledilmez ve şahsî hürriyetler sınırlanmaz.²¹⁴

Allah Te'âlâ insanları köle gibi hak dine sevk etmemiş bilakis onlara akıl, nas ve yol gösterici bir örnek olarak peygamberler göndermiş ve gidecekleri yolu seçme hakkı tanımıştır. Her kim hidâyete ererse bu onun kendi lehinedir. Sapkınlıkta ısrar eden de ancak kendi aleyhinde bir iş yapmış olur. Allah Te'âlâ şöyle buyurur: “Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.” (Kehf/29) Allah kulları için böyle bir hürriyet alanı açmışken yöneticinin Allah'ın açtığı bu kapıyı kapatmaya hakkı yoktur. Ramazan el-Bûtî şöyle demiştir: “Allah peygamberlerine insanları bir şeylere zorlamalarını emretmemişken, insanları baskı altına almaları, hürriyetlerini kısıtlamaları ve diledikleri kararları alma imkânını ellerinden almaları için peygamberlerden sonra yöneticileri görevlendirmiş olabilir mi?”²¹⁵

Hürriyetin en yüce anlamlarından biri de insanların kullara kulluktan kurtulup sadece kulların Rabbine kulluk etmektir. Zira gerçek hürriyet, hâlis tevhidde gizlidir. Kendisine “Neden Pers diyarına geldiniz?” diye sorulunca Rebi' b. Âmir'in söylediği şu sözler de buna işâret eder: “Biz sizleri kula kul olmaktan kurtarıp Allah'a kul etmeye geldik. Biz sizleri dinlerin sömürsünden kurtarıp İslâm'ın rahmetine kavuşturmaya geldik. Biz sizleri dünyanın darlığından kurtarıp, ahiretin genişliğine kavuşturmaya geldik.”²¹⁶ Rebi' b. Âmir'in bu sözleri İslâm'ın getirdiği gerçek hürriyetin manasını açıkça ortaya koymaktadır. O, insanlara kulluk etmek ve boyun eğmekten kurtuluştur.

İslâm, şiarlarını fıkıh âlimlerinin ikraha karşılık ihtiyar şeklinde tanımladıkları hürriyet kavramı üzerine bina etmiş bir dindir. Seçme hakkının olmadığı yerde sorumluluk da yoktur. Herhangi bir sebeple hürriyetini kaybedilecek olursa sorumluluk ortadan kalkar. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah ümmetimden hata ile unutarak veya ikrâh altında yaptıkları işlerin sorumluluğunu kaldırmıştır.”²¹⁷

Bütün bunlara bakarak, hürriyet halkın en temel haklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Yöneticinin halkının inanç, görüş ve ifade hürriyetini temin etmesi gerekir. Tüm bunlar şeriat ve kanunun sınırları dâhilinde olmalıdır. Yöneticinin halkına köle gibi muamele etmesi caiz değildir. Onları dilediği gibi güdebileceği bir

²¹⁴ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tunûsî, *Mekâsidü's-ş-şerîati'l-islâmîyye*, Vezâretü'l-evkâf ve's-ş-suûni'l-islâmîyye, Katar 2004, III, 383.

²¹⁵ Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *Yuğâlitûneke iz yekûlûne*, Dâru's-sadîk li'l-ulûm, Dımaşk 2010, s. 125.

²¹⁶ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Divânu'l-mübtedi' ve'l-haber fi târihi'l-arab ve'l-berir*, Dâru'l-fîkr, bs.2, Beyrut 1988, II, 530.

²¹⁷ Bûtî, *Yuğâlitûneke iz yekûlûne*, s. 125. Hadis için bk. İbn Mâce, “Talâk”, 16 (2043).

sürüye çeviremez. Allah'ın emrettiği ve efendimiz Muhammed (sav)'in uyguladığı gibi Allah'ın şeriatını tatbik eden tüm İslâm devletlerinin insanların hürriyetlerini gözetmesi ve bunu korumaya önem vermesi gerekir.²¹⁸ Ömer Amr b. Âs ile yaptığı meşhur konuşmasında bu anlamı vurgulayarak şöyle demiştir: “Annelerinin hür olarak doğurduğu insanları ne zamandan beri köleleştirdiniz?”²¹⁹

Karadâvî Müslümanların girmesi gereken en önemli savaşın hürriyetlerini elde etmek yolundaki savaş olduğu kanaatindedir. Ona göre İslâm'ı dert edinmiş her bireyin bu yola davet ve direnişte tek bir saf olarak durması gerekir. Ondan başkasından fayda yoktur.²²⁰

Anlaşılabacağı üzere hürriyet sorumluluğun gerçekleşmesi için gerekli şer'î bir taleptir. Halkın en temel haklarından biridir. O halde Müslümanların yöneticiliğini üstlenmiş olan herkesin halkın hürriyetini garanti altına almak için tüm gücüyle çabalaması ve onlara uygulanan her türlü zorbalık ve baskı ile mücadele etmesi gerekir.²²¹

1.3.3.6.6. Eğitim

Çağımızda eğitim bir ilerleme aracı ve güç kaynağı olarak görülür. İlmi elde eden dünyayı da ele geçirmiş olur. İlmin önemine ve gerekliliğine işaret etmede Kur'an-ı Kerim'in nazil olan ilk âyetinden daha etkili olabilecek bir cümle yoktur: “Oku!” (Alak/1) Bu âyet okumayı ve öğrenmeyi emretmektedir. İlim bir yandan Müslümana farz iken diğer yandan da devletin halka tanınması gereken bir haktır. Hz. Muhammed (sav) eğitime bizzat katılmış ve sahâbenin eğitim-öğretim faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Mescitte ücretsiz ilim halkaları kurmuş ve okuma-yazma bilen esirleri ashaba okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakmıştır.²²² Hz. Peygamber (sav), Medine-i Münevvere'ye gelen her yeni muhaciri geçiminin sağlanması ve

²¹⁸ Bûtî, *Yuğâlitûneke iz yekûlûne*, s. 131.

²¹⁹ İbnü'l-Müberred el-Hanbelî, Cemâlüddîn, *Mahzu's-sevâb fî fedâili emîri'l-mü'minîn Ömer ibnû'l-Hattâb*, Mektebetü İmâdeti'l bahsi'l-ilmi bi'l-Câmiati'l-islâmî, bs.1, Medine 2000, II, 473. Hadis münekkitlerinin belirttikleri gibi bu konuda hikaye edilen olay zayıf bir rivâyettir.

²²⁰ Karadâvî, Yûsuf, *Min fikhi'd-devleti fî'l-İslâm*, s. 144.

²²¹ Murâd, Fazl, *el-Mukaddime fî fikhi'l-asr*, bs. 2, Muessesetu'l-Cîli'l-Cedîd, San'a 2016, II, 691.

²²² Câbir b. Âmir'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Allah Resulü Bedir gününde yetmiş kişi esir aldı. Her birinin mali durumuna göre fidyesini belirliyordu. Mekkeliler okuyazar iken Medineliler okuma yazma bilmezlerdi. Bu yüzden fide veremeyecek kimseleri serbest bırakmak için Medineliler on gence okuma yazma öğretmeyi şart kıldı. Okuma yazmayı söktüler mi bu onların fidyesi sayılırdı.” Bk. Fethüddîn, Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Feth, *Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâili ve's-siyer*, Dâru'l-kalem, bs.1 Beyrut 1993, I, 333.

eğitilmesi için ashaptan bir kimsenin yanına göndermiştir.²²³ İslâm'a giren her bir köy halkına da kendilerine dinlerini öğretecek bir öğretmen tahsis etmiştir.²²⁴

Allah Te'âlâ bir öğretici olarak gönderdiği peygamberini "Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdik: O size âyetlerimizi okuyor, sizi arıtıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor." (Bakara/151) âyetiyle övmüş; Hz. Peygamber (sav) ise kendisinden "Ben bir öğretici olarak gönderildim."²²⁵ şeklinde bahsetmiştir. Hz. Peygamber (sav) yaşadığı dönemde var olan hiçbir eğitim yöntemini terk etmemiş ve sahâbenin eğitimini kolaylaştırmak için tüm bu yöntemleri kullanmıştır.²²⁶

Câmi bir yönüyle ibadet yeri iken bir başka yönüyle de talim ve terbiye müessesesi olarak kullanılmıştır. Râşid halife Hz. Ömer döneminde Müslümanların çocuklarına okuma ve yazma öğretmek için kütüphaneler²²⁷ inşa edilmiş ve buralarda çalışmak üzere öğretmenler tayin edilmiştir.²²⁸ Ömer b. Abdülaziz ise okuma-yazma ve dini ilimleri öğretmek üzere bedevilerin yaşadığı yerlere bile öğretmenler tayin etmiş ve bu kimseler için yaptıkları iş karşılığında bir maaş belirlemiştir.²²⁹

Eğitim yalnızca okuma-yazma ve dini ilimlerle sınırlandırılmamış; bilakis yaşadıkları dönemde var olan tüm ilimleri kapsamıştır. Hz. Ömer halkına yüzmeyi, atıcılığı, fiziksel aktiviteleri, edebî sanatları ve şiir öğrenmeyi emretmiştir. O şöyle buyurur: "Çocuklarınıza yüzmeyi ve atıcılığı öğretin. Atın sırtına tek bir hamlede sıçrayabilmeleri için onları eğitin ve güzel şiirleri onlara aktarın."²³⁰ Nübüvvet döneminde Hz. Peygamber (sav) sahâbeden bir kısmına Arapça dışındaki dilleri öğrenmelerini, bir başka gruba çeşitli zanaatları veya hadis ezberlemek gibi başka ilimleri öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Günümüzde de farklı zekâlar kuramına göre herkes kendi gücü, istidadı ve imkânları nispetinde ilim öğrenmelidir.

²²³ İbn Hacer, Ahmed el-Askalânî, *el-İsâbetü fî temyîzi's-sahâbe*, Dâru'l-cil, bs.1, Beyrut h. 1412, I, 19.

²²⁴ San'a Şehrinin Tarihi isimli kitapta şöyle denilmiştir: "Allah Resulü onlara – Beni Hâris'e- dinlerini, sünneti ve İslâm'ın temel bilgilerini öğretmeleri için Amr b. Hazm başkanlığında bir heyet göndermiştir..." Bkz. Râzî, Ahmed b. Abdillâh, *Târîhu Medîneti San'a*, Dâru'l-fıkr, bs. 3, Dımaşk h. 1409, s. 521.

²²⁵ Ebû Nuaym el-Müsned alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim isimli kitabında üç defa boşanan kadın başlığı altında 3491 numaralı hadis olarak tahrîc etmiştir. Bkz. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *el-Müsned alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1417, IV, 164.

²²⁶ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *el-Esâlîbu'n-nebeviyye fî't-ta'lim*, bs. 1, Dâru'l-Ma'mûr, y.y., 2009, s. 391.

²²⁷ Kütüphaneler, medrese benzeri eğitim merkezleridir.

²²⁸ Dîvacî, Saîd, *el-Hidmâtü'l-ictimâ'iyye li talebeti'l-ilm fî'l-İslâm*, Dâru'l-arabiyyeti li'l-mevsûât, Beyrut 2014, s.9.

²²⁹ Dîvacî, *el-Hidmâtü'l-ictimâ'iyye*, s. 9.

²³⁰ İbn Arafе, Muhammed et-Tunûsî, el-Mâlikî, *Tefsîrû İbn Arafе*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 2008.

İslâm'ın ilk günlerinden beri herkes için eğitim-öğretimin ücretsiz olarak teşvik edildiği görülür. İlim küçük büyük, kadın erkek herkes için bir farz ve bir görevdir. Bu durum toplumun tüm tabakaları için eğitimin ulaşılabilir kılınmasının hükûmetlerin sorumluluğu olduğuna işaret eder. Eğitimin gelişmesi ve ilerlemesini sağlamak, devlet ve toplum tarafından daha fazla ihtimam görmesi için çalışmak da yine yöneticinin görevlerindendir.

1.3.3.6.7. Sağlık

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımladığı üzere sağlık, “yalnızca hastalık ve acizlikten uzak olmak değil aynı zamanda fizyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan sağlam ve yeterli olma halidir.”²³¹

Toplumun selameti ve gücünün temel şartı sağlıktır ve sağlıklı bir toplum için gereken şartları sağlamak devletin görevlerindendir. Vatandaşlar hastalıklardan ve onlara yol açabilecek etkenlerden korunmuş bir ülkede yaşama hakkına sahiptirler. Devletin vatandaşlarını bulaşıcı hastalıklara yol açabilecek her türlü etkenden koruması gerekir. Devlet halkı sağlığına zarar verebilecek tüm durumlardan uzak tutmalıdır.²³²

İnsanların sağlığını korumak, toplumun sıhhi durumunu takip etmek, hastalıklara yol açabilecek etkenleri ortadan kaldırmak, gereklilik hâlinde ilaç ve tedavi sağlamak yöneticinin görevlerindendir. Bir gün Rasulullah'a (sav) yaralı bir adam getirildi. O (sav) da: “Filan oğullarının tabibini çağırın.” Dedi. Onlar da çağırdılar ve tabip geldi. Bunun üzerine insanlar: “Ey Allah'ın resulü! Tedavi bir fayda verir mi?” dediler. O da (sav): “Allah yeryüzüne indirdiği her derdin şifasını da indirmiştir.” buyurdu.²³³

Rasulullah (sav) ashabı için tüm sıhhi koruma yöntemlerini uygulamıştır. Şarap ve benzeri akıllı işlevsiz kılan maddeleri kullanmalarını ve kan, necaset, leş ve benzeri vücutlarına zarar verecek pis şeyleri yemelerini yasaklamıştır. Toplum sağlığını muhafaza etmek adına durgun sulara idrar yapmayı ve insanların gölgelendikleri yerlerde büyük abdest gidermeyi menetmiştir. Veba gibi kitlesel salgınlar söz konusu olduğunda veba salgınının olduğu şehirlere girmemeyi emretmiştir. Bir şehirde veba hastalığına yakalanmış olan kimseler bulunduğu onlara da yaşadıkları şehirden

²³¹ Dünya Sağlık Örgütü resmi internet sitesi: <https://www.who.int/ar/about/who-we-are/frequently-asked-questions>

²³² *el-Mevsû'atu'l-fıkhiyye'l-Kuveytiyye*, XII, 135.

²³³ Ahmed b. Hanbel “Müsned” XXXVIII, 227 (hadis nu. 23156).

çıkamalarını emretmiştir. Bazı Amerikan dergileri İslâm'ın ilk dönemlerinde Rasulullah'ın ashabına emrettiği karantina sistemini övmüşlerdir.²³⁴

Hiz. Peygamber (sav) bu kadarıyla da kalmamış ve ümmetine beden sağlığının kıymetini, onu gözetmeyi ve nasıl özen gösterilmesi gerektiğini de öğretmiştir. Hiz. Peygamber (sav) bu konuda hem Allah katından gönderilmiş bir peygamber hem de Medine-i Münevvere şehrinin yöneticisi olarak hareket etmiştir. Onun tüm bu tasarrufları yöneticinin halkının fertleri için sıhhi güvence sağlamak ve toplum sağlığına zarar verebilecek her şeyi ülkeden uzak tutmak yolunda mesai harcaması gerektiğini göstermektedir.

1.3.3.7. Mevcut Yöneticilerin Şer'an Durumu

Önceki bölümlerde yöneticide aranan niteliklerle yöneticinin hak ve görevleri gibi mevzulardan söz edildi. Tüm bu mevzular mutlak ve soyut değerlendirmelerden ibaretti. Ancak ele aldığımız tüm bu konuları günümüzde Arap ve İslâm ülkelerine hükmeden kişiler üzerinden değerlendirecek olursak bu yöneticiler söz konusu şer'i niteliklerden ne kadarını karşılamaktadırlar?

Âlimlerin genel anlamda devlet başkanı hakkındaki sözleri son derece açıktır. Yaşadıkları dönemde "halife" ismi ile anılan bu yöneticiler tüm İslâm topraklarına hükmederler ve daha önce söz ettiğimiz şer'i usullere göre göreve getirilmişlerdir. Yöneticiye özelde ehlu'l-halli ve'l-akd, genelde ise tüm Müslümanlar tarafından biat edilmiş olmalıdır. Yani hilâfete adaylığı tüm Müslümanların onayını almalıdır. Hilâfeti vasiyet yoluyla teslim almış olsa dahi daha önce de açıkladığımız gibi insanların kendisine biat etmeleri gerekir. Ancak bu yönetim şekli hilâfetin ilgası ile ortadan kalkmıştır ve bugün Arap veya İslâm ülkelerinde yöneticilik yapanların bu hükümleri uygulamalarını bekleyemeyiz. O halde bugün yönetim tabakalarını işgal edenlerin dini açıdan durumları nedir?

Mevcut yöneticilerin şer'i tanımına ulaşmak için incelememiz gereken meselelerin en önemlileri şunlardır:

1. Tek bir zamanda birden fazla halife veya yönetici bulunması.
2. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmemek ve çağdaş kanunlar oluşturmak.
3. Halkların elinden yöneticilerini seçme hakkını almak.

²³⁴ Haber için Bkz. <http://www.alanbatnews.net/post.php?id=277477> Erişim Tarihi: 21. 12. 2020.

Öncelikle tüm bu meselelerin hükümlerinden kısaca bahsedecek ardından günümüz yöneticilerinin durumunu fıkhen ele almaya çalışacağız.

1.3.3.7.1. Aynı Zamanda Birden Fazla Halife veya Yönetici Bulunması

Şurasını itiraf etmeliyiz ki, hükûmetlerin bugünkü hâli, şeriatın yönetim konusundaki asıl hükmüne aykırıdır. Asıl olan tıpkı Hz. Peygamber (sav), Hulefâ-yı Râşidîn ve onlardan sonraki yöneticiler zamanında olduğu gibi tüm İslâm devletlerinin tek bir yöneticinin hükmü altında olmasıdır. Eş'arî, Mu'tezilî ve Hâricî âlimleri tarafından kararlaştırıldığı üzere aslolan, doğusu ve batısıyla tüm İslâm âleminin imâmeti ve siyasi otoritesinin birliğidir.²³⁵ Zira İslâm birlik dinidir, Müslümanlar ise tek bir ümmettir.²³⁶ Ashâb-ı Kirâm, Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından bir halife seçmek için Sakîfe günü bir araya geldiklerinde aynı anda birden fazla yöneticinin varlığının caiz olmayacağı üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Hubâb b. Münzir el-Ensari'nin "Bizden bir emir, sizden bir emir olsun."²³⁷ şeklindeki önerisine Ömer b. Hattab (r.a)'ın "İki kılıç bir kına sığmaz."²³⁸ diyerek cevap vermesi de buna delildir.²³⁹

Ancak dördüncü halife olan Hz. Ali (r.a) zamanında İslâm devletinde bir bölünme ortaya çıkmış ve halife olarak Hz. Ali'ye (r.a) biat edilmiş olduğu halde Şâm bölgesinde Hz. Mu'âviye'ye (r.a) biat edilmiştir. Bu noktada aynı anda birden fazla halife olup olmayacağı konusunda bir anlaşmazlık çıkmış ve bazı fıkıh âlimleri zaruret hâlinde birden fazla devlet başkanının olmasına cevaz verme yoluna gitmişlerdir. Bu durumda her bir yönetici diğer yöneticinin bölgesine karışmaksızın kendi bölgesini yönetir ve her devlet başkanının hükmü ancak kendi bölgesinde geçerli olur.²⁴⁰ Cumhûr ise buna cevaz vermemeyi tercih etmiştir.²⁴¹

Hatîb eş-Şirbînî de (ö. 977/1569) İslâm toprakları birbirlerinden uzak farklı bölgelerden oluşsa dahi iki veya daha fazla devlet başkanına biat etmenin caiz olmadığı,

²³⁵ el-Ferrâ el-Hanbelî, el-Kâdî Ebu Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, bs. 2, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1421, s. 25; Buhûti, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, bs. 1, Vizâratu'l-Adl, Suudi Arabistan h. 1421, VI, 160; Cüveynî, Ebi'l-Me'âlî, *el-İrşâd ilâ kavâtı'l-edille fî usûli'l-i'tikâd*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire h. 1369, s. 425; el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib fî şerhi ravzi't-tâlib*, IV, 109.

²³⁶ Müslim "Birr ve's-sıla" 2586.

²³⁷ Buhârî, "Ashâbu'n-Nebî", 5 (3668).

²³⁸ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, hadis nu.16626, XVI, 517.

²³⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6337.

²⁴⁰ Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, X, 47.

²⁴¹ el-Ferrâ el-Hanbelî, el-Kâdî Ebu Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 25; Buhûti, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, VI, 160; Cüveynî, Ebi'l-Me'âlî, *el-İrşâd ilâ kavâtı'l-edille fî usûli'l-i'tikâd*, s. 425; el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib fî şerhi ravzi't-tâlib*, IV, 109.

zira böyle bir durumda görüş ayrılıkları çıkması ve ümmetin birliğinin dağılması tehlikesi söz konusu olduğu kanaatindedir.²⁴² Ayrıca Mâverî'nin zikrettiği üzere eğer iki ülkede iki farklı devlet başkanına biat edildiyse her ikisinin de imâmetleri kabul edilmez. Çünkü ümmetin aynı anda iki devlet başkanının olması caiz değildir.²⁴³

Birtakım kimseler ise cumhûrun aksine ülkelerin birbirinden uzak olduğu durumda bunu caiz görmüşlerdir. İmamü'l-Harameyn²⁴⁴, Şevkânî²⁴⁵ (ö. 1250/ 1834), Sahibu'l-Mevakîf ve daha pek çok isim bunlar arasında sayılabilir.²⁴⁶

Kurtûbî (ö. 671/1272), “İki halifeye birden biat edildiğinde onlardan diğerini öldürün.”²⁴⁷ hadisini zikrettikten sonra şöyle der: “Bu, aynı anda iki devlet başkanının bulunmasının yasak olduğunu gösteren en açık delildir. Nitekim bu durum nifâka, muhâlefete, ayrışmaya, fitnelerin çıkmasına ve ni'metlerin zâil olmasına yol açar. Ancak Endülüs ve Horasan gibi iki uzak bölgede olursa bu caiz olur.”²⁴⁸

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki, birden fazla devlet başkanı bulunması konusu ihtilâflı bir konu olup herhangi bir hüküm üzere icmâ sağlanamamıştır. Nitekim fıkıh âlimlerinden bir grup, cumhûrun birden fazla devlet başkanı bulunmasının caiz olmadığı görüşüne muhâlefet etmişlerdir. Yine de râcih olan cumhûrun görüşüdür. Çünkü Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemine uygun olan odur. Ancak Müslümanların durumları bozulmuş, paramparça hâle gelmişler ve hilâfet kurumu ortadan kalkmıştır. Bunun bir sonucu olarak da birden fazla devlet başkanı bulunmasının meşruiyeti konusunda fikhî bir ihtilâf ortaya çıkmıştır. Bununla beraber birden fazla devlet başkanı bulunmasını, şu anki şartlarda geçici bir çözüm olarak kabul etmek mümkündür.

1.3.3.7.2. Kanun Koymada Yöneticilerin Sınırları

Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinde belirtildiği üzere Allah'ın şeriatıyla hükmetmek aslolanıdır. Çünkü bir Müslüman için aslolan beşerî kanunları değil, Allah'ın şeriatını hâkim olarak kabul etmesidir. Nitekim Allah-u Te'âlâ şöyle buyurur: “Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde

²⁴² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 132.

²⁴³ Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, s.9.

²⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I, 130.

²⁴⁵ Şevkânî, Muhammed b. Alî, *Kitâbu's-seyli'l-cerrârüi'l-mütedeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, Dâru İbn Hazm, bs.1, s. 512.

²⁴⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6337.

²⁴⁷ Müslim, “İmâre”, 15 (1853).

²⁴⁸ Kurtûbî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübî'l-mısriyye, bs.2, Kahire h. 1384, I, 273.

seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”²⁴⁹ ve “Aralarında hüküm vermek için Allah’a (Kur’an’a) ve Resûlüne davet edildiklerinde, müminlerin söyleyeceği söz ancak, “işittik ve itâat ettik” demeleridir. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”²⁵⁰

Îlâhî hüküm; Mâide Suresi’nin 44, 45 ve 47. Âyetlerinde Allah’ın indirdikleriyle hüküm vermeyenleri bazen kâfir, bazen zâlim, bazen de fâsık olarak isimlendirmiştir. Bu âyetler, İslâm şeriatına göre hüküm vermeyenlerin hükmünü açıkça göstermektedir, nitekim onlar için 3 durum zikretmiştir: Küfür, zulüm ve fisk.

Âlimler bu üç âyetin tefsiri ve tevili konusunda ihtilâf etmişlerdir. “Hibrü’l-ümme ve Tercümânü’l-Kur’ân” lakabı verilmiş olan İbn Abbâs bu âyetleri şöyle tefsir etmiştir: “Kim Allah’ın indirdiklerini bile bile inkâr ederse kâfir olur, kim de onları ikrâr eder ancak onlarla hüküm vermezse zâlim ve fâsık olur.”²⁵¹

İbn Abdilberr (ö. 463/1070), bu âyetlerin bizden öncekilerin şeriatını ifâde ettiği, zira ehl-i kitap hakkında indiği görüşündedir.²⁵² Şâtıbî de bu âyetlerin bizden öncekilerin şeriatına dâhil olduğu ve hiçbir şekilde Hz. Muhammed’in (sav) ümmetinden bahsetmediği görüşünü paylaşır. Nitekim Müslüman büyük günah dahi işlese ona kâfir denilmez.²⁵³

Hanefî âlimi İbn Ebi’l-İzz ve Kadı İbnu’l-Arabî (ö.543/1148), Allah’ın indirdiklerinden başkasıyla hükmedenin hükmünü, kişinin durumuna ve hükmettiği şeye dâir i’tikâdına göre detaylıca ele almışlardır. İbn Ebi’l-İzz şöyle der: Allah’ın indirdiklerinden başkasıyla hükmetmek; dinden çıkaracak bir küfür de olabilir, büyük ya da küçük bir günah da olabilir. Bu küfür, yukarıda zikredilen iki görüş üzere mecâzî de olabilir, küfr-ü asğar (büyük günah) da olabilir. Bunların hepsi hükmeden kişinin durumuna göredir. Nitekim, eğer Allah’ın indirdikleriyle hükmetmenin vâcip olmadığına ve bunun kendi tercihiine kaldığına inanırsa ya da Allah’ın hükmü olduğunu bile bile onu küçük görürse, bu küfr-ü ekber (gerçek küfür) olur. Eğer Allah’ın indirdikleriyle hükmetmenin vâcip olduğuna inanır ve o konuda Allah’ın hükmünün ne olduğunu da bilir, ancak bu yaptığıyla cezâyı hakettiğini kabul ederek onunla hüküm vermezse bu kişi günahkârdır ve kâfir olarak isimlendirilmesi mecâzen ya da küfr-ü

²⁴⁹ Nisâ 4/65.

²⁵⁰ Nûr 24/51.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, X, 357.

²⁵² İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtûbî, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-meânî ve’l-esânîd*, Vezâretü’l-evkâf ve’ş-suûni’l-islâmîyye, Fas h. 1387, V, 74.

²⁵³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, s. 39.

asgar kastedilirse mümkündür. O konuda Allah'ın hükmünün ne olduğunu bilmek için elinden gelen çabayı gösterir ancak buna rağmen Allah'ın hükmünü öğrenemez ve yanlış hüküm verirse, bu kişi yalnızca hata etmiştir, öğrenmek için gösterdiği gayretten dolayı ecir alır ve hatası da bağışlanır.²⁵⁴ İbnü'l-Arabî'nin görüşüne göre bu, devlet başkanının elindeki hükümlerin Allah katından olduğuna inanmasına göre değişiklik gösterir. Nitekim o, Allah'ın indirdiğinde değişiklik yapmaktır ve küfür gerektirir. Ancak onlarla hevâ hevesine uyarak ve günah işlediğini bilerek hüküm verirse, bu bir günahdır ve ehl-i sünnetin Allah'ın istediği günahları affedebileceğine dâir inanç esaslarına paralel olarak mağfiret edildiğinde affedilmesi umulur.²⁵⁵

Öte yandan âlimlerden kalabalık bir grubun da Allah'ın şeriatından başkasıyla hüküm verenlerin koşulsuz şartsız kâfir olduğu görüşünde olduklarını görüyoruz. Buna yukarıdaki âyetleri ve “Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'inkinden daha güzeldir?”²⁵⁶ âyetlerini delil getirmişlerdir.

İbn Kesîr (ö. 774/1372) şöyle der: “Kim Hâtemu'l-Enbiyâ olan Muhammed b. Abdullah'a indirilen muhkem şeriatı bırakır da onda önce var olup da neshedilen şeriatları hâkim kabul ederse kâfir olur. Hal böyle iken yasa'yı²⁵⁷ hâkim kabul edip de onu Allah'ın şeriatından üstün tutan kişinin durumu nasıl olur? Kim bunu yaparsa kâfir olur ve bunda Müslümanların icmâı vardır.”²⁵⁸ Tuveycerî de ister devlet başkanı ister başkası olsun, hiç kimsenin Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmetmesinin caiz olmadığı, nitekim Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmetmenin küfür, zulüm ve fisk olduğu görüşündedir.²⁵⁹

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki âlim ve müfessirlerin bu âyetleredâir Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmeden kişinin; bunun yanlış olduğunu ve Allah'ın indirdikleriyle hükmetmenin vâcip olduğunu kabul ettiği sürece gerçek küfre düşmüş olmayacağına dâir neredeyse icmâ oluşturacak miktarda çeşitli tevilleri vardır. Ancak bu kişi eğer Allah'ın indirdikleriyle hükmetmenin vâcip olmadığına ya da Allah'ın şeriatından başkasının daha uygun olduğuna inanırsa, bu durumdaki bir kişiye

²⁵⁴ Ezruî, Sadruddîn Muhammed b. Alauddîn İbn Ebî'l-İzz el-Hanefî, *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru's-selâm li't-tibâati ve'n-neşr, bs.1, h. 1426, s. 323.

²⁵⁵ İbnü'l-Arabî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.3, Beyrut h. 1424, II, 127.

²⁵⁶ Mâide 5/50.

²⁵⁷ Yasa ve Yasak, Cengizhan'ın insanların uymasını emrettiği kanunlardır.

²⁵⁸ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru'l-fikr, h.1407, XIII, 139.

²⁵⁹ Tüveycerî, Muhammed b. İbrâhîm, *Mevsûatü'l-fikhi'l-islâmî*, Beytü'l-efkârî'd-düvelî, bs.1, h. 1430, V, 288.

açıkça küfre düşmüş hükmü verilir. Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmettiği halde, vâcip olanın Allah'ın indirdikleriyle hükmetmek olduğuna inanan kimse ise günahkâr bir Müslüman ya da fâsıktır ki tevbe edip Allah'ın şeriatına dönmesi gerekir.

1.3.3.7.3. Halklardan Kendi Devlet Başkanlarını Seçme Hakkının Alınması

Devlet başkanının nasıl tayin edileceği konusunda, devlet başkanının ancak insanların genelinin biatı ve rızâsıyla yönetim hakkına sahip olabileceğinden bahsedilmişti. Bu yüzden devlet başkanının, halkın irâdesini hiçe sayarak onların rızâsı ve gönüllü şekilde yaptıkları biatları olmaksızın kendini devlet başkanı tayin etmesi caiz değildir. Ancak bununla beraber muteğallib devlet başkanı meselesinde burada bir istisnâ olduğunu görüyoruz. Nitekim birçok fıkıh âlimi muteğallibin yöneticiliğinin caiz olduğunu belirtmiştir. Muteğallib devlet başkanı konusunu yukarıda işlemiş ve hem hükmü hem de âlimlerin bu konudaki görüşleri açıklanmıştı.

BÖLÜM II

ZALİM DEVLET BAŞKANINA KARŞI HALKIN HAK VE

SORUMLULUKLARI

Devlet başkanı Allah'ın yeryüzündeki halifesidir ve O'nun şeriatını ve murâdını gerçekleştirmek için insanları Allah'ın şeriatına uygun olarak idâre eder. Devlet başkanı gerekli şer'î ve insânî özellikleri taşıdığında, Allah Te'âlâ'nın gölgesinden başka gölge olmayan o günde O'nun gölgesinde gölgelendirdiklerinden olur. Ancak eğer O'nun dininden uzaklaşıp hevâ ve arzularına göre insanları yönetip onlara adâlet yerine zulüm sebebi olursa zâlim bir devlet başkanı hâline gelir. Aşağıda da cevr ve zulüm kavramlarından ve zâlim devlet başkanından bahsedilecektir.

Bu bölümün birinci kısmında teorik olarak zalim devlet başkanına karşı halkın hak ve sorumlulukları ele alınmıştır. İkinci kısmında ise günümüzde iç kargaşa yaşanan Suriye örneği üzerinden zalim devlet başkanına fikhî olarak takınılan tavır incelenmiştir. Bu noktada özellikle günümüz ilim adamlarının Suriye'deki olaylar hakkındaki fikhî açıklamaları değerlendirilmiştir.

2.1. Zulüm ve Cevrin Anlamı

Zulüm, bir şeyi yerinden başka yere koymaktır. Bu kelimenin aslı cevr ve haddi aşmaktan gelmektedir. Zâlimler ise hak sahiplerinden haklarını alıkoyanlara denilir.²⁶⁰ Cevr ise adâletin zıttıdır. Aslı جور - جوار - جورا fiilinden gelmektedir. جَوْرَة ya da قَوْرَة denilir ki bu da zâlimler topluluğu anlamındadır.²⁶¹ Şer'î terminolojide ise başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak ve haddi aşmak anlamındadır.²⁶²

Yani zulüm ve cevr aynı anlamı taşıyan kavramlar olup ikisi de insanın haddini aşması ve başkalarını haklarından alıkoyması anlamındadır. İşte âdil ve zâlim devlet başkanını birbirinden ayırmak için kullanılabilecek temel kriter de budur. Yani kim haddini bilip başkalarının haklarını da muhâfaza ederse o âdildir; kim de haddini aşp başkalarını haklarından alıkoyarsa o da zâlim ya da câirdir.

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 373.

²⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 153.

²⁶² Ebû Habîb Sa'dî, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, s.238.

2.2. Zulmün Çeşitleri

Rasulullah (sav) şu hadîs-i şerîfinde zulmü üç çeşit olarak tasnif edip bunlardan her birinin de hükmünü belirtmiştir: “Zulüm 3 çeşittir: Allah’ın mağfiret etmeyeceği zulüm, Allah’ın mağfiret edeceği zulüm, Allah’ın bırakmayacağı zulüm. Allah’ın mağfiret etmeyeceği zulüm şirktir. Allah Te’âlâ “Şüphesiz ki şirk büyük bir zulümdür.” buyurmuştur. Allah’ın mağfiret edeceği zulüm ise kulların kendi aralarında veya Rableriyle baş başa kaldıklarında kendi nefislerine zulmetmeleridir. Allah’ın bırakmayacağı zulüm ise kulların birbirine zulmüdür ki birbirlerinden alacaklarını tahsil ettirmedikçe Allah onu bırakmaz.”²⁶³ Görüldüğü üzere bu hadis zulmü 3’e ayırmıştır: Şirk, insanın kendi nefisine zulmü, insanın başkasına zulmü.

Burada bizi ilgilendiren ise bu zulüm çeşitlerinden üçüncüsü yani insanın başka bir insana yaptığı zulümdür. Rasulullah (sav) bu zulmü Allah’ın bırakmayacağı zulüm olarak ifâde etmiştir. Yani Allah onu cezâsız bırakmayacaktır ya hemen dünyada ya da âhirette cezâsını verecektir. Bu zulüm insanın başka bir insanı haklarından alıkoymasıyla ya da yetkilerini onun haklarının bir kısmını ya da tümünü elinden almak için kullanmasıyla olur.

İnsan zulmünde ne kadar devam ederse o kadar zâlim olur ve cezâyı da o kadar çok hakeder. İnsanın yetkileri de ne kadar çok olursa ondan gelebilecek olan zulüm o kadar çok olur. Bu yüzden devlet başkanının zulmü de zulümlerin en şiddetlisidir. Zira o; hem kendilerinden zulmü def’ etmekle görevlendirildiği kişilere karşı zulmetmektedir, hem de yetkileri daha çok olduğundan zulmü de daha büyük olur.

Öyleyse zulüm, birçok uygulamayı içine alan geniş bir kavramdır ancak bu uygulamaların hepsi iki başlıkta toplanabilir:

1. Hadleri aşmak.
2. Haklardan alıkoymak.

Allah Te’âlâ’ya şirk koştuktan sonra en şiddetli zulüm, insanların adâleti temin etmesi için görevlendirdiği kişinin yani devlet başkanı, kâdı ya da herhangi bir mevkideki kişinin zulmüdür. Aşağıda da bu ele alınacaktır.

²⁶³ Bezzâr, Ebû Bekir b. Amr, *el-Bahru’z-zehâr Müsnedü Bezzâr*, Mektebetü’l-ulûm ve’l-hukm, bs.1, Medine-i Münevvere 2009, XIII, 115.

2.3. Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviyye'ye Göre Zâlim Devlet Başkanı

Kur'ân-ı Kerîm âdil devlet başkanının özelliklerini açıklamış ancak zâlim devlet başkanının özelliklerini zikretmemiş, ancak bazı devlet başkanlarının zulüm ve azgınlıklarından bize örnekler vermiştir. Çünkü zulmün herhangi bir sınırı olmadığı gibi zâlim için söylenebilecek sınırlı özellikler de yoktur. Ancak zulmün ayırt edilebilmesini sağlayan tek bir kriter vardır ki, o da haddin aşılması ve hakların men' edilmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm bizlere, hadlerini aşır insanları haklarından alıkoyan zâlim devlet başkanlarından bazı örnekleri zikretmiş ve Allah Te'âlâ'nın daha âhirete intikâl etmeden dünyada iken onlardan nasıl intikam aldığını açıklamıştır. Allah Te'âlâ'nın zâlim olarak bahsettiği Firavun, bu örneklerden biri olup Allah bize onun zulmünün âkibetini Kasas Suresi'nin 40-42. âyetlerinde bildirmiştir.

Bu örneklerden bir diğeri de Semud Kavmi olup Allah Te'âlâ onlar yeryüzünde kibirlenip zulmedince ve Allah'ın peygamberi olan Hz. Sâlih'e (a.s) uymayı reddedince onlara nasıl bir ceza geldiğini Hûd Suresi'nin 67-68. âyetlerinde bildirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm böylelikle bize zulmün iki örneğini birden zikretmiştir ki bunlardan birincisi devlet başkanından sâdır olan zulüm, ikincisi ise zâlimlere tâbi olan kimselerin zulmüdür. Bunların ikisine de ilâhî ceza gelmiştir. Burada zâlimin de ona uyanların da aynı zulüm çukurunda olduğuna işâret vardır. Dolayısıyla kim zâlimin zulmüne yardım eder ya da onu onaylarsa, onun zulmüne ortak olmuş olur. Allah Te'âlâ "İşte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zâlimlerin bir kısmını diğeri bir kısmına böyle musallat ederiz,"²⁶⁴ buyurmuştur. Rasulullah (sav) de hakkını gasp etmek için mazlûma karşı zâlimin yanında durandan berî olduğunu belirtmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm birçok yerde Firavun'un zulmünü zikretmiş, yaptıklarının ve kibrinin sonuçları anlatmış, farklı görüşlere dahi tahammülünün olmayıp bütün halkına kendisinin mutlak doğru olarak gördüğünü dayatmasına vurgu yapmıştır. Nitekim Allah Te'âlâ Firavun'un şu sözünü zikretmiştir: "Firavun, "Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum" dedi."²⁶⁵ Allah'tan korkmayan diktatör devlet başkanı, yönetimde halkın üstünde olduğu gibi kendisinin hakkın dahi üstünde olduğu; bu yüzden kendisinin en kötü görüşünün dahi onların en kaliteli görüşlerinden daha iyi olduğu ve onların ıslâhındansa kendisinin ifsâdının geçerli ve makbul olduğu kanaatindedir.²⁶⁶

²⁶⁴ En'âm 6/129

²⁶⁵ Mü'mîn 40/29.

²⁶⁶ Behçet, *Fir'avn ve 't-tuğyânî's-siyâsî*, s. 8.

Sünnet-i nebeviyyede zâlim devlet başkanına âit birçok özellik zikredilmiştir ve bu özellikler zulüm ve cevr yolunu tercih edenlerin hepsinde bulunmaktadır. Bunların en önemlileri nebevî metod ve İslâm öğretilerine bağlı kalmamak ve söz ve işlerde sâdık olmamaktır. Hz. Câbir'in (r.a) rivâyet ettiği şu hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) böyle devlet başkanlarından Allah'a sığınmıştır: "Hz. Peygamber (sav) Ka'b b. Uca'ya dedi ki: "Allah seni sefihlerin emirliğinden korusun... Her kim onların yalanlarını doğrular ve onlara zulümlerinde yardım ederse; işte onlar benden değildir, ben de onlardan değilim ve havz-ı Kevser'de bana uğramayacaklardır."²⁶⁷

Zâlim devlet başkanının özelliklerinden biri de İslâm toplumunda süregelen ve ümmet tarafından kabul görmüş olan örf ve geleneklere muhâlefet etmesi ve aynı şekilde dinin zarûrî olarak bilinen ilkelerine aykırı davranmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Benden sonra sizin işlerinizin başına öyle adamlar gelecek ki münker bildiklerinizi ma'rûf, ma'rûf bildiklerinizi münker sayacaklar. Allah'a isyân edene itâat yoktur, Rabbinizi gerekçe göstermeyesiniz!"²⁶⁸ "Rabbinizi gerekçe göstermeyesiniz." ifâdesi, "Rabbinizin buna izin verdiğini söyleyip Rabbinizin iznini gerekçe göstererek ma'siyetlerde dahi onlara itâat etmeyiniz. Çünkü Rabbiniz size böyle bir izin vermedi," anlamındadır.²⁶⁹

Zâlim devlet başkanlarının en bâriz özelliklerinden biri de bozuk kişileri yakınlarında tutup sâlihleri kendilerinden uzak tutmalarıdır. Zâlimin de meclisinde oturup ona nasihat eden ve azgınlığına mâni' olup işlerini karıştıran sâlih bir kimse istemeyeceği açıktır. Zâlim ancak onun gibi zulme bulanmış kişilerle beraber olmaktan keyif alır. Bu yüzden de Hz. Peygamber'in (sav) onlarla oturmaktan ve onların zulmü altındaki herhangi bir vazifeyi kabul etmekten geri durmayı emrettiği görülmektedir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizin başınıza birtakım emirler gelecek ki bunlar insanların en şerlilerini kendilerine yaklaştıracaklar ve namazları vakitlerinden geç kılacaklar. Sizden kim buna yetişirse onların ne müsteşarı ne polisi, ne zekât görevlisi, ne de hazinedârı olmasın."²⁷⁰

Hz. Peygamber (sav) başka bir hadisinde de onlardan uzak durmanın ve onların meclislerinde bulunmamanın gerekliliğini vurgulamıştır. Ebu Sa'îd el-Hudrî'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Rasulullah (sav) kalkıp bize hutbe verdi, hutbesinde dediklerinden

²⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XII, 332. (14441)

²⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 428. (22786)

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 431.

²⁷⁰ İbn Hibbân Sahihî'nde 4586 numaralı hadis olarak rivayet etmiştir. Bkz. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahihî İbn Hibbân*, Müessetü'r-risâle, bs.1, Beyrut h.1408, X, 446.

biri de şuydu: “...Onlardan sonra ise başınıza öyle insanlar geçecek ki bilmedikleri şeyleri söyleyecekler ve ma’rûf görmedikleri şeylerle amel edecekler... Bedenlerinizle onlardan karışın ancak amellerinizle de onlardan ayrışın...”²⁷¹

2.4. Devlet Başkanlarından Sâdir Olan Zulüm

İnsanlar kendilerini zulümden korumak için devlet başkanlarına sığınır, zaten devlet başkanlarının ilk görevi de budur: Zâlîme karşı mazlûma yardım etmek.

Şeyh Kammâş “O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışır...” (Bakara/205) âyetinin tefsir ederken تولى fiilinin, yönetici oldu anlamında olduğunu söylemiştir. İşte parlak vaatler, kandırıcı sözler ve yalan yere yeminlerle insanların güvenini kazanan o şahıs; istediğini elde edip amacına ulaşarak insanlara yönetici olunca onların menfaatleri için çabalamaz, onların arasında hak da gözetmez, bilakis kendi arzularını doyurmak için çabalar ve insanları onların değil kendi menfaatlerini sağlayacak şekilde yönetir.

Âdil yönetim ve zâlim yönetim arasındaki fark da şudur: Âdil devlet başkanı, bu yönetim insanlara fayda sağlasın diye başa getirildiğine inanır. Zâlim devlet başkanı ise yönetim kendisine ve onunla beraber olanlara fayda sağlasın diye insanları yönetir.²⁷²

Zâlimin meşru devlet başkanı olması mümkün değildir, Allah Te’âlâ’nın Hz. İbrâhim’e (a.s) hitâben söylediği ““Ben seni insanlara önder yapacağım.” İbrahim de “Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)” demişti. Bunun üzerine Rabbi, “Benim ahdim (verdiğim söz) zâlimleri kapsamaz” demişti.” (Bakara/124) ayeti gereğince yeryüzünde kendisine yönetim görevinin bırakılması da uygun olmaz.²⁷³

Rasulullah (sav) da bize âdil ve zâlim olmak üzere iki tip devlet başkanından bahsetmiştir. Âdil devlet başkanı hakkında “Yedi sınıf vardır ki Allah onları kıyâmet günü, kendi gölgesinden başka gölge bulunmayan günde kendi gölgesinde gölgelendirir: Âdil imam...”²⁷⁴ buyurmuştur. Zâlim devlet başkanı hakkında ise “Dört kişiye Allah buğzeder: (Karşısındakini kandırmak için) yeminler edip duran satıcı, kibirlenen fakir, zinâ eden yaşlı, zâlim imam.”²⁷⁵ buyurmuştur.

²⁷¹ Taberî, *Mu’cemu’l-’evsat*, VII, 105.

²⁷² Kammâş, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Hâvî fi tefsiri’l-Kur’âni’l-kerîm*, el-Mektebetü’ş-Şâmile, bs.2, Kahire 2019, XIII, 403.

²⁷³ Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, bs.1, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut h.1415, I, 88; Komisyon, *Mevsû’atu’l-icmâ’ fi’l-fikhi’l-İslâmî*, V, 118

²⁷⁴ Buhârî, “Hudûd”, 4 (6806).

²⁷⁵ Nesâî, Zekât, 2576.

Allah ve rasûlü bizi zulüm ve cevrden sakındırmış ve ister yöneten ister yönetilen olsun zâlîme şiddetli bir azâp olacağını bildirmiştir. Bu bağlamda hadîs-i kudsîde şöyle geçmektedir: “Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve sizin aranızda da onu haram kıldım, sakın birbirinize zulmetmeyin!”²⁷⁶.

Bu yüzden insan eğer zulmederse Allah’a tevbe etmesi, hak ve adâlet yoluna geri dönmesi, hakları da sahiplerine vermesi gerekir. Aynı şekilde zulüm devlet başkanından da sâdır olduğunda bunları yapması gerekir. Ancak eğer zulmünde devam ediyor ve hak yola dönmeyip zulmünden de tevbe etmiyorsa bu durumda ümmete düşen nedir? Onlara düşen onun zulmüne sabretmek midir, ona nasihat edip onu düzeltmeye çalışmak mıdır yoksa ona olan biatlarını kesmek midir? Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

2.5. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Tutum

2.5.1. Âlimlerin Zâlim Devlet Başkanına Karşı Tutumu

Yukarıda zâlim devlet başkanlarının bazı özellikleri zikredilmiş ve zulmün farklı şekillerde olabileceği ancak bunların hepsinin haddi aşmak ve haklardan alıkoymak şeklinde iki başlık altında toplanabileceği belirtilmiştir. Peki ümmetin başına haddini aşan ve başkalarını haklarından alıkoyan bir devlet başkanı geldiğinde ona karşı ümmetin üstüne düşen nedir?

Şüphesiz, hiçbir Müslümanın nereden gelirse gelsin zulme râzı olması ya da zâlimin yanında durması caiz değildir. Ancak zulmünü durdurmak için ona karşı çıkacağımız zâlim kişi, bazı devlet başkanlarının ya da yetkililerin yaptığı gibi bize karşı yetkilerini kullanıyorsa ya da ona karşı çıkmamız durumunda zulmünü daha da artırırsa bu durumda hüküm nasıl olur?

Fıkıh âlimleri bu konuda iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup devlet başkanına nasihat etmek gerektiği, eğer bunu dinlemezse de zulmüne sabretmemiz gerektiği, nitekim devlet başkanlarıyla karşı karşıya gelmenin daha büyük zulümlere ve daha çok hakkın zâyi olmasına yol açabileceğini söylemektedirler. İkinci grup ise önce nasihat etmek gerektiği, eğer zâlim bunu dinlemezse onu zulmünden alıkoymak için onunla karşı karşıya gelmek ve onu hakları sahiplerine vermeye zorlamak gerektiğini söylemişlerdir. Burada devlet başkanıyla karşı karşıya gelmekten kasıt ona karşı ayaklanmak değil, ona itâat etmeyip boyun eğmemektir.

²⁷⁶ Müslim, “Âdâb”, 15 (6664).

Birinci görüş, Hz. Ali ve Hz. Mu'âviye (r.anhuma) arasında çıkan fitnede bir kenara çekilmeyi seçen sahâbilerin görüşü sayılmaktadır. Onlar Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, İbn Ömer, Muhammed b. Mesleme ve Ebu Bekre'dir (r.anhum)²⁷⁷. Ahmed b. Hanbel ve Ehl-i Hadis'in genelinden gelen meşhur rivâyet de budur. Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin de zikrettiği üzere Ehl-i Hadis'in mezhebi azgın krallara karşı savaşıyla ayaklanmamak ve iyi biri gelinceye ya da fâcirden kurtuluncaya kadar zulümlerine sabretmek üzeredir.²⁷⁸ İmam Nevevî²⁷⁹ ve İbn Hazm'ın naklettiğine göre İbn Mücâhid el-Basrî et-Tâî gibi bazı âlimler bunda icmâ olduğunu iddaa etmişlerdir.²⁸⁰

İkinci grubu ise tâbi'in ve İmam Mâlik, Süfyân-ı Sevrî, Evzâ'î, İbn Hazm gibi büyük fıkıh âlimlerinden ve aşağıda detaylı bir şekilde zikredilecek olan günümüz âlimlerinden kalabalık bir grup temsil etmektedir.²⁸¹

2.5.1.1. Devlet Başkanının Zulmüne Sabretmenin Vâcip Olduğunu Söyleyenlerin

Delilleri

Birinci grup, oluşması beklenen mefsedeti def' etmek, insanların kanlarını korumak ve daha fazla hakkın zâyî' olmasını engellemek için zâlim devlet başkanına bir süre sabredilmesi gerektiği şeklindeki tutumlarına birçok delil getirmişlerdir. Bunlardan biri Allah Te'âlâ'nın "Ey iman edenler! Allah'a itâat edin. Peygamber'e itâat edin ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de." (Nisâ/59) âyetidir. Nitekim bu âyetülü'l-emre itâatin vâcip olduğuna dâir açık bir nasıttır. Ülü'l-emr ise yöneticiler ve âlimlerdir. Hz. Peygamber (sav) de bu itâatin gerekli olduğunu ve ma'rûf hakkında farz olduğunu belirtmiştir.

²⁷⁷ İbn Hazm, *el-Faslu fî'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihel*, IV, 132; Ezruî', *Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâvîyye*, s. 381; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman Ebû'l-Ferec (ö.597), *Âdâbu'l-Hasen el-Basrî ve zühdihi ve mevâizuhû*, Dâru'n-Nevâdir, bs.3, by.h. 1428, I, 116; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, XIII, 7; Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

²⁷⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'l-fetâvâ*, VI, 444.

²⁷⁹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.2, Beyrut h.1392, XII, 229.

²⁸⁰ İbn Hazm, Alî b. Hazm el-Endülüsi ez-Zâhirî, *Merâtibü'l-icmâ' fî'l-ibâdât ve'l-muâmelât ve'l-i'tikâd*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ts. s. 176.

²⁸¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2015, VIII, 166; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-Verâ*, s.96; Mâlikî el-Hüsni, Muhammed b. Alevî, *İmâmu dâru'l-hicre Mâlik b. Enes*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut h. 1397, s. 91; Yahsubî, el-Kâdî İyâz (ö. 544 h.), *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâm mezhebi Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2012, I, 125; Münâvî, Zeynüddîn Muhammed (ö.1031 h.), *Feyzu'l-kadir*, el-Mektebetü't-ticâretü'l-kübrâ, bs.1, Kahire h. 1356, III, 510; Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir (ö. 429 h.), *Kitâbu Usûli'd-dîn*, Matbaatu'd-Devle, bs.1, İstanbul 1928, s.278.

Sünnetteki nasslar ise bu âyetin anlamını beyân etmekte ve bu mutlak âyeti ma'rûfta itâat şeklinde takyîd etmektedir. Yani Müslümanların ülü'l-emre ma'siyetlerinde değil ma'rûfkabîlinden olan işlerinde itâat etmesi vâciptir. Ülü'l-emr bir ma'siyeti emrettiklerinde ise onlara itâat edilmez, bu fıkıh âlimlerinin ittîfâkıyla sâbittir.²⁸² Ancak onlara karşı ayaklanmak da onlar haddi aşır açıkça küfre düşmedikçe caiz olmaz. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “Dikkat ediniz! Kimin başına bir vâli tayin edilir de onun Allah’a karşı bir ma’siyet işlediğini görürse, Allah’a karşı işlediği bu ma’siyeti kerih görsün ancak ona itâati külliyyen bırakmasın.”²⁸³ buyurmuştur. Bu grup Hz. Peygamber’den (sav) gelen birçok hadisi de delil getirmektedirler, bunların en önemlileri şunlardır:

1. Abdullah b. Abbas’tan Rasulullah’ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Kim yöneticisinde hoşlanmadığı bir şey görürse sabretsin, kim cemaatten bir karış ayrı düşerse cahiliye ölümüyle ölür.”²⁸⁴
2. Huzeyfe İbnu'l-Yemân’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Rasulullah buyurdu ki: “...Benden sonra benim yolumu izlemeyecek, sünnetimi takip etmeyecek yöneticiler gelecek, onların içerisinde kalpleri şeytan görünüşleri insan olan kişiler olacaktır.” dedim ki “Öyle bir zamana yetişirsem ne yapayım ey Allah’ın Resulü?” O ise “Yöneticiyi dinle ve ona itâat et, sırtına vurup malını alsa da onu dinle ve itâat et!” buyurdu.²⁸⁵
3. Abdullah b. Mes’ud’dan Rasulullah’ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Şüphesiz menfaatperestlik ve hoşlanmayacağınız durumlar olacak.” Ey Allah’ın Resulü, bu konuda bize ne buyurursun, dediler. “Üzerinizdeki hakları eda edersiniz hakkınız olan şeyleri Allah’tan istersiniz”, dedi.”²⁸⁶ Bu hadiste yönetici zâlim ve baskıcı olsa dahi kendisine itâat edilmesine yönelik teşvik vardır. Yöneticinin hakkı olduğu şeylerde ona itâat edilir, isyan edilip tahttan indirilmez, aksine onun zulmünden kurtarması ve şerrini defetmesi için Allah’a yakarılır. Burada menfaatperestlikten kasıt ise yöneticilerin beytü'l-mâl’in mallarını kendileri için kullanmalarındır.²⁸⁷
4. Ubâde b. Sâmî’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Biz Rasulullah’a, zorlukta ve kolaylıkta, tasada ve kıvançta ve başkalarının bizden üstün tutulması hallerinde dahi

²⁸² İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm, *Minhâcu's-sünneti'n-nebevîyye*, III, 229; Dehlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 399.

²⁸³ Müslim, “İmâre”, 17 (1855).

²⁸⁴ Buhârî, “Fiten”, 4 (7054); Müslim, “İmâre”, 13 (1849).

²⁸⁵ Müslim, “İmâre”, 1847.

²⁸⁶ Muttefakun aleyh: Buhârî, “Menâkıb”, 22 (3603); Müslim, “İmâre”, 10 (1843).

²⁸⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 232.

(devlet başkanını) dinlemek ve ona itâat etmek, yöneticiliğe lâıyk olan kimselerle yönetim hususunda kavgalara girmemek şartıyla biat ettik.”²⁸⁸

5. Ümmü Seleme’nin (r.anha) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Muhakkak ki Rasulullah şöyle buyurdu: “Başımıza, bazı işlerinin iyi, bazı işlerinin kötü olduğunu göreceğiniz yöneticiler gelecek. Kim onlardan hoşnutsuz olursa beri olur, kim onlara karşı çıkarsa kurtulur. Ancak kim onlara rıza gösterir de onlara tabi olursa vay haline!” Bunun üzerine, onlarla savaşmayalım mı, dediler. “Namaz kıldıkları müddetçe hayır”, buyurdu.²⁸⁹

Aynı şekilde, devlet başkanlarına sabretmenin vâcip olduğuna, birçok fıkıh âliminin görüşünü de delil olarak göstermişlerdir. Bunlardan en önemlileri şu şekilde sıralanabilir:

1. Devlet başkanlarının zulmüne sabretmek; günahlara keffârettir, ecirleri kat kat artırır. Halk emirin zulmünden kurtulmak isterlerse, kendileri zulmetmeyi bıraksınlar.²⁹⁰
2. Hükümdarların zulmü Allah’ın cezalarından bir cezadır. Allah’ın cezaları da kılıçla savuşturulamaz. Onlardan sakınmak veya onları tekrardan kaldırmak ancak dua ve tövbeyle mümkün olur.²⁹¹
3. Zâlim devlet başkanına sabretmek, kan dökülmesi önlemek ve savaşın önüne geçmek demektir.²⁹²
4. Nevevî; fâsık ve zâlim de olsalar yöneticilere karşı ayaklanıp onlarla savaşmanın haram olduğu konusunda icmâ bulunduğunu nakletmiştir.²⁹³

2.5.1.2. Devlet Başkanının Zulmüne Karşı Çıkmanın Vâcip Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

İkinci grupta olanlar daha önce ifade edildiği üzere yöneticinin zulmüne karşı çıkmanın gerekli olduğunu söyleyenlerdir. Bu görüşte olanlar Kur’an, sünnet ve sahâbenin bu husustaki tutumlarını da deliller getirirler. Aşağıda bu delillerin en önemlileri zikredilecektir:

²⁸⁸ Muttefakun aleyh: Buhârî, “Fiten”, 43 (7056); Müslim, “İmâre”, 8 (1709).

²⁸⁹ Müslim, “İmâre”, 16 (1854).

²⁹⁰ Bu, İbn Ebî'l-İzz el-Hanefî’nin sözüdür. Bkz. Ezruî’, *Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâvîyye*, s. 381.

²⁹¹ Bu, Hasan-ı Basrî’nin sözüdür. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman Ebû'l-Ferec, *Âdâbu'l-Hasen el-Basrî ve zühdihi ve mevâizuhû*, Dâru'n-Nevâdir, bs.3, by.h. 1428, I, 116.

²⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, XIII, 7.

²⁹³ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

1. Allah Te'âlâ "Zulmedenlere meyletmeyin (rukûn etmeyin), yoksa size de ateş dokunur..."²⁹⁴ buyurmuştur. Allah Te'âlâ kullarını zâlimlere meyletmekten, onlara yakınlık duymaktan ve yaptıklarına rıza göstermekten nehyediyor. İbn Abbâs şöyle demiştir: Zulmedenlere yakınlık duymayın. Zâlimlerden yardım istemeyin, böyle yaparsanız onların yaptıkları diğer işlere de razı olmuş sayılırsınız.²⁹⁵ Katâde bu âyetteki meyletmeyin ifâdesinden maksadın, "onları sevmeyin ve onlara itâat etmeyin" olduğunu söylemiştir. Âyet ayrıca gerek bid'at ehlinde gerek başkalarından olsun, küfür ve ma'siyet ehlinde uzak durmayı emretmektedir.²⁹⁶

2. Abdullah b. Mes'ûd, Rasulullah'tan şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Kıyamet gününde bir tellal: «Nerede zâlimler, nerede zâlimlere benzeyenler ve zâlimlere yardımcı olanlar, hatta onların bir kalemmini yontan veya onlara bir mürekkep hokkası uzatan dahi olsa nerede?» diye seslenir. Bunların hepsi demirden bir tabutun içine topluca konurlar ve bu tabutla birlikte cehenneme atılırlar."²⁹⁷

3. Ebû Saîd el-Hudrî'den Rasulullah'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sizin başınıza birtakım emirler gelecek ki bunlar insanların en şerlilerini kendilerine yaklaştıracaklar ve namazları vakitlerinden geç kılacaklar. Sizden kim buna yetişirse onların ne müsteşârı ne polisi, ne zekât görevlisi, ne de hazinedârı olmasın."²⁹⁸

Bu hadislerin hepsi zâlimlerin hükümranlıkları altındaki herhangi bir görev ve vazifeyi kabul etmek suretiyle onlarla aynı hükümranlılık ve zulüm dairesinde bulunulmaması için onlara itâati veya onlarla yakınlık kurmayı yahut onlara yardımcı olmayı yasaklıyor.

4. Hz. Ömer şöyle demiştir: "Kim bende bir eğrilik görürse düzeltsin."²⁹⁹ Aynı şekilde şöyle demiştir: "Ben sizinle birlikte denizin tam ortasında doğuya ve batıya doğru yönelmiş giden bir gemide beraber olsaydım da orada insanlar kendilerine emir verecek ve onları yönetecek bir adam seçselerdi, bu kişi onlara doğruyu gösterdiği ve kendisi doğruca davrandığı takdirde ona tabi olur, doğruluktan ayrılması halinde onu öldürürlerdi." Bunu üzerine Talha "O yolundan ve haktan ayrılacak olursa onu azlederler, deseydin daha iyi değil miydi?" diye sorar. Hz. Ömer: "Hayır, çünkü böyle

²⁹⁴ Hûd 11/113.

²⁹⁵ İbn Kesîr, Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm, VI, 304.

²⁹⁶ Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, IX, 108.

²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-Verâ*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1403, s.93.

²⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 446.

²⁹⁹ Sallâbî, Alî b. Muhammed, *Faslu'l-hitâb fi sireti'l-Hattâb*, el-Mektebetü's-Şâmile, I, 168.

birini öldürmek, kendisinden sonra gelecek olanlara büyük bir ibret teşkil eder.” diye cevap vermiştir.³⁰⁰

5. Hz. Ali de “İmam, Allah’ın indirdiği ile hükmetmeli, emaneti yerine getirmelidir. Böyle yaparsa halkın ona itâat etmesi gerekir” demiştir.³⁰¹

6. Tâbi’înin ve onlardan sonra gelen fıkıh âlimlerinin bu görüşü destekleyen olan birçok sözünü de delil olarak göstermişlerdir. Bunların başta gelenleri şu şekilde zikredilebilir:

- Süfyân es-Sevrî herhangi bir görevi üstlenerek zâlimlere yaptıkları işlerde ortak olanların hükmü hakkında şöyle demiştir: “Kim onlara bir mürekkep hokkası verse veya bir kalem yontsa o da o zâlimlerin doğuda ve batıda döktükleri her kanda ortakları olur.”³⁰²

- Süfyân es-Sevrî zâlimlerin yüzüne bakmanın caiz olmadığı görüşünde olup bu konu hakkında şöyle demiştir: “Zâlimin yüzüne bakmak günahtır. Saptırıcı yöneticilere ancak kalplerinizden onları kınayarak bakınız ki amelleriniz boşa gitmesin.”³⁰³

- Mâlik de fiilleri ve zâlimlerin karşısında durup onların zulmüne boyun eğmemesiyle zulme karşı tutumunu göstermiştir. Nitekim o dövülmüş, eziyet edilmiş ve baygın halde taşınmıştır. O kadar ki işkenceden omzu çıkmıştır.³⁰⁴ Onun dövülme sebebi ise devlet başkanına ikrâh durumunda yapılan biatın geçerli olmayacağı yönünde verdiği fetvâdır.³⁰⁵

- Aynı şekilde Hüseyin b. Ali’nin (r.anhuma) din adına öfkelenerek zulme karşı devrim yapması ve zâlimlere boyun eğmeyi kabul etmemesi şeklindeki tutumunu da delil getirmişlerdir.³⁰⁶

- Abdülkâhir el-Bağdâdî de adâletten saptığı zaman devlet başkanını doğru yola çekmekten ümmetin mesul olduğu ve böyle bir durumda onu ya tekrar adâlet yoluna getirmenin ya da ondan yüz çevirmenin ümmete vâcip olduğu görüşündedir.³⁰⁷

- İbn Receb de (ö. 795/1392) devlet başkanlarından sâdır olan münkerin elle düzeltilmesi gerektiği ancak bunun ayaklanma sayılmadığı görüşündedir. Bu görüşünü

³⁰⁰ İbnü’l-Esîr, Alî b. Ebî’l-Kerem eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi’t-târih*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, bs.2, Beyrut h. 1415, II, 456.

³⁰¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2015, VIII, 166.

³⁰² a.g.e.

³⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu’l-Verâ*, s.96.

³⁰⁴ Mâlikî el-Hüsnî, Muhammed b. Alevî, *İmâmu dâru’l-hicre Mâlik b. Enes*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut h. 1397, s. 91.

³⁰⁵ Yahsubî, el-Kâdî İyâz, *Tertibü’l-medârik ve takribü’l-mesâlik li ma’rifeti a’lâm mezhebi Mâlik*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2012, I, 125.

³⁰⁶ Menâvî, Zeynüddîn Muhammed, *Feyzu’l-kadîr*, el-Mektebetü’t-ticâretü’l-kübrâ, bs.1, Kahire h. 1356, III, 510.

³⁰⁷ Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, *Kitâbu Usûli’d-dîn*, Matbaatu’d-Devle, bs.1, İstanbul 1928, s.278.

Ahmed b. Hanbel'e isnâd etmektedir. Bunun örneği, eğer buna gücü varsa onların emrettiği zulme elleriyle mâni' olmaktır. Bunların hepsi caizdir; onlarla savaşmak kabîlindende, yasaklanmış olan onlara karşı ayaklanmak kabîlinden de değildir. Nitekim burada olmasından korkulabilecek en ileri boyutta şey, yalnızca emreden öldürülmesidir. Onlara karşı kılıçla ayaklanmakta ise Müslümanların kanlarının akmasına yol açabilecek fitneler oluşmasından korkulur.³⁰⁸

- Mehâsin el-Cel'üd ise zâlimlere karşı hoşgörülü olma ilkesinin ümmeti pişmanlıklara sürüklediği ve insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olma kimliğini ondan söküp aldığı görüşündedir.³⁰⁹

2.5.1.3. Delillerin Değerlendirilmesi ve Tecih

Birinci grubun ülü'l-emre itâat âyetini delil olarak getirmesi, yerinde olmayan bir delil getirmedir. Nitekim Allah Te'âlâ önce ülü'l-emrin görevlerini zikretmiş, o görevlerin ardından itâatten bahsetmiştir. Yani Allah Te'âlâ sanki bize "Kim emânet ve adâlet konusundaki görevlerini yerine getirirse, sizin de ona itâat etmeniz gerekir." şeklinde bir uyarı yapmaktadır. Ayrıca bu itâat emrinde bulunurken ülü'l-emri tek başına zikretmemiş, bilakis onlara itâati Allah ve rasûlüne itâatin bir dalı olarak zikretmiştir. Yani Allah'ın ve rasûlünün yolundan çıktıkları sürece onlara itâat yoktur. Eğer Allah'ın ve rasûlünün emirlerine sâdık kalırlarsa itâat edilmesi vâcib olur. Nisâ Suresi'nin 58-59. âyetleri de bunu göstermektedir.³¹⁰ Sizden ülü'l-emr ile kastedilen ise hak üzere olan yöneticilerdir. Çünkü Allah ve rasûlüzâlim yöneticilerden berîdir. Bu yüzden de itâatlerinin vâcib olması hususunda Allah ve rasûlüne atfedilmeleri düşünülemez.³¹¹

Taberî de (ö. h. 310/ m. 922) ülü'l-emre itâatin, önce onların Allah'a itâatiyle, sonra da Müslümanların maslahatına olan şeylerde olmasıyla sınırlı olduğunu, mutlak bir itâat olmadığını düşünmektedir.³¹² Gerçekte itâat edilen Allah olmasına rağmen, âmilin (yani itâat edin fiilinin) ülü'l-emrde değil yalnızca rasûlde tekrar zikredilmesinde şöyle bir ince anlam vardır: Mükellef olunan şeylerin bilinebildiği kaynaklar Kur'ân ve

³⁰⁸ İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hukm*, Dâru's-selâm li't-tubâati ve'n-neşr ve't-tevzî', bs.2, h. 1424, III, 955.

³⁰⁹ Cel'üd, Mehâsin bt. Abdullah, *el-Muvâlât ve'l-muâdât fi'sheriati'l-islâmîyye*, Matbaatu Riyâd, bs.1, 1987, s. 571.

³¹⁰ Beyzâvî, Nâsirüddin Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1418, II, 80.

³¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmi't-tenzîl*, I, 524.

³¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, VIII, 502.

sünnettir. Nitekim Allah Te'âlâ'nın "Rasûle itâat edin" derken fiilini tekrar kullanması rasûle müstakıl olarak itâat edilmesi gerektiğine işârettir. Ancak "ve ülü'l-emre (itâat edin)" derken fiili tekrar kullanmamıştır. Bu da onlardan bazılarına da itâatin vâcib olmadığına işârettir. Daha sonra bunu "Eğer bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz" sözüyle beyân etmiştir ve sanki şöyle demiştir: Eğer hakla amel etmezlerse onlara itâat etmeyiniz ve ihtilâfa düştüğünüz bu şeyi Allah ve rasûlünün hükmüne havâle ediniz.³¹³

Râzî ise ümmetin, emir ve sultanlara itâatin, hak ve doğru olduğu delille sâbit olan şeylerde olduğu konusunda icmâ etmiş olduğunu nakletmiştir.³¹⁴

Öyleyse ülü'l-emre itâat, onların Allah'a ve rasûlüne itâati ve Müslümanların maslahatına olan şeylerle sınırlıdır ve mutlak bir itâat değildir. Âlimlerin yukarıda zikredilen görüşlerinde de açıklandığı üzere itâatzâlim değil âdil ülü'l-emre karşı vâciptir.

Bazı âlimler; fiska ve zulme düşüp şer'î hadlerini aşmaları durumunda dahi devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın ve güç kullanarak onlarla karşı karşıya gelmenin haram olduğu konusunda icmâ bulunduğunu iddia etmişlerdir. Birçok âlim ise böyle bir icmâ olduğunu reddetmiştir. Burada böyle bir icmâyı reddeden iki görüşü zikretmekle yetineceğiz:

1. İbn Hazm zâlîme karşı dahi ayaklanmanın haram olduğu konusunda ümmetin icmâ bulunduğunu reddetmiş ve sahâbenin en fazîletlilerinin, tâbi'înin büyüklerinin ve Müslümanların en hayırlılarının Yezîd'e ve Haccâc'a karşı ayaklandığını belirtip onlar ayaklanmışken icmâdan bahsedilemeyeceğini söylemiştir.³¹⁵

2- Kâdî İyâz (ö.544/1149), devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ bulunduğunu iddia edenlere Hüseyin'in, İbnu'z-Zubeyr'in ve Medîne Halkı'nın Emevîler'e karşı ayaklanmalarını ve tâbi'în ve ilk nesilden kalabalık bir grubun İbnu'l-Eş'as'le berâber Haccâc'a karşı ayaklanmalarını delil göstererek itiraz etmiştir.³¹⁶

Birinci grup Hz. Peygamber'in (sav) itâatı emredip devlet başkanının zulmüne sabretmeye teşvik eden birçok hadisini delil getirmişlerdir. Buna karşın ikinci grup da münkeri düzeltmeyi, ona karşı sessiz kalmamayı emreden ve zâlimlere meyletmeyi nehyedip onlara karşı çıkmayı emreden hadisleri delil getirmişlerdir. İki tarafın da

³¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 111.

³¹⁴ Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Tefsîrû'l-Mefâtihü'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.3, Beyrut h. 1420, X, 114.

³¹⁵ İbn Hazm, *Merâtibu'l-icmâ*, s.178.

³¹⁶ Ebû'l-Fadl, el-Kâdî İyâz, *Kitâbu İkmâli'l-muallim bi fevâidi müslim*, Dâru'l-Vefâ li't-tibâati ve'n-neşr ve't-tevzî', bs.1, Mısır h. 1419, VI, 247.

delillerine bakıldığında, ikisinde de te'âruzun muhtemel olduğu görülmektedir. Bu yüzden bazı âlimler bunlarda nesh gerçekleştiği görüşündedirler, bu âlimlerden biri de İbn Hazm'dır. İbn Hazm ülü'l-emre itâate dâir hadisleri ve zâlimlere karşı çıkma hadislerini zikrettikten sonra itâat hadislerinin savaşımayı emreden hadislerle neshedildiği görüşündedir. Nitekim ülü'l-emre itâat hadisleri müminlerin İslâm'ın başlarındaki durumlarına uygun düşmektedir, zira başlarda onlar zayıftılar. Daha sonra ise gerekli güce sahip olduklarında onlara savaş meşru kılındı. Allah Te'âlâ'nın "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın..." âyeti de bu neshin varlığını doğrulamaktadır. Nitekim Allah Te'âlâ âyette açıkça haddi aşan tarafla savaşımayı emretmiştir. Bu da itâati emreden hadislerin bu âyetle ve zâlimlere meyletmeyi yasaklayan hadislerle neshedildiğini göstermektedir.³¹⁷

Bazı araştırmacılar İbn Hazm'ın bu nesh görüşünü desteklemişlerdir. Ancak onlar ayaklanmanın caiz olmasını, şer'an değiştirilmesi gerekeni değiştirmeye güç yetirebilecek durumda olmak şartıyla sınırlamıştır ki ümmetin birliği korunsun, bir zarûret olmaksızın fitnelerden ve kan akıtmaktan uzak durulsun. Başka âlimler ise sabır ve kılıç hadislerinin aynı ilkeyi vurguluyor olmaları temelinde cem' etmenin mümkün olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu iki grup hadisten her biri belirli bir merhaleyi temsil etmekte ve o merhalede uyulması gereken metodu ifâde etmektedir. Yani devlet başkanından sâdır olan basit bir hata, şer'î hükümlere bağlı kaldığı sürece onu indirmeyi gerektirmez. Ancak nasihat ve yönlendirme ona fayda etmeyip hatasında ve zulmünde diretiyorsa, onun bu yaklaşımı ona itâat etmemeyi ve devrim yapmayı gerektirir, ancak onu değiştirmek için gerekli kuvvetin hazırlanması şartıyla.³¹⁸

"....Sırtına vurup malını alsa da onu dinle ve itâat et!" hadisini delil olarak kullanmalarına gelince; bu hadisin tevilinin bâtil değil hak için vurması şeklinde olduğu konusunda şüphe yoktur. Yoksa Rasulullah'ın (sav) etbâna, bâtila râzı olup bunda zâlime yardım etmelerini emretmesi ya da onlara zâlimlerin peşinden giden uysal koyunlar olmalarını telkîn etmesi düşünülemez. Buna Allah Te'âlâ'nın "İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın."³¹⁹ sözü de delildir. Karadâvî ise bu hadisin Müslim'in Sahîhi'nde bulunmasına rağmen sahîh bir hadis olmadığı, çünkü hadisin Müslim'in asıl

³¹⁷ İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihel*, IV, 134.

³¹⁸ Cebûrî, Sâcir b. Nâsır Hamd, *Hukûku'l-insânî's-siyâsiyye fi'l-İslâm ve'n-nizam ve'l-âlemîyye*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2005, s.367.

³¹⁹ Mâide 5/2.

hadislerinden değil mütâba'âtından³²⁰ olduğu ve inkıtâ' içeren mürsel bir hadis olduğu, bunu yanı sıra zâlimlere karşı gelmeyi emreden Kur'ân'ın asıl kaidelerine de aykırı olduğu görüşündedir.³²¹

Tercih

Devlet başkanına kaba kuvvet yoluyla karşı çıkmanın caiz olmadığını ve sabretmenin gerektiğini söyleyenler ile sivil yollar tükendikten sonra kaba kuvvet yoluyla ona karşı çıkmanın caiz olduğunu söyleyenlerin delilleri incelendiğinde, en uygun olanın bu delillerin arasını cem' etmek ve aralarında nesh olgusunun olmadığını söylemektir. Her ne kadar ikinci grubun görüşünün hem delilleri açısından daha sağlam hem de İslâm'ın rûhuna ve ilkelerine daha uygun olsa da ilk grubun görüşlerinin de dikkate alınması ve ikinci grubun görüşleriyle cem' edilmesi gerekmektedir. Nitekim her bir grup zâlimlere karşı çıkmanın belirli bir aşamasından bahsetmektedir. Zira sabretmek de tavsiye edilmiştir, nasihat etmek de tavsiye edilmiştir, dille ve elle zâlimin karşısında durmak da tavsiye edilmiştir, hattâ devlet başkanına karşı ayaklanmak dahi tavsiye edilmiştir. Ancak bu akla son getirilmesi gereken çözümdür. Nitekim devlet başkanlarından sâdır olan birtakım hatalara sabretmemiz gerekir zira onlar da masum değildirler. Bunun yanı sıra, şahsî hatalarıyla ümmetin zarara uğramasına yol açacak toplumsal hatalarını da birbirinden ayırmak gerekir. Şahsî hatalarına karşı sabredip nasihat ve buğzlayetinmek daha doğru olur. Ümmetin zarara uğramasına yol açacak hatalarına karşı ise sessiz kalmak caiz olmaz. Aynı şekilde hanîf şeriatın dışına çıkan davranışlarına da sessiz kalmamız caiz olmaz. Daima onları hakka sevk etmek için çalışmak gerekir. Eğer buna güç yetirilemezse, o durumda ikinci grubun görüşünü tatbîk ederek aşağıda şartları zikredileceği şekilde güzel söz ve nasihatle onlara karşı çıkılır. Eğer buna kulak vermezlerse, bilfiil onlara karşı çıkıp emirlerine itâat edilmeyeceği ilan edilir ve onlara ne asker ne de yaptıklarına âlet olmaya râzı olunmaz. Eğer azgınlıkları artar ve zulümleri birkaç katına çıkarsa, bu durumda onlara itâat tamamen bırakılır ve biat bozulur. İşte bu onlara karşı ayaklanmak olarak isimlendirilen şeydir ve aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

³²⁰ Mütâba'âtan kasıt; Müslim'in kitabında bâbın asıl hadisini destekler nitelikte zikrettiği hadislerdir.

³²¹ Karadâvî, Yusuf, Sevratu şa'b, Mektebetu Vehbe, Kâhire 2011, s. 160; Ebu Zeyd, Vasfî Âşûr, *el-Karadâvî el-İmâmu's-Sâir*, bs. 3, Dâru'l-Makâsîd, Kâhire 2017, s. 105.

2.5.2. Zâlim Devlet Başkanına Nasihat Etmek

Nasihat kelimesi نَصَح kökünden gelmektedir. Bu kök ise ıslâh etti ya da hâlis kıldı anlamlarındadır. نَصَح الثَّوب ifâdesi giysiye dikti³²² ve onu ıslâh etti anlamlarındadır. نَصَح الشَّيْء ise bir şeyin hâlis olması anlamındadır. Nâsîh kelimesi hâlis bal vb. için kullanılır. Nush, gışşın yani aldatmacanın zıttıdır. Kişiye karşı ihlâslı ve sâdık olduğunda نَصَحْتُ لَهُ نَصِيحَتِي تُصَوِّحًا denilir. İsim hâli ise nasihattir. İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232) şöyle demiştir: Nasihat, kendisine nasihat edilen kişi için hayır istenmesi durumunu ifade eden bir kelimedir.³²³

Öyleyse nasihat kelimesinin iki aslı vardır: Islâh ve ihlâs. İşte bu iki asıl, nasihatın başarıya ulaşmasının sırrıdır. Nasihatın özelliklerinden biri Allah rızâsı için ve nasihat edilenin durumunu ıslâh etmek kastıyla yapılmasıdır.³²⁴

Nasihatın terim anlamı ise şu şekildedir: Nasihat edenin nasihat edilene karşı çeşitli hayırları istemesi ve yapmasını içeren kapsamlı bir kelimedir.³²⁵

Nasihatın sözlük anlamına bakarak en önemli şartlarını ihlâs ve ıslâh şeklinde özetlememiz mümkündür. Bunlar nasihatın rükünleridir.

Nasihat eden kişinin bunu yaparken ihlaslı olması, yani nasihattan maksadının kişiyi teşhîr etmek, intikâm almak ya da kendisini daha üstün göstermek değil Allah'ın rızâsını kazanmak olması gerekmektedir. Bu nebevî bir metod olup nasihat eden kişinin buna uyması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) ashâbında bir eksiklik gördüğü zaman minbere çıkar ve “O kimselere ne oluyor da... yapıyorlar.” derdi. Hz. Âişe (r.anha) de şöyle der: “Hz. Peygamber’e (sav) bir kişinin bir şey dediği ulaştığında “Falancaya ne oluyor da böyle diyor?” demezdi, ancak “O kimselere ne oluyor da böyle diyorlar?” derdi.”³²⁶

Nasihatın şartlarından biri de açıktan değil gizlice olmasıdır. Çünkü bir topluluk içinde birine nasihat eden kimse; o arkadaşına karşı Şeytan’a yardım etmiş olur, onun nefsinde Şeytan’a girebileceği kapılar açar ve hayır kapılarını kapatıp onun nasihatından istifade etme kâbiliyetini zayıflatır. Fudayl b. İyâz der ki: “Mümin örter ve nasihat eder. Fâcir ise açıkça söyler ve ifşâ eder. Nasihat, örtmeyle olur; ifşâ ise ilan etmeyle olur.”³²⁷

İmam Şâfî de şöyle der:

³²² Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, s.311.

³²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 615.

³²⁴ Ömerî, Sultan b. Abdullah, *Eskalu mâ yûdau' fi'l-mizân*, Dâru'l-vatan li'n-neşr, by. Ts., s.39.

³²⁵ Ömerî, *Eskalu mâ yûdau' fi'l-mizân*, s. 39.

³²⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 6 (4788).

³²⁷ Ebû Suaylık, Muhammed, *Kitâbu Fıkhü'n-nasîha*, el-Mektebetü's-Şâmile, by. ty. s.7.

تعمدني نصحك في انفرادي وجنبني النصيحة في الجماعه
فإن النصيح بين الناس نوع □ ن التوايح لا أرضى استماعه
وإن خالفتني وعصيت قولي فلا تجزع إذا لم تعط طاعة

(Bana ben yalnızken nasihat et; topluluk içinde nasihat etmekten sakın

Çünkü insanlar içinde yapılan nasihat bir çeşidedir azarın, istemem onu duymayı

Bana muhâlefet edip söylediğime aykırı davranırsan, yakınma itâat edilmezse nasihatın.)³²⁸

Nasihatın şartlarından biri de yumuşak ve kibar ifâdeleri tercih edip kişiyi kırabilecek ve tepki vermesine sebep olabilecek ifâdelerden uzak durmaktır. Allah Te'âlâ Firavun'a gönderdiği Musa'ya (a.s) dahi şöyle buyurmuştur: “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.”³²⁹

2.5.2.1. Velîyyü'l-Emre veya Devlet Başkanına Nasihat Etmek

Nasihat konusundan ve herhangi bir Müslümana nasihat etmenin adabından genel olarak söz etmiş bulunuyoruz. Burada ise özellikle velîyyü'l-emr ve devlet başkanına nasihat etmekten bahsedeceğiz. Hiç şüphesiz nasihate dâir önceki bölümde zikredilen şartlar ister yönetici olsun ister yönetilen olsun tüm Müslümanlara nasihat etmede sağlanmalıdır.³³⁰ Bu yüzden devlet başkanına nasihat edecek kimsenin de nasihatın edeplerini ve şartlarını gözetmesi gerekir. Nasihatının içten olması, hataları örten bir üslup izlemesi, muhatabı ile baş başa kaldığında nasihat etmeyi tercih etmesi, muhatabının itibarını zedelemekten kaçınarak sözlerinde ince olması bunlardan bazılarıdır. Halktan bir kimseye nasihat ederken dahi bu şartlara riayet etmek gerekirken bir devlet başkanına edilen nasihatte bunların terk edilmesi söz konusu bile olamaz. Âlimlerin cumhûru da bu görüştedirler³³¹ ve bu, Üsâme b. Zeyd, Huzeife b. Yemân ve Abdullah b. Mesud (r.anhum) gibi sahâbe efendilerimizin mezhebidir.³³² Bir sonraki bölümde ise devlet başkanına nasihat etme hususunda onların görüşlerini ve delillerini nakledeceğiz. Ancak bazı âlimler devlet başkanına nasihat ederken bunu açıktan

³²⁸ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *Dîvânu'l-İmâm eş-Şâfiî*, haz. Ömer Faruk et-Tıbbâ', Dâru'l-Erkâm, by., ts., s.82.

³²⁹ Tâhâ 20/44.

³³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I, 138; Ukberî, Ubeydullah b. Batta el-Hanbelî, *eş-Şerhu ve'l-ibâne alâ usûli's-sunne ve'd-diyâne*, s. 308.

³³¹ Murtazâ ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *İthâfî's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi İhyâi 'ulûmi'd-dîn*, IIX, 50; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Kitâbu's-seyli'l-cerrârîi'l-mütedeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, bs.1, Dâru İbn Hazm, y.y., 2000, III, 5; Ukberî, Ubeydullah b. Batta el-Hanbelî, *eş-Şerhu ve'l-ibâne alâ usûli's-sunne ve'd-diyâne*, s. 308.

³³² İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs eş-Şâfiî, *Kitâbu't-Tavdîh li şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, Dâru'n-Nevâdir, bs.1, Dimaşk h. 1429, XIX, 181.

yapmayı caiz görmüşler ve gizliden yapmanın gerekmediğini öne sürmüşlerdir. Bu görüş, Hz. Ömer ve Übeyy b. Ka'b'dan (r.anhumâ) da rivâyet edilmiştir.³³³ Onlar Hz. Peygamber'in (sav) ve bazı sahâbelerin buna işaret eden fiil ve sözlerini de delil olarak göstermişlerdir. İleride bu konulardaki farklı görüşleri de ayrıntılı olarak açıklayacağız. Cumhûr³³⁴, devlet başkanına nasihatte gizliliğin vâcib olduğuna dâir hadis ve sünnetten pek çok delil getirmiştir ki bu delillerin önemlileri şunlardır:

1. "Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir sultana nasihat edecek kişi bunu alenen yapmasın. Onun elini tutsun ve onunla yalnız kalsın. Eğer sultan nasihatı kabul ederse, eder. Etmezse o kişi, elinden geleni de, üzerine düşeni de yapmış olur."³³⁵
2. İbn Abbas kendisine sultana iyiliği emretme ve onu kötülükten men' etme meselesinin danışılması üzerine "Bunu yapabilecek güçte isen yap. Ancak baş başa iken yapmaya özen göster." dedi.³³⁶
3. Üsâme b. Zeyd'e "Sen Osman'ın huzuruna çıkıp onunla konuşmaz mısın?" denildiği rivâyet edilir. Bunun üzerine o (ra) "Size duyurmadığım sürece onunla konuşmadığımı mı düşünürsünüz? Vallahi onunla konuştuklarım onunla benim aramdadır. Bunları ilk açığa vuran olmayı da istemem." demiştir.³³⁷
4. Said b. Cübeyr'den (rh) şöyle rivâyet edilir: "Bir adam İbn Abbas'a "Yöneticime iyiliği emredeyim mi?" diye sordu. O da "Eğer bunun üzerine seni katletmesinden korkarsan onun hatasını yüzüne vurma. Bunu illa yapacaksan da baş başa iken yap." demiştir.³³⁸
5. Said b. Cehman'dan şöyle rivâyet edilir: "Abdullah b. Ebu Evfa körken onun yanına gittim ve selam verdim. O da "Sen kimsin?" diye sordu. "Ben Said b. Cemhan'ım. Sultan insanlara zulmediyor ve onlara kötülük ediyor." dedim. Bunun üzerine elimi tuttu ve sertçe sıktı. Ardından "Ey İbn Cemhan! Sakın ola insanların yanında bunu dile getirme. Eğer sultan seni dinleyip dikkate alacaksa onun evine git ve onu bildiklerinden haberdar et. Söylediklerini kabul ederse eder. Aksi takdirde onu kendi haline bırak. Nitekim sen ondan daha bilgili değilsin." demiştir.³³⁹

³³³ İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali b. Halef, *Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.2, Suudi Arabistan 2003, XIX, 62.

³³⁴ Gazzâlî, Muhammed Ebû Hâmid, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y. II, 318; Şevkânî, Muhammed b. Alî, *Kitâbu's-seyli'l-cerrârü'l-mütedeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, III, 5; İbn Battâl, *Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, X, 51; et-Tahtâvî el-Hanefî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *Hâşiyetu't-Tahtâvî alâ merâki'l-felâh şerhi nûri'l-izâh*, bs. 1, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 398.

³³⁵ Taberî, el-Mu'cemu'l-kebîr, XVII, 367; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 283.

³³⁶ İbn Receb, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, I, 236.

³³⁷ Müslim, "Zühd", 7 (2989).

³³⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Dâru'l-Fikr, ts., VIII, 199.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXII, 157.

6. Hilal b. Ebu Hamîd'in rivâyet ettiğine göre "Abdullah b. Ukeym "Osman'dan sonraki hiçbir halifenin kanına girilmesine destek olacak değilim." buyurdu. Bunun üzerine ona "Ey Ebu Ma'bed! Sen onun öldürülmesine destek mi oldun?" dediler. O da "Hatalarından bahsetmeyi, katline destek olmak olarak görüyorum." diye cevap verdi."³⁴⁰

Yöneticilerin ayıplarını teşhir etmek, hatalarını minberlerde ve sosyal medyada dile getirmek Selef-i Sâlihînin izlediği yol değildir. Zira bu durum kargaşaya yol açar ve iyiliği emrettiklerinde dahi yöneticilere kulak asılmamasına ve itâatsizliğe neden olur. İslam topraklarındaki istikrarı olumsuz etkiler. Selef ise yöneticilerine nasihat etmek durumunda kaldıklarında imkânları varsa baş başa iken sultana nasihat etmek³⁴¹, ona bu hususta mektup yazmak veya sultanla bağı olan âlimler yahut devlet başkanının insanların şikâyetlerini dinleme görevi verdiği şahıslarla iletişime geçmek yolunu seçmiştir. Böylece istikrar korunur ve hem kargaşayı tetiklemenin hem de toplumu devlet başkanına karşı kışkırtmanın önüne geçilir.

Bazı âlimler devlet başkanına gizlice nasihat etmenin gerekli olmadığını söylemiş ve bu konuda aşağıda zikredeceğimiz delilleri öne sürmüşlerdir:³⁴²

1. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Cihâdın en üstünü zâlim sultana veya zâlim emire doğruyu söylemektir."³⁴³ Başka bir rivâyet ise "Dikkat edin! Hiç kimse insanlardan korktuğu için bildiği bir gerçeği söylemekten çekinmesin. Bilin ki cihâdın en faziletlisi zâlim sultana hakkı söylemektir."³⁴⁴
2. Rasulullah (sav) "Şehitlerin efendisi Hamza b. Abdulmuttalib'tir ve zâlim yöneticin karşısına dikilip iyiliği emrettiği ve kötülükten men' ettiği için katledilmiş olan kimsedir."³⁴⁵ buyurmuştur.
3. Ömer b. Hattâb, ashabının arasında olduğu halde Hudeybiye anlaşması konusunda Hz. Peygamber'e (sav) itiraz etmiş ve ona "Neden dinimizi küçük düşürüyoruz?" demiştir.³⁴⁶ Bu sözün delil olarak kullanılmasının nedeni Ömer b. Hattâb'ın ashabı önünde Hz. Peygamber'e (sav) nasihat etmesi ve ne Hz. Peygamber'in ne de Ashab-ı kirâmın bu konuda onu ayıplamamasıdır. Bu da alenen bile olsa devlet başkanını eleştirmenin ve ona nasihat etmenin meşru olduğuna işaret eder.

³⁴⁰ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1410, VI, 170.

³⁴¹ Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır, *er-Riyâdu'n-nâdirâ fî'l-akâid*, Müessesetü Kitâb, 2005, s.41.

³⁴² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, X, 51.

³⁴³ Ebû Dâvud, "Melâmih", 17 (4344).

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 277.

³⁴⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 215.

³⁴⁶ Buhârî, "Şurû", 15 (2731).

4. Aynı şekilde “Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna güç yetiremezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin ki bu imanın en zayıf halidir.”³⁴⁷ hadisini de delil olarak görmüşlerdir.

5. Rasulullah (sav) “Ümmetimin zâlîme “Sen zâlîmsin.” diyemediğini görürsen onlardan ayrılabilirsin.”³⁴⁸ buyurmuştur.

6. Abdullah b. Mesûd Rasulullah’ın (sav) şöyle dediğini rivâyet eder: “Allah’ın benden önce herhangi bir kavme gönderdiği hiçbir peygamber yoktur ki sünnetine riayet eden ve emirlerini yerine getiren havarileri veya ashabı bulunmasın. Onlardan sonra ise yapmadıkları işleri yapmış gibi söyleyen ve kendilerine emredilmemiş olan şeyleri yapan kimseler gelir. Her kim eliyle bu kimselerle mücadele ederse o mümindir. Her kim bunlarla diliyle mücadele ederse o da mümindir. Bunların işlerini kalbiyle kınayan da mümindir. Bundan ötesinde ise hardal tanesi kadar bile iman yoktur.”³⁴⁹

7. Bu görüşte olan âlimler Ebu Sa’îd el-Hudrî’nin Medîne Vâlisi Mervan b. Hakem bayram namazından önce hutbe vermek istediğinde Ebu Sa’îd el-Hudrî’nin buna mescitte insanların gözü önünde alenen karşı çıkmasını da delil kabul ederler. Ebu Sa’îd el-Hudrî de vâlinin, Rasulullah’ın (sav) ve selef-i sâlihînin sünnetine muhâlefet ettiğini dile getirmiştir.³⁵⁰ Bu sözün delil olarak kullanılmasının nedeni, Ebu Sa’îd el-Hudrî’nin devlet başkanını bayram günü cemaatin önünde alenen eleştirmesi ve ona gizlice nasihat etmemiş olmasıdır.

8. Ka’b b. Ucre’den yapılan bir rivâyete göre kendisi bir gün mescide girmiş ve Abdurrahman b. Ümmü’l-Hakem’in oturarak hutbe verdiğini görerek “Şu habîs herife bakın hele! Oturarak hutbe veriyor. Oysa Allah Te’âlâ “Onlar bir ticaret yahut bir oyun, eğlence gördükleri zaman ona yönelip dağıldılar ve seni ayakta bıraktılar.”³⁵¹ buyurmuştur.” sözleriyle bu duruma müdahale etmiştir.³⁵²

9. Bu görüşü savunanlar Umare b. Ruveybe yoluyla nakledilen “Umare bir gün Bişr b. Mervan’ı minber üzerinde ellerini kaldırmış halde görünce “Allah bu iki eli çirkin etsin. Ben Rasulullah’ı (sav) gördüm de O elleriyle şöyle yapmaktan fazla bir şey

³⁴⁷ Müslim, “Îmân”, 20 (78).

³⁴⁸ Beyhâkî, *Şuâbu’l-îmân*, X, 45.

³⁴⁹ Müslim, “Îmân”, 20 (80).

³⁵⁰ Buhârî, “Ebvâbu’l-îdeyn”, 6 (956).

³⁵¹ Cuma 62/11.

³⁵² Müslim, “Cum’a”, 11 (39).

yapmıyordu” demiş ve işaret parmağı ile işaret etmişti.”³⁵³ hadisini de delil göstermişlerdir.

10. Ayrıca İzz b. Abdisselâm’ın bir bayram sabahı halkın önünde Mısır sultanı Necmeddin Eyyûb’e ismiyle hitap ederek “Ey Eyyûb! Allah sana “Sana bütün Mısır memleketini verdim. Sen ise orada alkol satılmasına müsaade ettin.” Derse o zaman ona ne cevap vereceksin?”³⁵⁴ sözleriyle nasihat etmesi de bu görüştekiler için bir delildir.

Devlet başkanlarına alenen nasihat etmeyi uygun görenlerin bir delili de halkın devlet başkanıyla baş başa kalabilmesinin neredeyse imkânsız olmasıdır. Bu yüzden eğer gizli bir şekilde yapmak mümkün değilse alenen nasihat etmekte bir beis yoktur.

Ayrıca devlet başkanının hataları alenî olduğu gibi edilen nasihatlerin de alenî olması gerekir. Sosyal medya mecraları herkes için açık olduğu ve devlet başkanının tüm tasarrufları bu vesile ile toplum tarafından açıkça gözlenebildiğinden dolayı, doğrunun yanlıştan ayrılması için nasihatın de alenî olması şarttır.

Medyanın gücünün, silahın gücünden çok daha etkili olduğu günümüzde herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bu yüzden devlet başkanı sosyal medya aracılığıyla yönlendirildiğinde, basında bir skandal meydana gelmesi korkusuyla aynı davranışı tekrarlamaya cesaret edemez.

Bazı âlimler “Cihâdın en faziletlisi zâlim sultan veya zâlim emire adâleti söylemektir.” Hadisini delil getirerek devlet başkanına açıkça nasihat etmeye cevaz veren kimselerin bu görüşlerine karşı çıkmışlardır. Bu hadisten maksadın, kişinin öldürülmekten veya başına kaldıramayacağı bir bela gelmesinden korkmaması halinde sultana nasihat etmesinin caiz olduğunu söyleyen İmam Taberî de bunlardan biridir.³⁵⁵

İbn Battâl da (ö.449/1057) bir kötülüğe şahit olan herkesin, kendisi için kabul edilemez bir cezadan korkmaması durumunda onu reddetmek zorunda olduğu görüşündedir. Nitekim Hz. Peygamber’den (sav) yöneticileri dinlemeyi ve onlara itâat etmeyi emreden birçok rivâyet gelmiştir. Ayrıca şu rivâyet de bunu göstermektedir: “Rasulullah (sav) “Müminin kendisini zelil duruma düşürmesi yakışık almaz.” Buyurdu. Orada bulunanlar “Kişi kendini nasıl zelil eder?” diye sorunca “Güç yetiremeyeceği bir tehlikeye atılarak bunu yapar,” diye cevap verdi.”^{356,357}

³⁵³ Hikemî, Hâfız b. Ahmed, *Meâricu’l-kabûl bi şerhi Süllemü’l-vusûl*, Dâru İbni’l-Kayyîm, bs. 1, Demmâm, h. 1410, III, 1231.

³⁵⁴ Hilâlî, Süleyman b. İyd, *Safahâtu matviyyetün min hayâti sultâni’l-ulemâ el-İzz b. Abdisselâm*, Dâru İbni’l-Cevzî, bs.1, Suudi Arabistan h. 1410, s. 26.

³⁵⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahihu’l-Buhârî*, X, 51.

³⁵⁶ Tirmizî, “Fiten”, 67 (2254).

³⁵⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahihu’l-Buhârî*, XIX, 62.

Bu hadis; sultana yapılan eleştirilerin, gıyâbında ya da minberler ve basın aracılığıyla değil, bizzat onun yanında, huzurunda olması gerektiğine işaret etmektedir.

Devlet başkanının yol açabileceği iki tür adaletsizlik ve yolsuzluk vardır. Bunlardan ilki malî diğeri ise idârî yolsuzluklardır. Maddî olmayan tüm şikâyetler idârî yolsuzluktan kaynaklanır. Hz. Peygamber her ikisine karşı da ümmetini uyarmış ve Muaz'ı (ra) kadı olarak Yemen'e gönderdiğinde "Sakın ola onların değerli mallarına dokunma. Mazlumun duasından sakın. Çünkü bu dua ile Allah arasında bir perde yoktur."³⁵⁸ Buyurarak ona nasihat etmiştir. Bu hadîs-i şerifte Muaz (ra) hem idârî hem de malî yolsuzluk yapmaktan menedilmiştir.

Bir başka hadis ise özellikle malî yolsuzlukları konu alır. "Hz. Peygamber (sav) Ezd kabilesinden İbn el-Ütbiyye denilen bir adamı sadaka toplamakla görevlendirmişti. Bu adam geri geldiğinde (elindeki malların bir kısmını ayırarak) "Bunlar size ait olan mallardır. Şunlar da bana verilen hediyelerdir," dedi. Bunu üzerine Rasulullah (sav) "O babasının veya anasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi? Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki eğer bir kimse zekât mallarından bir şey alırsa, kıyamet günü omuzlarında kükreyen bir deve yahut böğüren bir öküz ya da meleyen bir koyun taşır olduğu halde Allah'ın huzuruna getirilir." Buyurdu. Sonra koltuklarının altının beyazı görülecek kadar ellerini yukarı kaldırıp üç kez "Allah'ım! Tebliğ ettim mi?" dedi.³⁵⁹ Bu hadisten anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (sav) malî yolsuzluklar karşısında muhatabına açıktan nasihat etmiştir. Nasihatini gizliden yapmamış da âdeti olduğu üzere nasihatini isim vermeksizin ortaya söyleyerek yönlendirmede bulunmamıştır.

Yukarıda Rasulullah'ın (sav) malî yolsuzlukla tamamen şeffaf bir ilkeyle mücadele ettiği, malî yolsuzluk davalarını ashabının önünde açıklığa kavuşturduğu ve bu konuda alenî nasihat yolunu izlediğine şahit olduk. Yolsuzluğun bir diğer türü olan idârî yolsuzluklar hakkında ise hem açık hem de gizli nasihate dâir pek çok rivâyet nakledilmiştir.

Burada Rasulullah'tan (sav) gelen tüm bu haberleri dikkate almak ve birini diğerine tercih etmemek daha uygun gözükmektedir. Bu yüzden en sağlam olan görüşleri birbiriyle cem' etmektir. Zira Rasulullah (sav), İslam ümmetinin karşılaşabileceği tüm ihtimalleri sözleri ve fiilleri ile kuşatmıştır. Bu nedenle şöyle denilebilir:

³⁵⁸ Buhârî, Zekât, 1496.

³⁵⁹ Buhârî, "Hibe", 16 (2597).

Eğer devlet başkanının işlediği kötülük şahsına ait değil de alenî bir hususta ise bunu açıkça dile getirmekten başka bir yol yoktur. Böylece devlet başkanı halkına kötü örnek olmaktan kurtulur. İşlediği kötülük gizli kalmış ve halk arasında ifşa olmamışsa gizliliği muhafaza etmek gerekir ve alenî bir ret söz konusu olamaz. Bu durumda uygun olan devlet başkanına nasihatı gizli bir şekilde ulaştırmaktır.

Öte yandan nasihat edecek olan kimse, can ve mal güvenliği tehlikeye girmeden devlet başkanına ulaşabilecek bir konumda ise ona bizzat nasihat etmelidir. Yapılan hatanın toplumu etkilemesi ve bireye mahsus olmaması gibi durumlarda devlet başkanına ulaşmak mümkün değilse, hakkın zâil olması adına alenî nasihatte bulunmakta bir mahzur yoktur.³⁶⁰

Ele alınması gereken bir diğer konuda nasihat eden kişinin nasihatinde hikmeti gözetmesi ve kendisini tehlikeye atmamasıdır. Eğer devlet başkanı alenî nasihatı kabul edecek bir kişilikteyse ona alenen nasihat edilir. Prestijine zarar verecek veya hatalarını ifşa edecek olan kimseye zulmetmesi muhtemel bir devlet başkanına ise gizlice nasihat edilir ve nasihat eden kendini tehlikeye atmaz.

Sultana engel olmak ve zayıf düşürülmüş kimselerin haklarını korumak için kendi canını feda etmesine yol açacak bile olsa zâlim sultana hakkı söylemesi ise müslümanın yüceliğini gösterir. Bu Allah-u Te'âlâ yolunda bir cihattır. Hatta yukarıda zikredilen hadislerde Rasulullah'ın (sav) da belirlediği üzere cihatların en hayırlısıdır.

Eğer alenî bir şekilde edilecek olan nasihat bu işin gizli bir şekilde yapılmasından daha faydalı olacaksa böyle bir durumda günümüzde olduğu gibi ilana başvurulur. Neticede basın gücü silah gücünden daha etkilidir. Devlet başkanının gizliden edilen nasihatı dikkate alacağı ve bu yöntemle de sonuca ulaşmanın mümkün olduğu biliniyor ise alenen nasihat yolu tercih edilmez.

Kişinin içinde yaşadığı toplum güvenli ve istikrarlı bir toplumsa ve zorbalık ve despotluk etmeyen devlet başkanının birtakım hatalarına tahammül gösterilebilecekse böylesi güvenli ve istikrarlı bir ortamda fitne çıkarmak caiz değildir. Zira ortaya çıkabilecek fitneleri ve daha fazla zorbalığı önlemek için az bir hataya tahammül edilebilir.

³⁶⁰İbnü'l-Mülakkın, *Kitâbu't-Tavdih*, XIX, 181.

2.5.3. Devlet Başkanına Karşı Yapılan Sivil Gösterilerin Hükümü

Gösteri ve grevler günümüzde ortaya çıkmış olan kavramlardandır ve önceki asırlarda bu isimlerle bilinmiyorlardı. Bu yüzden eski fıkıh kitaplarından bu konudan bahsedenler oldukça azdır. Ancak sahâbe ve tâbi'înin bazı uygulamalarının günümüzdeki gösteri ve grevlere büyük oranda benzediği görülmektedir. Düzenleme isteyenlerin Hz. Osman'ın (r.a) evinin önünde toplanmaları³⁶¹; Hz. Ali'den (r.a) Hz. Osman'ın (r.a) kâtillerine kısas uygulanmasını isteyen büyük bir grup sahâbînin toplanmaları³⁶² bunlara örnek gösterilebilir.

Öyleyse sivil gösteri ve grevler bugünkü ismiyle bilinmese de tarihte benzerleri görülmüştür. Aşağıdaki bölümde düzenleme talebiyle gerçekleştirilen gösterilerin şer'i hükmü incelenecektir.

2.5.3.1. Sivil Gösterilerin (Muzâherât) Anlamı

Muzâhere kelimesi ظَهَرَ fiilinin mufâ'ale bâbında çekimlenmiş hâlidir. ظَهَرَ fiili ظاهراً harf-i cerriyle kullanıldığında onu yendi anlamı taşır, mufâ'ale bâbındaki ظاهر ise yardımlaştı, destek verdi anlamındadır. Bu fiil Kur'ân-ı Kerîm'de tefâ'ul bâbı üzere “وَإِذَا جَاءَ نَصْرُكَ وَكَانَ الظَّاهِرُ عَلَى الْغَائِبِ” (Tahrîm/4) yani eğer ona karşı yardımlaşırlarsa şeklinde geçmektedir.³⁶³ İstif'âl bâbı üzere استظهر şeklinde kullanıldığında ise yardım istedi anlamındadır. ظاهر ise yardımlaşmaktır. Muzâhere ise yardımlaşmak anlamındadır.³⁶⁴

Terim olarak ise muzâhere, bir grup insanın herhangi bir konu hakkındaki ortak tutumlarını ilan etmek için toplanmasıdır.³⁶⁵ Muzâherenin başka bir tanımı da şöyledir: Bir şeyi açıkça istemek için, belirli bir zamanda, belirli bir yerden belirli bir yere yapılan, gayr-i resmî, sivil, toplu bir barış yürüyüşü organizasyonudur.³⁶⁶

³⁶¹ Suyûtî, Celâleddîn, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 125.

³⁶² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru'l-fıkr, y.y., h.1407, VII, 230; İbn Âbidîn, Muhammed ed-Dimaşkî el-Hanefî, *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr me'a takrîrâtî'r-Râfî'i*, bs. 1, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, II, 275.

³⁶³ İsfehânî, Râgıp Ebû'l-Kâsım, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts., s.317.

³⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 525.

³⁶⁵ Zeyyât, Ahmed ve dğr. *Kitâbu'l-Mu'cemu'l-vasît*, Mecma'u'l-Arabiyye, Dâru'd-Dâ've, Kahire ts., II, 578.

³⁶⁶ Murad, Fadl, *el-Mukaddime fî fıkhu'l-asr*, I, 265.

2.5.3.2. Grevin (el-İdrâb ani'l-amel) Anlamı

Sözlükte i'tisâm; sığındı, tutundu, korudu ve mâni' oldu anlamındaki عصم kökünden gelmektedir. اعتصم ise kendisini tuttu anlamındadır. عَصَمَهُ - يَعْصِمُهُ - عَصَمًا ise ona bir zarar gelmesine mâni' oldu ve onu korudu anlamındadır.³⁶⁷

İ'tisâmın terim anlamı, bir grup insanın; belirli bir işi reddettiklerini ya da belirli bir şey talep ettiklerini göstermek için istekleri yerine getirilene kadar görevlerini ya da işlerini yapmamaları³⁶⁸ veya şahsî ya da kamuya âit bir şey isteyip bu gerçekleşmedikçe yerlerinden ayrılmayacaklarını belirterek belirli bir meydan, devlet kurumu ya da benzeri bir yerde toplanmalarıdır.³⁶⁹ İstekleri yerine getirilene kadar çalışmayacakları ve bulundukları yerden de ayrılmayacaklarını söyleyerek öğrencilerin veya başkalarının grev yapması da bu kabıldendir.³⁷⁰

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki, gösteri de grev de belirli bir konu hakkındaki tutumunu açıkça ortaya koymak için bir grup insanın toplanması anlamındadır. Grevin gösteriden farkı ise; grevdeki kişiler istekleri yerine getirilene kadar dağılmazken göstericiler dağılırlar, bu yüzden göstericilerin isteği yerine getirilmeksizin gösteri tekrar tekrar yapılabilir.

2.5.3.3. Sivil Gösteri ve Grevlerin Hükmü

Gösteri ve grevlerin ikisi de; devlet başkanı ya da mesul kişiden belirli düzenlemeler talep eden bir grup insanın toplanması esasına dayanır. Bu toplanma herkesin gözü önünde açıkça yapılır, hatta bazen etkisinin ve dolayısıyla devlet başkanına yapılan baskının artması için medya bu gösterilerden yayın yapar. Bu, devlet başkanına açıkça yapılan nasihatın bir türüdür.

Devlet başkanına açıkça nasihat etmeyi reddeden âlimler, doğal olarak gösteri ve grevleri de haram görecektir. Buna karşın açıkça nasihatı caiz gören âlimler ise gösteri ve grevleri de caiz görecektir. Ancak daha önce de zikrettiğimiz gibi bu gösteriler modern medenî toplumun ortaya çıkardığı alışkanlıklarındandır. Bu yüzden eski fıkıh kitaplarında, günümüzdeki hâliyle bundan veya bunun hükmünden bahsedildiğine rastlayamayaktayız. Ancak günümüz fıkıh âlimleri bu konuyu genişçe ele almışlar ve

³⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 403.

³⁶⁸ Karadâğî, Ali Muhyiddîn, *et-Te'sîli's-şer'î li'l-muzâharâti's-silmîyye sevrâti'sa'bîyye*, Mektebetü Ayni'l-Câmiâ, ts., s.3.

³⁶⁹ Ureynî, Muhammed b. Nâsır, *Tahzîru's-şebâb min fitneti'l-hurûci ve'l-muzâharât ve'l-irhâb*, bs.6, Riyad h. 1432, s.33.

³⁷⁰ Zeyyât ve dğr., *Mu'cemu'l-vasît*, II, 605.

kimisi mübâh, kimisi vâcip, kimisi de haram görmüştür. İki tarafın görüşlerini de delilleriyle beraber zikredip sonunda hangisini tercih ettiğimizi de beyân edeceğiz.

2.5.3.3.1. Gösteri ve Grevleri Haram Kabul Eden Âlimler

Suudi Arabistan'ın Necd âlimlerinin³⁷¹ ve onların mezhebinde olanların çoğu; gösteri ve grevlerin, hatta devlet başkanına açıktan yapılan nasihatın her türünün haram olduğu görüşünü tercih etmişler ve bu görüşlerine birçok delil getirmişlerdir. Bunları aşağıda beyân edeceğiz:

Dediler ki: Gösteriler İslam tarihinde bizim ümmetimizde mevcut olmayan bir uygulama olup tamamen batının³⁷² ürünüdür ve merdûd bir bid'attır.³⁷³

Ayrıca gösteriler genelde güvenli bir toplum varken fitneler çıkmasına sebep olur, hem de halkı devlet başkanına karşı kıskırtır.

Gösterilerin çoğu hem özel mülklerin hem de kamu mallarının tahrip edilmesiyle sonuçlanır. Müslümanların kanlarının akmasına ya da göstericilerin hapse girmesine de yol açması mümkündür. Bunda ise canın boş yere katledilmesi ve malların ziyan edilmesi vardır. Ayrıca ülü'l-emre karşı ayaklanma sayılır. Ülü'l-emre karşı ayaklanma ise büyük günahlardandır. Nitekim onun sonucunda güvenlik ortadan kalkar, düşmanlar ülkeye müdâhale eder, mal ve mülkler ziyân olur, lağv ve zulüm oluşur, masum insanlar korkar, haksız yere kan akıtılır. Bu ise Allah'a şirk koştuktan sonra en büyük günahdır.³⁷⁴

Suudi Arabistan Müftüsü Abdülazîz b. Bâz da gösterilerin, selefî devlet başkanına nasihat etme metoduna aykırı olduğunu düşünmekte ve bunları fitne ve şerhlerin, bazı insanlara zulmedilip bazılarının da haksız yere saldırılmasının sebepleri olarak görmektedir.³⁷⁵

Sâlih Fevzân da selefî metoduna aykırı olduğu ve Müslümanlar arasında fitne ve karışıklık çıkardığı gerekçesiyle gösterilerin haram olduğu görüşündedir. İslâm dini sâkinlik ve rahmet dinidir; onda karışıklık, manipülasyon, fitne çıkarma yoktur.³⁷⁶

³⁷¹ Necd âlimlerinden maksat, Selefî metodolojiyi takip eden âlimlerdir.

³⁷² Şetrî, Abdurrahman b. Sa'd, *Fetâvâ ve Beyânâtü kibârî'l-ulemâi fî hukmî'l-muzâharâti ve'l-i'tisâmâti ve'l-idtirâbât*, Özel basım, bs.1, h. 1432, s. 46.

³⁷³ Akl, Nâsır b. Abdilkerîm el-Aliyyû, *Şerhu Kitâbi Kâidetun Celîletun fî't-tevessül ve'l-vesîle*, (Mevkiu Şebeketi'l-islamiyye'de de yayınlanan ses kayıtlarındaki dersler, XII, 36.

³⁷⁴ Ureynî, *Tahzîrû 'ş-şebâb*, s.35.

³⁷⁵ Ureynî, *Tahzîrû 'ş-şebâb*, s.36

³⁷⁶ Ureynî, *Tahzîrû 'ş-şebâb*, s. 37.

İbn Useymîn ise bize düşenin elimizden geldiği kadar nasihat etmekten fazlası olmadığı, bu gösterilerin ise şeriatten olmadığı gibi ıslâh etme amacı da taşımadığı görüşündedir.³⁷⁷

Suudi Arabistan'daki Hey'etu Kibârî'l-Ulemâ hicrî 1/4/1432 gününde gösterilerin haram olduğunu ve bunlardan uzak durulması gerektiği söyleyen bir açıklama yayınlarak şöyle demiştir: “Suudi Arabistan; kitap, sünnet, biat, cemâate bağlı kalmak ve itâat esasları üzere kâim olduğundan, burada ıslah ve nasihat, fitne çıkarıp cemâati bölen gösteri, araç ve üsluplarla olmaz. Müslüman beldelerin âlimlerinin eskiden de şimdi de söylediği budur, bunlar haramdır ve sakınmak gerekir.”³⁷⁸

Gösterileri caiz görmeyenler, devlet başkanını hakka davet için kullanılabilecek araçlarının tevkiî olduğu görüşündedirler. Bu yüzden herhangi bir delîle dayanmaksızın yeni bir araç çıkarmak caiz değildir³⁷⁹ ve gösterilerin iyiliği emredip kötülükten nehy etme araçlarından biri olduğunu söylemek de doğru olmaz. Bu yaklaşım, Şeyh Albânî'nin de tercih ettiği yaklaşımdır.³⁸⁰ Onlar; gösterilerin fitne çıkmasına ve Müminlerin canlarını tehlikeye atmasına kapı açarak Müslümanların kanlarının akmasına sebep olduğunu, bu yüzden intihâra benzer bir davranış olduğunu da haram olmasına delil getirmektedirler.³⁸¹ Aynı şekilde gösterilerin, devlet başkanına karşı ayaklanmanın bir türü olduğunu, bu yüzden de caiz olmayacağını söylemişlerdir.

Bazıları ise gösterilerin, normalde ta'zîm edilmesi emredilmiş olan devlet başkanını aşağılama içerdiğini söylemiştir. Mâhir Mukaddem şöyle der: “Kul; ister sözle, yani gıybetini yaparak, alay ederek, küçümseyerek ve hakkında doğru olmayan şeyler söyleyerek; ister davranışlarla, yani silâhla, sözle ya da günümüzde çıkarılmış bid'atlardan olup Allah'ın dininde hiç yeri olmayan gösteri ve grevlerdeki gibi bir yerde toplanmak sûretiyle ona karşı ayaklanma organize ederek ve insanları bunun için kışkırtarak veliyyu'l-emri aşağılamaktan sakınsın.”³⁸²

Öyleyse gösterileri haram görenler, bunun haram olmasını ilk olarak Batı'dan gelme bir bid'at olmasına ve her bid'atın dalâlet olmasına, ikinci olarak onlara göre

³⁷⁷ Ureyî, *Tahzîrû's-şebâb*, s.36.

³⁷⁸ Ureyî, *Tahzîrû's-şebâb*, s.37.

³⁷⁹ Âlu Nu'mân, Şâdî b. Muhammed, *Câmiaut türâsi'l-allâmeti'l-Albânî fi'l-menheci ve'l-ehdâsi'l-kübrâ*, Merkezû'n-Nu'mân li'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-islâmîyye, bs.1, Yemen h. 1432, III, 343.

³⁸⁰ Arslan, Suad, *Müsteciddâtü'n-nevâzili'l-fikhîyye fi'l-kadâyâ'l-ictimâîyye ve's-siyâsîyye li'l-mer'eti'l-müslime*, Câmîatü'l-Medîne el-âlemîyye, h. 1434, s. 172.

³⁸¹ Ureyî, *Tahzîrû's-şebâb*, s.37.

³⁸² Mukaddem, Mâhir, *Sıfâtü Rabbi'l-âlemîne fi'l-kitâbi'l-hakîm ve sünneti nebiyyihi'l-emîn*, y.y., bs.2, h. 1435, s. 103.

devlet başkanına karşı ayaklanmak ve dolayısıyla ona götüren her şey haram iken bunun devlet başkanına karşı ayaklanmaya ve onu aşağılamaya zemin hazırlıyor olmasına, üçüncü olarak insanların hem mallarını hem de canlarını tehlikeye atarak toplumda kargaşanın yayılmasına yol açıyor olmasına dayandırmışlardır.

2.5.3.3.2. Gösterileri Destekleyen Âlimler ve Delilleri

Günümüz âlimlerinden büyük bir kesim gösteri ve grevlerin, caiz olduğu görüşündedirler. Nitekim onlara göre gösteri ve grevler, iyiliği emredip kötülükten nehy etmede kullanılan modern araçlardır. Bu ise, gücü olan her bir kimseye gücü yettiği kadarıyla, diliyle, eliyle ya da en azından kalbiyle yapması vâcip olan bir davranıştır. Ayrıca gösteriler, hem görüşünü ifâde etme araçlarından biridir ki bu şerîatte caiz görülmüştür; hem de bir şeyleri daha iyiye doğru değiştirme araçlarındandır. Bir araç olduğuna göre onun hükmü, onun aracılığıyla ulaşılan neticenin hükmüdür. Eğer bu netice şerîatte gerçekleşmesi istenmiş bir neticeyse, araç da haddi zâtında haram bir araç olmadığı sürece ona tabidir.³⁸³

Şeyh Hâtem el-Avnî de gösterilerin istenilen değişikliği sağlamak için kullanılan araçlardan ibâret olduğunu ve gösterilerin hükmünün istenilen değişikliğin hükmüne tâbi' olduğunu söyleyerek bu görüşü desteklemiş ve gösterilerin caiz olduğuna sahâbenin birtakım uygulamalarını delil getirmiştir. Meselâ Cemel günü Osman'ın kanının yerde kalmamasını istemek için ayaklananlar, -ki onların başında Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Âişe (r.anhum) gelmektedir ve binlerce kişiydiler- Hicâz'dan Irâk'a doğru yola çıkmışlar ve savaşmak için değil, yalnızca Osman'ın kâtillerine kısâs uygulanmamasına i'tirâzlarını ifâde etmek ve Osman'ın kâtillerine kısâs uygulamakta acele etsin diye Müminlerin Emîri ve Müslümanların Râşid Halîfesi Ali b. Ebî Tâlib'e baskı yapmak için çıkmışlardır.³⁸⁴ Bu ise tam anlamıyla bir selef gösterisidir ve sahâbe-i kirâmdan oluşan ilk neslin gözü önünde gerçekleşmiştir. Bu davranışlarının aslını Hz. Ali çirkin karşılamadığı gibi, âlimler de haram kabul etmemişlerdir ve onu devlet başkanına karşı yapılmış bir ayaklanma da saymamışlardır.³⁸⁵

³⁸³ Karadâvî, Yûsuf, *Sevretü 'ş-ş'a 'b*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2011, s.20.

³⁸⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 230.

³⁸⁵ Avnî, Hâtem b. Ârif, "Hükmü'l-muzâharâti's-silmîyye", <http://www.dr-alawni.com/articles.php?show=45>

Suud en-Nefiseyân da gösterilerin, yalnızca görüşünü ifâde etme araçlarından biri olduğu, kendini ifâde etme araçlarının da ictihâda dayalı olduğu, nitekim her bir neslin zamanına uygun şekilde kendisini ifâde ettiği görüşündedir. Bu asırda daha önce bilinmeyen yeni ifâde araçları ortaya çıkmıştır. Resim, heykel ve karikatürler veya Youtube gibi hem işitsel hem görsel araçlar ya da bu ikisinden birini sağlayan araçlar, sivil gösteriler düzenlemek ve halk meydanlarında kongreler, konferanslar ve ortak açıklamalar organize etmek bunlara örnek olarak verilebilir. Eski ve yeni bu araçların hepsini, adâleti yaymak için kullanmak mümkün olduğu gibi, bunlar tam aksine kullanmak da mümkündür. Bu yüzden bu araçların kullanımındaki amaçlar yüce, maksatlar da güzel olduğunda; bu araçları kullanmak da mendup ya da vâcib olur. Nitekim araç, amacın hükmünü alır. Ancak amaçlar kötü veya istenilmeyen cinsten olduğunda, ona götüren araç da onun gibi olur.³⁸⁶

Gösterileri caiz görenler, bir sahâbînin uygulamasını da delil getirmişlerdir. Nitekim o, Hz. Peygamber'e (sav) gelip komşusunun verdiği sıkıntıyı ona şikâyet etmişti. Hz. Peygamber (sav) de ona 3 kere sabrı emretmiş, daha sonra da ona komşusuna karşı bir bakıma gösteriye ya da medya baskısına benzetilebilecek bir davranış sergilemesini emretmiştir. Ebu Hureyre şöyle der: "Bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelip komşusunu şikâyet etti. Hz. Peygamber (sav) de ona "Sabret." buyurdu. Adam ikinci defa tekrar geldi. Hz. Peygamber (sav) ona yine "Sabret." buyurdu. Adam tekrar geldi, Hz. Peygamber (sav) yine "Sabret." buyurdu. Ancak dördüncü defa gelip de şikâyet edince ona buyurdu ki: "Git ve evdeki eşyâlarını çıkarıp yolun ortasına koy." Bunu yapınca oradan kim geçse "Allahım sen o adama la'net et, sen onu rezil et." diye beddua etmeye başladılar. Komşusu sonunda geldi ve dedi ki: "Ey falanca, evine dön. Bundan sonra sana hiçbir şekilde sıkıntı verecek değilim."³⁸⁷ Karadâğî bu sahâbînin yaptığının, hakkını almak ve komşusunu hatasından döndürmek için onun evinin önünde yapılmış bir sivil gösteriden ibâret olduğu görüşündedir.³⁸⁸

Ahmed b. Hanbel'den de Hz. Peygamber'in (sav) yukarıdaki emrine benzeyen bir fetvâ sâdır olmuştur: Komşularından kötü şeyler işitmekten yakınan bir adam ona geldiğinde, ona diğer komşularını onlara karşı toplamasını emretmiştir. Bu ise sıkıntı verici komşunun önünde yapılan sivil bir greve benzemektedir. Hallâl (ö. h. 311/ m. 923), Muhammed b. Ebu Harb'ın onlara şu olayı anlattığını rivâyet eder: "Abdullah'a,

³⁸⁶ Nefiseyân, Suûd, "Hükmü'l-muzâhârati's-silmîyye Te'sîlun ilmî", http://demonstrations2.blogspot.com/2011/04/blog-post_753.html

³⁸⁷ Beyhâkî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 95.

³⁸⁸ Karadâğî, Ali, *et-Te'sîli's-şer'î li'l-muzâhârât*, s. 26.

komşularından birinin evinden kötü şeyler işiten bir adamın durumunu sordum. O da, “Ona iyiliği emreder,” dedi. Peki “Ya dinlemezse?” dedim. O da “Ona karşı diğer komşularla beraber toplanıp onu korkutur,” dedi.”³⁸⁹

Eşleri onları dövdükten sonra sahâbe hanımların toplanıp Hz. Peygamber’e (sav) eşlerinden olan şikâyetlerini iletmelerini de delil getirmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) de onların hallerine acımıştır. Bunun üzerine de “Birçok kadın Muhammed’in ev halkına gelip kocalarını (dayak yüzünden) şikâyet etmişler. O (şikâyet edilen) kimseler sizin hayırlılarınız değildir.” buyurmuştur.³⁹⁰ Bu kadınların yaptığı, erkeklerin dövmesine karşı bir gösteri niteliğindedir. Hz. Peygamber (sav) ise onların bu yaptıklarını ikrâr etmiş, hatta onların yanında durup dövenin hayırlılardan olmadığını söyleyerek taleplerini desteklemiştir. Bunda ise, istenmeyen bazı durumları, haramlardan olmasa dahi değiştirmek için gösteri yapmanın meşru olduğuna açık bir delil vardır.³⁹¹

Gösterileri caiz görenlerin bir delili de sahâbenin uygulamasıdır. Nitekim onlar yukarıda da geçtiği üzere Hz. Osman’ın kâtillerine kısâs uygulaması için Hz. Ali’ye (r.anhuma) karşı toplanmışlardır. Ayrıca yine Hz. Peygamber’in (sav) gözleri önünde de Hz. Ömer ve Hz. Hamza (r.anhuma) Müslüman olduktan sonra Mekke’de müşriklere karşı toplanmışlardır.³⁹² Burada da Hz. Peygamber (sav), onların görüşlerini ifâde etmek için müşriklerin karşısına topluca çıkmalarına taşıdığı riske rağmen müsaade etmiştir. Çünkü onların bu şekilde toplanmaları Kureyş Müşrikleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturacaktı. İşte bu yaptıkları günümüz gösterilerine oldukça benzemektedir. Nitekim ikisi de karşı tarafa siyâsî açıdan baskı oluşturmaktadır.³⁹³

Şeyh Sa’dî (ö. 1376/1956) devlet başkanına nasihat etmek ya da bir zulmü durdurmak için gösteri yapmanın ya da ayaklanmanın İslam ümmeti için yeni bir şey olmadığı, bu isimle olmasa da sahâbe ve tâbi’inden beri bilinen bir uygulama olduğu görüşündedir. Nitekim Şeyhülislâm İbn Teymiyye de, İzz b. Abdisselâm da, Ebu Hanife de, Şâfiî de, Ahmed b. Hanbel de, başka birçok kişi de zulme ve zâlimlere direnmek için ayaklanmışlardır. Bu hiç kimseye gizli kalmayacak kadar sâbit ve meşhurdur. Kadınların mehirlerinin belirli bir sınırdan tutulmasını istediğinde bir kadının herkesin önünde Hz. Ömer’e i’tirâz etmesi, meşru hakkını arayan bir kadının gösterisinden başka

³⁸⁹ Hallâl, Ebû Bekir, *Kitâbu’l-emri bi’l-ma’rûf nehy ani’l-münker*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1424, s. 38.

³⁹⁰ İbn Mâce, “Nikah”, 51 (1985).

³⁹¹ Karadâğî, *et-Te’sîli’s-şer’î fi’l-muzâharât*, s. 27.

³⁹² İsfahânî, Ebû Naîm, *Delâilü’n-nübüvve*, Dâru’n-Nefâis, bs.2, Beyrut h. 1406, s. 242.

³⁹³ Karadâğî, *et-Te’sîli’s-şer’î li’l-muzâharât*, s. 27.

bir şey değildir. Müslümanların Hz. Peygamber'in (sav) komutanlığında Bedir günü Kureys'in tüccâr kâfilesinin üzerine yürümesi de kendilerinden zorla sökülüp alınmış olan meşru haklarını geri istemek için yaptıkları bir gösteriden başka bir şey değildir. O asırlarda bu tip gösterilere başka birçok örnek vardır.³⁹⁴

Gösterileri caiz görenler, onların devlet başkanının yanlışlarını düzeltmek için en önemli modern araçlardan biri olduğu görüşündedirler. Ayrıca bu kimselere göre, devlet başkanının yanlışlarını düzeltmek ilk Halife Hz. Ebubekir'in uygulaması olup onun sünnetidir. Nitekim o "...Bu yüzden eğer bunu becerirsem bana yardımcı olunuz, eğer ondan sapsam da beni düzeltiniz..." demiştir.³⁹⁵ Yani Hz. Ebubekir, insanlara şâyet haktan sapsa onu düzeltmelerini emretmiştir. Şeyh Avnî de aklı başında bütün hükûmetlerin, hatalarına devam edip durarak zulüm ve azgınlık seviyesine gelmemeleri için diye onları yanlışlarını düzeltmeye izin veren bir kanun çıkarmaları gerektiği görüşündedir.³⁹⁶

Karadâvî de gösterilerin iyilik üzere yardımlaşmak kabîlinden olduğunu, onlardan umulan düzeltmelerin iyilik ve hayırdan ibâret olduğunu düşünmektedir. Nitekim ferdin sesi duyulmaz ancak topluluğun sesi kendisine kulak tıkanılmayacak kadar güçlüdür. Göstericiler sayıca artıp aralarında da nüfuzlu kimseler bulundukça sesleri daha gür çıkar ve daha etkili olurlar. Çünkü topluluğun irâdesi ferdin irâdesinden daha güçlüdür ve fert tek başına zayıfken, toplulukla olduğunda güçlüdür. İşte bundan dolayı Allah Te'âlâ 'iyilik ve takvada yarışın.' (Mâide/2), Rasulullah (sav) de "Mümin, mümin için birbirini destekleyen binâlar gibidir."³⁹⁷ Demiş ve bunu parmaklarını kenetleyerek göstermiştir.³⁹⁸

Getirdikleri bir başka delil de şudur: Gösteriler âdetler ve medenî hayatın işleri kabîlindendir. Bu gibi şeylerde ise aslolan mübâhlıktır ve ancak sahîh ve sarîh bir nass bulunduğu haram oldukları söylenilebilir.³⁹⁹ Hattâ Şeyh Sa'dî, bundan bir adım daha öteye giderek gösterileri bazı durumlarda "Vâcibin ancak onunla tamam olduğu şey de vaciptir." Ve "Araçların hükmü, ulaştıracakları maksatların hükmüdür." Kâideleri gereğince mübâhtan vâcibe dönüşebileceğini kanaatindedir. Nitekim saldırıyı def etmek, zulmü durdurmak, hakları sahiplerine geri vermek ve fesâdı engellemek vaciplerdendir ve bunlar ancak birtakım araçlarla tamam olabilir ki sivil gösteriler

³⁹⁴ Sa'dî, "el-Muzâharât ve Te'sîluhâ's-şer'î",

³⁹⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I, 161.

³⁹⁶ Ureynî, "Hükmü'l-muzâharâtî's-silmîyye".

³⁹⁷ Buhârî, *Mezâlim*, 2446.

³⁹⁸ Karadâvî, *Sevretü's-ş-a'b*, s.16.

³⁹⁹ Karadâvî, *Sevretü's-ş-a'b*,

bunlardan biridir. Bu yüzden bu amaçlarla gösteri yapmak ona gücü yeten kimsenin onu yapmaması ya da katılmaması durumunda günaha gireceği bir vacip olmaktadır.⁴⁰⁰

Gösterileri mübâh görenler; onların hakları geri alma ve yanlışları düzeltme, mazlumlara destek olma ve Müslümanlardan darlık içerisinde olanlara yardım etme gibi konularda büyük bir etkisi olduğu görüşündedirler.⁴⁰¹ Bu gösteriler yalnızca, yanlışları düzeltmenin modern araçlarından biridir.⁴⁰²

Velhasıl gösterileri mübâh görenler; sünnetten, sahâbe ve tâbi'înin uygulamalarından ve günümüzdeki gerek fıkıh gerek başka alanlardaki birçok âlimin yaptıklarından, araçlar (vesîleler) fıkından, bu gösterileri haram kılan nassın bulunmaması dolayısıyla mübâh olmasınadair birçok delil getirmektedirler. Ancak bununla beraber, her gösterinin mübâh ya da vâcip olduğu gibi mutlak bir görüş belirtmemişler, bilakis bunu şer'î kıstaslara uygun olup malların heder olması ya da kanların akması gibi sonuçlar doğurmaması için gösteride bulunması gereken birtakım şartlarla sınırlandırmışlardır. Nitekim Dünya Müslüman Âlimler Birliği de 26/711/2008 tarihinde bir beyân yayınlamış ve bu beyânda sivil gösteri ve grevlerin caiz olduğunu, sivil olduğu ve öldürme, tahrib etme gibi herhangi bir günaha yol açmadığı sürece Müslümanların da diğer insanların da bunları yapmaya hakkı olduğunu belirtmiştir.

2.5.3.4. Sivil Gösterilerin Şartları

Âlimler, şer'î kıstasların dışına çıkmamasını garanti etmek için gösterilerde bulunması gereken birtakım şartlar zikretmişlerdir.⁴⁰³ Bu şartların en önemlileri şunlardır:

1. Gösterinin taleplerinin meşru ve âdil olması. Eğer böyle olmayıp bir mefsedet ya da bir haram içeriyorsa böyle bir gösteri caiz olmaz.⁴⁰⁴
2. Gösterinin, düzeltilmesi umulan yanlışla denk veya ondan daha büyük bir yanlışla yol açmayacak olması.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ Sa'dî, "el-Muzâharât ve te'sîluha'sher'î".

⁴⁰¹ Tayyâr, Abdullah ve dğr., *Kitâbu'l-Fıkhı'l-müeyesser*, Medâru'l-vatan li'n-neşr, bs.1, Riyad h. 1432, XIII, 125.

⁴⁰² Yahziyye, İbrâhîm Velid Muhammed, *el-İstidlâl bi'l-istislâh fî fıkhı's-siyâsi'l-muâsir*, Câmiatu'l-Medîne el-âlemiyye Mâlezyâ, 2011, s.145.

⁴⁰³ Karadâvî, Yusuf, *Sevratu şa'b*, s. 20; er-Reysûnî, Ahmed, *Fıkhı's-sevra murâca'ât fî'l-fıkhı'l-İslâmî es-siyâsi*, s. 42; Ebû Atâ, Enes Mustafâ, "Zavâbitü'l-muzâherâ: dirâse fıkhiyye", *Mecelletu Câmi'ati Dimeşk li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, 21/1, s. 6, Dimeşk 2005.

⁴⁰⁴ Ebû Atâ, Enes Mustafâ, "Zavâbitü'l-muzâherâ: dirâse fıkhiyye", *Mecelletu Câmi'ati Dimeşk li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, 21/1, s. 6, Dimeşk 2005.

3. Gösterinin canlara ve mallara zarar gelmesine sebep olmayacak olması.⁴⁰⁶
4. Gösterinin herhangi bir kargaşa ya da güvenlik ihlaline yol açmaması için şer'i ölçütler ve güvenlik kuralları dâhilinde yapılması.⁴⁰⁷

Mübâh ya da vâcib olduğunu söyleyebilmek için bir gösteride bulunması gereken şartlar özetle ifade edilmiştir. Bu şartlar, ictihâda dayalı şartlar olup toplumdan topluma değişiklik gösterebilirler. Değişmeyen asıl şart ise şeriatın ve genel olarak ahlâkın kıstaslarının dışına çıkmamaktır, nitekim bu her durum ve zamanda geçerlidir.

2.5.3.5. Gösterileri Haram Kabul Edenlere Verilen Cevaplar

Gösterileri caiz gören âlimler, onları harâm görenlerin görüşlerine itiraz etmiş ve bu görüşlere tek tek cevap vermişlerdir. Aşağıda gösterileri haram görenlerin görüşlerine verilmiş en önemli cevaplar ele alınacaktır:

1. Karşı çıkanlar gösterilerin, devlet başkanına karşı silahlı ayaklanmanın bir türü olduğunu söylemektedirler. Oysaki sivil gösteriler devlet başkanına karşı silahlı bir ayaklanma değildir, bu yüzden devlet başkanına açıktan nasihatte bulunmak başlığı altında değerlendirilebilir. Sivil gösterilerin, fıkıh âlimlerinin ayaklanmaya ve hükmüne dâir beyanlarıyla hiçbir alâkası yoktur, çünkü ayaklanma değildir. Kim onu böyle değerlendirirse, apaçık bir hata yapmış olur.⁴⁰⁸
2. Gösterilerin selef zamanında olmayan bir bid'at olduğunu söylemektedirler. Bu ise doğru değildir, çünkü gösteriler dînî bir bid'at değildir, bilakis dünyâ işlerinden biridir ve yaşama dâir birtakım şeyleri düzeltmek için yapılır. İbâdetlerden değildir ki bid'at olması mümkün olsun. Karadâvî gösterilerin kâfirlerin âdeti olduğu, dolayısıyla bid'at ve haram olduğunu söyleyenlere; din işlerinde aslolanın ittibâ', dünyâ işlerinde ise aslolanın ibtidâ' (yani yeni şeyler üretmektir) olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Bu yüzden sahâbe ve onlara ihsân üzere tâbi' olanlar, Hz. Peygamber'in (sav) zamanında olmayan birçok uygulama çıkarmışlardır. Müslümanlara özgü bir takvimin oluşturulması, büyükşehirlerin kurulması, divanların tutulmaya başlanması, hapishâne kurulması gibi Evveliyât-ı Ömer olarak bilinen uygulamalar, yani ondan önce var

⁴⁰⁵ er-Reysûnî, Ahmed, *Fıkhu's-sevra murâca'ât fi'l-fikhi'l-İslâmî es-siyâsî*, s. 42; Ebû Atâ, Enes Mustafâ, "Zavâbitü'l-muzâherâ: dirâse fikhîyye", *Mecelletu Câmi'ati Dimeşk li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, 21/1, s. 7, Dimeşk 2005.

⁴⁰⁶ Nefiseyân, "Hükmü'l-muzâharâti's-silmîyye ve te'silün ilmî".

⁴⁰⁷ Karadâvî, Sevrü's-şa'b, s.20.

⁴⁰⁸ Sa'dî, "el-Muzâherât ve te'siluha's-şer'i"; Karadâvî, Yusuf, Sevratu şa'b, s. 20.

olmadığı halde Hz. Ömer'in (r.a) başlattığı uygulamalar bunlardandır.⁴⁰⁹ Ayrıca gösterilerin bid'at olduğu görüşünün yanlış olduğunu gösteren birçok sahâbe uygulaması yukarıda zikredilmiştir ki bunlar tamamen günümüzdeki gösterilere benzemektedir.

3. Suudi Arabistan'daki Hey'etu Kibâri'l-Ulemâ'nın, İbn Bâz'ın ve İbn Useymîn'in gösterilerin haram olduğuna dâir fetvâlarına gelince; onlar Mekke'de gerçekleşmiş bir olaya özgü fetvâlardır ve birtakım düzenleme ve değişiklikler talep eden gösterilerle alâkası yoktur.⁴¹⁰ Bazı Şi'î hacıların Mekke'yi savaş alanına çevirdikleri belirli bir olay karşısında verilmiş bir fetvâdır.⁴¹¹

4. Gösterileri haram kabul edenler ondan büyük mefsedetler doğduğunu, nitekim hem kamu hem de şahsî malların zarar görmesine, ayrıca kanların akmasına ve başka birçok mefsedete sebep olduğunu söylemişlerdir. Buna ise iki yönden cevap verilmiştir:

a. Şâyet biz, gösterilerin sonucunda ulaşılmak istenilen maslahatlardan daha büyük mefsedetler doğacağını biliyorsak zâten böyle bir gösteri yapmamız caiz olmaz. Bu, gösterinin daha önce açıklanmış olan şartlarından biridir.⁴¹²

b. Şâyet gösterinin doğurması beklenen mefsedetler, umulan maslahatlardan az ise; bu durumda usul âlimlerinin de belirttiği üzere zarar-ı âmmı düzeltmek için zarar-ı hâssa katlanılır. Zaten toplu olarak yapılan bir işin, birtakım zarar-ı hâssı (bireylere dönen zararı) olması kaçınılmazdır ve her türlü değişiklikte, istenilen değişikliği sağlamak uğruna birtakım fedâkârlıklar yapmak gerekir. Müslümanlar düşmanlarıyla yaptıkları savaşlarında ya da zâlimlere karşı yaptıkları gösterilerde ancak kurbanlar verilmesi sayesinde başarılı olabilmişlerdir.⁴¹³ Cemel Vâkı'ası'nda gerçekleşen durum buna delil olarak gösterilmektedir. Nitekim orada sahâbe, ıslâh niyetiyle yola çıkmışlardı. Ancak sonucunda gerçekleşen mefsedetler, yapılan işin aslında olmayıp birden ortaya çıkan ve ona ârız olan mefsedetlerdi. Bununla beraber bu mefsedetler yaptıkları işin aslının meşruiyyetini değiştirmemiştir.⁴¹⁴

Gösterilerin maslahat ve mefsedetlerinin değerlendirilmesinin durumdan duruma, ülkeden ülkeye ve gösteriden gösteriye değişeceğine şüphe yoktur. Rejimi gösteriler düzenlenmesini kabul eden ülke, bunun tersi durumda olan bir ülkeyle aynı şekilde değerlendirilemez. Nitekim ilk ülkede gösterilerin mefsedeti daha az iken

⁴⁰⁹ Karadâvî, *Sevretü's-Şa'b*, s.20.

⁴¹⁰ Karadâgî, Ali, *et-Te'sîli's-Şer'î li'l-muzâhârât*, s.5.

⁴¹¹ Rızâ, Muhammed Reşid, *Resâilü's-Sünne ve's-Şîa*, Dârü'l-Menâr, bs.2, Kahire h. 1366, II, 11.

⁴¹² Avnî, "Hükmü'l-muzâharâti's-silmîyye".

⁴¹³ Sa'dî, "el-Muzâharât ve te'siluha'sher'î".

⁴¹⁴ Avnî, "Hükmü'l-muzâharâti's-silmîyye".

ikincisinde daha çok olur. Bunun değerlendirmesi, müstakil olarak her bir ülkenin kendi sâdık âlimlerine kalmaktadır.

2.5.3.6. Sivil Gösterilerin Hükmünün Özeti ve Tercih

İki grubun da delillerini ortaya koyduktan sonra görülüyor ki birinci grup gösterilerin haram olduğunu söylerken bunun Batı'yı taklit ve bid'at olduğu gibi zayıf delillere dayanmakla kalmamış, aynı zamanda belirli bir ülkedeki belirli bir durumun hükmünü bütün durumlara tatbîk etme yoluna gitmişlerdir. Bu yüzden delilleri, gösterileri mübâh gören ikinci grubun delilleriyle yarışabilecek kadar güçlü değildir. İkinci grup ise Hz. Peygamber (sav) döneminde, sahâbe döneminde ve fikhın altın çağında gerçekleşmiş birtakım olayları delil getirmişlerdir. Bu yüzden -zikredilen şartları taşıdığı sürece- gösterilerin mübâh olduğunu görüşünü tercih etmek daha uygun gözükmektedir. Nitekim hem delilleri daha kuvvetli hem de görüşleri şeriatın yanlışı değiştirmeyi ve düzeltmeyi emredip zâlim ve fâsidlerle uzlaşmayı yasaklayan rûhuna ve maksatlarına daha uygun görünmektedir.

Ayrıca en hayırlı ümmet olmakla vasıflandırılan bir ümmetin, her türlü değiştirme ve düzeltme aracıyla değişiklik yapıp yanlışları düzeltmeyi bir hayat tarzı hâline getirmeden bu makama ulaşması düşünülemez.

BÖLÜM III

DEVLET BAŞKANINA KARŞI AYAKLANMA VE SURIYE ÖRNEĞİ

3.1. Kavramsal Çerçeve

3.1.1. Hurûcun/Ayaklanmanın Anlamı

Sözlükte hurûc; bir şeyi delip geçmek ve ondan kurtulmak anlamında kullanılmaktadır.⁴¹⁵ Hurûc kelimesi duhûl kelimesinin zıttı olup يَخْرُجُ-خَرَجَ fiilinin mastar hâlidir ve ism-i fâili hâric şeklindedir.⁴¹⁶ خَرَجَ fiili ise yerinden kalktı ya da bulunduğu durumdan ayrıldı anlamları taşır. Bir işten ya da bir zorluktan hurûc etmek ise ondan kurtulmak demektir. Borçtan hurûc etmek ise onu ödemek anlamına gelir.⁴¹⁷ Bir kişiye karşı hurûc etmek ise “ona karşı öfkesini göstermek, sövmek ve onu iyice azarlamak” demektir.⁴¹⁸ Bu kelime sultana karşı hurûc etmek şeklinde kullanıldığında, ona karşı ayaklanıp devrim yapmak anlamı taşır.⁴¹⁹

خَرَجَ fiili, على ve عن harf-i cerriyle müte’addî olur.⁴²⁰ Nitekim bazı ayet ve hadislerde bu fiil hem على, hem de عن harf-i cerri ile kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in (sav) ...وَنُخْرِجُكَ عَنْ دَارِكَ... (Benim ümmetinden her kim yine benim ümmetime karşı kılıcıyla ayaklanırsa...) hadisi⁴²¹ bunlardan biridir.

Fıkıh âlimlerinin terminolojisine göre ise hurûc kavramı, yeni kavramlardan olup eski fıkıh kitaplarında bağy başlığı altında ele alınmıştır. Bağy başlığı altında ise ilgili kavramı şöyle tanımlamışlardır: “Herhangi bir ma’siyete düşmemiş olduğu halde, imâmeti sâbit olan kimseye itâat etmekten, bir te’vîle dayanarak dahi olsa kaba kuvvet yoluyla geri durmaktır.”⁴²² Bu tanım, hurûc kavramının genel kullanımına tam olarak uymamaktadır. Nitekim bu tanım bağy ve bâğîlerden bahsetmektedir. Oysaki, yapılan eylem noktasında her ne kadar ortak olsalar da bağy ve ayaklanma arasında fark vardır. Zira bağy ancak adâlet sâhibi ve meşru devlet başkanına karşı olur; hurûc ise zâlim veya

⁴¹⁵ Râzî, Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mekâyîsü'l-luğâ*, Dâru'l-Fikr, y.y. 1979, II, 176.

⁴¹⁶ Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed “h-r-c”, *Kitâbu'l-ayn*, Mektebetü'l-Hilâlî y.y. t.y. IV, 158.

⁴¹⁷ Ebû Habîb, Sa’dî, *el-Kâmûsu'l-fikhî luğaten vestilâhen*, Dâru'l-fikr, bs.2, Dimaşk 1988, s. 113.

⁴¹⁸ Rînhârt Bîtrân Dûzî, *Tekmiletü'l-meâcimi'l-Arabî*, Vezâretü's-sekâfeti ve'l-i'lâmi, bs.1, Irak 2000, IV, 2000.

⁴¹⁹ Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, s. 113.

⁴²⁰ Muhtâr, Ahmed, *Mu'cemu's-sevâbi'l-luğavî Delîlu'l-musakkafî'l-Arabî*, Âlemu'l-Kütüb, bs.1, Kahire h. 1429, I, 346.

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, XIII, 326 (hadis nu.: 7931).

⁴²² Hattâb er-Ruaynî, Şemsüddîn Muhammed el-Mâlikî, *Mevâhibu'l-celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-fikr, bs.3, 1992, VI, 278.

haddi aşan devlet başkanına karşı olur. İleride hurûc kavramı incelenirken bu ikisi arasındaki fark daha kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır.

Bu araştırmanın konusu olan hurûcdan/ayaklanmadan kasıt ise hükûmete itaati bırakıp onu devirmek ya da değiştirmek için çabalamaktır.

3.1.2. Bağyin Anlamı

Sözlükte bağy, bir şeyde haddi aşmak ve aşırıya gitmektir.⁴²³ Bir şey gereğinden fazla istenirse **تَغَيَت** ve **تَغَيَتُ الشَّيْءَ** denilir.⁴²⁴ Allah Te'âlâ, “Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istediler...” (Tevbe/48) âyetinde de bu kişilerin fitne çıkarma isteği için **تَغَيَ الرَّجُلُ عَلَيْنَا** kelimesi kullanılmıştır.” Kişi haktan sapıp zulmetmeye başladığında **تَغَيَ** denilir. Bağy, zulüm ve fesâttir.⁴²⁵ Bir şeyin haddini aşmak ve ondan ileri gitmek bağydir.⁴²⁶

Fıkıh âlimlerinin terminolojisinde bâğîler, âdil devlet başkanına karşı bir te'vîle dayanarak karşı ayaklanan gruptur. Haskefi⁴²⁷ (ö. 1677) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/ 1836) bâğîleri şöyle tanımlamışlardır: Meşru devlet başkanına karşı ayaklanan gruptur/isyankarlardır. Eğer bunu haksız yere yapmıyorlarsa, bâğî değillerdir.”⁴²⁸ Bu ayaklanma eğer devlet başkanının dışında birilerine karşı yağmalama ya da saldırma amacıyla olursa savl olur ve bunu yapanlar da sâil olarak isimlendirilir. Sâil ise başkasının canına, ırzına ya da malına saldıran kişidir.⁴²⁹ Eğer bu yaptığı, yoldan geçeni alıkoymaya özgüyse de yol kesici olarak isimlendirilir. Yol kesici ise, yoldan geçenin geçmesi mümkün olmayacak şekilde yolu kontrol altına alarak malını almak için yoldan geçene karşı ayaklanan kişidir.⁴³⁰

Bağy ise haklı bir sebebe dayanmaksızın, bir nasihat amacı da gütmeksizin devlet başkanına karşı ayaklanmaktır.⁴³¹

Nevevî de bâğînin; âdil devlet başkanına muhâlif olup devlet başkanının şart koşmasıyla kendisi veya başkaları üzerine düşen görevleri yerine getirmeyerek onun

⁴²³ Cezerî, Ebû's-seâdât, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut ts., I, 143.

⁴²⁴ İsfahânî, Râgıp Ebû'l-Kâsım, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan ts., s. 55.

⁴²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 78.

⁴²⁶ Râzî, *Muhtaru's-Sihâh*, s. 37.

⁴²⁷ Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, s.40.

⁴²⁸ İbn Âbidîn, Muhammed ed-Dimaşkî el-Hanefî, *Reddû'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr, bs.2, Beyrut h. 1412, IV, 261.

⁴²⁹ Tüveycerî, *Mevsûatü'l-fikhi'l-islâmî*, V, 21.

⁴³⁰ Kâsânî, Alâüddîn, *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.2, Beyrut h. 1406, VII, 90.

⁴³¹ Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, s. 965.

itâatinin dışına çıkan kişi olduğu görüşündedir.⁴³² Hattâb, eğer bir zulmün önüne geçmek ya da hakkı olan bir şeyi tahsil etmek amacıyla çıkarsa bâğî sayılmayacağını söylemiştir.⁴³³

Öyleyse buradan anlaşılmaktadır ki bâğîler; adâletle hükmeden devlet başkanına karşı ayaklanan bir grup insandır ve onların bu ayaklanmaları haksız yeredir. İmam, önceki halifenin kâtillerine kısas uygulamadıkça ona biat etmeyecekleri şeklinde bir te'vîle dayanarak Hz. Ali'ye (r.a) karşı ayaklanan ve onun biatını reddeden grupta olduğu gibi bâğîlerin bu ayaklanmalarında bir te'vîle dayanmaları da mümkündür.

Yani devlet başkanına karşı her ayaklanan bâğî değildir, nitekim ayaklanmasında haklı da olabilir, bâğî de olabilir, Hâricîlerden de olabilir, muhâriblerden⁴³⁴ de olabilir. Bunların tafsilatı aşağıda beyân edilecektir.

3.1.3. Bâğîler ve Hâricîler Arasındaki Fark

Bâğîler ve Hâricîler arasındaki farkın özeti şudur: Hâricîlerin devlet başkanına karşı ayaklanmalarında hareket noktaları devlet başkanını tekfir etmeleridir, bâğîlerin ise tekfir gibi bir yaklaşımı yoktur, yalnızca bazı isteklerini kaba kuvvet yoluyla gerçekleştirmeye çalışırlar. Hâricîler; büyük günah işleyenin kâfir olduğuna ve cehennemde ebedî kalacağına inanır; bu yüzden de yöneticilere dil uzatır ve onlarla ne Cuma namazına ne de cemaat namazlarına katılmazlar.⁴³⁵ Ayrıca insanları günahlarından dolayı tekfir eder, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'i (r.anhum) ve sahâbeden birçoğunu tekfir eder, ayrıca onlarla beraber ayaklananlar dışındaki bütün Müslümanların kanlarını ve mallarını da kendilerine helal görürler.⁴³⁶ Bâğîler ise Müslümanları tekfir etmezler.⁴³⁷

Ayrıca Hâricîlerin aksine bâğîler, genelde hâkim rejimi değiştirmeyi de hedeflemezler. Nitekim Hz. Ebubekir'e (r.a) karşı zekât vermemek için ayaklananları bazı fıkıh âlimleri mürted olarak isimlendirirken, bazıları ise bâğî olarak

⁴³² Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, X, 52.

⁴³³ Hattâb er-Raînî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl*, XI, 490.

⁴³⁴ Muhâribler âdil yöneticiye karşı ayaklanan ve silah yoluyla fesâd çıkarmaya çalışan bir grup insandır. Allah Te'âlâ'nın "Allah'a ve rasûlüne savaş açıp yeryüzünde fesâd çıkarmaya çalışanların cezası..." (Mâide/33) âyetiyle kastedilenler de onlardır. Onların bu fiili hirâbe olarak isimlendirilir. Bkz. Tuveycirî, *Mevsû'atu'l-fikhi'l-İslâmî*, X, 166.

⁴³⁵ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, X, 51.

⁴³⁶ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî Şerhu Muhtasarı'l-Hirakî*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, by. h.1405, IX, 5.

⁴³⁷ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 1, 612.

isimlendirmiştir.⁴³⁸ Aynı şekilde Hz. Ali'ye (r.a) karşı ayaklananların asıl hedefi de Hz. Ali'ye (r.a) karşı devrim yapmak değildi, yalnızca Hz. Osman'ın (r.a) kâtillerinin yargılanmasıydı. Buna rağmen Hz. Peygamber (sav) de onları bâğî olarak isimlendirmiştir. Nitekim Ammâr b. Yâsir (r.a) hakkında “Vah Ammâr'a, onu bâğî grup öldürecek.”⁴³⁹ buyurmuştur, Ammâr b. Yâsir'i (r.a) öldürenler ise Hz. Ali'ye karşı ayaklanan o grubun ta kendisidir.⁴⁴⁰

Yani eğer âdil devlet başkanına karşı yapılan ayaklanma, küçük bir grup tarafından ve maddî amaçlarla ya da şer'î bir te'vîli olmadan yapılırsa bu kimseler muhâribler olarak isimlendirilir. Eğer ayaklanmanın sebebi devlet başkanını ve Müslümanları tekfir etmek ise bu Hâricîlerin davranışdır. Ancak eğer bu ayaklanma; gücü ve nüfuzu olan bir grup tarafından, âdil devlet başkanına birtakım taleplerini gerçekleştirmek için ya da devlet başkanını devirmek için yapılırsa, bu kimseler bâğîler olarak isimlendirilirler. Eğer ayaklanmaları, zâlim bir devlet başkanına karşı, ona itâati bitirmek ve yerine âdil bir devlet başkanı getirmek amacıyla yapılan ayaklanmanın meşrûiyeti bu araştırmanın konusudur.

3.1.4. Bağy ve Hurûc/Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Arasındaki Fark

Yukarıda, devlet başkanına veya başkalarına karşı ayaklanmanın türleri açıklanmış ve bağy, yol kesicilik, savl, hirâbe, Hâricîlik ve diğerleri arasındaki fark zikredilmiştir. Şimdi de bağy ve devlet başkanına karşı ayaklanma arasındaki fark beyân edilecektir.

Bağy ve devlet başkanına karşı ayaklanma arasındaki en önemli fark; bağyin haksız yere olmasıdır. Yani bağy, bir te'vîle dayanıyor dahi olsa haktan uzaktır. AllahTe'âlâ'nın “Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın.” (Hucurât/9) sözü de buna delildir. Bu âyet onların Allah'ın emrinden uzak oldukları anlamına gelir, bu yüzden de hidâyet yoluna geri dönene kadar onlarla savaşmak gerekir. Buna, Hz. Peygamber'in (sav) Ammâr b.

⁴³⁸ Makdisî, İzzüddîn, *Tenbihu'r-râhil ilâ ehemmiyyatü'l-mesâil*, el-Mektebetü's-Sâmile, s.215.

⁴³⁹ Buhârî, “Salat”, 30 (447).

⁴⁴⁰ İshâk el-Kevsec, Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel ve İshâk bin Râhûye*, thk. Muhammed b. Abdillâh ez-Zâhim vdğ., I-X, Câmi'atü'l-İslâmiyye, Medine 2004, IX, 4891.

Yâsir'in kâtillerini bâğîler olarak isimlendirmesi⁴⁴¹ de delildir. Yani bâğîlerin yaptığı çağrı, bir te'vîle dayansa dahi doğru yola çağırarak değildir.⁴⁴²

Ayaklanma ise genelde zâlim bir devlet başkanına karşı, yerine âdil bir devlet başkanı getirmek ve kamuya yapılan haksızlıkları ortadan kaldırmak amacıyla olur. Dolayısıyla zâlim devlet başkanına karşı ayaklanma bağı olarak isimlendirilmez.⁴⁴³ Çünkü bağı, haddi aşmaktır. Şer'î olmayan bir hükûmete karşı çıkan kişi ise haddi aşmış değil, bilakis hak üzeredir;⁴⁴⁴ asıl bâğîler ona karşı çıkanlar ya da onunla savaşımlardır. İbn Hazm el-Endelusi (ö. 456/1063), iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya, Kur'ân'ı ve sünnetleri ortaya çıkarmaya ve adâletle hükmetmeye çağırıp bu davasının adak kalan kimsenin bâğî sayılmayacağı, bilakis bâğînin buna karşı çıkan olduğu kanaatinde dir.⁴⁴⁵

Yine bağı ve devlet başkanına karşı ayaklanma arasındaki farklardan biri de devlet başkanına karşı ayaklanmanın onu devirip yerine şer'î bir devlet başkanı koymayı hedeflemesidir. Yukarıda geçtiği üzere bâğîler ise genelde devlet başkanını değiştirmeyi hedeflemezler.⁴⁴⁶

Şimdiye kadar zikredilenlerden hareketle devlet başkanına karşı ayaklanma ve bağı arasındaki farklar şöyle özetlenebilir:

1. Bağı; âdil devlet başkanına karşı, birtakım isteklerin gerçekleştirilmesini sağlamak hedefiyle yapılır. Ayaklanma ise zâlim devlet başkanına karşı olur.
2. Bağyde genelde devlet başkanının devrilmesi değil, yalnızca isteklerin gerçekleştirilmesi hedeflenir. Ayaklanmanın ise asıl hedefi itâati tamamen bırakmak ve devlet başkanını değiştirmektir.
3. Bağı; kaba kuvvet ve silah kullanılıp zorla olması gibi şartlar taşır.⁴⁴⁷ Ayaklanma ise sivil araçlarla da olabilir, kaba kuvvetle de olabilir.
4. Bağı; şer'î sınırları aşmak demektir ve onu yapan kişi bu yaptığında günahkâr sayılır. Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanma ise adâleti sağlamak ve haksızlıkları ortadan kaldırmak için yapılan bir cihattır.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Buhârî, "Salat", 30 (447).

⁴⁴² Sıddîk Hasan Han, Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî, *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*, I-II, Dâru'l-Cil, Beyrut ts, II, 361.

⁴⁴³ Hazrecî, Safâuddin, "es-Sahvetü'l-islâmiyyeti'l-muâsıra ve işkâliyyetu'l-hurûci alâ'l-hâkimi'l-câir", <https://nosos.net/> (Erişim Tarihi: 15.11.2015)

⁴⁴⁴ İbnü'l-Vezîr, Muhammed el-Hasenî el-Kâsimî, İzzüddîn, *er-Ravdu'l-bâsim fi'z-zebbi an sünneti Ebî'l-Kâsim*, Dâru'l-Âlemi'l-fevâid, by. ty. II, 380.

⁴⁴⁵ İbn Hazm, Alî Ahmed el-Endülüsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., XI, 335.

⁴⁴⁶ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985, VII, 5622.

⁴⁴⁷ Huraşî, Muhammed b. Abdullah el-Huraşî el-Mâlikî, *Şerhu Muhtasaru Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., VIII, 60.

3.2. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma

3.2.1. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Târihsele Kökenleri

Kalplerine İslam'ın girdiği ilk andan itibaren Müslümanlar, özgürlüğün tadını almışlar ve zâlimlere tâbi olmayı kendilerine yakıştıramamışlardır. Zira İslam terbiyesi Müslümanların, zulüm ve haklarının çiğnenmesi karşısında sessiz kalmasını kabul etmez. Rasulullah'ın (sav) “Her kim malını savunurken öldürülürse şehittir.”⁴⁴⁹ ve “Şehitlerin efendisi Hamza b. Abdulmuttalib'tir ve zâlim lidere iyiliği emredip kötülüğü yasakladığı için katledilen kimsedir,”⁴⁵⁰ buyurması da bunu göstermektedir.

Asr-ı sâadette Ashâb-ı Kirâm, Rasulullah'ın (sav) huzurunda haklarını savunurlardı. Hz. Peygamber (sav) ise onların tüm şikâyetlerini gönül hoşluğu ile dinlerdi. Rasulullah onları böyle yetiştirmişti. Nitekim Havle bt. Sa'lebe (r.anhâ) Rasulullah (sav) ile o kadar mücâdele etti ki sonunda bu hususta onu destekleyen Kur'ân âyetleri nâzil oldu. Hz. Âişe (ra) bu hâdiseyi rivâyet ederken şöyle der: “Her şeyi işiten Allah ne kadar da yücedir! Ben Havle bt. Sa'lebe'nin sözlerini dinlerken (sessizce konuştuğundan) bir kısmını işitemiyordum. O kocasını Rasulullah'a şikâyet ediyor ve “Ya Rasulullah! Gençliğimi tüketti. Ondan birçok çocuk doğurdum. Yaşım geçip çocuk doğuramaz hale gelince benden yüz çevirip zihâr yaptı. Allah'ım! Ben gerçekten onu sana şikâyet ediyorum.” diyordu. Çok geçmeden Cebrail (as) “Kocası hakkında seninle mücâdele eden ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir”⁴⁵¹ âyetlerini indirdi.”⁴⁵²

Hiç şüphesiz asr-ı sâadet tam bir adâlet dönemi olduğundan, herkes Allah'ın kendileri için takdir ettiğine razıydı ve Rasulullah'ın (sav) aralarında bulunuyor olması onları her türlü fitne ve zulümden koruyordu. Adaletin kesin olarak sağlanması ve toplumun tüm fertlerinin haklarını alabilmeleri nedeniyle hiçbir Müslüman Rasulullah'ın yönetimine karşı bir tutum sergilememiştir.

Ancak Hz. Peygamber'in (sav) vefatı ve Hz. Ebubekir'in (ra) hilâfeti teslim almasının ardından ümmet içerisinde hilâfet sistemine karşı bazı silahlı hareketler baş gösterdi. Başlangıçta bu hareketlerin yalnızca siyâsî ve iktisâdî amaçları vardı.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Vezîr, *er-Ravdu'l-bâsim*, II, 380.

⁴⁴⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 34 (2480).

⁴⁵⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 215.

⁴⁵¹ Mücâdele 58/1.

⁴⁵² İbn Mâce, “Talak”, 25 (2063).

Makamıve koltuğu ele geçirmeyi arzuluyor ve fakirleri koruyup zenginlerin malını temizlemek için Allah'ın şeriatının farz kıldığı zekât sisteminden kurtulmak istiyorlardı. Hilâfete karşı gerçekleştirilen bu isyanları pek çok sebeple devlet başkanına karşı meşru sebeplerle ayaklanma türüne dâhil edemeyiz. O dönemde isyancıların talep edecekleri, giderilmesi gereken bir zulüm bulunmaması, görevden alınmasını dileycekleri diktatör ve adaletsiz bir devlet başkanının var olmaması bu sebeplerin en önemlilerindendir. Ayrıca bu kimseler isteklerinde haksızdırlar. Zira onların gerçekleşmesini istedikleri şartlar İslam dininin temel esaslarıyla ters düşmektedir.

Halife Ömer b. Hattâb döneminde de durum böyleydi. Adalet tesis edilmiş, fetihler dört bir yana yayılmış, özgürlük mefhumu ümmetin kalbine köklerini salmıştı. Öyle ki, devlet adamları ve valiler bile hiçbir ayırım gözetilmeksizin halk önünde yargılanıyorlardı.

Hiz. Osman b. Affân'ın (ra) hilâfeti döneminde ise ümmet genişledi ve bazı dirayetsiz kimseler ümmete dahil oldu. Hiz. Osman (ra) hilâfetinden önce de zengin bir kimseydi ve önceki halifelerin aksine hilâfeti döneminde de hem kendisinin hem de aile ve aşiretinin mal varlığı gittikçe arttı. Halife Osman'ın (ra) akrabalarından bir kısmının devlet makamlarına tayin edilmesi ve bu kimselerin yaptığı birtakım taşkınlıklar⁴⁵³ sonrasında insanlar bu ihlalcilerin görevden alınması gayesiyle halifeye karşı çıktılar ve olaylar Hiz. Osman b. Affân'ın (ra) ona karşı ayaklananlar tarafından evinde şehit edilmesiyle sonuçlandı.⁴⁵⁴

Nitekim Hiz. Osman'ın (ra) katlinden sonra İslam âleminde pek çok fitne baş gösterdi. Hiz. Ali (ra) dönemine gelindiğinde Şam halkının büyük bir kısmı biat etmekten kaçındı ve Osman b. Affân'ın kâtillerine kısas uygulamasını isteyerek ayaklandılar. Oysaki, farklı beldelele dağılmış oldukları, sayılarının çok olduğu ve bir kısmı orduya karışmış olduğu için halifenin bu kişilere kısas uygulaması zordu. Bunun üzerine Hiz. Âişe vâlidemiz, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve bazı sahâbeler Hiz. Osman'ın (ra) araştırmak üzere Basra'ya doğru yola çıkma kararı aldılar. Müslüman grupların arasını düzeltmek ve Hiz. Osman'ın (ra) katil davasını kapatmak istiyorlardı. Halife Ali'nin (ra) kulağına ise bu kimselerin insanları kendisine karşı kışkırtmak üzere yola çıktıkları bilgisi geldi ve Basra'ya gidip onlarla bir araya geldi ve amaçlarının ayaklanmak değil arabulmak olduğunu anladı. Basra'da bu kimseler arasında meşhur bir

⁴⁵³ Mutayrî, Hâkim Ubeyşânî, *Tehzîbu Kitâbi'l-Hürriyyeti evi't-tufân*, Mektebetü's-Şâmîle, bs.1, h. 1436, s.42.

⁴⁵⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 230.

hutbe verdi ve geri dönmeleri konusunda onlarla anlaştı. Ancak Osman'ın (ra) katilleri gece yarısı ashâba baskın yaparak aralarında savaş çıkmasını sağladılar. Çıkan savaşta ashâbtan pek çok kimse şehit düştü.⁴⁵⁵

Hiz. Ali (ra) döneminde ayrıca Müslümanları tekfir eden ve iddialarına göre dini sebeplerle halifenin katlini isteyen Hâricîler hareketi ortaya çıktı. Bu kimseler halifeyi ve ashâb-ı kirâmdan pek çok ismi tekfir ediyorlardı. Önceki bölümlerde Hâricîler meselesi ile ilgili yeterince açıklama yapmış bulunuyoruz. Bu hareket mensuplarının, dinin maksat ve davetiyle çelişen bir surette İslam'ı yorumladıklarını, tam da bu nedenle yaptıklarının İslam dairesinden çıkmak olduğunu zikretmiştik. Bu yüzden de âdil Müslümanlara karşı kılıçlarını çekip zâlim ve kâfirlere teslim olmakta bir mahzur görmezler. Tıpkı Rasulullah'ın (sav) dediği gibi “İslam ehlini katleder ve putperestleri bırakırlar.”⁴⁵⁶ Halife Ali (ra) döneminde Hâricîlerin istedikleri oldu ve Hiz. Ali'yi katlettiler. Mu'âviye ve Amr b. Âs'ı da öldürmek isteseler de bunu başaramadılar.⁴⁵⁷

Hulefâ-yı Râşidîn'in dördüncüsü olan Hiz. Ali'nin şehit edilmesiyle birlikte hulefâ-i râşidîn'in altın çağı sona erdi. Daha sonra gelen devlet başkanlarında da rüşd, günden güne azaldı. Ümmet sırasıyla Emevî, Abbâsî ve Fatımî vs. hilâfetlerle yönetildi. Halifeler nebevî metottan uzaklaştılar ve halk arasında zulüm yaygınlaştı. Zulmü reddeden ve adâlet isteyen sayısız hareket ortaya çıktı. Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'nin ayaklanmalarından beri silahlı ve silahsız pek çok huruç hareketi yapıldı.⁴⁵⁸

Devlet Başkanlarının Zulmüne Karşı Sahâbenin Tutumu

Ashâb-ı kirâm devlet başkanının zulmü karşısında farklı tavırlar takınmışlardır. Ebu Zerr, Ebu Derdâ ve Enes b. Mâlik (ra) gibi bazı isimler hakkı dile getirerek zulme karşı mücadele yolunu tercih etmişlerdir. Ebu Zerr el-Gıfarî (ra) altın ve gümüş biriktirme meselesi yüzünden Hiz. Osman b. Affân'ı ve Şâm Vâlisi Mu'âviye b. Ebu Süfyân'ı eleştirmiştir. Buhârî (ö. 730/1329) bu hadisi rivâyet ederek şöyle der: “Zeyd b. Vehb'den rivâyet olunduğuna göre kendisi bir gün Rebeze'den geçerken Ebu Zerr ile karşılaştı ve ona “Senin buraya yerleşmene ne neden oldu?” diye sordu. O da şöyle cevap verdi: “Şâm'da idim. Mu'âviye ile “Altın ve gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!”⁴⁵⁹ âyeti hakkında anlaşmazlığa düştük. Mu'âviye bu âyetin ehl-i kitap hakkında indiğini söyledi. Ben ise hem onlar hem de

⁴⁵⁵ Ayrıntı için Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 229.

⁴⁵⁶ Buhârî, *Tevhid*, 7432.

⁴⁵⁷ İbn Taktakâ, Muhammed b. Ali, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultânîyye ve'd-düveli'l-islâmîyye*, bs. 1, Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, Beyrut 1997, s. 106.

⁴⁵⁸ Karadâğî, *et-Te'silü's-şer'î li'l-muzâharâti's-silmîyye*, s.27.

⁴⁵⁹ *Tevbe* 9/34.

bizim için indirildiği görüşündeydim. Bu yüzden aramızda tartışma çıktı. O da Osman’a (ra) beni şikâyet eden bir mektup yazdı. Ardından Osman Medîne’ye dönmemi emretti. Ben de döndüm. İnsanlar daha önce beni hiç görmemiş gibi toplandılar ve olan biteni Osman’a anlattım. O da bana “Dilersen Medîne’den ayrılıp inzivaya çekil.” dedi. İşte bu yüzden buraya yerleştim. Eğer onlar benim Habeşistan’a gitmemi emretseler dinler ve itâat ederdim.”⁴⁶⁰

Aynı şekilde önde gelen sahâbelerden Ebu Derdâ da Mu’âviye b. Ebu Süfyân’a itiraz etmiş ve onun yönettiği bir diyarda kalmayı reddetmiştir. Beyhakî bu hâdiseyi şöyle nakleder: “Ata b. Yesâr’dan rivâyet edildiğine göre Mu’âviye b. Ebu Süfyân altın veya gümüş bir su kabını ağırlığından fazla bir fiyata sattı. Ebu Derdâ şöyle dedi: “Rasulullah’ın (sav) bu gibi alışverişleri misli misline olmadığı için yasakladığını duydum.” Mu’âviye “Bu gibi şeylerde ben bir sakınca görmüyorum.” diye cevap verdi. Bunu üzerine Ebu Derdâ “Mu’âviye’ye karşı beni savunacak kimse yok mu? Ben ona Rasulullah’tan (sav) bahsediyorum, o ise bana kendi görüşünden bahsediyor. Senin bulunduğun yerde bir toprakta yaşayacak değilim.” dedi. Sonra da Ömer b. Hattâb’a (ra) gelerek bu olayı anlattı. Ömer (ra), Mu’âviye’ye “Onu sadece misli misline ve vezni veznine sat.” diye yazdı.”⁴⁶¹

Ebu Hureyre ise Emevî yönetimine muhâlefet ediyordu. Onların yönetim şekline olan itirazını ve hoşnutsuzluğunu pek çok kez imâ etmişti ancak onların otoritesinin kendisine bir zarar vermesinden çekinerek hiçbir zaman bunu açıkça belirtmemiştir. Mu’âviye döneminin sonlarına doğru açıklamalarında daha cüretkâr ve açık bir tavır takınmıştır. Ebu Hureyre “Rasulullah’tan (sav) iki kap dolusu ilim öğrendim; bunlardan birini açıkladım, eğer diğerini de açıklasaydım boynum kesilirdi.”⁴⁶² Demiştir. İbn Hacer el-Askalânî, Ebu Hureyre’nin açıklamadığı kapta kötü yöneticilerin isimlerinin, durumlarının ve ne zaman geleceklerinin ilmi olduğu kanaatindedir.

Nitekim Ebu Hureyre de bunlardan bir kısmını kinâye yaparak ifâde etmiş ve açıkça söylememiştir. “Altmışın başından ve çocukların iktidara gelmesinden Allah’a sığınırım.” sözü de bunun bir örneğidir. Bu söz Yezîd b. Mu’âviye’nin hilâfetine işaret etmektedir. Zira onun hilâfete gelmesi hicretin altmışıncı yılına rastlar. Allah onun bu duasını kabul etmiş ve Ebu Hureyre bu yıldan bir sene önce vefat etmiştir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Buhârî, “Zekât”, 4 (1406).

⁴⁶¹ Beyhakî, *es-Sünen*, V, 460.

⁴⁶² Buhârî, “İlim”, 42 (120).

⁴⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, I, 216.

Enes b. Mâlik ise insanları Emevî oğullarına karşı ayaklandıran isimlerden biridir. Zikredeceğimiz üzere fıkıh âlimlerinin gerçekleştirdiği devrimde de insanları Haccâc'a başkaldırmaları konusunda teşvik etmiş ancak yaşının ilerlemiş olması nedeniyle kendisi onlarla beraber hiç savaşmamıştır.⁴⁶⁴

Öyleyse görülmektedir ki ashâb-ı kirâm, yöneticilerin zulmü karşısında cesurca bir tavır takınmışlardır. Bunlardan bir kısmı yöneticilerine açıkça nasihat ederken, bir kısmı can korkusu ile olumsuz düşüncelerini kendilerine saklamıştır. Her biri, gücü ve içinde bulunulan durum nispetinde zulme ve kötülüğe karşı çıkmıştır.

Tâbi'în döneminde ise İslam topraklarında zulüm ve baskı daha da artmıştır. Bu nedenle hayatta kalan bazı sahâbiler ve tâbi'înden pek çok isim, yöneticilerin zulmüne karşı koyacak hareketler oluşturdular. Zulüm ve zâlimlere karşı ayaklanan bu hareketlerden en önemlileri aşağıda açıklanacaktır:

3.2.1.1. Hz. Hüseyin'in Ayaklanması (h. 61/ m. 680)

Hüseyin b. Ali'nin (ra) pek çok sebeple Yezîd b. Mu'âviye'ye biat etmeyi reddetmesi bu hareketin doğuş sebebidir. Hilâfetin Yezîd'e babası Mu'âviye b. Ebu Süfyân'dan miras kalması nedeniyle bu biatin İslami metoda uygun olmaması ve ashâb-ı kirâmın arasında bu makama ondan daha layık pek çok isim varken Yezîd'in, bir halifenin sahip olması gereken ilmî, ahlâkî ve dînî liyâkâtı taşınamaması gibi sebepler bunların en önemlileridir. Ashâbın büyük bir kısmı Yezîd'e biat etmekten kaçınmış, bir kısmı önceden biat etmiş olsalar da bu biatlerinden vazgeçmiş, kalanlar ise kan dökülmesine mâni olmak için biat etmişlerdir. İmam Hüseyin de Yezîd'e biat etmeyi reddetmiştir. Basra halkı ona yüz elli kadar mektup yazmış ve bu mektuplarında Yezîd'e biat etmeyişi desteklediklerini, kendilerinin de onunla aynı görüşte olduğunu vurgulamışlardır. Bunun üzerine Hüseyin (ra) gerçek niyetlerini anlamak için Müslim b. Akîl'i onlara göndermiştir. 18 bin kişi burada Müslim b. Akîl'e biat etmiş ve Yezîd'e karşı Hüseyin b. Ali'nin tarafında olduklarını vurgulamışlardır. Şâhit olduğu durumlar üzerine Müslim b. Akîl, Hz. Hüseyin'e bir elçi gönderince Hz. Hüseyin Basra'ya doğru yola çıkmıştır. Yezîd bunu haber aldığı anda derhal Kufe Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ı gerekli tedbirleri almak üzere görevlendirmiştir. O da Müslim b. Akîl'i katledip onun etrafında toplanmış olan insanları dağıtmıştır. Bu esnâda, Hz. Hüseyin de (ra) Basra'ya ulaşmış ancak Yezîd'in askerleri onu da kuşatmışlardır. Burada Hz. Hüseyin, Müslim b.

⁴⁶⁴ Sallâbî, Alî, *ed-Devletü'l-Emevîyye Avâmilü'l-izdihâr ve tedâiyâtü'l-inhiyâr*, Dâru'l-ma'rife, bs.2, Beyrut h. 1429, I, 644; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 453.

Akıl'ın katledildiğini ve etrafındaki insanların dağıldığını öğrenmiştir ve ardından Ubeydullah b. Ziyâd'ın askerleri tarafından kuşatılıp beraberindeki 72 kişiyle birlikte şehit edilmiştir. Bu kimselerden 17'si, Rasulullah'ın (sav) kızı Hz. Fatıma'nın torunlarındandır. Bu olay h. 61/ m. 680 yılında gerçekleşmiştir.⁴⁶⁵

İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200), İmam Hüseyin'in (r.a) Yezîd'e karşı ayaklanmakta haklı olduğu nitekim ona biat edilmesinin zaten yanlış olduğu ve Yezîd'in Medîne şehrini yağmalatması, Kabe'yi mancınıkla taşlatması, Hz. Hüseyin'i ve ailesini katletmesi, kesilmiş başı kendisine getirildiğinde onun ön dişlerine bir çubukla vurması ve mübarek başını bir odun parçasının üzerine koyması gibi işlerinin biatinin zaten fesh olmasına neden olacağı kanaatindedir.⁴⁶⁶

3.2.1.2. Tevvâbîn Ayaklanması (h. 65/m. 684)

İmam Hüseyin'in katledilmesinin ardından Hz. Hüseyin'i (ra) Kufe'ye davet edip de daha sonra onu terk ederek ölümüne yol açan kalabalık bir grup bir araya geldiler ve onu yalnız bırakarak işlemiş oldukları günahın keffâreti olması için Hüseyin'in (ra) katillerinden intikam almaya karar verdiler. Bu nedenle kendilerine Tevvâbîn (tövbe etmiş kimseler) adını verdiler. Onların başkanlığını Süleyman b. Surad el-Huzâî isimli 93 yaşındaki bir sahâbî yapmıştır. Bu grup, İmam Hüseyin'in katlinden sonra h. 61 yılında bir araya gelip h. 65/m. 684 yılında sayıları 16 bini buluncaya dek adam topladılar.⁴⁶⁷ Süleyman b. Surad'a ölene dek bu yoldan ayrılmamak şartıyla biat ettiler.⁴⁶⁸ Emevîler durumu işittiklerinde ise bu gruba karşı koymak için Ubeydullah b. Ziyâd komutasında 60 bin kişilik bir ordu hazırladılar. Ubeydullah h. 65 yılında Irak'ın kuzeyinde Aynu'l-Verde denilen yerde onları hezimete uğrattı ve başta sahâbe Süleyman b. Surad olmak üzere Tevvâbîn ordusunun büyük bir kısmını katletti.⁴⁶⁹

İbn Kesir bu ayaklanma girişiminin başarısız olma nedeninin bu kimselerin Hz. Hüseyin'e (ra) destek çıkmada ağır davranmaları olduğu, şâyet o öldürülmeden önce ona yardım etmiş olsalar dört yıl sonra onun adına toplanmaya ihtiyaç duymayacakları düşüncesindedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Ayrıntı için Bkz. Makrîzî, Takiyüddîn Ahmed b. Alî, *Kitâbu'l-İmtâu'l-esmâ'*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1420, V, 363.

⁴⁶⁶ İbn Muflih, Muhammed b. Muflih el-Hanbelî, *Kitâbu'l-fürû' ve meauhu tashihu'l-fürû' li Alaüddin el-Merdâvî*, Müessesetü'r-Risale, bs.1, h. 1424, X, 181.

⁴⁶⁷ Komisyon, *el-Mevsûatü'l-mûceze fi't-târihi'l-islâmî*, el-Mektebetü's-Şâmile, XIII, 21.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, III, 249.

⁴⁶⁹ İbnu'l-Esir, İzzeddîn, *el-Kâmil fi't-târih*, bs. 1, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997, III, 315.

⁴⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII, 253.

3.2.1.3. Abdullah b. Zübeyr Ayaklanması (h. 73/m. 692)

Bu ayaklanma, İmam Hüseyin ayaklanmasının bir uzantısıdır. Her iki sahâbe de Yezîd b. Mu'âviye'ye biat etmeyi reddetmiştir ve Hz. Hüseyin (ra) Irak'a gitmek üzere yola çıkıp orada şehit edilmiştir. İbn Zübeyr ise Mekke'ye sığınmış ve Yezîd'in vefatına dek isyanını sürdürmüştür. Yezîd kendisinden sonra hilâfeti oğlu Mu'âviye'ye bırakmıştır ancak oğlu buna razı olmamıştır. Bunun üzerine Hicâz halkı halife olarak Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdir. Bazı Emevîlerin sığındığı birkaç Şam şehri dışında tüm bölgeler bu biate katıldılar. İşte bu Şam şehirlerinin birinden Mervân b. Hakem, Abdullah b. Zübeyr'le savaşmak üzere yola çıktı ve onun vefatından sonra yönetimi Abdumelik b. Mervân devralıp Abdullah b. Zübeyr ile mücadele etmeyi sürdürdü ve Haccâc b. Yusuf es-Sekafî komutasındaki bir orduyu Mekke üzerine gönderdi. Haccâc, önde gelen bu sahâbeyi Mekke'de, Ka'be'nin etrafında kuşatma altına aldı ve harem sınırları içerisinde Abdullah b. Zübeyr'i şehit edinceye kadar Ka'be'yi mancınıklarla taşıladı.⁴⁷¹

Salâbî; Abdullah b. Zübeyr'in bu muhâlefetiyle ümmetin şûrâ hayatına geri dönmesini ve böylece içlerindeki en uygun kişinin devlet başkanı olmasını hedeflediği düşüncesindedir.⁴⁷²

Demek ki ilk Müslümanlar verâset yönetimiyle idare edilmeye rıza göstermemiş ve bu durumun ortadan kaldırılması zaman zaman kanlı mücadelelere girmişlerdir. 13 yıl boyunca zalimlerle kıran kırana mücâdele etmiş ancak İslam ümmetinin varlığına zarar veren bu vebâyı bastırmaya güç yetirememişlerdir.

3.2.1.4. Abdurrahman b. Eş'as Ayaklanması, Fukahâ Ayaklanması (h. 83/m. 702)

Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'nin yaptığı zulümler, halkın -özellikle de İbnu'z-Zübeyr'i öldürmesi, Ka'be'yi mancınıkla vurması, bazı sahâbe ve tâbi'îni aşağılamasından sonra- ona karşı yoğun bir öfkeyle dolmasına sebep olmuş ve bu da halkı ona karşı ayaklanmaya sevk etmiştir.

Son derece gösterişli olması ve büyük masraflarla hazırlanması nedeniyle Tâvus Ordusu denilen ordu, Haccâc tarafından bazı fetihler yapmak üzere gönderildi. Bu ordunun kurulması için yüklü bir miktarda harcama yapmış ve Abdurrahman b. Eş'as'ı

⁴⁷¹ Ayrıntı için Bkz. İbn Abdülvehhâb, Muhammed en-Necdî, *Muhtasaru sîreti'r-Resûl*, Vezâretü's-şuûni'l-islâmî, bs.1, Suudî Arabistan h. 1418, s.321.

⁴⁷² Sallâbî, Ali Muhammed, *Hilâfetü Emîri'l-mü'minin Abdillâh b. Zübeyr*, Müessesetü İkrâ li'n-neşr ve't-tevzî', bs.1, h. 1427, s.41.

ordunun başına geçirmişti. Bunu yaparak kendisine muhâlif bir isim olan İbnu'l-Eş'as'ı büyük bir makam ve ordu komutanlığı ile kendi saflarına çekmeyi hedefliyordu. Ancak Abdurrahman b. Eş'as ordusuyla birlikte Haccâc'la savaşmak ve onun Irak vâililiğine son vermek üzere yola çıktı. Ardından Halife Abdulmelik b. Mervan'ın da devrilmesini talep etti. Emevî Devleti'nin yaptığı bağışlardan onlara vermemesi ve onlara diğer Müslümanlarla eşit davranmaması nedeniyle mevâlîler de İbnu'l-Eş'as'ın ordusunun saflarına katılmıştı. Böylece ordunun mevcudu yüz bine ulaştı.⁴⁷³

Sahâbeden, tâbi'inden, fıkıh âlimleri ve kölelerden de büyük bir nüfus, Haccâc'ın zulmünden kurtulmak arzusuyla İbnu'l-Eş'as'ın ordusuna katıldı. Bu isimlerin başında ise Haccâc'a karşı propaganda yürüten ancak yaşının ilerlemiş olması nedeniyle savaşa katılamayan değerli sahâbe Enes b. Mâlik (ra)⁴⁷⁴, İmam eş-Şa'bî, İmam Abdurrahman b. Ebî Leylâ ve Sa'îd b. Cübeyr geliyordu. Haccâc'a karşı harekete geçmiş olan İbnu'l-Eş'as ordusuna beş yüz kadar âlim ve âbid de iştirak etmişti. İnsanlar fıkıh âlimlerinin etrafında toplanıyor, onlar da devlet başkanına karşı ayaklanmaları için insanları teşvik ediyorlardı.⁴⁷⁵

Fıkıh âlimlerinin etrafında toplanan insanların sayısı gün geçtikçe arttı ve Emevî devletinin içinde bulunduğu tehlike büyüdü. Bunun üzerine Abdulmelik b. Mervan onların isteklerine boyun eğdi ve Haccâc'ı görevinden almaya karar verdi. Protestocular bunu yeterli görmediler ve Abdulmelik b. Mervan'ın da hilâfetten çekilmesini talep ettiler. İşte o zaman halife, Haccâc'tan protestoları güç kullanarak durdurmasını istedi. İki ordu en meşhuru Deyru'l-Cemacim olan seksenden fazla bölgede çatıştılar. Bu çatışmalar yüz gün kadar sürmüş ve h. 83 yılında İbnu'l-Eş'as'ın ordusunun hezimetini ile sonlanmıştı.⁴⁷⁶

İbn Hacer şöyle der: "İbnu'l-Eş'as beraberinde Basra halkından ve diğer şehirlerden pek çok fıkıh âlimi ve kurrâ bulunduğu halde Haccâc'a karşı ayaklandı ve öldürülene dek mücadelesini sürdürdü. Haccâc bundan sonra kendisine karşı çıkan herkesin tek tek peşine düştü ve hepsini ölüm cezasına çarptırdı. İsyanları sebebiyle küfre düştüklerini itiraf edenleri serbest bırakırken bundan kaçınan herkesi katletti. O

⁴⁷³ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 205.

⁴⁷⁴ Sallâbî, Alî, *ed-Devletü'l-Emevîyye Avâmilü'l-izdihâr ve tedâiyâtü'l-inhiyâr*, Dâru'l-ma'rife, bs.2, Beyrut h. 1429, I, 644; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 453.

⁴⁷⁵ Sallâbî, Alî, *ed-Devletü'l-Emevîyye Avâmilü'l-izdihâr ve tedâiyâtü'l-inhiyâr*, Dâru'l-ma'rife, bs.2, Beyrut h. 1429, I, 644; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, y.y., 1995, XXV, 395; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 46.

⁴⁷⁶ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, II, 210.

kadar ki Ömer b. Abdulaziz onun hakkında şöyle demiştir: “Eğer her millet içindeki en kötü kimseyi getirirse, biz de Haccâc’ı getirsek hiç şüphesiz onlara gâlip geliriz.”⁴⁷⁷

İbnu’l-Eş’as ayaklanması sona ererken gerek fıkıh gerek diğer alanlarda yüzlerce âlimin kanının dökülmesine de neden oldu. Böylece yeni nesil fıkıh âlimleri ortaya çıktı ve fıkıh medreselerinde büyük değişiklikler meydana geldi. İleride “Fıkıh Âlimlerinin Gerçekleştirdiği Ayaklanma” isimli bölümde bu değişikliklerden bahsedilecektir.

3.2.1.5. Zeyd b. Ali Ayaklanması (h. 125/m. 742)

Bu ayaklanmayı Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Tâlib komuta etmiştir. İmam Muhammed el-Bakır onun hakkında şöyle der: “Zeyd baştan aşağı ilimle dolu bir kimseydi. Ebu Hanife onun hakkında “Ailesini gördüğüm gibi Zeyd b. Ali’yi de gördüm. Ben yaşadığı zamanda fıkıh konusunda ondan daha âlim bir kimseyi ne gördüm ne de duydum.” demiştir. Şa’bî ise “Analar Zeyd b. Ali’den daha faziletli, fıkıh daha iyi bilen, daha cesur ve daha zâhid bir evlat doğurmamıştır.” demiştir.”⁴⁷⁸

Zeyd, Hişâm b. Abdulmelik zamanında Kûfe’de yaşamıştır. Tıpkı diğer Ehl-i Beyt mensupları ve tâbi’în nesli gibi o da pek çok zulme ve eziyete maruz kalmıştır. Hâsıl olan bir ihtiyaç nedeniyle bir defasında Hişâm b. Abdulmelik’in huzuruna girdi ancak Hişâm onu dinlememiş ve sözlerini yalanlamıştır. Hişâm başka bir defa ise ayaklanma meselesini görüşmek üzere Zeyd’i çağırtmıştır. O ana dek aslında böyle bir niyeti bulunmayan Zeyd b. Ali, Hişâm’la yaptığı görüşmeden sonra ayaklanma kararı almıştır.⁴⁷⁹

Dedesi Hüseyin b. Ali’nin katledilmesi meselesi o günlerde hâlâ Ehl-i Beyt’in kalbinde bir yaraydı. Üstelik hilâfet çizgisinin adâletten zulme ve istişareden verâsete kaymakta olduğunu düşünüyorlardı. Tüm bu sebepler onu Hişâm b. Abdulmelik’e karşı bir devrim yapmaya itti. İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak amacıyla çıktığı bu yolda Hişâm b. Abdulmelik’e karşı pek çok insan ona tâbi’ oldu. Zeyd b. Ali, Hişâm’ın İbn Hubeyre komutasındaki ordusuyla karşılaştı. Bu sırada Zeyd’in yanında 40 bin kadar destekçisi bulunuyordu. Ancak çoğu onu terk ettiler ve yanında fıkıh âlimlerinden

⁴⁷⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tehzîbü’l-tehzîb*, Matbaatu Dâireti’l-meârifî’n-nizâmîyye, bs.1, Hindistan h. 1326, II, 211.

⁴⁷⁸ Sallâbî, Alî, *ed-Devletü’l-Emevîyye Avâmilü’l-izdihâr ve tedâiyâtü’l-inhiyâr*, Dâru’l-ma’rife, bs.2, Beyrut h. 1429, II, 449.

⁴⁷⁹ İbnü’l-Cevzî, Cemâleddin Ebu’l-Ferec, *el-Muntazam fî târihi’l-mulûk ve’l-ümem*, bs. 1, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, VII, 208.

ve diğer ilim ehlinde yaklaşık dört yüz kişi kaldı.⁴⁸⁰ İbn Hubeyre, Zeyd'e tâbi' olanları bir mescitte kuşatma altına aldı ve kapıları üzerlerine kilitledi. Bu ordu ile karşılaştığında Zeyd b. Ali'nin yanında çok az adamı kalmıştı. Durum bu iken İbn Hubeyre'nin ordusu İmam Zeyd şehit düşene kadar bu topluluğu ok yağmuruna tuttu. Bir su değirmeni altına defnedilen naaşı, daha sonra kabrinden çıkarıldı ve başı Hişâm b. Abdülmelik'e gönderildi.⁴⁸¹

Muhammed Ebu Zehra şöyle der: Âlimler Zeyd'in Emevî zulmüne karşı giriştiği bu ayaklanmayı, ilim ehlinin, zâhitlerin ve onlara bağlı olanların devrimi olarak görmüşlerdir. Hatta bazı tarihçiler, Zeyd'le birlikte savaşanların kurrâ ve fıkıh âlimleri olduğunu kaydederler. Ebu Hanife en-Nu'mân da Zeyd b. Ali'yi bu ayaklanmada destekleyen meşhur âlimlerdendir. Onun Zeyd'in hareketini desteklediği ve insanları bu konuda teşvik ettiği rivayet edilir. Bununla birlikte kendisi savaşa katılmamıştır. Zeyd b. Ali kendisine biat etmesi için onu yanına çağırmış; o da "Eğer insanların tıpkı babasını terk edip gittikleri gibi onu da terk etmeyeceklerini bilseydim onunla birlikte cihâd ederdim. Zira o gerçek bir imamdır. Ancak onu malımla desteklerim." demiş ve 10 bin dirhem göndermiş, elçiye de "Özrümü ona ilet." diye eklemiştir.⁴⁸²

Zeyd her ne kadar Hişâm'a karşı ayaklanmasında haklı olsa da amcaoğlu Hasan b. Hasan b. Ali, Seleme b. Kuheyl ve İmam A'meş gibi âlimler onun bu hareketine karşı çıkmışlardır. Hem Zeyd'in başına gelebilecek musibetlerden hem de ondan sonra ümmetin âlimlerinin Hişâm ve ordusu eliyle görebileceği zulümlerden çekindikleri için böyle bir tavır takınmışlardı.⁴⁸³

3.2.1.6. Muhammed b. Abdullah b. Hasan Nefs-i Zekiyye Ayaklanması (h. 145/m. 762)

Emevî devletinin yıkılmasının ardından, Hâşimoğulları kendilerine bir lider seçmek üzere bir araya geldiler ve bunun üzerine Nefs-i Zekiyye lakaplı Muhammed b. Abdullah b. Hasan lider seçildi. Ancak uygulamada durum böyle olmadı. Nitekim Ebu

⁴⁸⁰ Muğallis, Hâdî Abâdî Muhammed Seyf, *et-Tâatu's-siyâsî fî'l-fikri'l-islâmî*, el-Ma'hedü'l-âlî li'l-fikri'l-islâmî, bs.1, Virginia-USA, h. 1435, s.232.

⁴⁸¹ İbnü'l-Cevzî, Cemâleddin Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-ümem*, VII, 212.

⁴⁸² Sallâbî, ed-Devletü'l-Emevîyye, II, 469.

⁴⁸³ Har'ân, Abdullah, Eserü'l-ulemâi fî hayâti's-siyâsiye fî Devleti'l-Emevî, Mektebetü'r-Rüşd, bs.1, h. 1424, s. 496.

Abbâs es-Seffâh ve ardından Ebu Ca'fer el-Mansûr hilâfeti devraldılar. Onun tek derdi ise Nefs-i Zekiyye'yi katletmek veya görevden almaktı.⁴⁸⁴

Muhammed b. Abdullah, Seffâh'ın ve ardından Ebu Ca'fer el-Mansûr'un zulmünden endişe ederek inzivaya çekilmişti. Ebu Ca'fer onu öldürmek amacıyla aramayı sürdürdüyse de bulamadı. Ardından ailesinden onu kendisine teslim etmelerini istedi ama onlar da yerini söylemediler. Bunun üzerine çocukları ve amcaoğullarını karanlık zindanlara attırdı, onlara türlü eziyetler etti ve Nefs-i Zekiyye'ye ulaşabilmek için çoğunu öldürdü.⁴⁸⁵ Hapisteki evlatları ve akrabaları peş peşe katledilmeye başlanınca Muhammed b. Abdullah, Medîne'de ortaya çıktı. İnsanlar onun etrafında toplanıp, halife olarak ona biat ettiler. O da zindana yöneldi ve içindekileri serbest bıraktı. Onların yerine Medîne vâlisini hapsedti ve Medîne'nin yönetimini ele alarak orada hutbe verdi. Davetinde Ebu Hanife, Mâlik b. Enes ve Medîne halkının büyük bir kısmı ona destek oldu.⁴⁸⁶

İnsanlar o sırada zaten Mansûr'a biat etmişlerken Mâlik'e Nefs-i Zekiyye'ye biat etmelerinin caiz olup olmadığını sordular. İmam Mâlik "Siz ona baskı altında biat etmişsiniz. Böyle bir durumda biat edenin biati geçerli değildir." diyerek onlara fetvâ verdi. İnsanlar Mâlik'in bu sözü üzerine ona biat ettiler, Mâlik de evine kapandı.⁴⁸⁷ Mâlik'in fetvâsıyla Muhammed b. Abdullah b. Hasan, Ebu Ca'fer el-Mansûr'a karşı ayaklanmasını şer'î ve fikhî bir zemine oturtmuştu ve ikrâh üzere kurulu düzenlere karşı çıkmanın yolunu açmıştı.⁴⁸⁸

İnsanlar Muhammed b. Abdullah'a biat ettikten sonra Ebu Ca'fer el-Mansûr kardeşinin oğlu İsa b. Musa'yı Nefs-i Zekiyye ile savaşmak üzere büyük bir orduyla birlikte gönderdi. Medîne halkı ise Mansûr'un ordusunun şehre ulaşmasına mâni' olmak için Rasulullah'ın (sav) hendeğinin bulunduğu yere bir hendek kazdılar. Ancak İsa b. Musa hendeği aşmayı başardı ve Medîne'ye girdi. Ardından Muhammed b. Abdullah ve beraberindekiler şehit edildiler.⁴⁸⁹

Medîne vâlisi, fetvâsı sebebiyle Mâlik'i tutukladı ve dövülmesini emretti. O kadar dövüldü ki omuzları çıktı ve baygın düştü. Ancak buna rağmen duruşundan taviz

⁴⁸⁴ İbn Taktakâ, Muhammed b. Alî, *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-sultânîyye ve'd-düveli'l-islâmîyye*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., s. 164.

⁴⁸⁵ İbn Haldûn, *Dîvanu'l-mübtede' ve'l-haber fî târîhi'l-Arab ve'l-Berber*, III, 238.

⁴⁸⁶ Sallâbî, Alî, *ed-Devletü'l-Emevîyye Avâmilü'l-izdihâr ve tedâiyâtü'l-inhiyâr*, Dâru'l-ma'rife, bs.2, Beyrut h. 1429, I, 644; Mâlikî, Muhammed, *İmâmu Dâri'l-Hicra Mâlik b. Enes*, s. 91; Abdullatîf, *Abduşşâfî Muhammed, es-Sîratu'n-nebevîyye ve't-târîhu'l-İslâmî*, bs. 1, Dâru's-Selâm, Kâhire h. 1428, s. 358.

⁴⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 84.

⁴⁸⁸ Muğallis, *et-Tâatu's-siyâsîyye*, s. 236.

⁴⁸⁹ Ebu'l-Fidâ, İmâduddîn İsmail, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, bs. 1, y.y, t.y, II, 3.

vermedi ve yönetim tabakası doğru yoldan saptığında âlimlerin buna karşı çıkmalarının gerekliliği hakkında şu meşhur sözleri söyledi: “Beni dayak yediğim bu konuda Muhammed b. el-Münkedir ve Rebia b. el-Müseyyeb de dayak yemişlerdi. Bu konuda eziyet görmeyen kimsede hiçbir hayır yoktur.”⁴⁹⁰

Ebu Hanife de Muhammed b. Abdullah’ın destekçilerindendi. Hatta insanları Mansûr’a karşı Muhammed b. Abdullah’la birlikte ayaklanmaya teşvik etmişti. Oğulları Nefs-i Zekiyye ile birlikte öldürüldükten sonra Ebu Hanife’ye gelen bir kadınla aralarında geçen konuşma da buna işaret etmektedir. Kadın ona “İki oğluma ölünceye dek Abdullah b. Hasan’ın oğulları İbrahim ve Muhammed’le birlikte hareket etmelerini söyledim.” demiş, O da buna “Keşke oğlunun yerinde ben olsaydım.” diye cevap vermiştir.⁴⁹¹

3.2.1.7. Ahmed b. Nasr el-Huzâ’î’nin Ayaklanması (h. 231/m. 845)

Abbâsî halifeleri Me’mun, Mu’tasım ve Vâsık dönemlerinde Mutezile’nin temellerini attığı ve propagandasını yaptığı Halku’l-Kur’ân meselesi ortaya çıkmıştı. Bu mesele, İslam tarihinde birçok kişinin kanının dökülmesine neden olan ve âlimleri peş peşe gelen büyük imtihanlara tâbi’ tutan meselelerdendir. Bu konudaki tartışmalar gün geçtikçe şiddetlendi ve nihayetinde zindanlar Kur’ân’ın Allah kelamı olduğunu ve yaratılmış olmadığını söyleyenlerle doldu.⁴⁹²

Halku’l-Kur’ân görüşünü yaymak için mücâdele edenlerin önde gelenlerinden olmasıyla bilinen Mu’tezile mensubu İbn Ebu Duâd bu fitneyi ortaya atanların başında gelmekteydi. Nitekim halife Me’mun ona kanıp onun etkisi altına girmişti. Bunun üzerine Me’mun, Basra vâlisi İshak b. İbrahim’e bir mektup gönderdi ve Kur’ân’ın mahlûk olduğunu ikrar edene dek hiçbir kâdının hükmüne ve hiçbir şâhidin şehâdetine i’tibâr edilmemesini emretti. Basra’daki hadis âlimlerinin büyüklerinden Muhammed b. Sa’d ve Yahya b. Ma’in gibi büyük âlim ve muhaddisleri huzuruna çağırdı ve onları Kur’ân’ın mahlûk olduğunu söylemeye zorladı. Ülkede Kur’ân’ın Allah’ın kelamı olduğunu, mahlûk olmadığını söyleyen ve bu duruşlarında ısrar eden Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Nasr ve ufak bir azınlık dışında kimse kalmamıştı. Ahmed b. Hanbel, halifenin Kur’ân’ın mahlûk olduğu görüşünü kabul etmeyişi sebebiyle işkence gördü ve

⁴⁹⁰ Mâlikî, Muhammed, *İmâmu dâru’l-hicre Mâlik b. Enes*, s. 91.

⁴⁹¹ Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen, *Târîhu’l-hamîs fî ahvâli enfûsi’n-nefis*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., II, 327.

⁴⁹² Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu’l-mezâhibi’l-islâmîyye fî’s-siyâseti ve’l-akâid*, Dâru’l-Fikri’l-arabî, Kahire ts., s.264.

28 ay hapiste kaldı.⁴⁹³ Ahmed b. Hanbel marûz kaldığı uzun zindan hayatı ve bitmek bilmeyen işkencelere rağmen asla devlet başkanına karşı ayaklanmadı ve bu konuda bir fetvâ vermedi. O, Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk olmadığını söyleyen mezhebini tebliğ etmek uğruna sabretmeyi, tahammül etmeyi ve hapsedilmeyi tercih etmişti.⁴⁹⁴

İyiliği emredip kötülüğü yasaklamayı kendisine vazife bilmiş âlimlerin önde gelenlerinden olan Ahmed b. Nasr ise devlet başkanına karşı ayaklanmaya karar verdi. Etrafında sayıları binleri bulan pek çok destekçi topladı. Bunlar Halife Vâsık'la çarpışmak üzere toplanacakları bir tarih belirlemişlerdi. Vâsık bunu haber aldı ve Ahmed b. Nasr'ı ale'l-acele tutuklattı. Onu öldürüp çarmıha gerdirdi ve insanlara ibret olsun diye Ramazan ayında bir aydan fazla o halde tuttu. Bununla da yetinmeyip onunla birlikte isyan etmeyi planlayan herkesi de takip ettirip karanlık zindanlara kapattırdı.⁴⁹⁵

Bu iş, Ahmed b. Nasr'la sınırlı kalmadı. Bilakis onun dışında pek çok âlim de bu fitneye, hapse ve öldürülmeye ma'rûz kaldılar. Na'im b. Hammâd, İmam Şâfi'î'nin dostu olan Mısırlı âlim Buveytî ve başka birçok isim bunlardandır.⁴⁹⁶ Ahmed b. Nasr'ın şehâdetinden sonra Ahmed b. Hanbel ona rahmet okuyarak "Allah ona rahmet etsin. Allah yolunda canını cömertçe feda etti. Onun yolunda canından seve seve geçti." demiştir.⁴⁹⁷

3.2.1.8. Halep Halkının Ayaklanmaları (h. 505/m. 1111)

Haçlılar, Halep ve Etârib'i işgal edip halkın gıdaya ulaşmasını engelledikleri ve nüfusun büyük kısmını katlettiklerinde Halep halkı tek başına onlarla mücadele etti ve direndi ve bu esnada pek çoğu şehit düştü. Abbâsî halifesi Mustazhir Billah ise onlara destek olmaktan acizdi. Bunun üzerine Halep halkından büyük bir grup, Frenklere karşı savaşa çağırmak üzere Bağdat'a yöneldi. Bağdat'a ulaştıklarında çokça fıkıh âlimi de onlara destek oldu ve sultanın mescidine doğru yürüdüler. Sultan Mustazhir Billah da onlara cihat için bir ordu göndermeyi vaat etti. Ancak onlar protestolarını sürdürdüler ve vaatlerin gerçekleştirilmesi için beklemeye başladılar. Sultan'ın yanına girmeleri engellendi, onlar da zorla girdiler. Bu haber halifeye ulaştı ve o da Sultan Mustazhir bu

⁴⁹³ Kevsec, İshâk b. Mansûr, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhıye*, el-Câmiatu'l-islâmîyye bi'l-Medineti'l-münevver, bs.1, Suudi Arabistan h. 1425, I, 113.

⁴⁹⁴ Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullah, *el-Medhalü'l-mufassal li mezhebi'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Âsime, bs.1, Suudi Arabistan h. 1417, I, 387.

⁴⁹⁵ A.g.e.

⁴⁹⁶ A.g.e.

⁴⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 306.

işe dikkat etmesini ve Haçlılar'a karşı durmasını emretti. Bunun üzerine Mustazhir de oğlu Melik Mes'ûd'u Frenklerle savaşması için hazırladı.⁴⁹⁸

Karâdağî; bu davranışların, Müslümanların işleriyle ilgilenmeyen, cihâdın ve onunla ilgili meselelerin Müslüman halklar için nasıl bir önem taşıdığına bakmaksızın tahtlarını korumaya odaklanmış devlet başkanlarına karşı bir savaş ilanı olduğu ve bu kimselerin şi'ârının "İslam bir bütündür ve parçalanamaz. Nasıl Cuma namazı bir farz-ı ayn ise İslam topraklarından bir karışık yerin bile işgâle uğraması halinde cihâd da öyle farz-ı ayn olur. Hâl böyle iken insanlar iki kıblenin ilkinin işgal edilmesine nasıl göz yumarlar?" olduğu görüşündedir.⁴⁹⁹

3.2.2. Ayaklanmaların Fıkha Etkisi

Ayaklanmalar başarısız olmadan önce selef, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olduğu yönünde fetvâ veriyorlar ve hatta ona karşı ayaklanana destek oluyorlardı. İmam Hüseyin, İmam Mâlik, Sa'id b. Cubeyr, İmam Ebu Hanife ve "Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Örnekleri" başlığı altında sözleri ve yaptıkları nakledilen diğer birçok ismin yaklaşımı bu şekildeydi. Ancak Haccâc'a karşı ayaklanma girişiminden sonra ve ümmet, hem Hz. Hüseyin'i (r.a), hem de sayıları 500'ü aşan fıkıh ve diğer alanlardaki âlimi kaybedince; fıkıh âlimlerinden 3. tabaka geldi ve devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın, ayaklanma li-zâtihî haram olduğu için değil, ümmetin en hayırlıları, âlimleri ve mücâhidleri bu diyârdan göçerken zâlimlerin tahtlarında bağdaş kurup oturmasına ve hatta zulümlerinin de artmasına yol açtığı için haram olduğu görüşünü savunmaya başladılar.⁵⁰⁰

Selefin ilk mezhebinin devlet başkanına karşı kılıçla ayaklanmanın caiz olduğu görüşü olduğunu gösteren şeylerden biri, İbn Hacer'in selefin ilk mezhebinin devlet başkanına karşı kılıçla ayaklanmanın caiz olması olduğunu ve bu hüküm konusundaki kanaatlerinin değişmesinin sebebinin, ayaklanmaların yol açtığı seçkin fıkıh âlimleri ve tâbi'inin öldürülmesi gibi durumlar olduğunu söylemesidir.⁵⁰¹ Âlimlerden ondan o kadar çok kaçan ve o kadar çok öldürülen olmuştur ki Abdulganî el-Mısri bu konuda "el-Mutevârûn mine'l-Haccâc" (Haccâc'tan Saklananlar) adını verdiği bir kitap

⁴⁹⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 585.

⁴⁹⁹ Karadâğî, *et-Te'silû's-şer'i li'l-muzâharât*, s. 27.

⁵⁰⁰ Atvân, Huseyn, *el-Fukahâ ve'l-hilâfe fi'l-asri'l-Emevî*, bs. 1, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, s. 70.

⁵⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 288.

yazmıştır.⁵⁰² İşte bu durum ayaklanmanın caiz olmadığı görüşünün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Mutayrî de şöyle der: “Selef-i Sâlih, Hulefâ-yı Râşidîn’den sonra gelen fâsık ve zâlim yöneticilere karşı ayaklanmanın doğru olduğu görüşündeydiler. Nitekim onların bazıları bunu uygulamaya da dökmüştür. Şayet bazılarının ayaklanmadığı doğru dahi olsa bu, onların fâsığın imametini geçerli görmelerinden değil, ayaklanmaya güçlerinin olmamasındandır. Zâlim ve fâsık devlet başkanlarına da itâatin vâcip olduğu, onlara karşı ayaklanmanın haram olduğu görüşünün ortaya çıkması ve zâlim devlet başkanlarına karşı direnme kapısının kapatılması ancak h. II. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Siyer ve o dönemin tarihini okuyanlarının da bileceği üzere ilk selef bu görüşün tersi üzereydiler.⁵⁰³

Öyleyse ayaklanmanın hükmünün değişmesinin sebebi, onun ayaklanmaların doğurduğu büyük mefsedetlerdir.⁵⁰⁴ Zurkânî de zalime itâat etmeye sabretmenin, ona karşı ayaklanmaktan evlâ olduğu görüşündedir. Çünkü ayaklanmada; güven havasının yerini korku havasının alması, kanların akması, saldırılar ve fesâdın gerçekleşmesi vardır. Bunlar da onun zulmüne ve fiskına sabretmekten çok daha ağır durumlardır. Hem usûl hem akıl ve din de göstermektedir ki istenmeyen iki durumun en iyisi, gerçekleşmemesi en iyi olanıdır.⁵⁰⁵

Hasan-ı Basrî de ilk dönem ayaklanmalara şahit olmuş ancak dînî değil, siyâsî sebeplerden dolayı Haccâc’a karşı ayaklanmayı onaylamamıştır. Nitekim o, Haccâc’ın azgın biri olduğu ve âlimlerin Haccâc’a karşı ayaklanmasının onun azgınlığını durduramayacağı⁵⁰⁶, bilakis ayaklanmalarının onlardan kurtulmak için Haccâc’a bir bahane vereceği kanaatinde olmuştur ve bu yüzden de âlimlere ona karşı ayaklanmamalarını tavsiye etmiştir.⁵⁰⁷

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki fıkıh âlimlerinin çoğu gerek söz, gerek davranışlarıyla, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı destekliyorlardı ve onlardan, mefsedetler ve maslahatlar kaidesine bakarak bunu haram görenler de vardı.

⁵⁰² Ebû Amr, Ömer b. Muhammed, *Fetâvâ’ş-Şeyh Ömer b. Mahmûd*, el-Mektebetü’ş-Şâmile, IV, 173.

⁵⁰³ Mutayrî, *Tehzîbü Kitâbu’l-Hürrîyye evi’t-tufân*, s.42.

⁵⁰⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁰⁵ Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ’l-Muvatta*, Mektebetü’s-sekâfati’d-dinîyye, bs.1, Kahire h. 1424, III, 14.

⁵⁰⁶ Sallâbî, Alî, *ed-Devletü’l-Emevîyye Avâmilü’l-izdihâr ve tedâiyâtü’l-inhiyâr*, Dâru’l-ma’rife, bs.2, Beyrut h. 1429, I, 644.

⁵⁰⁷ Muğallis, *et-Tâatu’s-siyâsîyye*, s. 229.

3.2.3. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Tekfir Edilmesi

Fıkıh âlimlerinin gerçekleştirdiği ayaklanmanın sonuçlarından biri de Haccâc'ın bu ayaklanmayı kökünden bitirip onu gerçekleştiren herkesi yakaladıktan sonra, onların çoğunu yok etmesi ve kalanları da ona karşı ayaklandıkları için kâfir olduklarını kabul etmeye zorlamasıdır. Haccâc'ın; Yezîd b. Muhelleb'in ona getirdiği esirlerden 5 binini öldürdüğü, daha sonra Kûfe'ye ilerleyip oraya girdiği ve biatbiat aldığı herkese "Kendinin kâfir olmuş olduğunu kabul et." dediği, eğer buna "Evet." derse o kişiden biat aldığı, eğer reddederse onu öldürdüğü, bu yüzden onlardan kendisinin kâfir olmuş olduğunu kabul etmeyen birçok insanı öldürdüğü söylenmiştir.⁵⁰⁸

Fıkıh âlimlerinden bir kısmı zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰⁹ Geçerli bir icmâyâ muhâlefet etmek ise haramdır. Bu mesele, ayaklanmayı caiz görmeyenlerin delillerini değerlendirirken incelenecektir.

3.3. Günümüzde Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Örnekleri

Önceki bölümde sahâbe zamanından, İslam hilâfetine ilgâ edilmesine kadar geçen süredeki devlet başkanına karşı ayaklanma örneklerinden bahsedilmiştir. Burada ise devlet başkanına karşı ayaklanmanın günümüzdeki bazı örneklerinden bahsedilecektir. Ancak bu örnekleri, baştan sona bütün detaylarıyla anlatmak yerine yalnızca sebepleri ve sonuçlarına değinilerek bazı günümüz ayaklanmaları zikredilecektir. Özellikle de Arap memleketlerinde XXI. Yüzyılda gerçekleşen Arap Baharı ele alınacaktır. Nitekim bu devrimler; devlet başkanlarını değiştirmek ve onların halklara uyguladığı kısıtlama ve baskılardan kurtulmak amacıyla gerçekleştirilmiş olup Arap ülkelerini derinden etkilemiştir. Araştırmanın uygulamalı bölümünde ise Suriye Devrimi bütün detaylarıyla ele alınacaktır. Ancak burada, Arap Baharı'nın yaşandığı bazı devletler zikredilecektir.

Arap ülkelerinin çoğunda gerçekleşen bu ayaklanmalar; genelde hayırla, bollukla ve mu'tedil havalarla anılan bahar mevsimine benzemesi ümidiyle Arap Baharı şeklinde isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme, insanlara ve halklara değişikliklerin mevcut durumu daha iyi hâle getireceği ümidi aşılması için seçilmiştir. Nitekim bu isim; 1848 yılındaki Avrupa Baharı, 1992 yılında yönetiminde sosyalizm ve komünizm

⁵⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 50.

⁵⁰⁹ İbn Hazm, *Merâtibu'l-İcmâ*, s.178; Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

ortasında mu'tedil bir yöntem izlemeyi hedefleyen Dubček'in komutasında gerçekleşen Prag Baharı için de kullanılmıştır.⁵¹⁰

3.3.1. Devrimin Tanımı

Devrim; daha iyiye ulaşılması amacıyla mevcut duruma karşı gerçekleştirilen bir halk direnişidir⁵¹¹ ya da siyâsî yönetimi kökten düşürmeyi hedefleyen bir halk direnişidir ve onda silah kullanılması da şart değildir. Darbe ise orduya âit bir bölüğün silah gücüyle yönetimin zirvesine geçmesidir.⁵¹²

3.3.2. Arap Baharı'nın Sebepleri

Bazı kimseler Arap Baharı'nın sebeplerini, ABD ve diğer büyük devletlerin Arap ülkelerindeki egemen sistemi değiştirme, Ehl-i Sünnet'i ortadan kaldırma ve bazı Arap ülkelerinde İran'ın planını destekleme arzusuna dayandırmaktadır. Söz konusu düşünceye göre Arap Baharı, bu amaçların gerçekleştirilmesinde bir kılıf olarak kullanılmıştır.⁵¹³ Libya örneğinde de görüleceği üzere başlangıcından itibaren büyük devletler tarafından desteklenmiş olan ayaklanmalar bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Zira bu ayaklanmada ABD hem Libya petrolünü ele geçirme hem de ülkedeki çeşitli zenginliklere ulaşmasına engel teşkil eden Başkan Kaddafi'den kurtulma amacı gütmüştür. Suriye'de ise durum bundan tamamen farklıdır. Büyük devletlerin çoğu bu ayaklanmaya karşı çıkmış ve ayaklanmacılara ne askerî ne de insanî yardım yapmamışlardır. Bilakis pek çok devlet Suriye, Mısır ve başka ülkelerde mazlum halka karşı devlet otoritesinin desteklenmesinde büyük rol oynamıştır.⁵¹⁴

Bu durumda Arap Baharı'nın gerçekleşmesinde büyük devletlerin bir rolü olduğunu kabul etmekle birlikte, bu rolün halkların yanında durmak değil, halka karşı hareket etmek şeklinde olumsuz bir rol olduğunu görürüz. Aşkar'a ait "Gerçek şu ki, başta Washington olmak üzere Batı başkentleri müdahale etmeyi reddettiğini ilan etmekle yetinmemiş, aksine orta ve uzun vadede çıkarlarına aykırı kullanılmasından

⁵¹⁰ Şibr, Salâh Cevâd, *Sevrâtü'r-rebî'i'l-arabî Nazratun mine'd-dâhil*, Dâru Revafid, by., ts., s. 21.

⁵¹¹ Amâre, Muhammed, *Muslimûne Sevvâr*, s.13.

⁵¹² Aşkar, Cüleybur, *eş-Şa'b yuridu bahsun cezerî fi'l-intifâdati'l-arabî*, Dâru's-sâkî, bs.1, Beyrut 2013, s.11.

⁵¹³ Bu görüşü destekleyenlerden biri de Muhammed ez-Zuhaylî'dir. Kendisine özel olarak sorduğum Suriye'deki devrimle ilgili soruma cevap olarak gönderdiği kayıta bunu belirtmiştir. Kendi görüşünü ayrıntılı bir şekilde açıkladığı kaydı tezin bir bölümünde paylaşacağım inşallah.

⁵¹⁴ Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, bs. 1, el-Merkezu'l-Arabî li'l-Ebhâs, Beyrut 2017, s. 169.

korktukları için savaşıtlara silah temin etmeyi de kabul etmemişlerdir.”⁵¹⁵ Şeklindeki tespiti; Arap Baharı’nın Arap ülkelerinde yaşamın her alanında görülen baskı, adaletsizlik ve yolsuzluk nedeniyle ortaya çıktığını açıkça göstermektedir.

Devrim hareketlerinin başlamasından önce pek çok Arap ülkesi birbirine benzer politika, sosyal yaşam, ekonomi ve güvenlik sıkıntıları yaşamaktaydı. Bunların temel nedeni belirli şahıs ve ailelerin halkın geri kalanı üzerindeki kurduğu egemenliğe ve Arap ülkelerinin tüm zenginliklerini çalmak için diktatörlerin yerlerini korumalarına göz yuman büyük devletlere günden güne artan bağımlılığa dayanmaktaydı. Bu durum, halkı ufak bir kıvılcımla patlamak için hazır bekleyen barut fıçlarına dönüştürmüştü.⁵¹⁶ Tunuslu Muhammed Bûazî’nin, ülkesindeki kötü yaşam koşullarını protesto etmek için kendini ateşe vermesi, ezilen halkların kalbindeki zulüm barutunu ateşleyen o kıvılcım olmuştur. Bûazî’nin gerçekleştirdiğı protestonun ardından Tunus devrimi başlamış ve onu Mısır, Libya, Suriye, Yemen ve diğ er Arap ülkelerindeki devrimler takip etmiştir.⁵¹⁷

İnceleme ve araştırmalardan sonra Arap başkentlerinin tümündeki devrimlerin sebeplerinin birbiriyle neredeyse aynı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Arap Baharı’nın sebeplerini genel bir şekilde zikredecek ve Arap ülkelerinden herhangi birine mahsus bir etken bulunması halinde bu etkeni genel sebeplerle birlikte listeleterek bu durumu mahsus olduğu ülkenin adıyla belirteceğim. Selmân el-Avde, Arap Baharı’nın sebeplerini yolsuzluk, işsizlik, yoksulluk, sosyal ve insanî güvenlik zaaf ları, gündelik hayatın çekilmez hale gelmesi, sosyal ve politik yoksunluk, aşağılanma, temel özgürlüklerin kısıtlanması, emniyet güçlerinin insanlara kötü muamele etmesi, fertlerle devlet arasındaki sıradan ilişki biçiminin onları ezmek hâline gelmesi gibi sebeplerle biriken öfke olduğu görüşündedir.⁵¹⁸

Mîlâd el-Hirâsî, Arap başkentlerinde Arap Baharı’na yol açan başlıca sebepler bulunduğu görüşündedir. Bu sebeplerin en önemlileri şunlardır⁵¹⁹:

⁵¹⁵ Aşkar, Cüleybur, *İntikâsatü’l-intifâdâtı’l-arabî*, Dâru’s-Sâkî bs.1, Beyrut 2016, s. 28.

⁵¹⁶ Karadâvî, Yusuf, *Min fıkhi’ d-devleti fi’l-İslâm*, bs. 3, Dâru’s-Şurûk, Kâhire 2001, s. 22.

⁵¹⁷ İzzet, Seyyid Ahmed, *es-Sevratu’s-Sûriyye ve’n-Nizâmu’s-Sûrî*, bs. 1, Dâru’l-Enhâr, Beyrut 2014, s. 37.

⁵¹⁸ Avde, Selmân, *Esiletü’s-sevra*, Merkezü Nemmâm li’l-buhûs ve’d-dirâsât, bs.1, Beyrut 2012, s. 42.

⁵¹⁹ Herrâsî, Mîlâd Miftâh ve Muhammed Abdulgafûr, *Sevrâtü’r-rebî’i’l-arabî ve te’sîruhâ alâ zâhireti’l-İslâm es-siyâsî*, Merkezü’l-kitâbî’l-akâdemî, 2016, s.149.

3.3.2.1. Politik Sebepler

Devrimlere yol açan sebep ve etkenlerin en önemli ve bariz olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Yönetimin diktatörleşmesi ve ülkeyi ilgilendiren işlerin halkın iradesi göz önünde bulundurulmaksızın idare edilmesi.
2. Zulüm, köleleştirme, insan hak ve onuruna saygısızlık.
3. Etnik, mezhepsel ve dînî konularda ayrımcılık politikasının izlenmesi.
4. İktidar sahiplerinin devletteki en yüksek siyâsî ve idârî makamlar üzerindeki kayıtsız şartsız egemenliği.⁵²⁰
5. Demokrasinin bulunmaması, sendika ve siyâsî partilerin oluşturulmasına izin verilmemesi.⁵²¹
6. Devlet kadrolarını elinde tutan otoritenin bekası için –eğer mevcutsa- her seviye ve şekilde seçimlere hile karıştırılması.⁵²²
7. Yasama, yürütme ve yargı organları arasında bir ayrımın bulunmaması.⁵²³

3.3.2.2. Güvenlikle İlgili Sebepler

Önem bakımından bu sebepler ikinci sırada gelmektedir ve şu maddelerle açıklanabilir:

1. Güvenlik problemlerinin artması ve insan hak ve onuru üzerinde emniyet güçlerinin baskıcı etkisi.⁵²⁴
2. Keyfî tutuklama, adam kaçırma ve kişiyi zorla ortalıktan kaybetme uygulamalarında artış.⁵²⁵
3. Muhâliflerin ve yakınlarının taciz edilmeleri, çeşitli yöntemlerle işkenceye uğramaları veya ölmeyi diletecek düzeyde en temel haklardan mahrum bırakılmaları.
4. Gözaltına alınanların kendilerini savunmalarına veya avukat tutmalarına izin verilmemesi.
5. Politik suçlamalarla gözaltına alınmış olan kimselerin yargılanmaması ve yargılama olmaksızın çok uzun süreler hapsedilmeleri.

⁵²⁰ Abduşşâfi, Isâm, “es-Sevrâtü'l-arabî, el-esbâb ve'l-mesârât ve'l-meâlât”, el-Merkezü'l-arabî li'd-dirâsâti'l-insânî, *Mecelletü'l-Beyân*, S. 9, 2012, 72.

⁵²¹ İzzet, Seyyid Ahmed, *es-Sevratu's-Sûriyye ve'n-Nizâmu's-Sûrî*, s. 37.

⁵²² Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 112.

⁵²³ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle's-sevrati's-Sûriyye*, bs. 1, Mektebetu Nûr, y.y., 2012, s. 5.

⁵²⁴ Abduşşâfi, “es-Sevrâtü'l-arabî, el-esbâb ve'l-mesârât ve'l-meâlât”, 82.

⁵²⁵ Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 132.

6. Vatandaşlar üzerinde güvenlik kontrolünün artırılması, susturma ve ifade özgürlüğünü engelleme politikasının benimsenmesi.
7. Tüm sorun ve krizlerin çözümünde siyâsî çözüm yerine emniyet güçleri yoluyla çözümlmesine öncelik verilmesi.⁵²⁶

3.3.2.3. Ekonomik ve Sosyal Sebepler

Bunların da şu şekilde özetlenmesi mümkündür:

1. Egemen tabakanın ülkenin tüm zenginliklerini tekelinde bulundurması.⁵²⁷
2. Yöneticilerin makamlarını halkın öfkesinden korumak için ülkenin zenginlik kaynaklarının büyük devletlere peşkeş çekilmesi.⁵²⁸
3. Malî ve idarî yolsuzluğun ve rüşvetin genel surette yaygınlaşması.
4. Ekonominin ve yaşam koşullarının bozulması, yoksulluk oranlarındaki artış ve bu durumun görünür hale gelmesi.
5. Vatandaşların gelir düzeyi düşerken pahalılığın ve fiyat artışlarının yaygınlaşması.
6. Üst düzey devlet çalışanlarının masraflarını karşılamak için para cezaları ve vergilerin artırılması.
7. Vatandaşların mal varlıklarına kânunsuz şekilde el konulması.
8. Gençler arasında işsizlik oranlarının Tunus'ta %50'ye⁵²⁹, Suriye'de ise %58'e ulaşması.⁵³⁰
9. Yakıt, su ve elektrik gibi temel hizmet ürünlerinin fiyatlarında yaşanan fâhiş artış.
10. Vatandaşların büyük kısmı için konut bulunamaması ve kiralara aşırı yükselmesi.
11. Ulaşım, tedavi ve eğitimde yaşanan sorunlar.
12. Suç oranlarının artması ve sosyal güvenliğin zayıflaması.⁵³¹

⁵²⁶ İzzet, Seyyid Ahmed, *es-Sevratu's-Sûriyye ve'l-hulûlu't-tehrîciyye*, bs. 1, Dâru'l-Âlemi'l-Arabî, Ammân 2015, s. 101.

⁵²⁷ Hinnebusch, Raymond, *Suriye sevra min fevk, trc. Hâzim Nehhâr*, bs. 1, Dâru Riyâzi'r-Reyyis li'n-Neşr, Beyrut 2011, s. 182.

⁵²⁸ Abduşşâfi, Isâm, "es-Sevrâtü'l-arabî, el-esbâb ve'l-mesârât ve'l-meâlât", 77.

⁵²⁹ Herrâsî, Milâd Miftâh ve Muhammed Abdulgafûr, *Sevrâtü'r-rebî'i'l-arabî ve te'sîrûhâ alâ zâhireti'l-İslâm es-siyâsî*, Merkezü'l-kitâbi'l-akâdemî, 2016, s.149.

⁵³⁰ Inebu'l-beledî'l-ihbârî Dergisi, "Suriyâ'l-ulâ arabiyyâ fî muaddelâti'l-batâla," https://www.enabbaladi.net/archives/43492?gclid=Cj0KCQjwoPL2BRDxARIsAEMm9y8d-Hvdy0IR5OF1II-qOa5A00W_15Uj7dCApaEcwM9TVEbbuCUe1tAaAhkCEALw_wcB (Erişim tarihi: 16.03.2021); Donati, Caroline, *el-İstisnâu's-Sûrî beyne'l-hadâse ve'l-mukâveme, trc. Beşir el-Bekr*, bs. 1, Matba'atu Riyâzi'r-Reyyis, Beyrut 2012, s. 335.

Bunlar, çoğu Arap başkentinde yöneticilere karşı ayaklanmaya ve Arap halklarının göğüslerine yerleşmiş ölümcül kanserden kurtulmak uğruna canlarını ve kanlarını kolayca feda etmelerine yol açan ortak nedenlerdir.

3.3.3. Arap Baharının Başlangıcı

Tunus'taki yaşam koşullarının zorluğu nedeniyle Muhammed Bûazîzî'nin kendisini yakmasıyla birlikte 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta devrim hareketi başlamıştır. Bu olay Tunus'ta Zeynel Abidin b. Ali rejimini devirene kadar volkan gibi patlayan büyük bir devrime neden olmuştur.⁵³²

Ardından devrim rüzgârları Mısır'da da esmeye başlamış ve Tahrir Meydanı'nda toplanan binlerce kişi, Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübârek'in iktidardan istifa etmesini talep etmiştir. Mısır'da bir ay süren protestoların ardından, Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübârek görevden çekilmiştir.⁵³³

Mısır devrimiyle eş zamanlı olarak Suriye ayaklanmasının ilk kıvılcımı da 2011 yılında ortaya çıkmıştır. Daha sonra olaylar tüm Suriye'yi kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁵³⁴

2011 yılının ortalarında Arap Baharı rüzgârı Yemen'e ulaşmış ve Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in bulunduğu mekân bombalanmıştır. Cumhurbaşkanı bu suikasttan şiddetli yanıklarla kurtulmuştur. Suikast girişimleri cumhurbaşkanının öldürülmesine kadar 5 yıl boyunca defalarca tekrarlanmıştır.⁵³⁵

Aynı yıl Libya devlet başkanı Muammer Kaddâfi'ye karşı protestolar patlak vermiş ve 2011 yılının altıncı ayında devrimciler tarafından devlet başkanının yakalanması ve katledilmesine dek devam etmiştir.⁵³⁶

2019 yılında Sudan devrimi başlamış ve devlet başkanı Ömer el-Beşir'in tutuklanması ve yargılanmasıyla sona ermiştir.⁵³⁷

Tunus, Mısır ve Libya'da devrimin başarıya ulaşması Arap Baharının diğer ülkelere de yayılmasını sağlamıştır. Zira bu başarı, ezilen halklara zâlim yöneticilerden kurtulmak için büyük bir umut vermiştir. Ayrıca Arap dünyasında meydana gelen

⁵³¹ Herrâsî, *Sevrâtü'r-rebî'i'l-arabî*, s. 153.

⁵³² Merzûkî, Munsif, *Nantasir ev nuntasar min eclî'r-rebî'i'l-arabî*, ed-Dâru'l-mutevassîtî li'n-neşr, bs.1, Tunus h. 1435, s.14.

⁵³³ Belkâsım, Abdulvedûd, *et-Teyşîru'l-umemî li'n-nizâ'i's-Sûrî*, Mektebetu Nûr, y.y., 2015, s. 56.

⁵³⁴ İzzet, Seyyid Ahmed, *es-Sevratu's-Sûriyye ve'l-hulûlu't-tehrîciyye*, bs. 1, Dâru'l-Âlemi'l-Arabî, Ammân 2015, s. 101.

⁵³⁵ Beyzânî, Sâlih, "Vucûh fi'l-harb", *Sahîfetu'l-Arab ed-Duvelîyye*, 2019, s. 35.

⁵³⁶ Muselmânî, Ahmed, *Harîfu's-sevra*, bs. 1, Dâru Leylâ, y.y., 2015, s. 332.

⁵³⁷ İvaz, Ceyhân, *Amerika ve'r-rabî'u'l-Arabî*, Mektebetu'l-Arabî li'n-Neşri ve't-Tevzî', y.y., 2020, s. 20.

gelişmelerin anlık takibini kolaylaştıran ve diğer ülkelerde yaşanan hâdiselerin tüm Arap âlemini etkilemesini sağlayan medya gücü de Arap Baharı'nın hızla yayılmasının sebeplerindendir.⁵³⁸

Arap başkentlerinin çoğu benzer sıkıntılardan muzdarip olduklarından, çoğu başkent bu durumdan kurtulmak adına Tunus, Mısır, Yemen ve Sudan gibi ülkelerde izlenen yolu benimsemiştir. Ancak bazı ülkelerde uygulanan baskının diğerlerinden çok daha şiddetli olması ve bölgedeki işbirlikçilerini yitirmemek için büyük devletlerin mazlum halka karşı diktatörleri desteklemesi gibi sebeplerle devrim tüm Arap ülkelerinde aynı sonucu vermemiştir. Bu etkenler bazı Arap ülkelerinde protesto ve devrimlerin sona erdirilmesine yol açarken bazı yerlerde de Suriye'de olduğu gibi istenilen sonuca ulaşmadan ayaklanmanın sürmesine sebep olmuştur.⁵³⁹

Arap Baharı'nın ortak noktalarından biri de devrimcilerin başlarında bir lider bulunmamasıdır. Bunlar genellikle bir olay veya kişinin ateşlediği bir kıvılcımla başlamış ve toplumda kasırğa gibi kendiliğinden yayılmış halk devrimleridir. Belli bir lider ya da örgütlenmeleri yoktur. Ortaya çıktıkları dönemde yaşanan olaylar tarafından tetiklenerek başlamışlardır.⁵⁴⁰

Ayrıca ideolojik olmaktan son derece uzaktırlar. Yalnızca adaletsizliğe, zorbalığa, politikacılar eliyle paranın tekelleşmesine ve Arap toplumunda kök salmış olan aşırı yoksulluğa karşı çözümler arayan hareketlerdir. Her ne kadar dinimiz bu talepleri vurguluyor ve destekliyor olsa da devrimin birincil amacı dini hedefleri gerçekleştirmek değildir. Bilakis bu halk devrimleri politik ve ekonomik hedeflerin yanı sıra toplumda güvenliği ve reformu amaçlamaktadır. Bununla birlikte bazı devlet başkanları çoğu Arap başkentinde olduğu gibi devrim hareketlerini bastırmak ve yapılan protestoları terörizm ve radikallik töhmeti altında bırakmak adına ideolojik bir kılıfa sokmuşlardır.⁵⁴¹

⁵³⁸ Mustafa, Hamza, *el-Mecâlu'l-âmmu'l-iktirâzî fi's-sevreti's-Sûriyye*, bs. 1, el-Merkezu'l-Arabî li'l-Ebhâs, Katar 2012, s. 18.

⁵³⁹ Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 169.

⁵⁴⁰ Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 141.

⁵⁴¹ Reuter, Christoph, *es-Sultatu's-sevdâ: ed-Devletu'l-İslâmiyye ve'stratîciyyu'l-irhâb*, trc. Muhammed Sâmî el-Habbâl, bs. 1, Muntede'l-Alâkâtî'l-Arabiyye, Doha 2016, s. 14.

3.4. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Hükümü

3.4.1. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Gören Âlimlerin

Görüşleri ve Delilleri

Devlet başkanı hangi ülkede olursa olsun, o ülkenin güvenliğini sağlayan bir kalkan kabul edilir. Bu yüzden onun varlığı, güvenliğin varlığı ve kânunun doğru şekilde işleyişi anlamına gelirken; yokluğu ise kargaşanın ülkeyi sarması anlamına gelmektedir. Devlet başkanı bazı noktalarda zâlimce davranıyorsa bile bu böyledir. Nitekim onun yokluğu, ümmet için zulmünden daha büyük bir tehlike ifâde etmektedir. İşte bu düşünceden yola çıkarak, fıkıh âlimlerinin çoğu zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın ve ona itâati tamamen bırakmanın haram olduğunu, ancak Hz. Peygamber'in (sav) beyân ettiği bir takım özel durumlarda caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu özel durum, devlet başkanının tevîl kabul etmeyecek apaçık bir şekilde küfre düşmesidir ki Kur'ân nassı ya da nebevî hadisler de bunu göstermektedir.⁵⁴² Nitekim Ubâde b. Sâmit'in rivâyet ettiği hadiste şöyle geçmektedir: “Biz Hz. Peygamber'e (sav); zorlukta ve kolaylıkta, tasada ve kıvançta ve başkalarının bizden üstün tutulması hallerinde dahi (devlet başkanını) dinlemek ve ona itâat etmek, elimizde ona dâir Allah'tan gelen apaçık bir delil bulunan konularda apaçık bir şekilde küfre düştüklerini görmediğimiz sürece yöneticiliğe lâyık olan kimselerle yönetim hususunda kavgaya girmemek üzere biat ettik.”⁵⁴³

Bu hadis, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram gören âlimlerin çoğunun dayanak kabul ettiği bir delil sayılmaktadır. Bu araştırmada zâlim devlet başkanı ifâdesiyle kastedilen ise zulmü ve fıska çoğalmış, hatta belki de küfre yaklaşmış olan ya da gerçekten küfre düşmüş olan kişidir. Buradaki meselede de bahsedilen kişi de odur. Nitekim âlimlerin çoğu böyle bir devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram görmüşlerdir ve ona karşı ayaklanmanın ancak apaçık küfre düşmesi durumunda, araştırmada daha önce bahsedilmiş olan kâfire karşı ayaklanma şartlarına ri'âyet edilerek caiz olduğunu söylemişlerdir.⁵⁴⁴

⁵⁴² Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. el-Haccâc*, XII, 229; İbn Hacer el-Askalânî, *Ahmed b. Ali, Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, XIII, 123; Molla Kârî, Ali b. Muhammed, *Mirkâtü'l-mefât'h şerhu mişkâti'l-mesâbih*, bs. 1, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002, IV, 2393; Mağribî, Muhammed b. Abdurrahmân, *Mevâhibu'l-Celil şerhu muhtasari'l-Halil*, bs. 2, Dâru'l-Fikr, Beyrut h. 1398, VII, 540.

⁵⁴³ Buhârî, “Fiten”, 2 (7056).

⁵⁴⁴ Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. el-Haccâc*, XII, 229; Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, XIII, 123.

Ayaklanmanın haram olduğu görüşü selef-i sâlihî, fıkıh âlimleri, muhaddisler ve mütekelliminden oluşan Ehl-i Sünnet'in cumhûrunun görüşüdür.⁵⁴⁵ Nevevî bu konuda şöyle der: "Fıkıh âlimleri, muhaddisler ve mütekelliminden oluşan Ehl-i Sünnet'in cumhûru şöyle demiştir: Devlet başkanı fiskından, zulmünden, hakları çiğnemesinden dolayı azledilemez, görevinden alınamaz, bunlardan dolayı ona karşı ayaklanmak da caiz olmaz. Bilakis bu konuda gelen hadisler gereğince ona vaaz-ü nasihat etmek ve onu Allah'tan korkmaya davet etmek gerekir."⁵⁴⁶

İbn Teymiyye de ayaklanmanın haram olduğu görüşünün sahâbe ve tâbi'înin görüşü olduğunu kanaatindedir. Nitekim Abdullah b. Ömer, Sa'îd b. el-Müseyyeb, Ali b. Hüseyin ve başka birçok kişinin Harre Günü'nde Yezîd'e karşı ayaklanmaktan nehy etmeleri bunun bir örneğidir. Aynı şekilde Hasan-ı Basrî, Mücâhid ve başka birçok kişi de İbnu'l-Eş'as fitnesinde insanları ayaklanmaktan nehy etmişlerdir. Bu yüzden Ehl-i Sünnet'in görüşü, fitne zamanında savaşmaktan uzak durmak üzere sâbitlenmiştir ve onlar yöneticilerin zulmüne karşı sabrı ve onlarla savaşmamayı emretmişlerdir.⁵⁴⁷

Âlimlerden birçok kişi, şâyet zâlim ve fâsık olsalar dahi devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ bulunduğunu iddia etmişlerdir. Nevevî de bu icmâyı nakletmiştir.⁵⁴⁸ Aynı şekilde İbn Mücâhid et-Tâî ve Kâdî İyâz da zâlim yöneticilere karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ bulunduğunu söylemişlerdir.⁵⁴⁹

Bâkîllânî ise cumhûrdan; devlet başkanının insanların mallarını gasp etmek, onları dövmek, haksız yere can almak, haklarını zâyî' edip had cezalarını uygulamamak gibi zulmü ve fıskı dolayısıyla görevden düşmeyeceğini ve ona karşı ayaklanmanın da gerekmediğini, bilakis ona vaaz-ü nasihat etmenin, onu Allah'tan korkmaya davet etmenin ve Allah'ın ma'siyetlerinden birine çağırdığı zaman yalnızca o konuda ona itâat etmemenin gerektiğini nakletmiştir.⁵⁵⁰ Bu, Tahâvî'nin de akâid kitabında yer verdiği

⁵⁴⁵ İbn Âbidîn, Muhammed ed-Dimaşkî el-Hanefî, *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, I, 549; el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib fî şerhi ravzi't-tâlib*, IV, 111; Komisyon, Mevsû'atu'l-icmâ' fî'l-fikhi'l-İslâmî, V, 227, Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafê el-Mâlikî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y., IV, 299; Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs. 1, Beyrut h. 1415, IV, 132.

⁵⁴⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁴⁷ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm, *Minhâcu's-sünneti'n-nebevîyye*, Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmîyye, bs.1, Suudi Arabistan h. 1406, IV, 529.

⁵⁴⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁴⁹ İbn Hazm, *Merâtibu'l-İcmâ*, s.178; Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁵⁰ Bâkîllânî, *Temhîdü'l-evâil ve telhîsu'd-delâil*, s.478.

görüşüdür.⁵⁵¹ Süyûtî er-Rahbânî (ö. h 1243 / m. 1827) ise şöyle der: “Hükümler belirli bir çizgi üzere sebât bulup zâlîme karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ edildikten sonra ise ona karşı ayaklanmak caiz olmaz.”⁵⁵²

Zühaylî ayaklanmamanın, Ehl-i Sünnet alimlerinin kabul ettiği görüş olduğunu belirtmektedir. Nitekim onlar Hz. Peygamber’den (sav) gelip sabrı emreden hadislerle amel ederek, ümmetin birliğine, bölünmemesine ve tek bayrak altında kalmasına ri’âyet edip iki zararın en hafif olanını tercih ederek sabretmenin gerektiğini ve devlet başkanına ne olursa olsun ayaklanmanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Nitekim sahâbe ve tâbi’inden birçok kişi de ayaklanmaktan kaçınmışlar, tam aksine fitneden uzak durup ayaklananlara da yardım etmemişlerdir. Binâenaleyh, devlet başkanına karşı ayaklanmak caiz değildir.⁵⁵³ Ebu Osman es-Sâbûnî’nin (ö.449/1057) Ashâb-ı Hadîs’in; ister iyilik ister fücûr üzere olsun, her Müslüman devlet başkanının arkasında namaz kılmak gerektiği ve onlara tevfik ve salâhları için dua etmek gerektiği yönünde fetvâ verdiklerine dâir yaptığı nakil de bunu desteklemektedir. Ayrıca adâletten sapıp zulüm ve yanlışa kaydıkları görülse dahi onlara karşı ayaklanmayı da caiz görmezler.⁵⁵⁴

Eş’arî de (ö. 324/935) erkekler öldürülmüş ve sağ kalanlar köleleştirilmiş olsa dahi Ehl-i Hadîs’in ayaklanmayı haram gördüğü kanaâtindedir. Ona göre devlet başkanı âdil olabilir ya da olmayabilir, fâsık olsa dahi bizim onu ortadan kaldırma hakkımız yoktur.⁵⁵⁵ İbn Teymiyye’nin benimsediği ve Ehl-i Sünnet’e isnâd ettiği görüş de budur.⁵⁵⁶

Ayaklanmanın haram olması Ahmed b. Hanbel’in de mezhebidir.⁵⁵⁷ İbn Muflih de (ö. h. 763/ m. 1361) Ahmed b. Hanbel’in ayaklanmanın haram olduğuna dâir bu görüşünü belirterek şöyle der: “Ahmed’in ibâreleri onun helal olmadığı, bir bid’at olup sünnete aykırı olduğu şeklindedir.”⁵⁵⁸

Ayaklanmanın haram olduğu görüşü, selefî akımının da genelinin mezhebi sayılmaktadır. Buna dâir delil ve nasslar da çoktur. Nitekim Suudi Arabistan Müftüsü

⁵⁵¹ İbn Ebu’l-İzz, Muhammed b. Alâi’d-dîn el-Hanefî, *Şerhu’t-Tahavî*, thk. Şuayb el-Arnaût, bs.10, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut h. 1417, II, 540.

⁵⁵² Süyûtî Rahîbânî, Mustafa b. Sa’d el-Hanbelî, *Metâlibu ’Ulî’n-nehy fî şerhi Gâyetü’l-Müntehâ*, bs.2, Mektebetü’l-islâmî, y.y. h.1415, VI, 267.

⁵⁵³ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6195.

⁵⁵⁴ Sâbûnî, İsmâîl b. Abdîrrahman, *Akîdetü’s-selef ve ashâbu’l-hadîs*, Dâru’l-Minhâc, bs.1, y.y. h. 1423, s.100.

⁵⁵⁵ Eş’arî, Ebû’l-Hasen Alî b. İsmâîl, *Makâlâtu’l-islâmîyyîn*, bs.1, el-Mektebetü’l-asrîyye, y.y. h. 1426, II, 336.

⁵⁵⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcu’s-sünne*, III, 391.

⁵⁵⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu’l-mezâhibi’l-islâmîyye fî’s-siyâseti ve’l-akâid*, s.155.

⁵⁵⁸ İbn Muflih, *Kitâbu’l-Furû’*, X, 180.

Abdülazîz b. Bâz, ma'siyet işleseler dahi devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın caiz olmadığı, bilakis emrettikleri iyi şeylerde onları dinleyip itâat etmenin, ayrıca onlara nasihatta bulunmanın gerektiği ve onlara itâatin asla tamamen bırakılmaması gerektiği görüşündedir.⁵⁵⁹ İbn Useymîn ise bundan daha da ileri gidip içki de içse, zinâ da yapsa, kan da akıtsa, bu fiilleri helal görmemesi şartıyla devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olmadığını söylemiştir.⁵⁶⁰

İbn Useymîn ayrıca zâlim bir devlet başkanıyla geçirilmiş 60 yılın, bir otorite olmaksızın geçirilmiş bir geceden hayırlı olduğu kanaatindedir. Bu yüzden İbn Mubârek halifelerden birinin yanından geçerken halifenin yanında bulunanlardan biri, “Ey Müminlerin Emîri,

وَهَلْ أَفْسَدَ الدِّينَ إِلَّا الْمُلُوكُ وَأَخْبَارُ سُوءٍ وَرُهْبَانُهَا

“Hiç bozmuş mudur dini krallardan başkası *** Kötü haham ve râhiplerden başkası” diyen işte bu.” deyip halife de ona bir şey yapmaya yeltenince o şöyle demiştir:

لَوْلَا الْخِلَافَةُ لَمْ تَأْنِ لَنَا سُبُلٌ وَكَلَّا أَضَعُفْنَا نَهْبًا لِأَقْوَانَا

“Hilâfet olmasa hiçbir yolun güvenliği olmazdı bize *** En zayıflarımız olurdu yağmacı, en güçlülerimize.”⁵⁶¹

3.4.1.1. Kâfir Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmak

Devlet başkanı bir sözü ya da bir fiili dolayısıyla kâfir olursa ister şer’î ister gayr-i şer’î bir devlet başkanı olsun, ona karşı ayaklanmak caiz olur mu? Zira Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanlar üzerinde egemenlik kurmalarını sağlayacak herhangi bir vesileyi kâfirlerin eline vermenin caiz olmadığını açıkça belirterek şöyle demiştir: “Allah, mü’minlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.”⁵⁶² Bu âyet, kâfirleri başa getirmenin caiz olmadığına dâir açık bir nasstır. Mümin iken kendisinden küfür sâdır olan kimse ise kâfir hükmündedir, bu yüzden başa getirilmesi de, hükmü altında yaşamaya devam edilmesi de caiz olmaz.⁵⁶³ Yukarıda ifade edilen Ubâde b. Sâmit (r.a) rivayeti de bunu göstermektedir: “Biz Hz. Peygamber’e (sav); zorlukta ve kolaylıkta, tasada ve kıvançta ve başkalarının bizden üstün tutulması hallerinde dahi (devlet başkanını) dinlemek ve ona itâat etmek, elimizde ona dâir Allah’tan gelen apaçık bir

⁵⁵⁹ İbn Bâz, Abdülazîz b. Abdillâh, *Mecmû’u fetâvâ İbn Bâz*, Mektebetü’ş-Şâmile, y.y. t.y. VII, 118.

⁵⁶⁰ İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Likâu’l-bâbi’l-meftûh*, Mektebetü’ş-Şâmile, y.y. t.y. XXVII, 13.

⁵⁶¹ İbn Useymîn, *Şerhu Kitabu’s-Siyaseti’ş-şer’iyye*, s. 464.

⁵⁶² Nisâ 4/141.

⁵⁶³ Molla Kârî, Ali b. Muhammed, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu mişkâtî’l-mesâbih*, VI, 2393; Mağribî, Muhammed b. Abdurrahmân, *Mevâhibu’l-Celîl şerhu muhtasari’l-Halîl*, VII, 540; irbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meâni elfâzi’l-minhâc*, IV, 132

delil bulunan konularda apaçık bir şekilde küfre düştüklerini görmediğimiz sürece yöneticiliğe lâyık olan kimselerle yönetim hususunda kavgaya girmemek üzere biat ettik.”⁵⁶⁴ Bu hadis; beş şartı taşımadıkça devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olmadığını, ancak bunları taşıdığında bu yasağın kalktığını belirtmektedir.⁵⁶⁵

3.4.1.2. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Şartları

Yukarıda geçen ve Ubâde b. Sâmit yoluyla gelen hadis, 5 şarttan bahsetmiştir ki bunlar devlet başkanında bulunduğu ona karşı ayaklanma yasağı ortadan kalkar. Bu şartlar şöyledir:

1. İlk şart, devlet başkanının yönetime lâyık olmaması, yani onu yönetime lâyık hâle getiren belirli liyâkat şartlarını taşımamasıdır. Bu şartlar, devlet başkanının taşıması gereken şartlardan bahseden bölümde ele alınmıştır.

2. Hz. Peygamber (sav); devlet başkanının yaptıklarına dâir bir hüküm verirken bunu gözle görmekle sınırlandırmıştır, dolayısıyla birinin nakletmesi, duymak ya da ortalıkta dolaşan söylentiler yoluyla haberdâr olmak durumlarında bu şart gerçekleşmemiş olur. Zira gözle görmek, başkaları hakkında hüküm vermeyi sağlayan durumların en üst seviyede olanıdır. Bu yüzden medyanın haberlerine ya da sokaktaki laflara dayanarak devlet başkanı hakkında hüküm vermek caiz olmaz, bilakis böyle bir hükmü verebilmek için bu fiili gözle görmek ve bu görmeyle beraber onun gerçekten kişiyi kâfir edecek bir fiil olduğuna dâir kesin kanaat gereklidir. Nitekim Rasulullah (sav) de şöyle buyurur: “Ancak Güneş gibi (âyân) olan şeye şahitlik et, böyle değilse de bırak.”⁵⁶⁶

3. Görülen şeyin icmâyla sâbit bir küfür olması, hakkında hiçbir şüphe ya da ihtilâf bulunmaması gerekir.

4. Küfrün gizli değil, apaçık ve alenen olması gerekir. Hadisteki واچ kelimesinden maksad budur. Hatâbî şöyle demiştir: “اچ ifâdesinden kasıt, açık ve görünür şekilde olmasıdır. Kişi bir şeyi ilan edip onu apaçık hâle getirdiğinde söylenen اچ الشيء - يوح ۴ ifâdeleri de aynı köktendir.”⁵⁶⁷

5. Devlet başkanından sâdir olan bu fiilin küfür olduğunun delili, Kur’ân’dan ya da sünnetten olmalıdır. Buradaki apaçık delilin “Allah’tan gelen” ifâdesiyle sınırlandırılması da bunu göstermektedir. Nitekim şayet “elimizde ona dâir apaçık bir

⁵⁶⁴ Buhârî, “Fiten”, 7056.

⁵⁶⁵ İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *eş-Şerhu’l-mumti’ alâ zâdi’l-mustakni’*, bs. 1, Dâru İbni’l-Cevzî, y.y., t.y, XI, 323.

⁵⁶⁶ Sehâvî, Şemsüddîn, *Fî’l-makâsıdı’l-hasene*, Dâru’l-Kitâbi’l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1405, s.465.

⁵⁶⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhu’l-Buhârî*, X, 9.

delil bulunan konularda” deseydi, aklî ve naklî her türlü delili kapsardı. Ancak hadis; kişilerin ictihâdlarına dayalı olup da tekfirdâiresi iyice genişlemesin diye bunu burada naklî delille sınırlandırmıştır.⁵⁶⁸

Bu 5 şart, ma’sûm olan Hz. Peygamber’in (sav) ağzından çıkmıştır. Başkaları bunlara, kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmadan önce gözetilmesi gereken bir takım ictihâdî şartlar da eklemişlerdir. Nevevî’nin de zikrettiği gibi onu indirmek için gerekli gücün bulunması şartı bunlardan biridir.⁵⁶⁹

Mâlik de gerekli gücün bulunmasının kâfir devlet başkanını yerinden indirmenin vâcip olmasının şartlarından biri olarak görür. Nitekim o, ayaklanmanın hükmünü azlık ve çokluğa yani gücün durumuna bağlamıştır.⁵⁷⁰ Yani gücün durumuna göre, Allah’ın hükümlerinin dışına çıkana karşı ayaklanmanın hükmü belli olur. Bu İbn Hacer’in de görüşüdür.⁵⁷¹

İbn Hacer; devlet başkanının kâfir olması durumunda görevinden direkt azlolacağı ve onunla savaşmak ve onu indirmek için yeterli gücü bulunmayan kimseye, o memleketten Müslüman devlet başkanı olan başka bir memleketle hicret etmenin vâcip olacağı görüşündedir.⁵⁷²

İbn Bâz da apaçık bir küfür dahi görülmüş olsa, gerekli gücün bulunması şartının sağlanmadığı durumda ayaklanmalarının, onlara geri dönecek olan zarardan dolayı doğru olmadığı görüşündedir. İbnu Useymîn ve Albânî de bu görüştedir.⁵⁷³

Gerekli gücün bulunması şartının yalnızca kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmanın değil, bütün askerî faaliyetlerin şartı olduğu açıktır. Yani gerekli hazırlık yapıp düşmana gâlip gelmeye yarayacak şartlar sağlanmadığında savaşılmaya başlamak da doğru değildir. Zira Müslümanın kendini, riski muhakkak bir tehlikeye atması caiz değildir. Nitekim Allah Te’âlâ “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.”⁵⁷⁴ buyurmuştur. İmam Mâlik’e pek zayıf oldukları halde düşmanla karşılaşan ya da henüz korunaklarında korunuyorken düşmanın kendilerini bulduğu bir topluluğun ne yapması

⁵⁶⁸ İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *eş-Şerhu’l-mumtî’ alâ zâdi’l-mustakni’*, XI, 323.

⁵⁶⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁷⁰ Şuhûd, Alî b. Nâyif, *el-Mufasssal fî fikhî’l-cihâd*, y.y. bs.4, y.y. h. 1433, s.3355; İbn Abdülberr, Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtûbî, *el-Kâfî fî fikhî ehli’l-Medîne*, Mektebetü’r-Riyad el-hadisîyye, bs.2, Suudi Arabistan h. 1400, I, 463.

⁵⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 7.

⁵⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 7.

⁵⁷³ İbn Bâz, *Mecmû’u fetâvâ İbn Bâz*, VII, 119; Abadân, Hasen, *Ehâdisu’l-gurbe ve âsâruhâ*, Mektebetü’ş-Şâmile, y.y. t.y. s.154; Dumeycî, Abdullah b. Ömer, *el-İmâmetü’l-uzmâ inde ehli’s-sünne ve’l-cemâa*, Mektebetü’ş-Şâmile, y.y. t.y. s. 499; Useymîn, b. Sâlih, *es-Sahvetü’l-islâmiyye devâbit ve tevcîhât*, Dâru’l-Vatan, Riyad h. 1426, s. 143; Kahtânî, Muhammed b. Hüseyin, *Fetâvâ’l-eimme fî’n-nevâzili’l-müdlehimme*, Dâru’l-evfiyâ, Riyad t.y. s.115

⁵⁷⁴ Bakara 2/195.

gerektiğini, onlarla savaşması mı yoksa kaçıp arkadaşlarına haber vermesi mi gerektiğinin sorulduğunda “Eğer onlarla savaşmaya güçleri yetecekse onlarla savaşsınlar, ancak eğer yetmeyecekse arkadaşlarına gidip durumu haber verirler.” demiş olması da bunu destekler niteliktedir.⁵⁷⁵ Öyleyse gerekli gücün bulunması, yalnızca kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmanın değil, Müslümanların İslâm topraklarını kâfirlerin çiğnemesinden korumak için yapacağı her toplu askerî faaliyetin şartıdır.

Bazıları ise kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmanın şartlarına; gerekli gücün bulunmasının yanı sıra, ona karşı ayaklanmanın Müslümanları onun yönetimde kalmasından daha büyük bir mefsedete uğratmayacak olmasını da eklemiştir.⁵⁷⁶

Öyleyse, eğer yukarıda zikredilen 5 şart ve kudret şartı sağlanıp, maslahatlar fıkına da uygun olursa kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmak vâcib olur. Aksi takdirde bu vâcib olmaz ancak biri gücü olmadığı halde kendi başına ayaklansa ve bunu Allah’ın dinine yardımcı olmak niyetiyle yaparsa, bu ayaklanmasından ötürü Müslümanlara bir zarar gelmediği sürece bu yaptığı şeye karşılık ecir alacaktır.⁵⁷⁷

3.4.1.3. Devlet Başkanının Kâfir Olduğuna Ne Zaman Hükmedilir?

Yukarıda kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmanın şartları ve ona karşı ayaklanmak için gerçekleşmesi gereken 5 şartı belirtmiş olan hadis zikredilmiştir. Bu şartlardan iki şart vardır ki bundan devlet başkanının kâfir olduğunun kesin olarak sâbit olmasıyla ilgilidir. Bunlardan biri, naklin doğruluğuyla ilgilidir ve bu, küfre düştüğünün gözle görülmesi ve ona kesin kanaatin eşlik etmesidir. Diğeri ise küfrü gerektiren fiilin mâhiyetiyle ilgilidir. Nitekim hadis bu fiile dâir iki şart zikretmiştir. Bunlardan biri fiilin apaçık olması, yani gizli değil ilân edilmiş olması; diğeri ise ilâhî nassın bu fiili yapan kimsenin kâfir olmuş olacağını açıkça belirtmiş olmasıdır. Bu yüzden kişinin küfrüne dâir verilen bu hükmün Kur’ân’dan, sünnetten ya da Müslümanların icmâından bir dayanağı olması gerekir. Buna binâen; Kur’ân ve sünnetten nakledilen bir delil olmaksızın şahsî bir ictihâd ya da görüşle kişiyi tekfir etmek geçerli olmaz.⁵⁷⁸

Allah’ın emirlerine itiraz etmesi, dinin şe’âiriyle (dinin sembolü olan öğelerle) dalga geçmesi, zarûrî olarak bilinen dini bilgiler ya da haram olduğu konusunda icmâ bulunan zinâ ve içki gibi şeyleri helal görmesi; devlet başkanının kâfir olduğuna

⁵⁷⁵ İbn Abdülberr, *el-Kâfi fî fikhı ehli’l-Medîne*, I, 464.

⁵⁷⁶ Tarîfî, Abdülazîz, *Şerhu’s-Sünne li’l-İmâm el-Müzenî*, Mektebetü Nûr, y.y. t.y. s.78.

⁵⁷⁷ Şahhûd, *Fıkhu’l-cihâd dirâseten te’silîyye*, s.694.

⁵⁷⁸ İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *eş-Şerhu’l-mumtî’ alâ zâdi’l-mustakni’*, XI, 323.

hükmedilmesini sağlayacak fiillerdendir.⁵⁷⁹ Devlet başkanı eğer bu fiillerin haram olduğuna inanıyor ama toplum bunlara çok alışmış olup o da bu kötü alışkanlıkları ortadan kaldırmak için toplumun, tadrîcîlik sünnetine uygun olarak ıslâh edilmesi gerektiği kanaatindeyse ve buna dâir gerekli adımları atmaya başlamışsa; bu durumda “haramları helal görüyor” denilerek bu devlet başkanının kâfir olduğuna hükmedilemez.⁵⁸⁰ Hz. Peygamber’in (sav) Yemen’e gönderirken Mu’âz’a söylediği şu söz de bunu göstermektedir: “Sen Ehl-i Kitap’tan bir kavme gidiyorsun. Onları kendisine çağırdığın ilk şey Allah’a tapmak olsun; Allah’ı bilip kabul ettiklerinde ise Allah’ın onlara günde 5 vakit namazı farz kıldığını onlara haber ver. Bunu da yaparlarsa, Allah’ın onlara mallarından çıkarılıp fakirlere verilecek bir zekâtı farz kıldığını haber ver. Buna da itâat ederlerse, onlardan zekâtı topla ve insanların eşi olmayan kıymetli mallarını almaktan kaçın.”⁵⁸¹

Eğer devlet başkanından haramları kanuna koymak ve insanları onları yapmaya ya da farzları yapmamaya teşvîk etmek gibi bir fiil, şeriata açıkça karşı çıkan herhangi bir emir ya da zarûrî olarak bilinen bir dini bilgiyi inkâr sâdır olursa onun kâfir olduğuna hiçbir şüphe yoktur ve eğer küfründen dönmezse onunla savaşmak vâcib olur.⁵⁸² İbn Hacer bu konuda icmâ bulunduğunu zikretmiştir.⁵⁸³ Reşid Rızâ ise kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmanın vâcib olduğu görüşündedir.⁵⁸⁴ Hükûmet, şer’î ma’nâda açıkça ma’siyetleri içeren kanun ya da emirler çıkardığında, bu kanun ve emirler konusunda vatandaşların onu dinlemesi de itâat etmesi de caiz değildir. Hükûmet kasıtlı bir biçimde açıkça Kur’ân nasslarına karşı çıkan bir tutum sergilerse ise bu tutumu apaçık küfür sayılır ki bu, yeterli güce sahip bulunduğu durumda yönetimi onun elinden almayı ve onu devirmeyi gerektiren bir husustur.⁵⁸⁵

3.4.1.4. Kâfir Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Hükümü

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki devlet başkanının kâfir olduğu sâbit olup kendisinde yukarıda zikredilen kâfir olma şartları gerçekleştiğinde, ona karşı

⁵⁷⁹ Dehlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 399; Alvân, Suleyman b. Nasr, *Şerhu nevâkızı'l-İslâm*, bs. 6, Dâru'l-Muslim li'n-Neşr, y.y., t.y., s. 33.

⁵⁸⁰ Karadâvî, Yûsuf, *Min fıkhi'd-devleti fi'l-İslâm*, s. 183.

⁵⁸¹ Buhârî, “Zekât”, 40 (1458).

⁵⁸² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6195.

⁵⁸³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XII, 280.

⁵⁸⁴ Rızâ, *Tefsiru'l-Menâr*, VI, 303.

⁵⁸⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6194.

ayaklanmak ve yönetimi elinden almak vâcip olmaktadır⁵⁸⁶ ve bu, İbn Hacer'in ve Nevevî'nin de zikrettiği gibi Müslümanların üzerinde icmâ ettiği bir hükümdür.⁵⁸⁷

Eğer Müslümanlar ona karşı ayaklanmaktan âciz kalırlar ya da bunun için gerekli güce sahip değillerse, güçleri oranında dil ya da silahla ona karşı cihâd etmeleri vâcip olur. Buna da güç yetiremezlerse Müslüman bir devlet başkanının yönettiği bir memlekete Allah yolunda hicret etmeleri vâcip olur.⁵⁸⁸

Öyleyse kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmak; ayaklanmanın şartları sağlanıp ayaklanmak için gereken yeterli gücün de bulunduğu durumda şer'î bir yükümlülüktür. Ancak bu şartlar sağlanmazsa Müslümana düşen gücü nispetinde diliyle, kalbiyle ya da daha fazlasıyla karşı çıkmaktır.⁵⁸⁹ Ayrıca kâfir devlet başkanına karşı ayaklanmadan önce hem dünyevî hem de uhrevî maslahat ve mefsedet dengesinin gözetilmesi gerekir ki kötünden kaçarken daha kötüye yol açılmasın.⁵⁹⁰

Bu hükmün, monarşi ile yönetilen bir devletin devlet başkanı ya da Müslüman ülkelerin halîfe, emîr ve başkanları için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak eğer Müslümanlar kanunlarla yönetilen ve başkanın yalnızca, anayasa ve kanunların uygulanmasını denetleyen bir memur hükmünde olduğu bir ülkede yaşıyorlarsa, kanunlar da Müslümanların hak ve özgürlüklerini koruma altına alıp onların üzerinde herhangi bir baskı ve egemenlik oluşturmuyorsa ve devlet başkanı âdil biri olup devlet ve halkın maslahatlarını ve kalkınmasını temin ediyorsa; bu durumda -Müslüman olmayan ülkelerde- Müslümanlar güç ve kuvvetlerini toplayana kadar Müslüman olmayan birini kabul etmek de mümkündür.⁵⁹¹

Hz. Peygamber'in (sav) ashâbına, Habeş diyârına hicret etmelerini emretmesi de bunu göstermektedir. Nitekim oranın devlet başkanı o dönemde kâfirdi, ancak bununla beraber Hz. Peygamber (sav) onu adâlet ve hayırla nitelendirerek ve o diyârı da sıdk, samimiyet diyârı olarak zikrederek şöyle demiştir: "Habeş diyârına (hicret için) yola çıksanız ya. Zira oranın öyle bir kralı vardır ki yanında hiç kimseye zulmedilmez ve orası sıdk diyâridir. Tâ ki Allah size içinde bulunduğunuz bu durumdan bir ferahlık versin."⁵⁹²

⁵⁸⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 123; Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁵⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 123.

⁵⁸⁹ Ebû Hemâm, Bekir b. Abdülazîz el-Eserî, *el-Kevkebü'd-dürri'l-münîr fî ibtâli hukni't-tedhîr*, Mektebetü's-Şâmile, y.y. t.y. IV, 10.

⁵⁹⁰ Bu halk arasında yağmurdan kaçarken doluya tutulmak denilen duruma örnektir.

⁵⁹¹ Karadâvî, Yûsuf, *Min fıkhi'd-devleti fî'l-İslâm*, s. 185.

⁵⁹² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut h.1395, II, 4.

Ayrıca fâsık ve fâcir devlet başkanı, eğer âdilse, halkının haklarını koruyor ve onları kalkındırıp gelişmiş bir millet hâline getiriyorsa o, takvâ sâhibi ancak zayıf devlet başkanından hayırlıdır.⁵⁹³ Hz. Ömer'den (r.a) rivâyet edilen şu haber de bunu göstermektedir: “O şöyle demiştir: “Zayıf bir Müslümanın vâli olması mı yoksa güçlü bir fâcirin vâli olması mı iyidir, bu konu hakkında ne dersiniz?” Muğîra ona demiştir ki: “Zayıf Müslümanın imanı, kendisine yarar; zayıflığı ise sana ve halkına zarardır. Güçlü fâcirin ise fücûru kendisine zarar; kuvveti ise sana ve halkına yarar.””⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel'e de “Bir gazvede emîr olacak, biri güçlü ve fâcir, diğeri ise sâlih ve zayıf iki kişiden hangisiyle gazveye çıkılır?” diye sorulmuştur. O da güçlü olan fâcirin; gücü Müslümanlara yarar, fücûru ise kendisine zarardır, sâlih olan zayıfın ise salâhı kendisine yarar, zayıflığı ise Müslümanlara zarardır, bu yüzden güçlü olan fâcirle beraber gazveye çıkılır, demiştir.⁵⁹⁵

Rivâyetlere göre, Sultan Hülagu Bağdat'ı fethettiğinde âlimlere, kâfir ve âdil bir sultanın mı yoksa Müslüman ve zalim bir sultanın mı daha iyi olduğu konusunda fetva sorulmasını emretmiş ve sonra da onları bunun için toplamıştır. Fetvalarını söyleyecekleri zaman geldiğinde, cevap vermekten çekindiler. Radiyyuddîn Ali b. Tâvûs da bu mecliste bulunuyordu ve önlerdeydi. Onların çekindiğini görünce fetva verme sırasını o aldı ve âdil ve kâfirin, Müslüman ve zâlimden daha iyi olduğunu yazarak imzaladı. İnsanlar da ondan sonra imzaladılar.⁵⁹⁶

Söylemesi acı gerçeklerden biri ise, Müslümanların bu zamanda dînî ve siyâsî özgürlüklerine ancakayasa ve kanunlarla yönetilenülkelerde ulaşabilmeleri; kanunların değil birtakım şahısların yönettiği ülkelerde ise en basit özgürlüklerine ulaşmak için dahi büyük mücadeleler vermek zorunda kalmalarıdır.

3.4.1.5. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Görenlerin Delilleri

Cumhûr⁵⁹⁷, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram kabul eden görüşlerine Kur'ân'dan, sünnettten ve hem sahâbe ve tâbiîn'in hem de muhtelif mezhep

⁵⁹³ Karadâvî, Yûsuf, *Min fikhî 'd-devleti fî 'l-İslâm*, s. 182.

⁵⁹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medînetü Dimaşk*, LX, 39.

⁵⁹⁵ İbn Teymîyye, *Mecmû 'u 'l-fetâvâ*, XXVIII, 225.

⁵⁹⁶ İbn Taktakâ, Muhammed b. Alî, *el-Fahrî fî 'l-âdâbi's-sultânîyye ve 'd-düveli 'l-islâmîyye*, Dâru'l-Kalemi'l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1418, s.23.

⁵⁹⁷ İbn Âbidîn, Muhammed ed-Dimaşkî el-Hanefî, *Reddû 'l-muhtâr alâ Dürri 'l-muhtâr*, I, 549; el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne 'l-metâlib fî şerhi ravzi 't-tâlib*, IV, 111; Komisyon, *Mevsû'atu 'l-icmâ' fî 'l-fikhî 'l-İslâmî*, V, 227, Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafê el-Mâlikî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî alâ 'ş-Şerhi 'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y., IV, 299; Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî, *Muğni 'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti meâni elfâzi 'l-minhâc*, Dâru'l-kütübî 'l-ilmîyye, bs. 1, Beyrut h. 1415, IV, 132.

âlimlerinin sözlerinden bir takım naklî deliller getirmiş ve bunların yanı sıra bir takım aklî deliller de zikretmişlerdir. Aşağıda bu deliller ele alınacaktır:

3.4.1.5.1. Naklî Deliller

a. Kur'ân-ı Kerîm'den Deliller

Bu âlimler; Ey iman edenler! Allah'a itâat edin. Peygamber'e itâat edin ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de...⁵⁹⁸ âyeti gibi veliyyu'l-emre itâat etmeyi gerektiren âyetlerin âm olmasını delil getirmişlerdir. Nitekim bu âyet veliyyu'l-emre itâatin vâcip olduğuna dâir bir nasıttır⁵⁹⁹ ve onlara karşı ayaklanmak da onlara itâate aykırıdır. Bu araştırmanın “Devlet Başkanının Zulmüne Sabretmenin Vâcip Olduğunu Söyleyenlerin Delilleri” bölümünde, bu âyetten maksadın ne olduğundan etraflıca bahsedilmiş ve gerek tefsîr gerek diğer alanlardaki âlimlerin bu âyetten murâdın ne olduğuna dâir görüşleri beyân edilmiştir.

b. Sünnet-i Nebeviyyeden Deliller

Hız. Peygamber'in (sav) ülü'l-emre itâat etmeyi emredip onlara karşı ayaklanmanın haram olduğunu belirten birçok hadisini delil göstermişlerdir. Aşağıda bunların en önemlileri sıralanacaktır:

Birinci Grup: Devlet Başkanlarına İtâat Etmeyi Emreden Hadisler

1. “Biz Rasulullah'a, zorlukta ve kolaylıkta, tasada ve kıvançta ve başkalarının bizden üstün tutulması hâllerinde dahi (devlet başkanını) dinlemek ve ona itâat etmek, yöneticiliğe lâyık olan kimselerle yönetim hususunda kavgalara girmemek şartıyla biat ettik.”⁶⁰⁰ Bu hadis emire itâat etmenin ve ona karşı ayaklanmamanın vâcip olduğuna dâir apaçık bir nasıttır.⁶⁰¹
2. “Yöneticiyi dinle ve ona itâat et, sırtına vurup malını alsa da onu dinle ve itâat et!” buyurdu.⁶⁰² İmam Şevkânî'ye göre bu ifâdede; şâyet şiddet ve zulümde, halkına vuracak ve onların mallarını alacak kadar ileri gitseler dahi emîrlere itâat etmenin vâcip olduğuna delil vardır. Dolayısıyla bu ifâde, Allah Te'âlâ'nın “O hâlde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin).”⁶⁰³ ve “Bir

⁵⁹⁸ Nisâ 4/59.

⁵⁹⁹ Şâtübî, İbrahim b. Musa el-Gırnâtî, *Kitâbu'l-Muvâfakât*, II, 257.

⁶⁰⁰ Muttefakun aleyh: Buhârî, Fiten, 7056; Müslim, İmâre, 1709.

⁶⁰¹ Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, IXX, 192; Komisyon, *Mevsû'atu'l-icmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, V, 197; Selâme, Ahmed, *Hâşiyetâ Kalyûbî ve Umeyra*, IV, 174.

⁶⁰² Müslim, İmâre, 1847.

⁶⁰³ Bakara 2/194.

kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)...”⁶⁰⁴ ayetlerini tahsîs etmiş olur.⁶⁰⁵

3. Hz. Peygamber (sav) “Dikkat ediniz! Kimin başına bir vâlitayin edilir de onun Allah’a karşı bir ma’siyet işlediğini görürse, Allah’a karşı işlediği bu ma’siyeti kerih görsün ancak ona itâati külliye bırakmasın.”⁶⁰⁶ buyurmuştur. Bu hadiste, şâyet devlet başkanından Allah’ın rızâsına uygun olmayan bir fiil sâdır olsa dahi yine de onu dinlemeye ve ona itâat etmeye teşvîk vardır, dolayısıyla o fiili kerih görmek ancak aynı zamanda ma’siyet içermeyen konularda ona itâat etmeye devam etmek gerekir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Şûrâ 42/40.

⁶⁰⁵ Şevkânî, Muhammed b. Alî, *Neylû’l-evtâr*, Dâru’l-hadîs, bs.1, Mısır h. 1413, VII, 207

⁶⁰⁶ Müslim, İmâre, 1855.

⁶⁰⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 232.

İkinci Grup: Devlet Başkanlarının Zulmüne Karşı Sabretmeyi Emreden Hadisler

1. Abdullah b. Abbas'tan Rasulullah'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Kim yöneticisinde hoşlanmadığı bir şey görürse sabretsin, kim cemaatten bir karış ayrı düşerse cahiliye ölümüyle ölür.”⁶⁰⁸ Bu hadiste devlet başkanına karşı sabretmek ve cemâatten ayrılmamak emredilmiştir.
2. Ömer b. Hattâb, Suveyd b. Gafele'ye şöyle demiştir: “Sen muhtemelen benden sonraya kalacaksın. O zaman kulağı kesik⁶⁰⁹ bir köle olsa da emîreitâat et, sana zulmetse de sabret, seni haklarından mahrûm etse de sabret. Ancak senden dinine aykırı bir şey isterse “Dinim kanımdan ötedir.” de.”⁶¹⁰ Hz. Ömer'in bu sözü; itâati helal ile sınırlandırmıştır ve eğer devlet başkanının emirleri şeriate aykırı ise onları dinlemek de onlara itâat etmek de yoktur.⁶¹¹

Üçüncü Grup: Devlet Başkanlarına Karşı Ayaklanmayı Yasaklayan Hadisler

1. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim itâati tamamen bırakırsa, Kıyâmet günü onu kurtaracak hiçbir huccet olmaksızın Allah'ın huzuruna çıkar. Kim de boynunda biat bağı olmaksızın ölürse, câhiliyye ölümüyle ölmüştür.”⁶¹²
2. Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “Başınıza yöneticiler geçecek siz onları tanıyıp karşı çıkacaksınız. Kim onlardan hoşnutsuz olursa beri olur, kim onlara karşı çıkarsa kurtulur. Ancak kim onlara rıza gösterir de onlara tabi olursa...” Onlarla savaşmayalım mı, dediler. “Namaz kıldıkları müddetçe hayır”, buyurdu.⁶¹³
3. Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “İmamlarınızın en kötülerini sizin onlara buğz ettiğiniz ve onların da size buğz ettiği, size la'net okuyan ve sizin de onlara la'net okuduklarınızdır.” Bunun üzerine denildi ki: “Ya Rasulallah, öylelerini kılıçla indirmeyelim mi?” O (sav) da “Hayır, sizinle namaz kıldıkları sürece bunu yapmayın. Yöneticilerinizden kerih saydığınız bir şey gördüğünüzde de o yaptıklarını kerih görün, ancak itâatten elinizi çekmeyin.” buyurdu.⁶¹⁴
4. Huzeyfe b. Yemân Rasulullah'a (sav) zâlim devlet başkanlarını görürse ne yapması gerektiğini sorduğunda, Rasulullah (sav) ona “Müslümanların cemâatine ve onların imâmına yapışırın.” buyurmuştur. Huzeyfe bunun üzerine, “Peki ya ne bir cemâat ne de bir imâm olursa ne yapayım?” diye sormuş, Rasulullah (sav) de “O durumda; şâyet

⁶⁰⁸ Muttefakun aleyh: Buhârî, Fiten, 7054; Müslim, İmâre, 1849.

⁶⁰⁹ Ced'ı: Burun, kulak, el ya da dudağın kesilmesi anlamına gelir. Bkz. Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, s. 96.

⁶¹⁰ İbn Batta, Ubeydullah b. Muhammed el-Akberî, *Metnü Kitâbu's-Şerh ve'l-İbâne alâ usûli's-sünne ve'd-diyâne*, Mektebetü's-Şâmile ez-zehebîyye, y.y. t.y. s.156.

⁶¹¹ Dehlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 399.

⁶¹² Müslim, “İmâre”, 1851.

⁶¹³ Müslim, “İmâre”, 16 (1854).

⁶¹⁴ Müslim, “İmâre”, 17 (1855).

bir ağacın gövdesini kemirecek dahi olsan o fırkaların hepsinden uzak dur, tâ ki ölüm sana sen bu hâl üzereyken gelsin.” buyurmuştur.⁶¹⁵ İbn Battâl bu hadiste Müslümanların cemâatine yapışmanın ve zâlim imâmlara karşı ayaklanmamanın vâcip olduğu konusunda fukahâ lehine bir huccet bulunduğu görüşündedir.⁶¹⁶

5. Rasulullah (sav) ashâbına âhir zamanın fitnelerini görürseniz “Evlerinize girip, zikirlerinizi sessiz yapın.” diye emretmiştir. Bunun üzerine Müslümanlardan biri “Peki ya bizden birinin evine girerse ne yapsın?” diye sorunca Rasulullah da (sav) “Onun iki elini de tutsun ve Allah’ın öldüren kulu olmasın, öldürülen kulu olsun.” buyurmuştur.

⁶¹⁷Bu hadis; şâyet kişinin ölümüne yol açacak olsa dahi fitnelerden uzak durmak gerektiğini göstermektedir. Ayrıca onda evlere kapanmak ve ne olursa olsun ayaklanmalara ve fitnecilere katılmamak emredilmiştir.⁶¹⁸

Yukarıdaki hadislerin hepsi şeriate uygun olduğu sürece dinlemenin ve itâat etmenin vâcip olduğunu açıkça belirtmektedir. Ayrıca namaz kıldığı ve kendisinden apaçık bir küfür sâdır olmadığı sürece imâma karşı ayaklanmayı yasaklamış ve Müslümanların cemâatinden ve onların imâmının sözünden çıkmaktan sakındırmıştır.

c. Ayaklanmayı Haram Gören Fıkıh Âlimlerinin Sözlerinden Deliller

1. İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, zâlim olsalar dahi devlet başkanlarına itâat etmek gerektiği görüşündedir. Nitekim onların itâatından çıkmak, onların zulmünün doğurduğundan çok daha fazla mefsedet doğurur.⁶¹⁹

2. İbnu'l-Hacer el-Askalânî de fıkıh âlimlerinin de muteğallib sultâna itâat etmek ve onunla beraber cihâd etmek gerektiği ve ona itâat etmenin ona karşı ayaklanmaktan daha hayırlı olduğu konusunda icmâ ettiklerini, zira bunda kan dökülmesinin önlenmesi ve savaşın önüne geçilmesi olduğunu belirtmiştir.⁶²⁰

4. Nevevî de fâsık ve zâlim de olsalar devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ olduğunu aktarmıştır.⁶²¹

5. Hasan-ı Basrî'ye Haccâc'a karşı ayaklanmanın hükmü sorulduğunda, onları bundan nehyetmiş ve “Allah'tan sakının ve O'na tevbe edin ki onun (Haccâc'ın) zulmünü sizden kaldırsın ve bilin ki Allah katında daha nice Haccâclar vardır.” demiştir.⁶²²

⁶¹⁵ Buhârî, “Fiten”, 13 (7084).

⁶¹⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 33.

⁶¹⁷ İbn Seybe, *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.1, Riyad h. 1409, VII, 485.

⁶¹⁸ Serahsî, Muhammed b. Ahmed Şemsu'l-Eimme, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1993, X, 124.

⁶¹⁹ Ezraî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, s. 381.

⁶²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, XIII, 7.

⁶²¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁶²² İbnü'l-Cevzî, *Âdâbu'l-Hasen el-Basrî*, s.117.

6. Şevkânî; namazı kılıp kendilerinden apaçık küfür sâdır olmadığı ve Allah’a karşı bir ma’siyet işlemeyi de emretmedikleri sürece devlet başkanlarına, sultanlara ve emirlere itâati vâcib olduğuna dâir Rasulullah’tan (sav) tevâtür derecesine ulaşan birçok sahih delil geldiğini zikretmiştir.⁶²³

7. İmam Ahmed b. Hanbel de sultânla ne savaşmanın ne de ona karşı ayaklanmanın hiç kimseye helal olmadığı; bunu yapanın sünnet üzere olmayan bir bid’atçi olduğu görüşündedir.⁶²⁴

8. Zürkânî de zâlîme itâat etmeye sabretmenin, ona karşı ayaklanmaktan evlâ olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre ayaklanmada; güven havasının yerini korku havasının alması, kanların akması, saldırılar ve fesâdın gerçekleşmesi vardır. Bunlar da onun zulmüne ve fiskına sabretmekten çok daha ağır durumlardır.⁶²⁵

12. Muallimî el-Yemânî (ö. 1386/1966), ayaklanmayı haram görenlerin, onu Müslümanları zayıflatmak, onları bölmek, cemâatlerini dağıtmak, birliklerini bozmak ve onları birbirlerini öldürmekle meşgul etmek, dolayısıyla da kuvvetlerini zayıflatmak ve düşmanlarının elinin güçlendirmek olarak gördüklerini belirtmiştir.⁶²⁶

⁶²³ Şevkânî, Muhammed Alî el-Yemenî, *Fethu’l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, bs.1, Dımaşk h. 1414, II, 601.

⁶²⁴ İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Usûlu’s-sünne*, Dâru’l-Menâr, bs.1, Suudi Arabistan h. 1411, s.45.

⁶²⁵ Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ’l-Muvatta*, Mektebetü’s-sekâfati’d-diniyye, bs.1, Kahire h. 1424, III, 14.

⁶²⁶ İmrân, Alî b. Muhammed, *Âsâru’s-Şeyhi’l-Allâme Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî*, Dâru’l-Âlemi’l-fevâid, bs.1, y.y. h. 1434, X, 165.

3.4.1.5.2. Aklî ve Usûlî Deliller

a. Ayaklanmanın Haram Olduğuna Dâir “Mefsedeti Uzak Tutmak Maslahatı Sağlamaktan Önce Gelir” Kuralıyla İstidlâl

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu görüşünü savunan fakihlerin çoğu bu görüşlerine “Der’u’l-mefâsid evlâ min celbi’l-mesâlih” (Mefsedeti uzak tutmak, maslahatı sağlamaktan önce gelir.) kaidesini delil getirmişlerdir.⁶²⁷ Çünkü onlar, isyan neticesinde meydana gelebilecek fitne, kan dökme, parmaklıklar ardında özgürlüğün kısıtlanması gibi şeylerin devlet başkanına karşı ayaklanmanın ardından gelecek muhakkak mefsedetler olarak görürler. Ayrıca insanların kurtulmak amacıyla ayaklandıkları zulüm, çoğu zaman ayaklanmadan sonra katlanarak kendilerine döner. Dolayısıyla mefsedet muhakkak, maslahat ise yalnızca muhtemeldir. Bu nedenle mefsedetin giderilmesi tarafı, maslahatın elde edilmesi tarafına ağır basar. İmam Sübkî (ö. h. 771/ m. 1369) eğer boyutları aynıysa, mefsedetin giderilmesinin maslahatın sağlanmasından önce geldiği kanaatindeydi.⁶²⁸

Aşağıda bu kaidenin temellendirilmesi, delilleri, pratiğe yansımaları zikredildikten sonra ayaklanmanın haram olduğuna dâir bu kaideyle nasıl istidlâl edildiğinden bahsedilecektir.

Kâidenin tamamı “Der’u’l-mefâsid evlâ min celbi’l-mesâlih” (Mefsedeti uzak tutmak, maslahatı sağlamaktan önce gelir.) şeklindedir. Kâideye göre bir işte hem maslahat hem de mefsedet bir arada bulunduğu ve ikisi de eşit derecede olduğundan bir tarafı tercih etmek mümkün olmadığında; mefsedet uzak tutmak, maslahatı sağlamaktan önce gelir. İbn Nüceym (ö. h. 970/ m. 1563), bu konu hakkında şöyle der: “Bir işte maslahat ve mefsedet çakıştığında, çoğunlukla mefsedet uzak tutmak öncelenir.”⁶²⁹ Zirâ şerîatin nehyedilen şeyleri yapmamaya verdiği önem, emredilen fiilleri yapmaya verdiği önemden daha büyüktür. Çünkü nehyedilen fiilleri işlemekte, Şâri’in onu yasaklamadaki hikmetiyle çakışan bazı zararlar vardır.⁶³⁰

Bu kaidenin dayandığı delil, Allah Te’âlâ’nın şu sözüdür: “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahdır. Ancak insanları Allah

⁶²⁷ İbn Balbân el-Hanbelî, Muhammed b. Bedrüddîn, *Muhtasaru’l-ifâdât fî rub ‘i’l-ibâdât*, Dâru’l-beşâiri’l-islâmîyye, bs.1, Beyrut ö.1419, s. 512; Nevevî, *el-Minhac*, XII, 229; Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ’l-Muvatta’*, III, 14; İmrân, Alî Muhammed, *Âsâru’ş-Şeyhi’l-Allâmeti Abdîrrahman b. Yahyâ el-Ma’lemî el-Yemânî*, Dâru Âlemi’l-fevâid, bs.1, h. 1434, X, 165; Remlî, Şemsüddîn eş-Şâfiu’s-sağîr, *Gâyetü’l-beyân serhu Zübed b. Raslân fî’l-fikhî’ş-Şâfiî*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2016, s.23.

⁶²⁸ Sübkî, Tâciüddîn Abdülvehhâb, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, I, 105.

⁶²⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâ ve’n-nezâir*, s.78.

⁶³⁰ Gazzî, Muhammed es-Sıdkî, *Mevsûatü’l-kavâidi’l-fikhîyye*, Müessesetü’r-Risâle, bs.1, Beyrut h.1424, IV, 315.

yolundan çevirmek, O’nu inkâr etmek, onları Mescid-i Harâm’a girmekten menetmek ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Fitne de öldürmekten daha büyük bir günahtır.”⁶³¹ Âyete göre asıl olan, haram ayda savaşmanın haram olmasıdır. Ancak müminlerin dinleri hususunda çıkarılan fitne, onları yerlerinden sürmek ve kanlarını akıtmak, haram ayda savaşmaktan çok daha büyük günahlardır. Bundan dolayı müminlerin kutsallarını korumak amacıyla haram ayda savunma savaşı yapmak caiz görülmüştür. ⁶³²

Delil getirilen başka bir âyet de Allah Te’âlâ’nın “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür.”⁶³³ sözüdür. Allah kumar ve içkiyi haram kılmıştır. Çünkü onların mefsedetleri maslahatlarından daha büyüktür. İçkinin faydasına gelince onun faydası ticaret ve benzeri hususlarla gerçekleşmektedir. Kumarın faydası ise kumar oynayanın oyun arkadaşlarından aldıklarıyla gerçekleşmektedir. İçkinin zararları ise aklı gidermesi, düşmanlık ve kin oluşmasına sebep olması, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymasındır. Kumarın zararları ise oynayanlar arasına düşmanlık ve kin sokması, Allah’ın zikrinden ve namazdan alıkoymasındır. Bunlar, zikredilen faydalarına nispetle çok daha büyük zararlardır. ⁶³⁴

Diğer bir delil de şu âyet-i kerîmedir: “Onların Allah’ı bırakıp da tapındıklarına sövmeyin. Sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a söverler.”⁶³⁵ Allah Te’âlâ; onların ilah sandıklarına sövmeyi, maslahatları bulunmasına rağmen, bu davranıştan dolayı ortaya çıkabilecek mefsedeti uzak tutmak için yasaklamıştır.

Bu kaideye Hz. Âişe’nin (r.anha) hadisi de delil getirilmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Ey Âişe! Eğer kavmin cahiliye dönemine yakın bulunmamış olsaydı Kâbe’nin yıkılmasını emredip dışarıda bırakılan kısmını içeriye aldırırdım ve kapısını yere kadar indirirdim. O’na bir doğu bir de batı kapısı yapardım. Böylelikle onu İbrahim’in temellerine döndürmüş olurum.”⁶³⁶ Kâbe’yi Hz. İbrahim’in temelleri üzerine yeniden inşa etmekte dinî bir maslahat bulunmakta, ancak ondan dinî bir mefsedet de ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanlar o dönemde küfürden yeni

⁶³¹ Bakara 2/217.

⁶³² Kurtûbî, *Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, III, 43.

⁶³³ Bakara 2/219.

⁶³⁴ İbn Abdusselâm, *Kavâidu’l-ahkâm fî masâlihi’l-enâm*, I, 98.

⁶³⁵ En’âm 6/108.

⁶³⁶ Buhârî, “Hacc”, 41 (1586).

çıkışlardı ve Kâbe de kimsenin el uzatmasına izin verilmeyen kutsallardan biriydi.⁶³⁷ Hz. Peygamber (sav) ise mefsedeti uzak tutmayı maslahatı sağlamaya tercih etmiştir.

Yine Rasûlullah'ın (sav) Abdullah b. Abdillâh b. Übey b. Selûl'ü, münâfık olduğunu bildiği halde öldürmemesi de buna delâlet eder. Zirâ Abdullah b. Übey "Vallahi Medine'ye döndüğümüzde şerefliler (münafıklar) zelil olanları (Hz. Peygamber ve ashabını) oradan çıkaracaktır demiş bunun üzerine Hz. Ömer "Ya Rasulallah! Bırak şu münafığın boynunu vurayım." demiştir. Ancak Hz. Peygamber (sav), "Onu bırak; insanlar, "Muhammed arkadaşlarını öldürüyor." demesinler." buyurmuştur⁶³⁸. Şüphesiz münafıkların reisini öldürmekte dinî ve siyasî bir maslahat vardır. Ancak bunun neticesinde insanların "Peygamber arkadaşlarını öldürüyor." demeleri gibi başka bir siyâsî mefsedet ortaya çıkacaktır. Zirâ münafıklar zâhirde peygamberin arkadaşlarındandır. Bundan dolayı Rasûlullah (sav) bu meselede mefsedeti uzak tutmayı, maslahatı sağlamaya tercih etmiştir.⁶³⁹

Bu kaideyle ilgili Rasûlullah'ın fiillerinden sedd-i zerâi' kabilinden de olan birçok delil vardır ve bunların hepsi, bir fiilde mefsedet ve maslahatlar toplandığında ve mefsedet tarafının etkisi daha kuvvetli olduğunda müminlerin mefsedeti uzak tutmayı, maslahatı sağlamaya tercih etmeleri gerektiğini göstermektedir. Çünkü mefsedeti uzak tutmakta, onunla beraber aynı fiilde bulunan maslahatlardan daha büyük bir maslahat vardır.

Kâidenin Uygulama Alanları

1. Bedene ilişmesi muhtemel olan bazı mefsedetleri uzak tutmak için bazı vâcipleri terk etmek caizdir. Hastalığın artması gibi bir mefsedeti uzak tutmak için hastayken namazda kıyâmı terk etmek bunun örneklerinden biridir. Ancak nehyedilen şeyleri, özellikle de büyük günahları işlemek konusunda herhangi bir serbestlik verilmemiştir.⁶⁴⁰ Bu da nehyedilen fiillerin emredilen fiillerden önce geldiğine, aynı şekilde mefsedetleri uzak tutmanın menfaatleri sağlamaktan önce geldiğine delâlet eden şeylerdendir.
2. Bazı mefsedetlere yol açtığında kimi sünnetleri yapmak mekruh görülür. Orucu bozmak gibi bir mefsedete sebep olmaması için oruçluyken mazmazada mübâlağa yapmayı terk etmek buna örnek verilebilir.

⁶³⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lâmu'l-muvakkî'n an Rabbi'l-âlemîn*, Dâru İbni'l-Cevzî, bs.1, Suudi Arabistan, h.1423, IV, 339.

⁶³⁸ Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 65 (4907).

⁶³⁹ Etrabî, Muhammed Salâh, *et-Türükü'n-nebevî te'sîlen ve tatbîkan*, Vezâretü'l-evkâf bi devleti Katar, bs.1, Katar h. 1433, I, 183.

⁶⁴⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s.87.

3. Bazı haramlar, kendisiyle elde edilmesi umulan bir maslahat durumunda caiz görülür. İki haram arasında seçim yapması gerekip de daha az haram olanı seçen kimsenin iki zarardan daha hafif olanını işlemesi bunun örneklerinden biridir. İbn Abdisselâm bununla ilgili şunları söyler: “Günah, düşmanlık, fâsıklık ve isyân gibi şeylere katkıda bulunmak, bazı durumlarda bu şeylerin ma’siyet olması açısından değil, ancak bu katkının bir maslahata vesîle olması açısından caizdir. Bunun birçok örneği vardır. Esirlerin serbest bırakılması için verilen fidyeler bunlardan biridir. Nitekim o fidiye, alan için haram iken veren için mübahtır. Hakîkatte bu günah, düşmanlık, fâsıklık ve isyâna katkı sağlamak değil, mefsedetleri ortadan kaldırmaya katkı sağlamaktır. Böylelikle bu durumlarda günah, düşmanlık, fâsıklık ve isyâna katkı sağlamak; maksûd (fiille sağlanması hedeflenen şey) değil, tâbî’ (esas amacı gerçekleştiren kendiliğinden gerçekleşen ikincil sonuç) olur.”⁶⁴¹
4. Yine yalan söylemenin, mefsedetinden daha fazla maslahat sağlamasının umulduğu durumlarda mübah görülmesi bu kabîldendir. İnsanların arasını düzeltmek için yalan söylemek veya düşmana yalan söylemek bunun bazı örnekleridir.⁶⁴²
5. Allah yolunda cihâd etmenin, malları ve canları zâyî’ etme ve meşakkat içermesine rağmen meşru kılınması da bu kaidenin uygulama alanlarından biridir. Ancak içerdiği bütün bu mefsedetlerin yanı sıra, cihâd etmek dinin ve izzetin korunmasına bir vesiledir. Cihâd aracılığıyla, ifsâd olması açısından değil, mefsedetleri uzak tutup maslahatları sağlamaya vesile olması açısından Allah’a yaklaşılır. Bu tıpkı kangren olan eli kesmenin, eli ifsâd etmesi açısından istenilen bir şey değilken, canı korumaya vesile olmasına benzer. Yine kan aldirmek, hacamat yaptırmak, tiksindirici acı ilaçlar içmek ve insanın maslahatlara vesile olması açısından katlandığı diğer meşakkatler de bu kabîldendir.⁶⁴³
6. Ma’siyet olmayan bir hususta zâlim devlet başkanına itâat etmek; ona itâat etmenin kendisi bir ma’siyet ve yaptığı zulme bir yardım olmasına rağmen

⁶⁴¹ İbn Abdüsselâm, *Kavâidu’l-ahkâm*, I, 129.

⁶⁴² Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s.87.

⁶⁴³ İbn Abdüsselâm, *Kavâidu’l-ahkâm*, I, 112.

caizdir. Çünkü ona itâat edilmemesi, itâatinden daha büyük mefsedetlere yol açar. Bundan dolayı o mefsedetleri uzak tutmak için itâati caiz olur.⁶⁴⁴

Kâidenin Ayaklanmanın Haram Olduğuna Delâleti

Alimler; zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın, onun zulmünü engellemek ve yerine daha uygun bir devlet başkanı getirmek gibi dinî bir maslahat içerdiğini söylerler. Ancak ona karşı ayaklanmak insanların öldürülmesi, malların zâyî' olması, hapsilere atılmak suretiyle özgürlüklerin kısıtlanması, ırlara geçilmesi ve buna benzer çok büyük mefsedetlere de yol açar. Dolayısıyla bu mefsedetleri uzak tutmak, devlet başkanına karşı ayaklanmaktan beklenen maslahatlardan çok daha evlâdır.⁶⁴⁵

- İbn Balbân el-Hanbelî de (ö. 1083/1672) ayaklanmanın haram olduğu, çünkü kanların akmasına, ırların çiğnenmesine ve malların helal görülmesine yol açtığı kanaatindedir.⁶⁴⁶

- Nevevî ise devlet başkanının azledilmemesinin ve ona karşı ayaklanmanın haram olmasının sebebinin; bununla fitne, kan dökülmesi, birliğin bozulması gibi durumların vukû' bulması olduğunu söylemektedir. Yani azledilmesi, kalmasından daha çok mefsedete yol açmaktadır.⁶⁴⁷

- İmam Zürcânî⁶⁴⁸ ve İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî⁶⁴⁹ de zâlim devlet başkanına sabretmenin ona karşı ayaklanmaktan daha iyi olduğu görüşündedirler. Nitekim ona karşı ayaklanmak; fitne ve fesâd çıkarıp kanların akmasına, yani ona karşı ayaklanmamak durumunda mevcut olan fesâddan daha büyük bir fesâda yol açar. Bu yüzden de daha büyük olan mefsedeti uzak tutmak adına daha hafif olan mefsedete katlanmak gerekir.

-Şâfi'î imamlardan Zebîdî⁶⁵⁰ (ö. m. 1790) ve Şemsuddîn er-Remlî⁶⁵¹ de (ö.1004/1595) fâsık devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda Müslümanların icmâının bulunduğunu naklederler. Zira bu fitne çıkıp kanların akmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla böyle bir devlet başkanını azletmenin mefsedeti, onu yönetimde bırakmaktan daha büyük olmaktadır.

⁶⁴⁴ Zuhaylî, *el-Kavâidu'l-fikhîyye*, I, 227.

⁶⁴⁵ Albânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Tahrîcu'l-akâidetü't-Tahâvî*, Mektebetü'l-İslâmî, bs.2, Beyrut h.1414, s.69.

⁶⁴⁶ İbn Balbân el-Hanbelî, Muhammed b. Bedrüddîn, *Muhtasarü'l-ifâdât fî rub 'i'l-ibâdât*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, bs.1, Beyrut ö.1419, s. 512.

⁶⁴⁷ Nevevî, *el-Minhac*, XII, 229.

⁶⁴⁸ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ'l-Muvatta'*, III, 14.

⁶⁴⁹ İmrân, Alî Muhammed, *Âsâru's-Şeyhi'l-Allâmeti Abdîrrahman b. Yahyâ el-Ma'lemî el-Yemânî*, Dâru Âlemi'l-fevâid, bs.1, h. 1434, X, 165.

⁶⁵⁰ Zebîdî, Murtezâ, *İthâfu's-sâdeti'l-müttekîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, Müessesetü't-Târîhi'l-arabî, Beyrut h. 1414, II, 232.

⁶⁵¹ Remlî, Şemsüddin eş-Şâfiû's-sağîr, *Gâyetü'l-beyân şerhu Zübed b. Raslân fî'l-fikhî's-Şâfiû*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2016, s.23.

- İbn Teymiyye de Ehl-i Sünnet mezhebinden meşhûr olanın, şâyet zulüm üzere olsalar dahi devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın ve onlarla kılıç kullanarak savaşmanın caiz olmadığı görüşü olduğunu belirtmiştir. Çünkü savaşmaktaki fitne ve fesâd, fitne ve savaş olmaksızın sadece zulümleriyle meydana gelen fesâttan daha büyüktür. Bundan dolayı iki mefsedetten büyük olanı küçük mefsedeti göze almak suretiyle def' edilir.⁶⁵²

- İbn Âbidîn ve Şeyh Mu'allimî el-Yemânî⁶⁵³ de zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın fitne ve fesâda yol açmayacağı durumda caiz olduğu görüşündedirler. Ancak eğer büyük ihtimalle fitne ve fesâda yol açacağı düşünülürse caiz değildir. Zuhaylî⁶⁵⁴, Tüveycirî⁶⁵⁵, Su'ûd Halef⁶⁵⁶ ve Abdullah Ehdel⁶⁵⁷ de bu görüştedirler.

Yukarıda zikredilen görüşlerden fıkıh âlimlerinin çoğunluğunun zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olması konusunda mefsedetleri uzak tutmak kaidesine dayandıkları anlaşılmaktadır. Ancak usulde gayet iyi bilinmektedir ki güçlü delil dururken zayıf delil kullanılmaz. O halde âlimler, ayaklanmanın haram olduğuna dâir daha önce zikredilen nasslar bulunmasına rağmen haram olduğu konusunda neden bir fıkıh kaidesine istinâd etmişlerdir?

Zikri geçen nassların, ayaklanmayı mubah kılan -zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz görenlerin delillerinde zikredilecek- başka nasslarla çelişiyor olmasının bu kaideye istinâd etmeye müsâade ettiği görülmektedir. Bu âlimlerden bazıları, ayaklanmayı haram kılan nassların te'vîl edilmesi gerektiğini veya nesh edildiğini savunmaktadır ki bu, ayaklanmayı mubah gören âlimlerin haram gören âlimlere reddiyelerini zikrederken de açıklanacaktır. Bu sebeplerden ötürü ayaklanmayı haram gören âlimlerin çoğu âyet ve hadislere değil fikhî kaidelerdeki aklî delillere istinâd etmişlerdir.

3.4.1.5.3. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma ile Islah Gerçekleştirilemez

Birçok âlim, devlet başkanına karşı ayaklanmanın bu kimsenin işlediği zulümlerin ıslahı için bir araç olamayacağı, bilakis yöneticilerden önce toplumu

⁶⁵² İbn Teymîyye, *Minhâcû's-sünnet*, III, 391.

⁶⁵³ Muallimî, Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî, *et-Tenkîl bimâ fî'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*, Mektebetü'l-İslâmî, bs. 2, h. 1406, I, 289.

⁶⁵⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6195.

⁶⁵⁵ Tüveycirî, *Muhammed, Mevsûatu'l-fıkhü'l-islâmî*, V, 321.

⁶⁵⁶ Halef, Su'ûd b. Abdulazîz, "el-Mebâhisü'l-akîdeti'l-müteallika bi'l-kebâir ve mürtekihuhâ fî'd-dünyâ," *Câmiâtü'l-islâmîyye bi'l-Medîneti'l-münevvere*, Yıl: 36, Sayı:123, h. 1424, s.114.

⁶⁵⁷ Ehdel, *el-Hudûd ve's-sultân*, s. 25. Not: Suudi Arabistan'da basılan nüshasında fesadın çoğalması halinde hâkime isyan etme bölümü kitaptan kaldırılmıştır. Mektebetü's-Şâmile'deki elektronik nüshada tamamı bulunmaktadır.

oluşturan fertlerin ıslah edilmesi gerektiği görüşündedirler. Zira devlet başkanı toplumun aynasıdır. Eğer halk arasında zulüm yaygınsa bu durum devlet başkanının fiilleri üzerinde de görülür ve bu kimse zâlim biri haline gelir. Albânî Allah'ın amellerimizdeki fesat sebebiyle devlet başkanlarını başımıza musallat ettiği, zira cezanın amelin cinsinden olduğu görüşündedir. Eğer yönetilenler zâlim devlet başkanının zulmünden kurtulmak istiyorlarsa öncelikle kendileri zulmü terk etmelidirler. Hasan el-Bennâ da şu sözleriyle bu noktaya işaret etmektedir: “Kalplerinizde İslam devletini kurun. İşte o vakit yeryüzünde sizler için bu devlet kurulur.”⁶⁵⁸

Albânî vardığı bu görüşü, Ebu Derdâ'nın (ra) rivayet ettiği bir kutsî hadis ile delillendirir. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah şöyle buyurur: Ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Her şeyin mâliki ve sultanların sultanıyım. Sultanların kalpleri benim elimdedir. Eğer kullar bana itâat ederlerse sultanlarının kalplerine onlara karşı bir yumuşaklık ve merhamet veririm. Eğer kullar bana isyan ederlerse sultanlarının kalplerine kin ve öfke koyarım. Böylece onlara işkencelerin en kötüsünü layık görürler. O halde sultanlara beddua etmekle uğraşmayın. Ancak zikir ve itâatle meşgul olun ki sultanlarınızı durdurayım.”⁶⁵⁹

Hiz. Ali'nin (ra) şu sözleri de bu görüşü destekler: Ona bir gün şöyle denildi: “Ey Müminlerin emiri! İnsanlar Ebubekir ve Ömer hakkında anlaşmazlığa düşmezler iken neden Osman ve senin hakkında anlaşmazlığa düştüler?” O da soruyu sorana şöyle cevap verdi: “Çünkü Ebubekir ve Ömer'in yönetiminde ben, Osman, Sa'd ve Abdurrahman gibi kimseler vardı. Osman'ın ve benim yönetimimde ise sen ve benzerleriniz varsınız.”⁶⁶⁰ Yani yaşanan durumların başlıca nedeni yönetici değil halktır. Halk bozulduğunda Allah onların başına kendilerine zulmedecek birini musallat eder.

Hasan-ı Basrî⁶⁶¹ ve İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî⁶⁶² de yöneticilerin zulmünün Allah'ın bize amellerimizin bozukluğundan dolayı gönderdiği musibetlerden biri olduğu, eğer ondan kurtulmak istiyorsak kendimizi ve amellerimizi ıslâh etmemiz gerektiği görüşündedirler. Nitekim Allah-u Te'âlâ “Size her ne isâbet ederse ellerinizin

⁶⁵⁸ Albânî, *Tahrîcu'l-akîdeti't-Tahâvîyye*, s. 69

⁶⁵⁹ Bkz. Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire h. 1414, V, 249.

⁶⁶⁰ Emhazûn, Muhammed, *Tahkîku mevâkıfi's-sahâbe fi'l-fitne*, Dâru's-selâm, bs.2, Kahire h. 1428, s.433.

⁶⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Adâbu'l-Haseni'l-Basrî*, I, 116.

⁶⁶² Ezruî', *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahavîyye*, s. 381.

yaptıklarından ötürüdür...”⁶⁶³ ve “İşte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zâlimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz.”⁶⁶⁴ Buyurmuştur

3.4.1.5.4. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Siyâsî Nedenlerden Dolayı

Yasaklanması

Bazı âlimler devlet başkanına karşı ayaklanmanın siyâsî nedenlerden dolayı haram olduğu görüşündedir. Zirâ böyle bir ayaklanma devlet başkanı tarafından muhaliflerini tasfiye etmek ve kendi otoritesini güçlendirmek için kullanılabilir. Ayrıca ayaklanma devleti zayıflatır ve düşmanları karşısında tehlikeli bir duruma düşmesine yol açar. Hasan-ı Basrî, Haccâc’a karşı ayaklanmayı dînî nedenlerden ziyade bir takım siyâsî nedenlerden ötürü onaylamamıştır.⁶⁶⁵ Onun görüşüne göre Haccâc bir zorbadır ve âlimlerin ayaklanması onun zorbalıklarına bir engel teşkil etmeyecektir. Bilakis ayaklanmaları onlardan kurtulması için bir bahane olacaktır. Bu nedenle Hasan-ı Basrî – daha önce de zikrettiğimiz gibi- âlimlere Haccâc’a karşı ayaklanmamalarını nasihat etmiştir.⁶⁶⁶

Hasan-ı Basrî Haccâc’a karşı ayaklanmanın hükmü sorulduğunda şöyle demiştir: “Ne onların ne de bunların safında bulunmayın.” Onlar da “Müminlerin emirinin tarafını da mı tutmayalım?” demişlerdir. Hasan-ı Basrî de “Hayır, tutmayın,” demiştir.⁶⁶⁷ Hasan-ı Basrî bu cevabı ile onlara fitnelerden ve emirden uzak durmalarını emrediyordu. Böylece zâlim devlet başkanı onları ortadan kaldırma hususunda kendisinde bir hak bulamayacaktı. Ayrıca bu tavırları ile bu kimsenin daha fazla zulüm işleyebilmesi için bir sebep de teşkil etmeyeceklerdi.

Muğallis, Hasan-ı Basrî’nin kılıçla karşı çıkmayı reddetmesinin gerçekçi mülâhazalara dayanan siyâsî bir duruş olduğu görüşündedir. Zira Hasan-ı Basrî fikhî açıdan zâlim devlet başkanına hürmet etmemeyi uygun görür ve şöyle derdi: “Şu üç kimsenin gıybeti haram değildir: Günahkârlığını ilan eden fâsık kimsenin, zâlim devlet başkanının ve açık bir bid’at çıkararak bid’atçının.”⁶⁶⁸ Ayaklanmayı istememesi belki de Haccâc’a, o dönemde Emevî yönetimiyle aralarındaki gerginlik hiç görülmemiş bir

⁶⁶³ Şûrâ 42/30.

⁶⁶⁴ En’âm 6/129.

⁶⁶⁵ İbn Sa’d, Muhammed, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, Dâru Sâdır, bs.1, Beyrut 1968, VII, 163.

⁶⁶⁶ Muğallis, Hâdî, *et-Tâatu’s-siyâsiyye fi’l-fikri’l-islâmî*, s. 229

⁶⁶⁷ Ebû’l-Muzaffer, Şemsüddîn, *Mir’âtu’z-zemân fi târihi’l-a’yân*, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2003, V, 108.

⁶⁶⁸ Beyhâkî, Şuâbu’l-îmân, XII, 167.

seviyeye ulaşmış olan fıkıh âlimlerini ortadan kaldırması için bir bahâne vermemek amacıyla idi.⁶⁶⁹

Buna binâen âlimlerin çoğuna göre azledilmeyi hak eden herkes azledilmeyeceği hükmü sâbit olmuştur. Aksine mesele; şer'î siyâset fıkıhı, bununla sağlanması beklenen maslahatlar ve yöneticiyi azletme girişiminin başarısız olması durumunda ülkeye ve insanlara dokunabilecek büyük zarar göz önünde bulundurularak incelenir.⁶⁷⁰

Bu durumda ayaklanmanın haram kılınmasına dair delillere bir aklî delil daha eklenmiş olur ki o da zulme karşı çıkan ve adaleti sağlamayı arzulayan insanlara ve âlimlere zarar verme hususunda zâlim devlet başkanına imkân vermemeyi gerektiren siyâsî maslahattır. Zirâ bu kimselerin devlet başkanına karşı silahlı ayaklanması gerekçesiyle, devlet başkanına kendilerinden kurtulması için kendi elleriyle bir fırsat vermelerindense; zulme karşı çıkarak sağ kalmaları, toplum için daha faydalı ve devlet başkanı için daha caydırıcıdır.

Devlet başkanlarına karşı gerçekleştirilen çağdaş ayaklanmalarda da bunun en büyük delilidir. Nitekim 80'li yıllarda İhvân-ı Müslimin, Suriye'deki rejime karşı ayaklanmıştır. Suriye rejimi ise önce onların bir araya gelmelerine fırsat vermiş sonra da hepsini toptan yok etmiştir. Onları katlettikten sonra ise otoritesini daha da güçlendirmiş, Suriye'yi âlimlerin çoğundan temizlemiş ve Müslümanlar pek çok konuda sıkıntıya düşürmüştür. Öyle ki dindarlık olağanüstü hâl hukukunca cezayı gerektiren bir suç haline gelmiştir.⁶⁷¹

3.4.1.5.6. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Görenlerin Görüş ve

Delillerinin Özeti

Âlimlerin büyük bir kısmı zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram görmüştür. Bunun tek istisnası devlet başkanının açıktan apaçık bir küfür işlemesidir ki burada bile ayaklanmanın caiz olması ona güç yetirmeye ve devlet başkanını devirebilecek olmaya bağlıdır. Bunun dışında zulmü ne boyuta ulaşırsa ulaşsın, küfür boyutuna varmadıkça devlet başkanına karşı ayaklanmak caiz değildir. Âlimler bu görüşü, yöneticilere itâat ayeti, devlet başkanına karşı ayaklanmayı yasaklayan hadis-i şerifler, fıkıh ve diğer alanlardaki âlimlerin sözleri ve mefsedetleri uzak tutma kaidesinde özetlenmesi mümkün olan aklî delillerle ispat ederler. Söz konusu kaideye

⁶⁶⁹ Muğallis, Hâdî, *et-Tâatu's-siyâsiyye fi'l-fikri'l-islâmî*, s. 229.

⁶⁷⁰ Komisyon, *Mevsûatü'l-icmâ fi'l-fikhi'l-islâmî*, Dâru'l-Fadîle, bs.1, Suudi Arabistan, h. 1433, V, 254.

⁶⁷¹ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle's-sevratî's-Sûriyye*, s. 5.

göre; bir fiilde elde edilmek istenilen bir maslahatla, oluşması beklenen bir mefsedet bir arada bulunduğunda ve o mefsedet maslahattan daha büyük olduğunda, mefsedeti uzak tutmak maslahatı elde etmeye öncelenir. Aynı şekilde silahlı ayaklanmaların çoğunun başarısızlıkla sonuçlandığını ve ayaklanmanın beklenen maslahatlardan çok daha fazla mefsedet doğurduğunu gösteren târihsel olayları tümevarımsal biçimde ele alarak bunu da bir delil kabul ederler.⁶⁷² Devletin düşmanlar karşısında zayıflatılmamasını ve zâlimlere âlimleri, mücahitleri ve ıslahatçıları boyunduruk altına alma fırsatı verilmemesini gerektiren siyâsî hikmeti de delil olarak kullanırlar. Buna göre söz konusu kimselerin ıslah talebiyle sağ kalmaları, zâlim devlet başkanına karşı gerçekleştirecekleri bir silahlı ayaklanma neticesinde kesin bir şekilde ortadan kaldırılmalarından daha hayırlıdır.

3.4.2. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Caiz Gören İmamların

Görüşleri ve Delilleri

Devlet başkanı yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Kullar arasında Allah'ın dini ile hükmetmek, mazluma merhamet göstermek, zâlime kısas uygulamak üzere Allah ona yöneticilik ve hükmetme otoritesi bahşetmiştir. O; güçsüzlerin, fakirlerin ve mazlumların kendisine sığındıkları bir sığınaktır. Onlar arasında adaleti tesis eder ve zulmü üzerlerinden kaldırır. Bu nedenle de Allah ona itâat edilme hakkı vermiş, ona biat eden kullara sözünü dinleme ve itâat etme sorumluluğu yüklemiş ve onları itâatten ayrılmaktan men' etmiştir. Böylece Müslüman toplumun selametini, kuvvetini, istikrarını ve güvenliğini koruma altına almıştır.

Ancak zulüm devlet başkanı tarafından işlendiğinde Müslümanların ne yapması gerekir?

Allah Te'âlâ şöyle buyurur: “Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti.”⁶⁷³ Kurtûbî devlet başkanının ancak hadleri uygulamak, hakları sahiplerine vermek, yetimlerin, delilerin mallarını korumak, onların görülmesi gereken işlerine nezaret etmek ve buna benzer sözü geçen işleri yerine getirmek için tayin edildiği; eğer devlet başkanının fasık olması caiz görülecek olursak bunun, devlet başkanının tayin ediliş gâyesini iptal edeceği görüşündedir.⁶⁷⁴ O halde eğer devlet

⁶⁷² el-Mu'allimî el-Yemânî, Abdurrahmân b. Yahyâ, *Âsâru'l-Mu'allimî el-Yemânî*, bs. 1, Tab'atu'l-Mucemma', y.y, t.y., X, 165.

⁶⁷³ Bakara 2/30.

⁶⁷⁴ Kurtûbî, *el-Câmiu'l-kebîr li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 271.

başkanı fiskın, zorbalığın ve zulmün kaynağı haline gelirse yöneticilik sıfatı düşer.⁶⁷⁵ Çünkü o insanlar arasında adaletle hükmetmesi için devlet başkanı olmuştur. Öyleyse aralarında zorbalıkla hükmeden, onları kırbaçla yöneten, kanlarını ve namuslarını çiğnemeyi helal gören ve özgürlük ve saygınlıklarını hiçe sayan bir devlet başkanı ile Allah'ın kendilerini imtihan etmesi halinde Müslümanların ne yapması gerekir?

Önceki bölümde bu kimseye karşı sabretmeyi gerekli gören ve apaçık bir küfür hali olup da ayaklanmak için gerekli gücün bulunması durumu dışında hiçbir gerekçe ile devlet başkanına karşı ayaklanılmaması gerektiğini düşünen pek çok âlimin sözleri zikredilmiştir. Bu bölümde ise zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz veya vâcib gören âlimlerin sözleri açıklanacak ve daha sonra bu görüşlerinin delilleri incelenecektir. Bölümün sonunda ise bu iki görüş birbiriyle karşılaştırılacak ve delilleri bakımından en güçlü ve makâsıd-ı şerîaya en yakın olanın hangisi olduğu belirlenecektir.

Sahâbe, tâbi'în, fıkıh âlimleri ve diğer alanlardaki âlimlerden pek çok kimse, zâlim devlet başkanına karşı Müslüman toplumun izlemesi gereken yolun iyiliği emretmek ve kötülükten men' etmek olduğu görüşündedir. Zira Müslümanların kötülüğü kalpleri ile inkâr etmeleri ve dilleri ile kötülük edene nasihatte bulunmaları gerekmektedir. Zâlimin zulmünden ve günahkârlığından geri dönmemesi halinde ise kötülüğü elleri ile düzeltmeleri gerekir. Böylece Rasulullah'ın (sav) “İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir.”⁶⁷⁶ sözünü uygulamış olurlar. Eğer devlet başkanı zulmü ve azgınlığında geri adım atmazsa, Müslümanlara düşen kötülüğü değiştirmek ve hakları geri almak için ayaklanmaktır. Ehl-i Sünnet'ten pek çok taife⁶⁷⁷, ayrıca Mu'tezile⁶⁷⁸, Hâriciyye⁶⁷⁹ ve Zeydiyye'nin tamamı da bu görüştedir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 86; Komisyon, *Mevsû'atu'l-icmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, V, 118.

⁶⁷⁶ Müslim, “İman”, 20 (78).

⁶⁷⁷ İbn Âbidîn, Muhammed ed-Dimaşkî el-Hanefî, *Reddû'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, IV, 264; Hanbelî, Zeynuddîn es-Sulâmî, *Zeylu tabakâti'l-Hanâbile*, bs. 1, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâz h. 1425, II, 305; Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 86; Merdâvî, Alâuddîn, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*, bs. 1, Dâru Hacer li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, Mısır h. 1415, XXVII, 58; Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Meâsiru'l-inâka fî me'âlimi'l-hilâfe*, I, 36.

⁶⁷⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullah (ö. 656 h.), *Şerhu Nehcü'l-belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1418, s.1255.

⁶⁷⁹ Atvî, Abdullah, *Devâbitu's-siyâseti's-şer'îyye*, s.66.

⁶⁸⁰ İbn Hazm, *el-Faslu fî'l-milel*, IV, 132.

İbn Hazm, bu görüşün Ali b. Ebu Talib ve onu destekleyen tüm sahâbelerin, Müminlerin Annesi Âişe'nin, Talha'nın, Zübeyr'in ve sahâbeden onlarla birlikte hareket eden herkesin izlediği yol olduğu görüşündedir. Abdullah b. Zübeyr, Muhammed, Hasan b. Ali, Ensar geriye kalan Muhâcirler ve Ensârlardan tüm sahâbenin ve Harre Savaşında bulunan herkesin görüşü de budur. Haccâc denen fasika karşı duran ve Enes b. Malik gibi sahâbeden olup bu hareketi destekleyen herkes bu hususta söz birliği etmiştir. Abdurrahmân b. Ebu Leylâ ve Saîd b. Cübeyr gibi tâbi'în neslinin önde gelenleri de bu görüşü destekler. Ebu Hanîfe, Hasan b. Huyey, Şerîk, Mâlik, Şâfi'î, Davud ve onların peşinden giden fıkıh âlimleri de bu konuda deliller öne sürmüşlerdir. Yeni ve eskilerden zikrettiğimiz tüm bu isimler ya fetvâlarında bundan söz etmiş ya da reddedilmesi gerektiğini düşündükleri hususları reddederken kılıç sallayarak fiilleriyle bunu gerçekleştirmişlerdir.⁶⁸¹

3.4.2.1. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanma Hususunda Mezheplerin Görüşü

3.4.2.1.1. Hanefî Mezhebi

Ebû Hanîfe, zâlim devlet başkanına karşı kılıçla ayaklanmanın ve onun yerine adil bir yönetici getirmenin gerektiği görüşündedir.⁶⁸² Ebû Hanîfe, Emevî ve Abbasîlerin zulümlerine karşı koyanları dâimâ destekleyerek fiil ve sözleri ile bu duruşunu tarihe kaydetmiştir. Hatta kendilerinden zulüm sâdır olması halinde Abbâsî halifelerine karşı ayaklanmayı mübah veya farz olarak görmüş ve onlarla savaşmayı kâfirlerle savaşmaktan üstün tutmuştur.⁶⁸³

Ebû Hanîfe'nin, Emevîler'e karşı gerçekleşen Zeyd'in hareketini desteklediği ve teşvik ettiğini açıkça ortaya koyan rivâyetler bulunmaktadır. Ancak bununla beraber savaşa katılmamıştır. Zeyd b. Ali kendisine biat etmesi için onu huzuruna davet ettiğinde ise “İnsanların babasına yaptıkları gibi onu da terk edip gitmeyeceğini bilsem onunla birlikte cihâd ederdim. Zira o gerçek bir imamdır. Ancak ben onu malımla desteklerim.” dediği ve ona 10 bin dirhem gönderdiği rivâyet edilir. Elçiye de “Özrümü onun huzurunda belirt.” diye emretmiştir.⁶⁸⁴

Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali devrimini desteklemesi mal ile cihâd nev'indendir ki bu onun zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz gördüğüne işaret eden fiilî bir

⁶⁸¹ İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-milel*, IV, 132.

⁶⁸² İsferyîni, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 73.

⁶⁸³ İmrân, *Âsâru's-Şeyhi'l-Muallimî*, X, 164.

⁶⁸⁴ Sallâbî, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, II, 469.

duruştur. Aynı şekilde en-Nefsu’z-Zekiyye lakabıyla tanınan Muhammed b. Abdullah devrimi konusunda da benzer bir tavır sergilemiştir. Bu devrimin de destekçisi olmuş ve insanları onunla birlikte ayaklanmaya teşvik etmiştir. Bir kadın iki oğlunun en-Nefsu’z-Zekiyye ile birlikte öldürülmesinden sonra yanına gelip Sen oğullarıma Abdullah b. Hasan’ın iki oğlu İbrahim ve Muhammed ile birlikte ölünceye dek ayaklanmalarını işaret etmiştin dediğinde o, Keşke oğullarının yerinde ben olsaydım demiştir.⁶⁸⁵ Ayrıca Ebu İshak el-Fuzârî Ebû Hanîfe’ye “Kardeşimi İbrahim ile birlikte ayaklanmaya ve öldürülmeye teşvik ederken Allah’tan korkmadın mı?” dediğinde “Şüphesiz kardeşin Bedir günü öldürülmüş gibi şerefli dir.” buyurur.⁶⁸⁶ Bu sözleri zâlim yöneticilere karşı ayaklanmayı caiz gördüğüne dair apaçık birer delildir.

Cessâs, Ebû Hanîfe’nin mezhebinin zâlim ve baskıcı yöneticilerle savaşma konusunda meşhûr olduğu görüşündedir. Bu yüzden Evzâ’î şöyle demiştir: Ebû Hanîfe’den her şeyi beklerdik, ancak o bize kılıçla -yani kılıç kullanarak zâlimlerle savaşmak gerektiği- meselesiyle geldi ki bunu beklemiyorduk. Zira o iyiliği emretmek ve kötülükten men’ etmenin farz olduğunu ve bunların sözle gerçekleştirilemediği yerde, kılıçla gerçekleştirilmesi gerektiğini söylerdi.⁶⁸⁷

Cessâs; Ebû Hanîfe’nin nazarında kadı ile halife arasında hiçbir fark olmadığını, her ikisinde de adalet vasfını aradığını nakletmiştir. Onun mezhebinde, fasık kimsenin şahitliği ve Peygamber’den naklediyor olsa bile getirdiği haberler kabul edilemeyeceği gibi bu kimse halife veya devlet başkanı da olamaz. Naklettiği haber kabul görmeyen ve hükümleri uygulanmayan bir kimse nasıl halife olabilir?⁶⁸⁸

İbn Âbidîn’in görüşüne göre bir topluluk zâlim devlet başkanına karşı ayaklandıklarında Müslümanların üzerine düşen bu kimselerin ayaklanmasına destek vermek ve böylece haklarını almalarını ve zâlim devlet başkanının zulmünden vazgeçmesini sağlamaktır.⁶⁸⁹ İbn Âbidîn, devlet başkanına karşı ayaklanılması fitne oluşturmayacaksa, baskıcı devlet başkanına karşı ayaklanmanın ve onu azletmenin caiz olduğunu da açıkça belirtmiştir.⁶⁹⁰

Cessâs, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanma meselesindeki mezheplerinin Haccâc’a kılıçları ile karşı çıkan sahâbe ve tâbi’în neslinin de mezhebi olduğu

⁶⁸⁵ Diyârbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, II, 327.

⁶⁸⁶ Ebû’l-Fellâh, *Şezerâtü’z-zeheb*, II, 203.

⁶⁸⁷ Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu’l-Kur’ân Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye*, bs.1, Beyrut h.1415, I, 85.

⁶⁸⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 85.

⁶⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, IV, 265.

⁶⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, IV, 265.

görüşündedir. Zâlim yöneticinin verdiği bağışları kabul etmenin caiz olduğu zira bu bağışların halkın hakkı olduğu düşüncesini de dile getirir. Bu davranışı zâlim kimseyle dostluk kurmak olarak görmez ve Hasan, Sa'îd b. Cübeyr, Şa'bî ve tâbi'în neslinden başka birçok kimselerin bu zâlimleri dost edinmedikleri ve onların hilafetlerini kabul etmedikleri halde onlar eliyle rızıklarını aldığını, o rızkı günahkâr bir kavmin elinde bulunan kendilerine ait bir hak olarak gördüklerinden böyle yaptıklarını belirtir.⁶⁹¹

Ebû Hanîfe ve onun mezhebini sürdüren bazı fakihlerden nakledildiğine göre zâlim devlet başkanına karşı silah gücüyle ayaklanmak caizdir. Mazlumlara haklarını alana ve zâlim zulmünden, fasık kimse de fıkından vazgeçene dek ayaklananları desteklemek gerekir.

3.4.2.1.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebini, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanma meselesinde en net hükümleri zikreden mezheplerden biri kabul etmek mümkündür. Mezhebin müessisi olan Mâlik, sözleri ve fiilleri ile zâlim yöneticilere hürmet gösterilemeyeceğini ve baskı altında yapılan biatin geçersiz olduğunu açıkça belirtmiştir. Mâlik, Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın Medîne-i Münevvere'de Abbâsîlere karşı gerçekleştirdiği devrimi açıktan desteklemiş; Medîne halkına Ebu Ca'fer el-Mansûr'a baskı altında biat ettiklerinden ötürü ettikleri biatin batıl olduğu ve baskı altında biat eden kimsenin biatinin geçersiz olduğu hususunda fetva vermiştir.⁶⁹² İmam Mâlik'ten sâdır olan bu cüretkâr fetvâ, Mâlikî mezhebine zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olduğunu söylemenin kapısını açmıştır. Ayrıca Muhammed b. Abdullah b. Hasan'a Ebu Ca'fer el-Mansûr'a karşı ayaklanmasında fikhî bir delil sağlamıştır.⁶⁹³

Mâlik bu konuda yalnızca fetvâ vermekle de yetinmeyip insanları Muhammed b. Hasan'la birlikte ayaklanma hususunda teşvik de etmiştir.⁶⁹⁴ Medîne Vâlisi, fetvâları ve Muhammed b. Hasan devrimi hakkındaki duruşu nedeniyle Mâlik'i tutuklamış ve omuzları çıkana kadar dövülmesini emretmiştir. Bu işkence o bayılana kadar sürmüştür. Ancak o, duruşunda geri adım atmamış ve yoldan çıkmış otoriteler karşısında âlimlerin dik durmasının gerekliliği hakkında tarihin kaydettiği şu meşhur sözleri söylemiştir:

⁶⁹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 86.

⁶⁹² Kettânî, Muhammed el-Muntasır Billah, *el-İmâm Mâlik*, s. 100; Suyûtî, Celâleddîn, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 194.

⁶⁹³ Muğallis, *et-Tâatu's-siyâsiyye fi'l-fikri'l-islâmî*, s.236.

⁶⁹⁴ Ebû'l-Fellâh Abdulhayy el-İkrî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Dâru İbn Kesîr, bs.1, Dimaşk h. 1406, II, 203.

“Benim dövüldüğüm sebepten Muhammed b. Munkedir ve Rabî’a b. Müseyyeb de dövülmüştür. Bu mesele uğruna eziyet çekmeyen kimsede hayır yoktur.”⁶⁹⁵

Mâlik’e, yönetimi elinden almak amacıyla kendisine karşı ayaklanılmış olan devlet başkanına destek olmanın hükmü sorulmuş ve o da bu kişi eğer Ömer b. Abdülaziz gibi bir halifeyse ona destek olmak gerektiği, değilse destek olunmayacağını söylemiştir. Ayrıca soranlara böyle bir durumda onları kendi hallerine bırakmalarını, nitekim Allah’ın bir zâlim eliyle diğer zâlimden intikam alıp sonra her ikisinden de intikam aldığını söylemiştir.⁶⁹⁶ Mâlik’ten bir imama biat edilince eğer imam adil bir kimse ise kardeşlerinin onun için ayağa kalkıp savaşması gerektiği, korku üzere biat edilmiş olan kimselerin ise biatlarının zaten geçersiz olduğu da rivâyet edilmiştir.⁶⁹⁷

Mâlikî âlimleri de zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz oluşu konusunda Mâlik’in yolundan gitmişlerdir. Mâlikî âlimlerinden İbnu’l-Arabî⁶⁹⁸, Bâkılânî⁶⁹⁹ ve İbnu’l-Kâsım⁷⁰⁰ da bu şekilde fetvâ vermiştir.

Buna göre Mâlikî mezhebi, devlet başkanının zorbalık etmesi ve zâlimce davranması hâlinde ümmetin bu kimseye karşı ayaklanmasını caiz görmektedir. Ayrıca zorla biat alan devlet başkanına yapılan biat da bu mezhebin görüşüne göre geçersizdir.

3.4.2.1.3. Şâfi’î Mezhebi

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanma meselesinde Şâfi’î mezhebi iki farklı görüş üzeredir:

İlk görüş, Şâfi’î’nin eski görüşüdür⁷⁰¹ ve bazı öğrencileri bu görüştedir.⁷⁰² Bu görüşe göre günahkârlığı veya baskıcılığı açıkça görülen devlet başkanına karşı ayaklanmak caizdir.

İmamu’l-Haremeyn el-Cüveynî, devlet başkanının zulmetmesi ve doğru yoldan sapması halinde bu makama getirilirken kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirmediği görüşündedir. Böyle bir durumda Müslümanların bu kimseyi doğru yola

⁶⁹⁵ . Mâlikî el-Hüsnî, İmâmu Dâru’l-hicre Mâlik b. Enes, s.91.

⁶⁹⁶ Temîmî es-Saklî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *el-Câmi’ li mesâli’l-müdevvene*, Dâru’l-Fikr, bs.1, y.y. 2003, VI, 238.

⁶⁹⁷ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, IV, 154.

⁶⁹⁸ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, IV, 154.

⁶⁹⁹ Bâkılânî, *Temh’üdu’l-evâil*, s. 478.

⁷⁰⁰ Matîrî, *Tehzîbu Kitâbu’l-Hurriyye*, s.107.

⁷⁰¹ Zebîdî, *İthâfu’s-sâdeti’l-muttekîn*, II, 232.

⁷⁰² Kalkaşendî, *Mâserü’l-inâfe*, I, 271.

yeniden ulaştırmak veya makamından uzaklaştırmak amacıyla durdurmaları gerekir.⁷⁰³ Ayrıca zulmetmesi durumunda, ona karşı silah kullanarak ya da savaş ilan ederek dahi olsa onu o makamdan indirmeleri caizdir.⁷⁰⁴

şâfi'î mezhebi âlimlerinden olan Gazzâlî⁷⁰⁵ ve řehristânî⁷⁰⁶ de (ö.548/1153) bu görüştedirler.

Adudiddîn el-İcî de (ö. 756/1355) gerekli hallerde ümmetin devlet başkanını makamından indirebileceği ve azledebileceği görüşündedir. Ancak eğer devlet başkanının azledilmesi fitneye yol açacak olursa, iki zarardan daha hafif olan tercih edilir.⁷⁰⁷

İbn Hacer el-Askalânî, hakkını aramak üzere ayaklanan kimselere karşı zâlim devlet başkanının bayrağı altında savaşmanın caiz olmadığı görüşündedir.⁷⁰⁸

Abdulkâhir el-Bağdadî, adaletten ayrılması halinde devlet başkanlarını doğru yola getirmenin ümmetin bir sorumluluğu olduğu görüşündedir. Ümmet böyle bir devlet başkanını ya adalet yoluna geri getirmeli ya da işgal ettiği makamdan uzaklaştırmalıdır. Bu devlet başkanı için de bütün çalışanları için de geçerlidir.⁷⁰⁹

şâfi'î mezhebindeki **ikinci görüş** ise fasık ve zâlim bile olsa devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu yönündedir. İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209), şâfi'î'nin Müsned'ini şerh ederken, şâfi'înin zulmettikleri zaman devlet başkanlarına karşı ayaklanmayı caiz görmediğini nakletmiştir.⁷¹⁰ Nevevî⁷¹¹, Halîlî⁷¹² (ö. h. 1147/ m. 1734) ve Zebîdî⁷¹³; ayaklanmanın fitnelere ve kanların akmasına yol açacağı için, fâsık ve zâlim olsalar dahi devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın caiz olmadığı konusunda icmâ bulunduğunu zikretmişlerdir.

İbn Reslân, şâfi'î fikhî hakkındaki manzûmesinde şöyle der:

“Mahza küfürden başkasında caiz olmaz *** Bizim ülü'l-emre ayaklanmamız”

⁷⁰³ Cüveynî, Abdulmelik İmâmu'l-Harameyn, *Gıyâsu'l-umem fi't-tiyâsi'z-zulem*, Mektebetü İmâmi'l-Harameyn, bs.2, y.y. h. 1401, s.106.

⁷⁰⁴ Lekânî, Burhânüddîn İbrâhîm, *Umdetu'l-mürîd şerhu Cevhetu't-tevhîd*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2018, V, 2309.

⁷⁰⁵ Gazzâlî, Muhammed Ebû Hâmid, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y. II, 140.

⁷⁰⁶ şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1425, s. 276.

⁷⁰⁷ İcî, Aduddîn, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, III, 595.

⁷⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XII, 301.

⁷⁰⁹ Bağdadî, *Kitâbu Usûlu'd-dîn*, s. 278.

⁷¹⁰ İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-dîn Ebû's-Seâdât el-Cezerî, *eş-şâfi fi şerhi Müsnedi's-şâfi*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.1, Riyad h. 1426, V, 544.

⁷¹¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.ü

⁷¹² Halilî eş-şâfi, Muhammed b. şerefüddîn, *Fetâvâ el-Halilî alâ'l-mezhebi's-şâfi*, Tab'atu'l-Mısıryyeti'l-kadîme, y.y. t.y. I, 73.

⁷¹³ Zebîdî, *İthâfu's-sâdeti'l-muttekîn*, II, 232.

Şemseddîn er-Remlî; bu beyti şerh ederken, fitne çıkmasına, kan dökülmesine ve insanlar arasında fesada yol açacağından yöneticilere karşı ayaklanmak ve onlarla savaşa tutuşmanın Müslümanların icma'ıyla haram olduğunu belirtmiştir. Nitekim bir yöneticiyi azletmenin yol açacağı fesat bu kimsenin makamında kalması halinde ortaya çıkabilecek fesattan çok daha şiddetli olur.”⁷¹⁴

İbnu'l-Vezir; zâlim devlet başkanına karşı ayaklanma meselesinde Şâfi'î mezhebinde iki farklı görüş bulunmasının, ayaklanma meselesinin ihtilâflı bir mesele olduğuna işaret ettiği görüşündedir. Bu durum iddia edilen icmâya ters düşer ve meselenin ihtilâflı meselelerden biri olduğunu gösterir.⁷¹⁵

3.4.2.1.4. Hanbelî Mezhebi

Ahmed b. Hanbel, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olmadığı görüşündedir. Önceki bölümde ayaklanmayı haram görenlerin sözleri kapsamında onun bu konudaki sözlerini de zikretmiştik. Bu sözlerden biri de şudur: “Kılıç gücü ile yöneticilere karşı ayaklanmamayı ve fitne halinde onlarla savaşmamayı uygun görürüz.”⁷¹⁶ İbn Muflih; Ahmed b. Hanbel'in ayaklanmayı haram gören, bu işi sünnete aykırı bir bid'at olarak tanımlayan mezhebini te'kid etmiştir.⁷¹⁷

Ahmed b. Hanbel kendisine zâlim devlet başkanı hakkında soru soran bir kimseye şöyle demiştir: “Size düşen kalbinizle buğz etmenizdir. Sakın ola, itâatten ayrılmayın. Müslümanların birliğini bozmayın. Ne kendi kanlarınızı ne de Müslümanların kanını dökmeyin. İşin sonuna bakın ve acele etmeyin. İyi kimseler huzura erip günahkâr olandan kurtulana dek sabredin.”⁷¹⁸

Ahmed b. Hanbel'in mezhebine göre ayaklanma haram kabul edilmiştir. Bununla birlikte zulme ve bid'ate karşı durmak ve yalnızca helallerde itâat etmek gerektiği de vurgulanmıştır. Ahmed b. Hanbel'in “Halku'l-Kur'ân” meselesinde sergilediği duruş da buna işaret eder. Zira o, Kur'ân'ın yaratılmış olduğu sözünde yöneticilere itâati reddetmiştir. Bu konudaki emirlere gizliden ve açıktan karşı çıkmıştır.

⁷¹⁹ Bu ise yalnızca dil ile yapılan bir inkârdır.

⁷¹⁴ Remlî, *Gâyetü'l-beyân*, s.23.

⁷¹⁵ İbnü'l-Vezîr, *er-Ravdu'l-bâsim*, II, 380.

⁷¹⁶ Ebû Zehra, *Târihu'l-mezâhib*, s. 155.

⁷¹⁷ İbn Muflih, *Kitâbu'l-Furû'*, X, 180.

⁷¹⁸ Ribât, Hâlid, *el-Câmi' li ulûmi'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Fellâh, bs.1, Mısır h.1430, II, 481.

⁷¹⁹ Kâdî Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultânî*, s.20.

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir başka rivâyete göre o, “Onu makamından indirmeye güç yetirebiliyorsanız bunu yapın.” diyerek bid’atçı devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz görmüş ancak bunu gerekli gücün bulunması şartına bağlamıştır.⁷²⁰ Bu söz, güç yetirilmesi halinde ayaklanmanın caiz olduğuna işaret etmektedir. Hanbelî fakihlerinden pek çoğu da bu yolu izlemişler ve İbnu’l-Cevzî, İbn Akîl, İbn Müflih ve Mâverdi gibi birçok âlim zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz görmüşlerdir.⁷²¹ İbn Razîn’in sözlerinden anlaşılan da budur.⁷²²

O halde ayaklanmanın cevâzı hakkında Ahmed b. Hanbel ve Hanbelî mezhebinin diğer âlimlerinden sâdır olmuş iki farklı görüş bulunmaktadır. Ancak Ahmed b. Hanbel’in fiilî duruşu bu iki söz arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Kur’ân’ın yaratılmış olduğu görüşünü kabul etmemesi sebebiyle iki buçuk yıldan daha uzun bir süre zindanda kalmış ve işkenceye uğramıştır. Bu fitne sebebiyle Müslümanların fıkıh âlimlerinden pek çoğunun kanı dökülmüştür. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel hapse atılmaya, işkenceye uğramaya ve dayanılmaz zulme maruz kalmakla birlikte sabırlı duruşunu sürdürmüş ve dönemin devlet başkanına karşı ayaklanmaya cevaz vermemiştir. Döneminin büyük fıkıh âlimlerinden olan dostu Ahmed b. Nasr el-Huzâî ise “Halku’l-Kur’ân” fitnesi neticesinde Müslümanlara dokunan zarar sebebiyle devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz gören bir fetvâ vermiş ve Abbâsi halifesi el-Vâsık Billah’a karşı ayaklanmak üzere binlerce kişiden oluşan bir ordu hazırlamıştır. Ancak Ahmed b. Hanbel onun görüşünü hiçbir zaman onaylamamış ve Vâsık Billah ile savaşmak üzere onunla birlikte hareket etmemiştir. Bu ayaklanma, Ahmed b. Nasr ve beraberindeki pek çok kişinin şehâdetiyle noktalanmıştır. Ahmed b. Nasr’ın şehit edilmesinin ardından Ahmed b. Hanbel ona rahmet okumuş ve şöyle demiştir: “Allah ona rahmet eylesin! Allah rızası için nasıl da nefsini fedâ etti. Ruhunu onun uğrunda teslim etti.”⁷²³ Ona rahmet okuması ve şehit olarak anması bizlere Ahmed b. Hanbel’in Ahmed b. Nasr’ı ayaklanmasında bir zâlim veya isyancı olarak görmediğini açıkça gösterir. Aksi takdirde onu şehâdet sıfatıyla anması düşünülemezdi.

Ebu Zehra, Ahmed b. Hanbel’in zâlim bile olsa devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram görme ve ayaklanmak yerine sabrı tercih etme meselesindeki duruşunu bir gerekçeye bağlamıştır. Ona göre Ahmed b. Hanbel çok fazla fitneye şahit

⁷²⁰ Temîmî, Abdolvâhid, Ebû’l-Fadl, *İ’tikâdu’l-İmâmü’l-münbil Ahmed b. Hanbel*, Dâru’l-Kütübî’l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1422, s. 81.

⁷²¹ İbn Muflih, *Kitâbu’l-Furu’*, X, 180.

⁷²² Merdâvî, Alâuddîn, *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-râcih mine’l-hilâf*, Dâru Hicr, bs.1, Mısır h. 1415, XXVII, s. 58.

⁷²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, 306.

olmamıştır, yaşadığı dönemde fitneye yakın biri de değildir, şahit olduğu tek fitne, Emîn ve Me'mûn arasındaki fitnedir ki bu da hayırla değil şerle bitmiş, Pers nüfûzunun artmasına, çeşitli inançların ve dinde bid'at çıkarmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁷²⁴

Buradan anlaşılan şudur ki Ahmed b. Hanbel, bid'at ehlinde olsa ve zorbalıkta ulaşabileceği son noktaya varsa dahi zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz görmemiştir. Bunun tek istisnâsı bu devlet başkanını makamından indirecek güce sahip olmaktır.⁷²⁵ Eğer devlet başkanına karşı ayaklanmaya yetecek askerî güç sağlanabiliyorsa Ahmed b. Hanbel'e göre bu noktada zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmak caizdir. Aksi takdirde ise caiz olmaz. Zirâ bu durumda ayaklanmanın yol açacağı büyük fitne ve fesat, sabretme durumunda ortaya çıkabilecek olandan çok daha büyük ve şiddetli olacaktır.

3.4.2.1.5. Diğer Mezheplerin Görüşleri

Mu'tezile, Zeydiyye ve Zâhiriyye zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olduğu görüşündedir. Aşağıda onların ayaklanmanın hükmüne dâir görüşleri zikredilecektir:

a. Mu'tezile Mezhebi

Mu'tezile'nin mezheplerini kendisi üzerine inşâ ettiği 5 temel ilkeden biri de iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın vâcip olduğudur. Bu ilkeden, devlet başkanına iyiliği emredip onu kötülükten sakındırmanın vâcip olması da doğar. Şâyet o sakınmamakta ısrarcı olursa, bu durumda onu kötülükten alıkoymak için kılıçları kullanmak gerekir.⁷²⁶ Yani Mu'tezile'ye göre devlet başkanı kötülükten sakınmazsa ona karşı ayaklanmak vâcip olur.⁷²⁷ Mu'tezile'den Ebubekir el-Esamm da böyle bir devlet başkanına karşı kılıçla ayaklanmanın vâcip olması için, önce komutasında savaşılabilecek başka bir devlet başkanı hakkında görüş birliğine varılmasını şart koşturmuştur.⁷²⁸

Mu'tezile'nin önde gelen isimlerinden olan Kadı Abdulcebbâr da fîskın, imâmete mâni' olan özelliklerden biri olduğu görüşündedir. Dolayısıyla devlet başkanı

⁷²⁴ Ebû Zehra, *Kitâbu İbn Hanbel hayâtuhû, asruhû ve ârauhû'l-fikhiyye*, Dâru'l-Fikri'l-arabî, y.y. t.y. s.167.

⁷²⁵ Temîmî, *İ'tikâdu'l-İmâmi'l-münbil*, s.81.

⁷²⁶ Saîdân, Velîd b. Râşid, *Tezkîrû'l-halef bi vücûbi i'timâdi fehmi's-selef*, Mektebetü's-Şâmile, s.113.

⁷²⁷ Cühenî, *el-Mevsûatü'l-mesîre*, I, 68.

⁷²⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhû*, VIII, 6196.

fâsık olduğunda ister küfür raddesine gelsin ister gelmesin artık devlet başkanı olmaktan çıkmıştır. Çünkü bu, kişinin adâletine halel getirir.⁷²⁹

Yine Mu'tezile'nin önde gelen isimlerinden olan İbn Ebi'l-Hadîd de (ö. 864/1459) zâlim devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın vâcip olduğu görüşündedir.⁷³⁰ Aynı şekilde eğer bir topluluk fâsık bir devlet başkanına karşı ayaklansa, o ayaklananların karşısında devlet başkanının safında durmanın caiz olmadığı görüşündedir. Bilakis, şâyet onların kalplerine giren bir dînî şüpheden dolayı inançlarında yanlışları olsa da ona karşı ayaklanan o kimselere yardım etmek gerekir; çünkü onlar o fâsık devlet başkanından daha âdil ve hakka daha yakındırlar.⁷³¹

Mu'tezile; zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın vâcip olması için ayaklanmacılarda bulunması gereken 2 şart olduğunu söylemektedir. Bunlar; kaba kuvvet kullanarak devlet başkanını ortadan kaldırmalarına yetecek güçlerinin bulunması⁷³² ve ayaklanmalarını düzenleyecek âdil bir devlet başkanı ya da komutana sahip olmalarıdır.⁷³³

b. Hâricî Mezhebi

Hâricî mezhebinin en önemli ilkelerinden ikisi; büyük günah işleyen kâfir kabul edilmesi ilkesi ve silâh gücüyle dahi olsa iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın vâcip olması ilkesidir.⁷³⁴ Bu yüzden devlet başkanı Allah'ın şeriatının dışına çıktığında ya da birtakım günahlar işlediğinde ümmetin onu önce nasihatle düzeltmeye çalışması gerekir. Eğer buna rağmen doğru yola dönmezse, onlara göre bu durumda güç ve silâh kullanma yoluna başvurmak vâciptir. Çünkü devlet başkanı eğer günahında ısrâr etmişse bu onlara göre küfür sayılır. Nitekim küçük günahlarda ısrarcı olmak da bir büyük günahdır ve büyük günah işleyen onlara göre kâfirdir. Bu yüzden fâsık ve zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın vâcip olduğu, Hâricîler arasında ittifâk edilen konulardandır.⁷³⁵

Buradan Hâricîlerin; fiske, zulmünden ve hattâ bazı günah ve kötülükleri işlemesinden dolayı dahi imâma karşı ayaklanmak gerektiği görüşünde oldukları

⁷²⁹ Atvî, Abdullah Muhammed Selîm, *Zavâbitü's-Siyâseti's-Şer'îyye İnde'l-Kaffâl eş-Şâî, Câmi'atu'l-Medîne'l-Âlemiyye*, y.y., t.y., s. 66.

⁷³⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullah, *Şerhu Nehcü'l-belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1418, s.1255.

⁷³¹ İbn Ebi'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullah, *Şerhu Nehcü'l-belâğa*, s.1255.

⁷³² Mevsevî, Sâlih, *el-Fikrû't-terbevî'l-arabî'l-islâmî ledâ medreseteyi'l-Mu'tezile ve ve'l-Eşâira*, el-Câmi'a'l-İslâmiyye, Filistin 2007, s. 24.

⁷³³ Nâdir, Elbîr Nasrî, *Felsefetü'l-Mu'tezile felâsifetü'l-İslâm el-esbakîn*, Dâru Neşri's-sekâfe, Mısır, y.y., t.y, II, 156.

⁷³⁴ İbnü'l-Cevzîyye, *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-ümem*, V, 130.

⁷³⁵ Atvî, Abdullah, *Devâbitü's-siyâseti's-Şer'îyye*, s.66.

anlaşılmaktadır. Zaten Cemel Savaşı'ndan sonra esir almalarına müsaade etmediği için Ali b. Ebî Tâlib'e karşı ayaklanmayı caiz görenler de onlardır. Nitekim onlar bu savaşta onunla beraber savaşıyorlardı ancak sonra ona karşı ayaklandılar ve Abdullah b. Habbâb el-Erat'ı öldürdüler. Oysaki İmam Ali onlarla savaşmadan önce onlarla konuşmuş ve “Benimle alıp veremediğiniz nedir?” diye sormuştu. Onlar da “Birincisi; Cemel günü senin ordunda savaşmamıza rağmen, Cemel ashâbı yenildiğinde onların tarafında bulduğumuz malları bize yasaklayan ve kadınlarını câriye olarak almamıza müsaade etmemendir.” demişlerdir. Hz. Ali de buna şöyle cevap vermiştir: “Şâyet size o kadınları almanıza müsaade etseydim Hz. Âişe'yi hanginiz alacaktı?!”⁷³⁶

Hâricîlerin bir kolu olan İbâdiyye de aynı şekilde zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmak gerektiği görüşündedir. Ancak İbâdiyye; insanlara kılıçla karşı çıkmayı caiz görmemiştir. Bununla beraber zâlim devlet başkanları, güçlerinin yettiği kılıç ya da başka herhangi bir yolla ortadan kaldırmak ve onların devlet başkanı olmasının önüne geçmek gerektiğini söylemişlerdir.⁷³⁷

c. Zeydiyye Mezhebi

Şî'a kendi içerisinde farklı birçok kola ayrılmaktadır. Onlardan zâlim devlet başkanlarına karşı ayaklanmayı caiz görenler de görmeyenler de vardır. Ancak Şî'a'nın genel çizgisi, İmâm-ı Muntazar (Beklenen İmam) gaybet hâlinde olduğu sürece zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olmadığı üzeredir.⁷³⁸

Şî'a'nın bir kolu olan Zeydiyye ise zâlim devlet başkanına karşı kılıç ve güç kullanarak ayaklanmanın caiz olduğu görüşündedir.⁷³⁹ Zeydî mezhebinin âlimlerinden olan İbnu'l-Vezîr; Zeydiyye'nin cumhûrunun Yezîd ve Haccâc b. Yusuf gibi olursa zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olduğu konusunda ittîfâk ettiklerini, bazılarının ise her türlü zâlîme karşı ayaklanmayı caiz gördüklerini ve buna Hz. Hüseyin'in yaptıklarını delil getirdiklerini belirtmiştir.⁷⁴⁰

d. Zâhiriyye Mezhebi

Zâhiriyye'nin önde gelen hocalarından olan İbn Hazm, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın en sıkı savunucularından biri kabul edilmektedir. Nitekim kitaplarında bunu uzun uzadıya ele almış ve ayaklanmanın haram olduğunu söyleyenleri de şiddetle kınamıştır. İbn Hazm kötülüğü def' etmek ancak kılıçla mümkün oluyorsa,

⁷³⁶ Ebû Mansûr İsfirâyînî, *el-Fark beyne'l-firak*, s.58.

⁷³⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-islâmîyyîn*, I, 109.

⁷³⁸ Müfid, Muhammed b. Nu'mân, *er-Risâletü'r-râbia fi'l-gaybe*, Matbaatu Mehîr, y.y. t.y. s.12.

⁷³⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-islâmîyyîn*, I, 76.

⁷⁴⁰ İbnu'l-Vezîr, *er-Ravdu'l-bâsim*, II, 384.

iyiliği emredip kötülükten sakındırmak için kılıç sallamanın vâcip olduğu görüşündedir.⁷⁴¹

İbn Hazm ayaklanmanın caiz oluşuna; -ona göre- fâsık ve zâlime karşı ayaklanmanın caiz olduğunu söyleyen hadislerin, sabretmeyi emreden hadisleri neshetmiş olmasını delil getirmiştir. Çünkü sabretmeyi söyleyen hadisler İslâm'ın başlarında vârid olmuştur. Ayrıca te'âruz etmeleri durumunda haram kılan delil, mübâh kılan delile tercih edilir. Buna ek olarak kötülüğü gidermek Müslümanlara vâciptir ve ma'siyet hususunda itâat yoktur; her kim de malı(nı korurken), dini(ni korurken) ya da hakkı(nı korurken) öldürülürse o şehittir.⁷⁴²

İbn Hazm; devlet başkanının zulmüne veya canlara kastetmesine -tek bir can dahi olsa- sessiz kalmanın caiz olmadığı görüşünde olup devlet başkanı eğer kendisini düzeltmeyi kabul ederse ona karşı ayaklanmanın caiz olmayacağı, ancak kabul etmezse onu indirip başkasını devlet başkanı yapmanın vâcip olduğu görüşündedir.⁷⁴³

Ayrıca İbn Hazm zâlim devlet başkanına karşı ayaklanan kişinin, hayra çağırdığı sürece bâğî hükmünde olmadığı, bilakis ona karşı çıkanın bâğî olduğu ve sultan bir Müslümanın malını haksız yere istediğinde Müslümanın buna mâni' olması gerektiği ve kanı ve ırzının da aynı şekilde olduğu görüşündedir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) "Kim malı(nı korurken) ölürse o şehittir."⁷⁴⁴ buyurmuştur ve orada sultanı ya da başkasını ayırmamıştır.⁷⁴⁵

İbn Hazm; ayaklanmanın fitne kapısını açacağını, kanların akıp ırzların çiğnenmesine ve buna benzer başka mefsedetler ortaya çıkmasına yol açacağını söyleyenlere de, şâyet bu gibi mefsedetler iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya engel olacak olsaydı, cihâda da engel olurdu, şeklinde cevap vermiş.⁷⁴⁶

3.4.2.2. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Caiz Gören Çağdaş Âlimlerin

Görüşleri

Tuveycirî devlet başkanının fıska başkalarını da etkiler hâle gelir, ümmette bozgunculuğu yayacak ve ümmeti buna davet edecek olursa, görevden alınması ve

⁷⁴¹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel*, IV, 132.

⁷⁴² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî*, VIII, 6196.

⁷⁴³ İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-milel*, IV, 135.

⁷⁴⁴ Buhârî, "Mezâlim", 2480.

⁷⁴⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 335-336.

⁷⁴⁶ İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-milel*, IV, 134.

müminler için ondan daha hayırlı olan birinin görevlendirilmesi gerektiği görüşündedir.”⁷⁴⁷

Abdullah el-Ehdel de eğer devlet başkanı azgınlık eder ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp böylelikle hem İslam iddiasında bulunup hem de insan yaşamındaki din, can, nesil, akıl ve malları gibi zarûrâtı tehlikeye atarsa; iktidarda kalmasının, ona karşı ayaklanmanın ortaya çıkaracağı mefsedetten çok daha büyük bir mefsedet olduğu görüşündedir. Ona göre iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamakla ilgili temel ilke ise iki mefsedetten daha büyüğünü savuşturmaktır ve burada daha büyük olan mefsedet devlet başkanının iktidarda kalmasıdır, bu yüzden en hafif ve en az zararlı şekilde yönetimden uzaklaştırılmalıdır.⁷⁴⁸

Muhammed Yusuf Musa ise görevden alınmayı hak eden devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olmasını, bunun ümmetin birliğine zarar vermeyecek olması ve bir zarûret olmaksızın fitne çıkmayacağından ya da kan dökülmeyeceğinden emin olunması şartlarına bağlamıştır.⁷⁴⁹

Burhan Zerik, zâlim devlet başkanının İslam hukukunun ne kadar dışına çıktığının değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre görevden alınması kalple inkardan başlamalı ve diğer inkâr aşamalarıyla devam ederek; doğruyu göstermekten tavsiyeye ve oradan da şiddetle kınamaya kadar uzanmalıdır. Daha sonra devlet başkanına itâati terk etme ve şer’î olmayan her uygulamasına karşı direnme aşaması gelir. Onun ardından ise eğer şer’î ate aykırı davranmaya devam ederse bütün düzene karşı direnme aşaması gelir. Bu yöntemlerin hiçbirinin sonuç vermediği durumda ise siyasi bir prosedür olan hükümdarı devirip görevden alma aşamasına gelinir. Tüm bunlar eğer devlet başkanı apaçık küfür raddesine gelmezse geçerlidir; ancak ona ulaşırsa sabra yer yoktur ve ayaklanma kaçınılmazdır.⁷⁵⁰

Matîrî; devlet başkanı devletin kanunundan saparsa, ona karşı ayaklanmanın, onu görevden almanın ve yerine adaletli bir devlet başkanı getirmenin ümmete vâcib olduğu görüşündedir.”⁷⁵¹

Muhammed Reşid Rızâ da (ö. 1354/1935) ehlü-l’halli ve’l-akdin adaletsizliğe ve haksızlığa karşı direnmeleri, bunları yapanlara bilfiil karşı çıkmaları ve eğer

⁷⁴⁷ Tüveycirî, *Mevsûatu’l-fikh*, V, 321.

⁷⁴⁸ Ehdel, *el-Hudûd ve’s-sultân*, s.25.

⁷⁴⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-islâmî*, VIII, 6197.

⁷⁵⁰ Zerik, Burhân, *Cüzürü’r-rebî’ fî târîh ve’s-şerâî’s-semâviyye*, Müellifin Özel Baskısı, bs.1, 2018, s.99.

⁷⁵¹ Matîrî, *Tehzîbu Kitâbi’l-Hurrîyye*, s. 42.

maslahatının mefsedetine baskın olduğuna kanaat getirirlerse, savaşıarak da olsa zâlim devlet başkanını görevden almaları gerektiği görüşündedir.”⁷⁵²

Muhammed el-Gazzâlî'ye göre ise devlet başkanını ıslah etme girişimi önce Sıffin Savaşı'nın sonuçlarından; daha sonra da zulme imkân sağlayan ve devlet başkanına ayaklanmayı küfür ya da onun mertebesinde bir günah kabul eden birçok hadis ve hükmün yayılmasının etkisi altında kalmıştır. Bu, tarihimizde önemli bir konudur. Batı ise azgınlık mikrobunu kökünden kazıyıp demokrasiyi getirerek bize üstünlük sağlamıştır.⁷⁵³

İsam Zühed, eğer şerî'ate uygun olarak yönetmiyorsa devlet başkanına ayaklanmanın vâcip olduğu ve eğer devlet başkanı göreve geldikten sonra Allah'ın hükümlerini değiştirip Allah'ın indirdiği şerî'ate göre hükmetmezse, ona karşı kılıçla ayaklanıp onunla savaşmanın vâcip olduğu görüşündedir. Zâten bu, suçunun büyüklüğü ve biatının şartlarını ihlal etmiş olduğu için devlet başkanına ayaklanılabilecek tek durumdur.⁷⁵⁴

Sa'dî de azgınlık ve bozgunculuk yayılıp ümmeti perişan eder seviyeye gelmiş ve devlet başkanlarına düşmanlarla bir olup ümmete karşı hareket eder ve ülkelerin medeniyetlerini ve zenginliklerini sömürür hâle gelmişlerse onlara karşı ayaklanmanın vâcip olduğunu belirtmiştir. Nitekim ümmetin maslahatı, bir birey olan devlet başkanının maslahatından önce gelir.⁷⁵⁵

3.4.2.3. Zâlim Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Caiz Görenlerin Delilleri

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz görenler, buna hem Kur'ân ve sünnetten hem de sahâbe ve tâbi'înin söz ve fiillerinden birtakım deliller getirmişlerdir. Aşağıda bu deliller ele alınacak ve ne açıdan delil olduğu belirtilecektir.

3.4.2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm'den Deliller

1. Allah Te'âlâ Şûrâ Suresi'nin 39. âyetinde müminlerin özelliklerini zikrederken onların zulme uğradıkları zaman kendilerine zulmeden kişiden haklarını almak gibi bir özelliği olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁶

⁷⁵² Rızâ, *Kitâbu'l-Hilâfe*, s.49.

⁷⁵³ Gazzâlî, Muhammed, *Keyfe neteâmel mea'l-Kur'ân*, Dâru'l-Vefâ, bs.3, Kahire h. 1413, s. 95.

⁷⁵⁴ Sâidî, Sâmi, *Veblü'l-gamâme fi ahkâmi'l-imâme*, Mektebetü's-Şâmileti'z-zehebîyye, y.y. t.y. s. 93.

⁷⁵⁵ Sa'dî, Abdurrezzâk, *“el-Muzâherât ve te'sîluha's-şer'î”*.

⁷⁵⁶ Celâlüddîn el-Mahallî - Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Dâru'l-hadîs, bs.1, Kahire t.y. s. 644.

2. Allah Te'âlâ Şûrâ Suresi'nin 41. âyetinde bir kişi kendisine zulmeden kişiye karşı hakkını ararsa bundan mes'ul olmayacağını Yani kim, zâlim ona zulmettikten sonra dini ve ırzı için hakkını ararsa; onları kimse cezalandırmaz ve kimse de kınamaz. Çünkü onlar Allah'ın onlara verdiği haklarını aramaktadırlar ve bu, kötülüğe misliyle karşılık vermek cinsindendir. Ayrıca bu âyette Allah, azgının azgınlığını def' etmenin iyi bir şey olduğuna vurgu yapmıştır.⁷⁵⁷
3. Allah Te'âlâ Enfâl Suresi'nin 25. âyetinde zâlimin cezasının yalnızca zâlimle sınırlı kalmayacağı, bilakis onun zulmüne sessiz kalıp gücü yetmesine rağmen o yanlış düzeltmeye de uğrayacağını bildirmiştir.⁷⁵⁸
4. Allah Te'âlâ Şu'arâ Suresi'nin 151-152. âyetlerinde haddi aşanlara ve fesâdı yayıp ıslâhtan uzak olanlara itâat etmeyi yasaklamıştır.
5. Allah Te'âlâ Hûd Suresi'nin 113. âyetinde zulmedene itâati yasakladığı gibi ona dayanmayı ve meyletmeyi de yasaklamıştır. Allah Te'âlâ ism-i fâil kullanarak zâlimler dememiş, ism-i mevsûl kullanarak "o kimseler ki zulmetmişlerdir" demiştir. Bununla kendisinden bir kere dahi olsa zulüm sâdır olan kimse kastedilmektedir. İşte zulmünden dönmediği sürece böyle bir kimseye dahi meyletmek caiz olmaz.⁷⁵⁹ Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Kim -Allah uzun ömür versin diyerek- bir zâlimin kalıcı olması için dua ederse, yeryüzünde Allah'a isyân edilmesini istemiş olur."⁷⁶⁰
6. Allah Te'âlâ Hucurât Suresi'nin 9. âyetinde Müslüman kardeşlerine karşı taşkınlık edip Allah'ın emrinin dışına çıkanlarla, onlarla barış yapmak bir işe yaramadığı zaman savaşmayı açıkça emretmiştir. Nitekim Allah'ın emrine ve O'na itâate dönene kadar onlarla savaşmanın vâcip olduğunu belirtmiştir. İşte bu yüzden ümmete karşı taşkınlık eden kişi devlet başkanının kendisi de olsa hakka dönene kadar onunla savaşmak vâciptir.⁷⁶¹
7. Allah Te'âlâ Bakara Suresi'nin 124. âyetinde zâlimlerin Allah'ın yeryüzündeki vaadine erişemeyeceğini belirtmiştir. Burada vaaddен kasıt ise nübüvvet ve imâmet

⁷⁵⁷ Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîrû'l-vasît*, Dâru Nahdatu Mısır, bs.1, Kahire 1998, XIII, 44.

⁷⁵⁸ Ebû's-Suûd, Muhammed el-Îmâdî, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut t.y. IV, 16.

⁷⁵⁹ İbn Acîbe, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, Matbaatu Hasen Zekî, Kahire h. 1419, II, 563.

⁷⁶⁰ Aclûnî şöyle demiştir: Beyhâkî bunu eş-Şuab'ta, İbn Ebû'd-Dünya ise es-Samt'ta Hasen el-Basrî'nin sözü olarak zikretmiştir. Ancak merfu' olarak rivayet etmemiştir. Bkz. Aclûnî, İsmâîl Ebû'l-Fidâ, *Keşfu'l-hafa ve müzîli'l-ilbâs*, Mektebetü'l-Asriyye, bs.1, y.y. h. 1420, II, 295.

⁷⁶¹ Hererî, eş-Şâfiî, Muhammed el-Emîn, *Tefsîr Hadâiku'r-rûh ve'r-reyhân fî revâbi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Tavkî'n-necât, bs.1, Beyrut h. 1421, XXVII, 333.

vaadidir.⁷⁶² Allah Te'âlâ burada bu vaadini zulüm vasfına sahip olanlarda gerçekleştirmeyeceğini söylemiştir. Bu yüzden âyet, zâlimin vaadinin bozulmuş olduğu konusunda açık bir nasıttır.⁷⁶³

3.4.2.3.2. Sünnet-i Nebeviyye'den Deliller

Rasulullah (sav) kötü yöneticilere karşı elle ya da dille cihâd etmek gerektiğini⁷⁶⁴, bunu yapanın mümin olduğunu belirtmiş ve bunu yapmayanın ise imandan zerre miskal nasibi olmadığını söylemiştir.⁷⁶⁵ Yani ilgili hadiste, bunu yapmaya gücü yeten kimsenin⁷⁶⁶ zorba yöneticilerin yanındaki kötülüğü elle düzeltmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁶⁷ Hz. Peygamber (sav) cihâdın en üstününün zâlim sultana veya zâlim emire doğruyu söylemek olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁸ İlgili hadis, ölümle sonuçlanacak olsa bile zâlim sultana doğruyu söylemenin cihâdın en faziletlisi olduğundan bahsetmektedir.⁷⁶⁹

Rasulullah (sav) ümmet zâlimi görüp de onu zulmünden alıkoymadığında Allah'ın cezasından kimsenin kurtulamayacağını belirtmiştir.⁷⁷⁰ İlgili hadis, zâlimlere mani olmanın, el ve dil ile onları zulümden alıkoymanın gerekliliğine delalet eder. Ayrıca Rasulullah (sav) Allah'ın bazıları kötülük yaptı diye bütün ümmete azap indirmeyeceğini, ancak diğerlerinin bu kötülüğe karşı çıkmaya güçleri yettiği halde çıkmadıklarında hepsine azap indireceğini belirtmiştir.⁷⁷¹ İlgili hadis, kötülüğü engellemenin, buna gücü yeten kimseye vâcib olduğuna delalet eder.

Bir başka hadiste de iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın ve zâlimi zulmünden alıkoyup onu doğruyu yapmaya mecbur bırakmanın vâcib olduğunu belirtmiştir.⁷⁷² Yani zâlime engel olmayı, onu doğruyu yapmaya zorlamayı ve zorla bile olsa onu zulümden uzaklaştırmayı emreder.

⁷⁶² Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Burhânü'd-dîn, *Gâraibu't-tefsîr ve acâibu't-te'vîl*, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut t.y. I, 174.

⁷⁶³ Kımâş, *el-Hâvî fî tefsîri 'l-Kur'âni 'l-kerîm*, XLVII, 158.

⁷⁶⁴ Cihâd Müslüman'ın ıslâh etmek için elinden geleni yapmasıdır. Dil ve kalemle yapılan sözlü cihâd, müdahale ile yapılan el cihâdı ve silâh cihâdı olmak üzere üç mertebedir.

⁷⁶⁵ Müslim, "İmân", 20 (80).

⁷⁶⁶ Komisyon, *Mevsûatu'l-İcmâ*, V, 243.

⁷⁶⁷ İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hukm*, III, 954.

⁷⁶⁸ Ebû Dâvud, "Melâhim", 17 (4344). Bkz. Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâut, Dâru'r-Risâleti'l-âlemîyye, bs.1, y.y. h. 1430, VI, 400.

⁷⁶⁹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, VI, 401.

⁷⁷⁰ Tirmizî, "Fiten", 8 (2168).

⁷⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIX, 258.

⁷⁷² Ebû Dâvud, "Melâhim", 17 (4336).

Rasulullah (sav), bir günahı emretmediği sürece yöneticiye itâat etmenin vâcib olduğunu, ancak eğer bir günahı emrederse orada itâat söz konusu olmayacağını söylemiştir.⁷⁷³ Başka bir hadiste de itâatin vâcib olmasını yöneticinin şerî'ati tatbîk ediyor olması şartına bağlamıştır.⁷⁷⁴ Başka bir hadiste ise yönetici malları gasp ediyor ve sırtları kırbaçlıyor olsa dahi Allah'a itâat kapsamında olduğu sürece ona itâatin vâcib olduğunu, ancak eğer malları gasp edip sırtları kırbaçlaması gibi davranışları açıkça işlediği ma'siyetler hakkında ise ona itâat olmayacağını belirtmiştir.⁷⁷⁵ İlgili hadisler, yöneticiye itâati, Allah'a itâat etmesiyle sınırlandırmış ve alenen ma'siyetler işlediği ve onu emrettiği durumda ona karşı ayaklanmanın caiz olduğunu belirtmiştir. Hadiste geçen ve araştırmada daha önce açıklanmış olan واچا (apaçık) ifâdesi alenen anlamını ifâde etmektedir.

Rasulullah (sav) kötü yöneticilerden uzak durmayı ve onlara muhalefet etmeyi emretmiş ve onlarla oturup kalkmanın kişiyi helâka sürükleyeceğini bildirmiştir.⁷⁷⁶ Muhalefet etmek ise dil ve davranışla olur. Bu da onlardan sâdır olan münkerin çirkinliğine karşı çıkmaktır. İlgili hadiste geçen münâbeze ifâdesinin kökünün, anlaşmayı bozmak anlamı da vardır.⁷⁷⁷ Ayrıca Rasulullah (sav) âhir zamanda sultanların Kur'ân'ın yolundan uzaklaşacağını bildirmiş ve ümmetine Kur'ân'a sâdık kalmanın ve Kur'ân'a aykırı davrandıklarında eziyet görmek ya da öldürülmek pahasına da olsa sultanlara karşı çıkmalarını öğütlemiştir.⁷⁷⁸ İlgili hadis, Kur'ân ve sünnet çizgisinde kalmayı, kitap ve sünnetten uzaklaşması durumunda Allah'a itâat için canını feda etmesine yol açsa bile yöneticiyi terk etmenin lüzûmuna delalet eder.

Rasulullah (sav) sahâbeye, ondan sonra hüküm sürece kabîle olan Kureyş'e itâat etmelerini emretmiş ve bu itâati Kureyş'in şerî'at üzere olmalarıyla sınırlandırmıştır.⁷⁷⁹ Ancak eğer şerî'at üzere olmaktan çıkarlarsa onlara kılıçla karşı çıkılmasını⁷⁸⁰, buna güç yetmezse de onlardan uzak durulmasını emretmiştir.⁷⁸¹ İbn

⁷⁷³ Buhârî, "Cihâd", 107 (2955).

⁷⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII, 209 (hadis nu. 16649).

⁷⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 428. İbn Hibbân bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

⁷⁷⁶ Hadis metni "Benden sonra bazı işlerinin doğru, bazı işlerinin yanlış olduğunu göreceğiniz bir takım yöneticiler gelecek." şeklindedir. Bkz. Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XI, 39

⁷⁷⁷ Kal'acî, Muhammed Ruvâs, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ*, Dâru'n-Nefâis, bs.2, y.y. h. 1408,s. 460.

⁷⁷⁸ Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XX, 90.

⁷⁷⁹ Hadis metni "Size karşı istikâmet üzere oldukları müddetçe siz de Kureyş'e karşı istikâmet üzere olun." şeklindedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 71.

⁷⁸⁰ Hadis metni "Size karşı istikâmet üzere olmazlarsa kılıçlarınızı omuzlarınıza asın ve onların yeşilliklerini kurutun." şeklindedir. Bkz. Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXI, 118. "Yeşilliklerini kurutun" sözünden maksat onların topluluğunu ve kalabalığını bozmaktır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 244.

⁷⁸¹ Hadis metni "Bunu da yapamazsanız, onlardan uzak kendi hâlinde çiftçiler olun ve azıcık kazandığınızı yiyip geçinin." şeklindedir. Bkz. Hallâl, *Kitâbu's-Sünne*, I, 126

Hacer ilgili hadise dayanarak devlet başkanları dini ikâme etmediklerinde bu işin onlardan çıkmış olacağını söylemiştir.⁷⁸²

Rasulullah (sav) ashâbını, onun tayin ettiği yönetici eğer görevini hakkıyla yerine getirmekten âciz kalırsa onu değiştirmelerini ve onun yerine görevini hakkıyla yerine getirebilecek birini getirmelerine teşvik etmiştir.⁷⁸³ İlgili hadis, ümmetin Allah'ın emirlerini uygulamaktan aciz veya O'nun şeriatinden ayrılan ya da O'nun kullarına hizmet etmeyen yöneticiye itâat etmesinin gerekli olmadığına delalet eder. Bilakis, onun yerine ümmetin yükünü taşıyabilecek ve kalkınmasını sağlayacak birinin getirilmesi gerekir. Bununla beraber hadis, ilk yöneticinin Rasulullah tarafından belirlendiğine, Allah'ın ve rasulünün emirlerini uygulamayıp ümmeti kalkındırmadığı takdirde herhangi bir koruma ya da itibarının olmadığına delalet eder.

3.4.2.3.3. Bu Konuda Sahâbeden Gelen Sözler

Hiz. Ömer (r.a) kendi döneminde uygulamalarında ya da sözlerinde bir yanlış ya da bir sapma gördüklerinde ümmeti onu düzeltmeye teşvik etmiştir.⁷⁸⁴ Ayrıca keşke zâlim yöneticiyi öldürseler de ondan sonrakilere ibret olsa diye temennî etmiştir.⁷⁸⁵

Hiz. Ali (r.a) de Allah'ın kelimesinin en yüce, zâlimlerin kelimesinin de en sefil hâle gelmesi için kötülüğe kılıçla karşı çıkan kimsenin doğru yolun tam üstünde olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶

Hüseyin b. Ali (r.anhuma) de zorba ve Allah'ın haramlarını helal gören, Allah'ın kullarında günah ve düşmanlığı yayan bir sultana yetişip de ona karşı çıkmayan ya da yanlışını gücü yettiğinde düzeltmeyen kişinin gideceği yerin o zâlim sultanla aynı olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸² Lâşîn, Mûsâ Şâhîn, *Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru's-Şurûk, bs.1, y.y. h. 1423, VII, 412.

⁷⁸³ Hadis metni "Ben sizden bir kişiyi bir işe tayin etsem de emrimi hakkıyla yerine getirmese, onun yerine emrimi hakkıyla yerini getiren birini koymaktan âciz mi kaldınız?" şeklindedir. Bkz. Ebû Dâvud, "Cihâd", 94 (2627).

⁷⁸⁴ Sallâbî, el-Faslu'l-hitâb fi sireti'-İbni'l-Hattâb, I, 168.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 456

⁷⁸⁶ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, Dâru İhyâi't-türâs, bs.2, Beyrut h. 1387, VI, 357

⁷⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 159.

3.4.2.3.4. Aklî ve Usûlî Deliller

a. Mekâsidu's-Şerî'a'yla İstidlâl

Yeryüzünde adaleti ikame etmek, şeriatın en önemli gayelerinden biri sayılır. Zira adalet, şariatların indirilmesindeki ve elçiler gönderilmesindeki ilahî gayedir. Allah Te'âlâ, bununla ilgili şöyle der: “Andolsun, biz elçilerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın kendisine ve resullerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”⁷⁸⁸ Bundan dolayı adaleti sağlamak ve toplumdan zulmü uzaklaştırmak şeriatın gayelerinden bir gayedir. Allah Te'âlâ, adaleti ve kuvvetin sembolü olan demiri inzal etmeyi bir arada zikretmiş, sonrasında da “Bu, Allah'ın kendisine ve resullerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” buyurmuştur. Daha açık bir ifadeyle toplumlarda Allah'ın muradı olan adaleti ikame etmek için kendini hizmete verenleri belirlemesi içindir. İbn Kayyım el-Cevzî, Allah Te'âlâ'nın yerlerin ve göklerin kendisiyle kaim olduğu adaleti gerçekleştirsınler diye peygamberlerini göndermiş, kitaplarını indirmiş olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁹ O halde adalet zorla da olsa mümkün olduğu kadarıyla gerçekleştirilmesi gereken İslâmî bir gayedir. Zulüm ise en büyük kötülüktür ve elle veya kuvvetle değiştirilmesi gerekir.⁷⁹⁰

b. Zarûrât-ı Hamsenin Korunması

Zarûrât-ı hamse, kulların dünya ve ahiretteki maslahatlarının zâyî' olmadan doğru bir şekilde gerçekleşmesi için şeriatın korunmasını emrettiği beş şeydir. İslâm şeriatının din, can, akıl, nesil ve maldan oluşan zarûrât-ı hamsenin muhafazası için geldiğine dair deliller tevatür derecesine ulaşmıştır.⁷⁹¹ Bu beş esası korumayı sağlayan her şey bir maslahattır. Bu beş esası kaçıran her şey de bir mefsedettir ve giderilmesi maslahattır.⁷⁹²

Devlet başkanının en önemli görevlerinden biri, bu zarûrât-ı hamseyi muhafaza etmek, onları muhafaza etmeyi sağlayan şeyleri gerçekleştirmek ve insanların bu zarûrâtı birini yitirmesine sebep olan her şeyi engellemektir. Eğer insanlar için bu

⁷⁸⁸ Hadîd 57/25.

⁷⁸⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lâmu'l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut ö. 1411, IV, 284.

⁷⁹⁰ Rızâ, *Kitâbu'l-Hilâfe*, s. 49.

⁷⁹¹ Zuhaylî, Vehbe, *Nazarîyyetu'd-darûrati's-şer'îyye*, Dâru'l-Fikri'l-muâsır, y.y. 1997, s. 246.

⁷⁹² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 174.

zarûrâtın gerçekleşmesini üstlenirse insanların ona itâat etmeleri vâcib, ona karşı ayaklanmaları ise haram olur. Ancak eğer bu zarûrâtı heder eder de halkın dini zayı olur, kanları akıtılır, namusları ayaklar altına alınır ve malları yağmalanırsa bu durumda böyle bir devlet başkanının iktidarda kalması ona karşı ayaklanmadan kaynaklanacak mefsedetlerden çok daha zararlı olur.⁷⁹³

Külliyyât-ı hams kaidesine göre dinin ikame edilmesinin zarûrât-ı hamsenin geri kalanından -can, akıl, mal, ırz- önce geldiği müsellemler bir husustur. Zâlim devlet başkanı da zulmü ve düşmanlığıyla öncelikle dini tahrip eder. Çünkü adaletin yerine zulmü, ıslahın yerine ifsadı koyar, ifsad edenleri yüceltir, ıslah edenleri uzaklaştırır, âlimleri satın alır böylelikle dinlerini ifsad eder ki bu da halkın dininin ifsad edilmesine sebep olur. Dolayısıyla bu zâlim devlet başkanına karşı direnmek Allah'ın kelâmını yüceltmek için öncelikle dini müdafaa etmektir.⁷⁹⁴

İbn Haldûn'a göre zulüm, umran ve medeniyetlerin çökeceğinin habercisidir ve şeriatın adaleti gerçekleştirme ve zulümle savaşma konusundaki maksatları gayet açıktır. Bu, Şâri'in zulmü haram kılmasında amaçladığı hikmettir. Şeriatın zarûri maksatlarında gözetdiği ana hikmet budur.⁷⁹⁵

c. Sedd-i Zerâi'

Sedd-i zerâi' ifadesiyle harama vesile olan bazı mubah fiillerin yasaklanması kastedilmektedir.⁷⁹⁶ Bozgunculuğu ve zulmü günden güne artan bir devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğunu söylemek, halkın kurtuluşunu âlimlerin ve ilmin dışında aramalarına yol açmaktır. Nitekim bazı Arap ülkelerinde, ezilmiş halka karşı zâlimlerin saflarında durdukları için halkın birçok din âlimine olan güvenlerini yitirmeleri de bunun canlı bir örneğidir. Bizlerin ise bu durumu ortadan kaldırmamız gerekir ki halk dine aykırı bakış açılarına meyiletmesin. O halde zâlim devlet başkanını azletmenin haram olduğu görüşünün, dinin gayelerine muarız olduğu ve bunun insanların hayati ihtiyaçlarının en önemlilerinden olan adâlet ve hürriyet konusunda şeriata tabi olmasını engellemeye sebep olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁷

Ayrıca zâlim devlet başkanlarının makamlarında kalmaları daha çok zulüm ve zorbalığa belki de ülkeyi düşmanlara teslim etmeye sebep olacaktır. Nitekim onlar

⁷⁹³ Ehdel, *el-Hudûd ve 's-sultân*, s.25.

⁷⁹⁴ Filistinî, Ebû Mahmûd, *Hukmu'l-hurûc alâ'l-hâkimi'l-câir*, Mecmûatu'l-beşeriyât, y.y. h. 1430, s. 40.

⁷⁹⁵ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö.808 h.), *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Dârü Ya'rib, bs.1, Dimaşk h. 1425, s. 480.

⁷⁹⁶ Karâfi, *Envâru'l-burûk*, II, 32.

⁷⁹⁷ Alî, eş-Şeyh Hâmid, "*Hurûc alâ'l-hâkimi'l-câir*".

aslında sömürgecilerin vekilleridir.⁷⁹⁸ Dolayısıyla durumları böyle olunca daha fazla zulüm ve zorbalık yapmalarını engellememiz ve zâlim ve azgınlara zorbalığıyla Müslümanlara açılan şer kapılarını kapatmamız gerekmektedir.

d. Yanlışları Düzeltmek İslâmî Bir Yöntemdir

Bütün peygamberlerin daveti, “tevhid” ve “toplumu daha iyiye doğru düzeltmek” ilkelerini yerleştirmek için gelmiştir. Peygamberlerin davetini inceleyen kimse her birinin kendi kavmini daha iyiye doğru değiştirmek ve bu toplumun sıkıntısını çektiği problemleri çözmek için geldiğini anlar. Nitekim Kur’an’da buna benzer birçok örnek mevcuttur.⁷⁹⁹

Peygamberlerin (a.s.) görevleri toplumlarını Allah’ın ibadet, muamelat ve ahlak alanında şariat olarak koyduğu dosdoğru yola ulaştırmaktır. Yanlışları düzeltmek kastedilen mana da budur. Peygamberler bunu gerçekleştirebilmek için bütün hayatlarını adanmışlardır. Öyle ki bazıları değişimin karşılığını pak ve temiz kanıyla ödemiştir.⁸⁰⁰

Günümüzde yanlışları düzeltmek, fesadın başı ve ana kaynağı olan zâlim ve zorba devlet başkanını ortadan kaldırmak suretiyle gerçekleşir. Bu amaçlarla ona karşı ayaklananlar, ıslah konusunda peygamberlerin izini takip ederler. Çağımızda devrimle kastedilen tam da budur. Bu, toplumların daha iyi ve daha yüce olana doğru değişimini sağlama yöntemidir. Ayrıca devrim, ümmetin maslahat ve isteklerini karşılamaya tam bir eğilim gösterir. Rasulullah’ın (sav) kurduğu ve oturttuğu değişim sisteminin de ta kendisidir ve dolayısıyla haktır. Nitekim Rasulullah (sav) ümmetin dalâlet üzerine birleşmeyeceğini belirtmiştir. Devrim ise ümmetin maslahat ve isteklerini tam olarak karşılamak için yapılır.⁸⁰¹

Devrim, daha iyi olana doğru değişim sağlamaktır. Müslümanın zulüm, fesad ve geri kalmışlığın gölgesinde yaşaması kabul edilemez bir şeydir. Bundan dolayı kişinin toplumda fesada bulaşmış birini gördüğünde onu değiştirmesi ve ıslah etmesi gerekir.⁸⁰² Eğer bunu yapmaya güç yetiremediyse Allah’ın kullar üzerindeki muradını -tevhid ve ıslah- gerçekleştirebildiği bir yere hicret etmesi gerekir. Allah Te’âlâ bu konuda şöyle buyurur: “Kendilerine zulmeden kimselere melekler canlarını alırken “Ne işte idiniz?”

⁷⁹⁸ Nefisî, Abdullah, *İndemâ Yahkumu’l-İslâm*, Mektebetu Âfâk, bs.3, Kuveyt h. 1435, s.163.

⁷⁹⁹ Sayyâdî, Abdullah Sâlih, *el-Cevâhibu’l-iktisâdiyye fî risâlati’l-uli’l-azmi mine’r-rusul*, bs. 1, Muessestetu’l-Kutub, İngiltere 2017, s. 13.

⁸⁰⁰ Nefisî, Abdullah, *İndemâ Yahkumu’l-İslâm*, Mektebetu Âfâk, bs.3, Kuveyt h. 1435, s.167.

⁸⁰¹ Nefisî, *İndemâ Yahkumu’l-İslâm*, s.164.

⁸⁰² Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle’s-sevratî’s-Sûriyye*, s. 26.

derler. Onlar da “Yeryüzünde zayıf kimselerdik” derler. Melekler de ‘Allah’ın yeri geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya?” derler.”⁸⁰³

3.4.3. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Haram Görenlerin ve Vâcip

Görenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Önceki bölümlerde zâlim olsa dahi devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram görenlerin görüşleri zikredilmiş ve bu görüşlerinde dayandıkları deliller detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonra zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz görenlerin ve vâcip görenlerin görüşleri zikredilmiş ve onların da bu görüşlerinde dayandıkları deliller de dikkatle incelenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde ise zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmak konusunda râcih olan hükme ulaşabilmek için iki tarafın da delilleri yeniden değerlendirilecektir.

Haram görenlerin delillerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

1. Veliyyu’l-emre itâati emreden birçok nass.
2. Devlet başkanlarının zulmüne sabretmeyi emreden birçok nass.
3. Devlet başkanlarına karşı ayaklanmayı yasaklayan birçok nass.
4. Devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda icmâ bulunduğuyla istidlâl.

5. “Mefsedetleri uzak tutmak, maslahatları sağlamaktan önce gelir.” kâ'idesiyle istidlâl.

Ayaklanmayı caiz görenlerin delillerini ise şöyle özetlemek mümkündür:

1. Zâlimden misliyle intikâm almanın caiz olduğunu gösteren nasslar.
2. Kötülüğü düzeltmenin vâcip olduğunu ve eğer ondan sakındırılmazsa kötülükten dolayı gelecek cezanın herkese isâbet edeceğini gösteren nasslar.

3. Bozgunculara ve zâlimlere itâat etmenin haram olduğunu belirten ve onları tâğût olarak isimlendiren nasslar.

4. Zâlimlere meyletmenin haram olduğunu belirtip onlarla cihâd etmeyi emreden ve onların imâm olmasını yasaklayan nasslar.

5. İnsanları dînî özgürlüklerinden alıkoyan ve yeryüzünde fitne ve fesâd çıkaranlarla savaşmayı emreden nasslar.

6. Allah’ın emrinden dışarı çıkanlarla o emre geri dönünceye kadar savaşmayı emreden nasslar.

⁸⁰³ Nisâ 4/97.

7. Hak yoldan sapan kimsenin biatını bozmayı emreden nasslar.
8. İstikâmet üzere olmadıklarında emîrlerle savaşmayı emreden nasslar.
9. Ümmete fayda sağlamayan emîri değiştirmeyi emreden nasslar.
10. Mekâsıd ve zarûrât-ı hamse kâ'ideleriyle istidlâl.
11. Sedd-i zerâi' ve peygamberlerin reform ve ıslâha dâir metodlarıyla istidlâl.

Zâhiren bakıldığında iki tarafın da delilleri oldukça güçlü olup tercih ettikleri görüşün geçerliliğini ve doğruluğunu göstermektedir. Oysaki zâhiren bu iki görüş birbirinin tamamen zıttıdır, biri haram olduğu, diğeri ise mübâh ya da vâcib olduğudur. Vücûb ve hürmetin ikisinin birden aynı fiilde toplanması ise akla aykırıdır. Bu ancak bu fiilin uygulamalarının birbirinden farklılık göstermesi ya da makâsıdının birbirinden değişik olması durumunda mümkün olur. Bu yüzden bu fiilin gerçek hükmünü çıkarabilmek için içerdiği ayrıntılara ve doğuracağı sonuçlara iyice bakmak gerekir.

Ayrıca daha kuvvetli ve daha doğru olan delili bulabilmek için, ayaklanmayı haram görenlerin ve onu vâcib görenlerin delillerini de iyice incelemek gerekir. Şâyet bu deliller kuvvet bakımından birbirine denk çıkarlarsa, o durumda o iki delili birbiriyle bağdaştırmanın bir yolu olup olmadığına bakılır. Eğer o iki delili bağdaştırmak ve ikisini birden işletmek mümkün olmazsa, sonraki delilin önceki delili nesh etmiş olma ihtimâli değerlendirilir.⁸⁰⁴ İşte aşağıda da bunlar açıklanacaktır:

3.4.3.1. Ayaklanmayı Haram Görenlerin Delillerinin Değerlendirilmesi

3.4.3.1.1. Ülü'l-Emre İtâati Vâcib Kılan Nassların İncelenmesi

İlk grup ülü'l-emre itâat ayetini (Nisâ/58-59) ve onlara itâat etmeyi emreden birçok hadisi delil olarak almışlardır. İlim ehlinin görüşleri incelendiğinde ise bu âyetle istidlâlin, pek de kuvvetli bir istidlâl olmadığı görülmektedir. Nitekim Allah Te'âlâ önce ülü'l-emrin görevlerini zikretmiş, o görevlerin ardından itâatten bahsetmiştir. Yani Allah Te'âlâ sanki bize “Kim emânet ve adâlet konusundaki görevlerini yerine getirirse, sizin de ona itâat etmeniz gerekir.” şeklinde bir uyarı yapmaktadır.⁸⁰⁵ Ayrıca bu itâat emrinde bulunurken ülü'l-emri tek başına zikretmemiş, bilakis onlara itâati Allah ve rasûlüne itâatin bir uzantısı olarak zikretmiştir.⁸⁰⁶ Yani Allah'ın ve rasûlünün yolundan

⁸⁰⁴ Burada te'âruzu gidermek için izlenen yöntem cumhûrun yöntemidir.

⁸⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, I, 524.

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 111.

çıktıklarında onlara itâat edilmez. Ancak eğer Allah'ın ve rasûlünün emirlerine sâdık kalırlarsa itâat etmek vâcib olur.⁸⁰⁷ Taberî de onlara itâatin, Allah'a itâat kapsamında ve Müslümanların maslahatına olan şeylerde vâcib olduğu görüşündedir.⁸⁰⁸ Râzî, yöneticilere itâatin ancak doğru işlerde vâcib olduğu konusunda icmâ bulunduğunu nakleder.⁸⁰⁹

Öyleyse ülü'l-emre itâat, onların Allah'a ve rasûlüne itâati ve Müslümanların maslahatına olan şeylerle sınırlıdır ve mutlak bir itâat değildir. Âlimlerin yukarıda zikredilen görüşlerinde de açıklandığı üzere zâlim değil âdil ülü'l-emre karşı vâciptir. Bu yüzden devlet başkanı Allah'a itâatin dışına çıktığında ona itâat edilmez ve bu âyet, mutlak itâatten bahseden hadisleri takyîd eder, yani mutlak itâat ancak Allah'a ve rasûlünedir, onların dışındakilere itâat ise Kur'ân ve sünnetle sınırlandırılmıştır.⁸¹⁰

Yukarıda geçenlere binâen; ülü'l-emre itâat âyetini, zâlim ve Kur'ân ve sünnetin yolunun dışına çıkmış devlet başkanlarına itâate delil getirmek geçerli olmaz. Çünkü bu âyet ve ilgili hadisler yalnızca iyilik konusunda ve azgınlara ve bozgunculara değil, adâlet sâhibi olan kimseye itâatin vâcib olduğunu ifâde etmektedir.

3.4.3.1.2. Devlet Başkanlarının Zulmüne Karşı Sabretmeyi Emreden Nassların İncelenmesi

Devlet başkanlarının zulmüne sabretmeyi emreden birçok hadis gelmiştir. “Kim emirinden hoşlanmadığı bir şey görürse sabretsin. Zira kim cemaatten bir karış kadar bile ayrılırsa Câhiliyye ölümü ile ölmüş olur,”⁸¹¹ hadisi bunlardan biridir. Kanaatimiz ise sabrın iki türlü olduğudur: Kamunun maslahatı için şahsî zarara sabretmek ve devlet başkanının zulüm ve fesâdından kaynaklanan sıkıntıya sabretmek. Yukarıda zikredilen hadisin ikinci cümlesi; orada sabırdan kastın, devlet başkanının düşmanlığına ve zulmüne değil, cemâatin maslahatı için edilen sabır olduğunu göstermektedir. Çünkü sessiz kalarak zâlimin zulmüne yardım etmek caiz değildir. Nitekim Allah Te'âlâ “Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın,”⁸¹² buyurmuştur. Kamunun maslahatı

⁸⁰⁷ Beyzâvî, Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1418, II, 80.

⁸⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, VIII, 502.

⁸⁰⁹ Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Tefsîrû Mefâtihü'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.3, Beyrut h. 1420, X, 114.

⁸¹⁰ Dehlevî, Velîyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 399; İbn Teymîyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm, *Minhâcu's-sünneti'n-nebevîyye*, III, 229.

⁸¹¹ Buhârî “Fiten” 7053; Müslim “İmâre” 1849.

⁸¹² Mâide 5/2.

için şahsî zarara sabretmek ise “Zarar-ı âmmı (kamuya dokunacak zararı) def’ etmek için zarar-ı hâssa (şahsa dokunacak zarara) katlanılır.”⁸¹³ kâ’idesinin de ifâde ettiği üzere caizdir.

“....Sirtına vurup malını alsa da onu dinle ve itâat et!” hadisiyle istidlâle gelince; bu hadisin tevilinin bâtil değil hak için vurması şeklinde olduğu konusunda şüphe yoktur.⁸¹⁴ Yoksa Rasulullah’ın (sav) etbâına bâtila râzı olup zâlime bunda yardım etmelerini emretmesi düşünülemez.⁸¹⁵ Önceki bölümlerde bu hadislerden maksadın ne olduğu detaylı bir şekilde zikredilmiştir.

Daha önce izâh edildiği şekilde, İbn Hazm’ın görüşüne göre; devlet başkanlarının zulmüne sabretmeyi emreden ve zâlim olsalar dahi onlara karşı ayaklanmayı yasaklayan nassların hepsi, bâğî gruba karşı savaşılmamasını emreden âyetle neshedilmiştir. Nasıl ki Hz. Peygamber’e (sav) peygamberliğinin başlarında sabretmek emredilmiş ve karşılık vermek yasaklanmışsa, aynı şekilde bu konudaki ilk hüküm de Müminler güçlerini toplayıncaya kadar zâlimlere karşı sabretmek üzere gelmiştir. Ondan sonra ise bâğîlerle ve haddi aşanlarla savaşmayı emreden âyetler gelmiş ve zâlimlere karşı sabretme hükmünü neshedip haddi aşanlara karşı koymak ve onları def’ etmek hükmünü koymuştur.⁸¹⁶

Nesh yoluna gitmenin ancak iki delili bir arada işletmenin mümkün olmadığı durumda geçerli olduğu malumdur. Yukarıdaki nasslarda ise delilleri birbiriyle şu şekilde bağdaştırmak mümkündür: Sabrı emreden hadislerde kastedilen, şahsî bir zarar içerse dahi hakka ya da kamu maslahatına olan şeylere sabretmektir ki bu, kamu yararını sağlamayı hedefleyen olumlu bir sabırdır; yoksa bu hadislerde zulme ve azgınlığa sabretmek kastedilmez. Bu durumda saldırıyı def’ etmeyi emreden hadisler muhkem olmuş olur ve ister devlet başkanı ister başkası olsun, başkalarının canlarına, mallarına, ırzlarına haksız yere musallat olmak isteyenlerin saldırılarını geri çevirmek noktasında apaçık bir nass hâline gelir.

Bu iki delili, Müminlerin durumuna göre olduklarını söyleyerek bağdaştırmak da mümkündür. Yani sabrı emreden hadislerle Müminlerin zayıf olup direnmeye gücü olmadığı durumlarda amel edilir, savaşmayı emreden hadislerle ise Müminlerin güçlü olduğu durumlarda amel edilir.

⁸¹³ Gazzî, Ebu’l-Hâris, *Mevsûatu’l-kavâidi’l-fikhîyye*, VIII, 165

⁸¹⁴ İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-milel*, IV, 134

⁸¹⁵ Karadâvî, Yusuf, *Sevratu şa’b*, s. 160; Ebu Zeyd, Vasfî Âşûr, *el-Karadâvî el-İmâmu’s-Sâir*, s. 105.

⁸¹⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-milel*, IV, 134.

3.4.3.1.3. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmayı Yasaklayan Hadislerin İncelenmesi

Ayaklanmayı haram görenler; Ubâde b. Sâmit'in hadisi gibi apaçık bir küfür durumu olmadıkça ayaklanmanın haram olduğunu belirten birçok hadisi buna delil getirmişlerdir. Ancak bu hadisin, yöneticiler kesin bir ma'siyetle emrettiklerinde itâat yükümlülüğünün düştüğünü ve sabretme görevinin de bittiğini ifâde eden başka rivâyetleri bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden birinde Hz. Peygamber (sav) şöyle der: "Allah'a karşı apaçık bir ma'siyet olmadığı sürece dinle ve itâat et."⁸¹⁷ Bu hadis, yöneticiler kesin bir ma'siyeti emrettiklerinde itâat yükümlülüğünün düştüğünü göstermektedir.⁸¹⁸

Başka bir hadiste de devlet başkanına itâat etmek ve ona karşı ayaklanmamak şeriatı ikâme etmesiyle sınırlandırılmıştır. Hadiste Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğu geçmektedir: "Sizde Allah'ın kitâbını tatbîk ettiği sürece..."⁸¹⁹ Yani eğer şeriatı tatbîk ediyorsa ona karşı ayaklanmak caiz olmaz. Ancak bu hadisten mefhûm-u muhâlefe yoluyla, şeriata karşı çıktığında ona karşı ayaklanmanın caiz olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁰ Nitekim İbn Hacer'in görüşü de tam olarak böyledir.⁸²¹

Başka bir hadiste de ayaklanmanın haram olması devlet başkanının istikâmet üzere olmasıyla sınırlandırılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kureyş, size karşı istikâmet üzere olduğu müddetçe siz de onlara karşı istikâmet üzere olun."⁸²²

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki, ayaklanmanın yalnızca küfür durumuyla sınırlı olduğunu ifâde eden hadislerle, yukarıdaki nasslarda geçen istikâmet, şeriatın tatbîki ve ma'siyeti emretmemek gibi başka alternatifler de eklenmektedir.

Nevevî de devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğunu belirten hadislerin, meşru bir sebep olmaksızın ya da herhangi bir gerekçe ve tevîle dayanmaksızın ayaklanmak olarak anlaşılması gerektiği görüşündedir.⁸²³ Nevevî'nin bu sözüne binâen anlaşılmaktadır ki devlet başkanına karşı ayaklanmanın meşru bir sebebe dayanan ayaklanmacılar için bu hadisler geçerli olmaz. Bilakis ayaklanması şahsî bir

⁸¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 428. İbn Hibbân bu hadisin hasen olduğunu ifâde etmiştir.

⁸¹⁸ Dehlevî, Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 399.

⁸¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII, 209 (hadis nu. 16649).

⁸²⁰ Mefhûm-u muhâlefeyle Şâfi'îler ve Mâlikîlere amel ederken Hanefiler etmezler. Buradaki mefhûm-u muhâlefe, mefhûm-u şart kapsamındadır.

⁸²¹ Lâşîn, *Fethu'l-Mun'im*, VII, 412.

⁸²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 71.

⁸²³ Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, X, 50

maslahat, yıkıcı hedefler, maddî maslahatlar uğruna ya da düşman devletlere uyarak olan kişi için geçerli olur.

Abdullah el-Ehdel de ayaklanmayı yasaklayan hadislerin mutlak olmadığı, mefsedetten uzak durmak illetiyle mu'allel olduğu, nitekim küfre düşme ve istikâmet üzere olmama durumlarında ayaklanmayı emreden hadislerle te'âruz etmesinin de bunu gösterdiği görüşündedir.⁸²⁴ Bu da bu hükmün mutlak bir hüküm olmadığı, içerisinde bulunduğu şartlara bağlı olduğu anlamına gelmektedir.

İbn Abdilberr de devlet başkanlarına karşı ayaklanmayı yasaklayıp onlarla yönetim hususunda kavgaya girmemeyi emreden hadislerin yalnızca adâlet, fazîlet sâhibi ve dindar devlet başkanları için uygulanabileceğini söylemiştir. İşte bunlarla yönetim hususunda kavgaya girilmez, çünkü yönetime gerçekten ehil olanların onlardır.⁸²⁵

Ayrıca bu nassların zâhiriyle istidlâl etmek; zâlimlerin işini kolaylaştırmak ve zulümde devam etmelerini meşrulaştırmaktır. Bu ise, adâleti sağlamak için gelmiş olan şeriâtın makâsıdına aykırıdır. Nitekim Allah Te'âlâ “De ki: “Rabbim adaleti emretti.”⁸²⁶ buyurmuştur. Öyleyse adâleti sağlayıp zulüm, haksızlık ve fesâda karşı savaşmak için gelmiş olan bir dinin; zâlim bir devlet başkanının başkanlığını kabul edip onun kalmasını sağlayacak şeyleri destekleyerek zulmü ve fesâdı sistematik hâle getirmesi düşünülemez. Nitekim İslam dini gerek bireysel gerek toplumsal düzlemde her türlü zulme karşı olan bir dindir.

Yukarıda geçenlere binâen görülmektedir ki, ayaklanmanın haram olduğunu belirten nasslar, küfür, fık ve isyân durumlarında ayaklanmanın caiz olduğunu belirten nasslarla te'âruz ettiği ve şeriâtın genel makâsıdına da aykırı olduğu için çelişkiden sâlim olamamaktadır.

3.4.3.1.4. “Mefsedeti Uzak Tutmak Maslahatı Sağlamaktan Önce Gelir” Kuralıyla İstidlâlin İncelenmesi

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı yasaklayanlar, buna mefsedetleri uzak tutmak kâ'idesini delil getirmişlerdir. Bunun, onların dayandığı delillerin en güçlüsü olduğunu söylemek de mümkündür. Ancak bu istidlâle bakıldığında, bu kâ'idenin,

⁸²⁴ Ehdel, *el-Hudûd ve's-sultân*, s.24

⁸²⁵ İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrâhîm el-Kâsımî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fî zübbi an sünneti Ebî'l-Kâsım*, Müessesetü'r-Risâle, bs.3, Beyrut h. 1415, VIII, 17

⁸²⁶ A'râf 7/29.

zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı savunanların kullandığı bir kâ'ide olan ve dini korumanın, canlardan, akıllardan, mallardan ve ırzlardan önce geldiğini belirten zarûrât-ı hams kâ'idesiyle te'âruz ettiği görülür. Yeryüzünde adâleti sağlamak da İslâm'ın makâsıdından biridir ve dini korumak kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Bu yüzden İslâm; dini, canları ve insanın izzetini korumak amacıyla, Allah'ın dini için insanların ölmesine ve malların harcanmasına sebep oluyor olmasına rağmen Allah yolunda cihâd etmeyi şeriatına koymuştur.⁸²⁷

Ayrıca mefsedetleri uzak tutma kâ'idесinin, fiil henüz gerçekleşmemişken ondan doğacağı düşünülen mefsedetlerden bahsettiği, bazen ise fiil gerçekleştiğinde bu mefsedetler gerçekleşmediği gibi maslahatlarının mefsedetlerine gâlip geldiği görülmektedir. Bundan dolayı mefsedet ve maslahatların bulunması meselesi, göreceli bir mesele olup ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu yüzden onu genel bir hüküm gibi bütün ülkeler için genelleştirmek doğru olmaz. Bilakis azgınlığın kalmasından doğacak olan zararlar, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmadan doğacak olan zararın iyi hesap edilmesi gerekir. Bu ise ayaklanmacıların duruma ve ayaklanmanın başarılı olup olmamasını etkileyecek faktörlere bakarak kestirmesi gereken, tahmine tâbi' bir meseledir. Aynı şekilde ayaklanmadan doğabilecek zararları azaltmak ve daha şiddetli zarar, daha hafif zararlar izâle olunur⁸²⁸ kâ'idesine uygun olarak mümkün olduğu kadar o zararlardan uzak durmak gerekir.

Yukarıda geçenlerden anlaşılmaktadır ki, mefsedetleri uzak tutmak kâ'idesine göre zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın mutlak şekilde haram olduğunu söylemek doğru olmaz. Bilakis ayaklanmanın hükmünün, ondan doğması beklenen sonuçlara bağlı olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca ümmetin, yeryüzünde dini ve adâleti ikâme etmek için uygun şartları hazırlaması gerekmektedir ve bu dengi bulunamayacak bir maslahattır. Yine ümmetin, kötülüğü düzeltme yükümlülüklerini omuzlarından atmak için kendinin zayıf ve azgınlığın güçlü olmasını bahane etmemesi gerekir. Nitekim bu, eşi benzeri olmayan bir mefsedettir.

⁸²⁷ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel*, IV, 134.

⁸²⁸ Raysûnî, Ahmed, *Nazariyyetü'l-makâsıd inde'l-İmâmi's-Şâtıbî*, Dâru'l-Âlemîyye li'l-kitâbi'l-islâmî, bs.2, y.y. h. 1412 s. 267.

3.4.3.1.5. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Haram Olduğu Konusunda İcmâ' Bulunduğuyla İstidlâlin İncelenmesi

İlk grup, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olmasına selefin, apaçık küfür bulunup gerekli güce de sahip olunmadığı sürece ülü'l-emre karşı kılıçla ayaklanmanın caiz olmadığı konusunda icmâ ettiklerini delil olarak getirmiştir.⁸²⁹ Bu icmâ iddiası ise tartışmaya açıktır. Nitekim önceki asırlarda, sahâbenin, tâbi'înin ve fıkıh âlimlerinin en hayırlıları ve başka birçok kişi zâlim devlet başkanlarına karşı ayaklanmış iken icmâ gerçekleşmiş olamaz. Mezhep imamı ve büyük fıkıh âlimlerinden nakledilen ve fâsık, bid'atçı ve kâfir devlet başkanlarına karşı ayaklanmayı caiz hatta bazen vâcip gören onca görüş varken de icmâ gerçekleşmiş olamaz. Dolayısıyla fıkıh âlimlerinin ileri gelenlerinden buna aykırı birçok görüş ve uygulama nakledilmişken icmâdan bahsetmek mümkün olmaz.

Kâdî İyâz da bu icmâ iddaasını eleştirmiş ve tâbi'înden birçoğunun İbnu'l-Eş'as'ın komutası altında Haccâc'a karşı ayaklanmış olmasını delil getirmiştir.⁸³⁰

İbn Hazm da zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu konusunda ümmetin icmâ bulunduğunu iddia edenlere karşı çıkmış ve sahâbenin en fazîletlilerinin, tâbi'înin büyüklerinin ve Müslümanların en hayırlılarının Yezîd ve Haccâc gibi zâlim devlet başkanlarına karşı ayaklandıklarını belirtmiştir. Ona göre de sahâbe, tâbi'în ve fıkıh âlimlerinden aksi görüşte olan böyle büyük bir kesim varken icmâ gerçekleşmesi mümkün değildir.⁸³¹

Yukarıda geçilenlere binâen görülmektedir ki icmâ iddiası; Hz. Hüseyin'in (ra), Sa'îd b. Cübeyr'in ve fıkıh âlimlerinden ve tâbi'înden birçok kişinin bilfiil ayaklanmış olmalarıyla ve önceki asırlardan her birinde zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı caiz gören fıkıh âlimlerinin görüşleriyle yanlış olduğu anlaşılan bir iddiadır. Nitekim muhalif söz ve uygulamaların olduğu bir konuda icmâ gerçekleşmesi mümkün değildir.

3.4.3.1.6. Ayaklanmanın Haram Olduğu Konusunda Selefi Âlimlerin Görüş ve Fetvâlarının İncelenmesi

Selefi âlimlerin çoğu; zorba, âsî ve zâlim devlet başkanına karşı, hatta gerekli güç bulunmayıp fitneden de emin olunmadığı sürece kâfir devlet başkanına karşı dahi

⁸²⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁸³⁰ A.g.e.

⁸³¹ İbn Hazm, *Merâtibu'l-icmâ'*, VI, 247.

ayaklanmanın haram olduğu görüşündedirler. Nitekim Su'udî Arabistan Müftüsü Abdülazîz b. Bâz da bunu açıkça dile getirmiştir.⁸³²

İbn Useymîn ise bundan daha da ileriye gitmiş ve içki içse, zinâ ve ahlaksızlık yapsa ve kan akıtsa dahi, bu fiilleri helal görmediği sürece devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olmayacağını söylemiştir.⁸³³ Onlardan, velev ki çıkıp canlı yayında zinâ etse ve içki içse de ona ayaklanmanın caiz olmayacağı⁸³⁴, velev ki halkın üçte birini öldürse dahi ona karşı ayaklanmanın caiz olmayacağı⁸³⁵ gibi devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olması konusunda birtakım değişik fetvâlar da sâdır olmuştur. Konu ile ilgili görüşlerin birçoğu, araştırmanın ayaklanmanın haram olduğunu söyleyenlerin sözleri bölümünde zikredilmiştir.

Kanâatimize göre ise onların bu fetvâlarının dînî olmaktan çok siyâsî olduğu yönündedir. Nitekim Arap devlet başkanlarının çoğunun muhâliflerine nasıl muamele edip onları nasıl cezalandırdığı malumdur. Bu yüzden yalnızca sultânın gazabına uğramaktan korktukları için dahi onlardan bu tip fetvâlar sâdır olması gâyet doğaldır.

Bu fetvâların siyâsî olduğunu gösteren şeylerden biri de İbn Bâz'ın Irâk'ın Müslüman devlet başkanı Saddâm Hüseyin'e karşı ayaklanmanın caiz olduğu yönünde fetvâ vermiş olmasıdır.⁸³⁶ İbn Bâz ayrıca, Irâk'ın bu Müslüman devlet başkanıyla savaşmak için Amerika'dan yardım almanın dahi caiz olduğu yönünde de fetvâ vermiştir.⁸³⁷ Oysaki yine İbn Bâz'ın kendisi başka yerlerde kâfirden yardım istemeyi haram kabul etmektedir.⁸³⁸ Bu da selefî âlimlerinin fetvâlarının çoğunun fikhî değil siyâsî temellere dayandığını göstermektedir.

3.4.3.2. Ayaklanmayı Caiz Görenlerin Delillerinin Değerlendirilmesi

3.4.3.2.1. Allah'ın Emrinden Çıkanlarla, Ona Geri Dönünceye Kadar Savaşmayı Emreden Nassların İncelenmesi

Ayaklanmayı caiz görenler, buna bâğî gruba karşı savaşılmasını emreden Hucurât Suresi'nin 9. âyetini ve müminleri dinlerinde sınamamaları için müşriklerle

⁸³² İbn Bâz, *Mecmûu Fetâvâ İbn Bâz*, VII, 118

⁸³³ İbn Useymîn, *Likâu'l-bâbi'l-meftûh*, XXVII, 13

⁸³⁴ Bununla Şeyh Abdülazîz Reys kastedilmiştir. Videonun linki: <https://www.youtube.com/watch?v=leVDUD0ZPCs> (Erişim tarihi: 20.05.2021)

⁸³⁵ Burada Şeyh Ali el-Mâlikî kastedilmiştir. Video linki: https://www.youtube.com/watch?v=34_KlnhsSwE (Erişim tarihi: 20.05.2021)

⁸³⁶ İbn Bâz, *Mecmûu Fetâvâ İbn Bâz*, XVIII, 274

⁸³⁷ A.g.e., XVIII, 240.

⁸³⁸ A.g.e., I, 299

savaşmayı emreden Bakara Suresi'nin 193. âyetini delil olarak getirmişlerdir. Karşıt görüşte olanlar ise bu âyetin devlet başkanına karşı ayaklanmayı değil, Müslümanlardan savaşan iki grubun arasını ıslâh etmeyi emrettiğini, eğer ıslâh girişimleri sonuç vermezse Müslümanların bâğî grubu hakka döndürmek için devlet başkanının sancağı altında savaşacağını belirttiğini söyleyerek bu istidlâli reddetmişlerdir.⁸³⁹ İkinci âyetten maksat ise zâlim devlet başkanlarıyla savaşılması değil, Müslümanların İslam da'vetini engelleyen müşriklerle savaşılmasıdır. İbn Ömer, ayaklanmayı caiz görenlerin delil olarak kabul ettiği iki âyeti de izâh etmiş ve bir adam İbnu'z-Zubeyr fitnesi sırasında ona gelip “Seni ayaklanmaktan alıkoyan nedir?” diye sorduğunda “Beni alıkoyan, Allah'ın kardeşimin kanını bana haram kılmasıdır.” diyerek cevap vermiştir. Adam, “Allah Te'âlâ'nın “‘Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa...’⁸⁴⁰ âyetinde dediklerini duymaz mısınız?” demiştir. İbn Ömer “Ey yeğenim! Bu âyete uymadığım için kusurlu bulunmam savaşmamam, Allah Te'âlâ'nın “Kim de bir mümini kasten öldürürse”⁸⁴¹ âyetine uymadığım için kusurlu bulunmamdan bana daha sevimlidir.” demiştir. Adam, “Allah Te'âlâ “Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın”⁸⁴² buyurmamış mıdır?” demiştir. İbn Ömer, “Evet biz onu İslâm henüz pek yayılmamış, kişi de dini hakkında fitneye ma'rûz bırakılarak öldürüldüğü ya da işkence gördüğü zamanlarda uyguladık. Tâ ki İslâm yayıldı ve bu fitne oluşma (fitneye ma'rûz bırakılma durumu) ortadan kalktı ve dinin hepsi Allah'ın oldu. Sizin şimdi istediğiniz ise fitne oluşuncaya kadar ve din Allah'tan başkasının oluncaya kadar savaşmaktır.” diye cevap vermiştir.⁸⁴³ İmam Beğavî de bu olayı karşıt görüşte olanlara cevap olarak zikretmiştir.⁸⁴⁴

Zâhir olan ise “...Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın” âyetinin haddi aşan (bâğî olan) herkes için geçerli olduğudur. Bu yüzden eğer

⁸³⁹ Hurerî, Muhammed el-Emin eş-Şâfiî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-reyhân fî revâbî ulûmi'l-Kur'ân*, XXVII, 333.

⁸⁴⁰ Hucurât 49/9.

⁸⁴¹ Nisâ 4/93.

⁸⁴² Bakara 2/193.

⁸⁴³ Bu olayı Buhârî, Sahîh'inde “Tefsîru'l-Kur'ân” bölümünde {Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın} babında 4513 numaralı hadis olarak rivayet etmiştir. Rivayet şöyledir: “İbn Ömer'den (ra) rivayet edilene göre İbn Zübeyr fitnesinden kendisine iki adam gelmiş ve şöyle demişlerdir: ‘İnsanlar yapacağını yapıyor, sen Ömer'in oğlusun, Hz. Peygamber'in (sav) sahâbesindensin, seni isyan etmekten alıkoyan nedir?’ O da ‘Beni alıkoyan Allah'ın kardeşimin kanını haram kılmasıdır’, diye cevap verdi. Onlar, ‘Allah {fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın} buyurmadı mı(el-Enfâl 39)’, dediler. O da ‘Biz fitne kalmayıncaya kadar savaştık. Din Allah'ın oldu. Siz ise fitne çıksın ve din Allah'tan başkasının olsun diye savaşıyorsunuz.’”

⁸⁴⁴ Beğavî, Muhyî's-sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, Beyrut h.1420, I, 238.

devlet başkanı da bâğî olursa, onunla da ıslâh yoluna gitmek gerekir ve eğer bu sonuç vermezse onunla savaşmak kaçınılmazdır.

İkinci âyet olan “Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın” âyeti ise müşrikleri de müşrik olmayanları da kapsayan âmm bir lafza sahiptir. Bu yüzden Allah’a da’veti engelleyip Müslümanların dînî özgürlüklerini kısıtlayan ve yeryüzünde fitne ve fesâdı yaymaya çalışan herkesle, ona güç yettiği sürece savaşmak gerekir.⁸⁴⁵

3.4.3.2.2. Kötülüğü Düzeltmenin Vâcib Olduğunu Gösteren Nassların İncelenmesi

Ayaklanmayı caiz görenler, buna kötülüğü düzeltmenin vâcib olduğunu söyleyen hadisleri delil getirmişlerdir. Bu istidlâl, iyiliği emredip kötülükten sakındırma şartlarının sağlandığı durumda geçerli bir istidlâldir. O şartların en önemlilerinden biri ise, müminin kötülüğe karşı çıkmaya gücü yetecek durumda olmasıdır. Bu yüzden kimin gücü kötülüğü eliyle düzeltmeye yeterse o kötülüğü eliyle düzeltir. Kimin gücü eliyle düzeltmeye yetmezse o kötülüğe diliyle karşı çıkar. Buna da gücü yetmeyen kimse ise kötülüğe kalbinden karşı çıkıp ona buğzeder ki bu en zayıf iman dahi gereğidir.⁸⁴⁶

Dolayısıyla, gerekli güce sahip olmayan hiç kimseden gücünün yetmeyeceği bir işi yapması beklenmez. Allah Te’âlâ “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz”⁸⁴⁷ ve “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının”⁸⁴⁸ buyurmuştur. Taberî de kötülüğü gören her bir kişiye, onu yaptığında kendisine isâbet edecek ve ona karşı da koyamayacağı bir cezâyâ uğramaktan korkmadıkça, o kötülüğe karşı çıkmanın vâcib olduğu görüşündedir.⁸⁴⁹ Hz. Peygamber’in (sav) “O (sav); “Mümine kendini zelîl duruma düşürmek yaraşmaz.” buyurdu. “Nasıl kendini zelîl duruma düşürür?” dediler. “Kendiliğinden gidip de gücünün yetmeyeceği bir belâyâ bulaşır.” buyurdu.”⁸⁵⁰

Ahmed b. Hanbel, canı ve malı hakkında fitneye ma’rûz kalınmayacağından emin olmanın kötülükten sakındırmanın şartlarından biri olduğu görüşündedir.⁸⁵¹ İbnu’l-Kayyım da Hz. Peygamber’in (sav), kötülüğe karşı çıkmayı, ona karşı çıkarak

⁸⁴⁵ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *el-Mufasssal fî fikhi’l-cihâd*, s. 3353.

⁸⁴⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekr, *İ’lâmu’l-muvakkı’în an Rabbi’l-Âlemîn*, IV, 338.

⁸⁴⁷ Bakara 2/286.

⁸⁴⁸ Teğâbün 64/16.

⁸⁴⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 51.

⁸⁵⁰ Tirmizî, “Fiten”, 2254.

⁸⁵¹ Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfu’l-kınâ’ an metni’l-iknâ’*, *Vezâretü’l-adl*, bs.1, Suudi Arabistan h. 1421, VII, 11.

Allah'ın ve rasûlünün hoşnut olacağı iyiliği elde etmesi amacıyla ümmetine vâcip kıldığını söylemiştir. Bu yüzden eğer bir kötülüğe karşı çıkmak ondan daha kötü ve Allah'a ve rasûlünün daha da buğzedeceği bir sonuç doğuracaksa ona karşı çıkılmaz. Bunun bir örneği, kral ve vâlilere ayaklanarak karşı çıkmaktır. Nitekim o, sonsuza kadar her şerrin ve fitnenin başıdır.⁸⁵²

Ahmed b. Hanbel ise kötülüğü elle düzeltmenin, silahla ayaklanmak anlamına gelmediği, bilakis devlet başkanından sâdır olan o kötülüğün etkilerini ortadan kaldırmak olduğunu düşüncesindedir.⁸⁵³ Bu durumda kötülüğü elle düzeltmek, eğer buna güç yetiyorsa emrettikleri zulme mâni' olmak demektir.⁸⁵⁴ Yoksa Ahmed b. Hanbel'in görüşüne göre bundan kasıt, kılıç ve silahla onlara karşı ayaklanmak değildir.

İki tarafın da görüşlerini inceledikten sonra, kötülüğü güç yettiğince düzeltmek konusunda Ahmed b. Hanbel'in görüşü râcih olan görüş gibi gözükmektedir.

3.4.3.2.3. Zâlimlere Meyletmenin Haram Olduğunu Belirten Nassların İncelenmesi

Ayaklanmayı caiz görenler; zâlimlere meyletmeyi yasaklayan âyetleri onlara karşı ayaklanmanın caiz olduğuna delil getirmişlerdir. Bu ise nassa taşımadığı bir anlam yüklemektir. Nitekim âyette geçen rükûn (meyletme) ifâdesi; hoşnut olmak, dayanmak ve râzı olmak anlamları taşımaktadır ve bunlar zaten mutlak olarak haramdır.⁸⁵⁵ Ancak bu, ayaklanmanın ve itâati bırakmanın mutlak olarak caiz olduğu anlamına da gelmez. Bilakis zâlime baştan hiç biat etmemek gerekir. Kendisine biat edildikten sonra ondan zulüm sâdır olan kimseye ise zulmünden döndürmek için dille ve elle nasihat etmek gerekir. Nitekim âyetde, ondan sâdır olan zulme rızâ göstermeyi haram kıldığı gibi, zulmünde ona yardım etmeyi de haram kılmaktadır.⁸⁵⁶

Zâlimlere rükûn, kalbî meyl, yaptıklarına rızâ göstermek ve onların zulmüne yardım etmek hiç şüphesiz haram olmakla beraber bu, onlara nasihat edip onları zulümden ve kötülükten sakındırmakla beraber onlardan hakkını almaya da mâni' değildir.⁸⁵⁷ Eğer buna rağmen zulüm ve azgınlıklarında devam ederler ve her türlü yöntemle yapılan nasihatlere ve kötülükten sakındırmalara kulak asmayarak bu

⁸⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, III, 12.

⁸⁵³ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, VII, 11.

⁸⁵⁴ Komisyon, *Mevsâutü'l-icmâ*, V, 243.

⁸⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 108.

⁸⁵⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 601

⁸⁵⁷ Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 86.

yaptıklarından vazgeçmezlerse, bu durumda Müslümanlar yeryüzünde adâleti temin edip haksızlığın önüne geçmek amacıyla zâlîme engel olmaya çalışırlar.

3.4.3.2.4. Hak Yoldan Sapan Kimsenin Biatını Bozmayı Emreden Nassların

İncelenmesi

Ayaklanmayı caiz görenler, emîri dinleyip ona itâat etmeyi onun Allah’a itâat dâiresinde kalmasıyla sınırlandıran hadisleri buna delil getirmişlerdir. Hz. Peygamber’in (sav) “Dinlemek ve itâat etmek, ma’siyeti emretmediği müddetçe haktır. Eğer ma’siyeti emrediyorsa dinlemek de itâat etmek de yoktur.”⁸⁵⁸ hadisi bunlardan biridir. Onlar da bu hadisleri, ma’siyeti emreden devlet başkanına karşı ayaklanmanın caiz olduğuna delil kabul etmişlerdir. Benim kanâatim ise bu istidlâlin de nassa taşımadığı bir anlam yüklemek olduğu yönündedir. Nitekim dinlemenin ve itâatin olmayacağını söylemek “Ayaklanın.” demek değildir. Zirâ insana bir ma’siyet emredildiğinde, onun bunu emredene -devlet başkanı bile olsa- yalnızca o konuda itâat etmesi caiz olmaz ancak diğer konularda itâat hakkı bâkî kalır.⁸⁵⁹ Allah Te’âlâ da “Eğer anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran” (Lokman/15) sözünde buna değinmiştir. Nitekim bir baba oğluna ma’siyeti ya da şirki emretse, oğlunun bu konuda babasına itâat etmesi caiz olmaz. Ancak bu ma’siyet dışındaki şeylerde itâat hakkı bâkî kalır.

Nitekim Ahmed b. Hanbel de Halku’l-Kur’ân meselesinde Me’mûn’a karşı çıkıp bunun gibi bir bid’at ve ma’siyette devlet başkanına itâat etmeyi reddettiğini i’lân etmiştir. Daha sonra bu tutumundan dolayı dövülmüş, işkence görmüş ancak buna rağmen devlet başkanına itâati tamamen bırakmamış ve Halku’l-Kur’ân konusundaki bid’atine rağmen ona karşı ayaklanmanın haram olduğunu söylemiştir. Öte yandan bu bid’at konusunda ona tâbî’ olmanın da haram olduğunu söylemekten vazgeçmemiştir. Bütün bunlar da devlet başkanına itâatin sınırları noktasında yukarıda zikredilen hükümleri desteklemektedir.⁸⁶⁰

Bütün bunlara binâen, yukarıda geçen hadisle ve benzerleriyle yapılan bu istidlâlinin zayıf bir istidlâl olduğu görülmektedir. Çünkü devlet başkanı sonuçta bir beşerdir ve doğrusu da yanlışı da olabilir. Eğer bir ma’siyeti emrederse, ona bu konuda itâat edilmez ama diğer konularda da ona itâat tamamen bırakılmaz. Yalnızca bir yanlışı

⁸⁵⁸ Buhârî, “Cihâd”, 2955

⁸⁵⁹ el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Esne’l-metâlib fi şerhi ravzi’t-tâlib*, IV, 110.

⁸⁶⁰ Ebu Zeyd, Bekr b. Abdullah, *el-Medhalu’l-mufasssal li-mezhebi’l-Îmâm Ahmed*, I, 387.

ya da ma'siyetinden ötürü ona ayaklanılacağı görüşünü ise Hâricîlerden başka hiçkimse kabul etmemiştir.⁸⁶¹

3.4.3.2.5. İstikâmet Üzere Olmamaları Durumunda Emîrlerle Savaşmayı Emreden Nassların İncelenmesi

Ayaklanmayı caiz görenler, “Kureyş, size karşı istikâmet üzere olduğu müddetçe siz de onlara karşı istikâmet üzere olun.”⁸⁶² Onlar size karşı istikâmet üzere olmazlarsa kılıçlarınızı omuzlarınıza koyup çoğunu helak edin.”⁸⁶³ hadisini buna delil getirmişlerdir. Bu hadisin ise başını Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiş; geri kalanını da Hallâl, *Kitâbu's-Sunne*’de rivâyet etmiştir. Bu hadisin senedine bakıldığında, hadisin geri kalanıyla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel’in, onun sahih değil münker olduğunu söylediği görülür.⁸⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî ise oldukça ğarîb bir hadis olduğunu söylemiştir.⁸⁶⁵ Buna binâen, sahih olmaması, ayrıca münker ve ğarîb olması dolayısıyla bu hadisle istidlâl etmek uygun değildir.

3.4.3.3. Sahâbenin Fitne Dönemlerindeki Tutumlarıyla İstidlâlinin İncelenmesi

Ayaklanmayı haram gören grup, bazı sahâbe ve tâbi’înin fitne zamanında savaşmaktan kaçındığı bazı tutumlarını delil olarak kullanırken; ayaklanmayı caiz gören grup ise bazı sahâbe ve tâbi’înin kendi dönemlerindeki zâlimlere karşı ayaklanmasını delil olarak kullanmıştır. Bu yüzden Albânî; Sa’îd b. Cübeyr’in ayaklanmasını delil kabul edip de onun zamanında yaşadığı halde ayaklanmayan gibi sahâbenin ileri gelenlerinden İbn Ömer gibi birçok kişinin ayaklanmamasını göz ardı etmenin deliller arasında seçicilik yapmak olduğu görüşündedir.⁸⁶⁶

Öyleyse iki istidlâl de isâbetlidir. Nitekim sahâbe ve tâbi’înden bazıları, ayaklananların zayıflığından ya da kendisine karşı ayaklanılan kişilerin çok şiddetli olmasından ötürü ayaklanmanın caiz olmadığı görüşünü tercih etmişken; bazıları ise Allah’ın dinine yardım etmek ve azgınlara zulmünü ortadan kaldırmak amacına bakarak bunun caiz olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Bazıları ise bu olaylardan

⁸⁶¹ Atvî, *Davâbitu's-siyâsiyyeti's-şer'îyye*, s.66.

⁸⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22388

⁸⁶³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXI, 118

⁸⁶⁴ Makdisî, İbn Kudâme, *el-Müntehab min ilel ve'l-halel*, Dâru'r-Râye, y.y. t.y. I, 162.

⁸⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Lezzetü'l-îş fî turuki hadîsi'l-eimme min Kureyş*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, bs.1, Beyrut h. 1433, s.126.

⁸⁶⁶ Âli Nu'mân, *Câmiu türâsi'l-allâmeti'l-Albânî*, V, 319.

tamamıyla uzak durmak ve hiçbir tarafta saf tutmamanın daha doğru olduğu görüşünde olmuşlardır. Benim kanâatim ise iki tarafın da kendi zamanının şartlarına ve ictihâdının verdiği sonuca göre doğru gördüğüyle amel ettiğidir ve hepsi de tercih ettikleri görüşe karşılık ecir alacaklardır.

3.4.3.4. Görüşlerin İncelenmesi ve Tercih

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram görenlerin ve caiz görenlerin görüşlerini detaylı bir şekilde ele aldıktan ve delillerini zikredip onları tek tek inceledikten sonra; huccet olarak daha güçlü olan ve İslam şeriatının makâsıdına daha yakın olan görüşü belirtmemiz gerekmektedir. Aşağıda işte bu beyân edilecektir.

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram görenlerin delilleri incelendiğinde, onların ayaklanmayı haram görürken bir takım naklî ve aklî delillere dayandığı görülmektedir. Bu naklî delilleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Veliyyu'l-emre itâati vâcip kılan nasslar: Âlimlerin bu naslara dâir görüşleri detaylıca açıklanmıştır ve bunlarda ülü'l-emrden kastın hidâyet ve adâlet yolunu tutan, zâlim ya da zorbalardan olmayan kimseler olduğu belirtilmiştir. Hevâsına uyup ümmeti kılıçtan geçiren ve ümmetin zenginliklerini ondan alıp onları haklarından mahrûm bırakan kimselerin ise bu nassların kapsamında olmadığı, Allah'ın ülü'l-emre itâati, Allah'a ve rasûlüne itâatin bir uzantısı olarak zikretmesinin de bunu gösterdiği ifâde edilmiştir. Bu yüzden her kim Allah'a ve rasûlüne isyân ederse, ona itâat yoktur.

2. Devlet başkanlarının zulmüne sabretmeyi emreden nasslar: Bu nasslar da kastın kamu maslahatını korumak için şahsî eziyetlere sabretmek olduğu ve bunun bâtıla değil hakka sabretmek olduğu yukarıda zikredilmiştir. Allah Te'âlâ'nın Mâide Suresi'nin 2. âyetinde günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmaktan nehyetmesi de bunu göstermektedir. Yani ona sabrederek zâlimin zulmüne yardım etmek ve ona daha fazla zulüm yapma imkânı vermek ise caiz değildir.

3. Devlet başkanına karşı ayaklanmayı yasaklayan nasslar: Bu nasslar incelendiğinde, bunların küfür, fisk ve isyân durumlarında ayaklanmanın caiz olduğunu belirten nasslarla te'âruz ettiği ve toplumda adâleti sağlamayı ve Müslümanlara karşı zâlimlere fırsat vermemeyi emreden şeriatın makâsıdına da aykırı olduğu görülmüştür.

4. Devlet Başkanına Karşı Ayaklanmanın Haram Olduğu Konusunda İcmâ' Bulunduğuyla İstidlâl: İcmâ bulunduğuyula istidlâl gelince; bu icmâ iddiası incelendiğinde önde gelen âlimlerin böyle bir icmâ bulunduğunu zaten reddettikleri

görülmüştür. Yani o, aslında zâten gerçekleşmemiş bir icmâdır. Gerçekleşmemiş bir icmâyı delil kabul etmek ise doğru olmaz. Sahâbenin, tâbi'inin ve fıkıh âlimlerinin büyüklerinin, çoğu asırda buna muhâlefet etmiş olması da böyle bir icmânın aslında hiç gerçekleşmemiş olduğunun delilidir. Bu yüzden bu icmâ iddiasının da bâtil ve geçersiz olduğu görülmüştür.

5. “Mefsedetleri Uzak Tutmak, Maslahatları Sağlamaktan Önce Gelir.” Kâ'idesiyle İstidlâl: Daha önce de açıklandığı üzere, bu kâ'ideyle istidlâl geçerli ve güçlü bir istidlâldir, hatta belki de ayaklanmanın haram olmasına dâir yapılan istidlâllerin en güçlüsüdür ancak bu kadar güçlü olmasına rağmen bu da zarûrât-ı hamsı korumak kâ'idesiyle te'âruz etmektedir. Nitekim dini korumak, canı korumaktan önce gelir ve cihâd da ilk olarak dini korumak için meşru kılınmıştır. Şâyet dini korumak, adâleti sağlamak ve özgürlükleri garanti altına almak için canlar ve mallar fedâ edilse dahi bu, Allah yolunda bir cihâd olur ki o canlardan ve mallardan çok daha değerlidir.

Ayaklanmaya karşı çıkanların bütün delilleri incelendiğinde, onların delillerinin -kuvvetli olmakla birlikte- başka delillerle tahsîs ya da neshedilmiş ya da başka delillerle te'âruz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak her ne kadar zarûrât-ı hams kâ'idesiyle te'âruz ediyor olsa da, onların mefsedetleri uzak tutmak kâ'idesiyle istidlâlleri güçlü bir istidlâl olarak kalmaktadır ve ayaklanmanın hükmü belirlenirken onu gözetmek gerekir.

Ayaklanmayı caiz görenlerin delillerine gelince; onların delilleri incelenip değerlendirildiğinde bu hususta getirdikleri delilleri şöyle özetlemenin mümkün olduğu görülmektedir:

1. Zâlimden Misliyle İntikâm Almanın Caiz Olduğunu Gösteren Nasslar: Nitekim Kur'ân âyetleri, ona zulmedenden hakkını isteyen ya da ondan misliyle intikâmını alan kimsenin buna karşı cezalandırılmayacağını belirtmiştir. Bu âyette aynı zamanda, müminin azgınlara ve zâlimlere karşı sert durması gerektiğine işâret vardır. O, Allah'ın yeryüzündeki halîfesidir, dini uğrunda kanını, ırzını ve malını fedâ eder. Rasulullah'ın (sav) ashâbını ve ümmetini eğittiği hâl de budur.

2. Kötülüğü Düzeltmenin Vâcip Olduğunu ve Eğer Ondaki Sakındırılmazsa Kötülükten Dolayı Gelecek Cezanın Herkese İsâbet Edeceğini Gösteren Nasslar: Kötülüğe düzeltmeye dâir gelen nasslar açık ve kuvvetli nasslardır. Bu yüzden müminin, kötülüğün yayılmasına müsaade etmesi caiz değildir. Bilakis gücü ve tâkati nisbetince bu kötülüğü durdurması gerekir. Nitekim zâlim de karşısında duran birini görse, zulmüne ve azgınlığına devam edemez.

3. Bozgunculara ve Zâlimlere İtâat Etmenin Haram Olduğunu Belirten Ve Onları Tâğût Olarak İsimlendiren Nasslar: Bunlar da adâleti emredip zulüm ve kötülüğü yasaklayan şeriatın makâsıdına uygun, güçlü delillerdir. Zirâ zâlime zulmünde yardım etmek caiz değildir ve ona yapılacak en büyük yardım, yaptıklarına sessiz kalmaktır. Nitekim zâlim; mazlumun yanında duran birilerini görse zulme yeltenemez.
4. İnsanları Dînî Özgürlüklerinden Alıkoyan ve Yeryüzünde Fitne ve Fesâd Çıkaranlarla Savaşmayı Emreden Nasslar: İnsanları müntesibi olacakları dini seçmekte özgür bırakmak hususunda açık nasslar gelmiştir. Nitekim Allah Te'âlâ “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır.”⁸⁶⁷ buyurmuştur. İşte rüşd, zorlama olmaması; gayy ise zorlama olmasıdır. Allah Te'âlâ da fitneleri yayıp insanları dînî özgürlüklerinden mahrûm bırakanlarla savaşmayı emretmiştir.
5. Allah'ın Emrinden Dışarı Çıkanlarla O Emre Geri Dönünceye Kadar Savaşmayı Emreden Nasslar: Ayetler; ister devlet başkanı ister yönetilen halktan olsun, hak yoldan çıkan kimseyle Allah'ın emrine geri dönünceye kadar savaşmanın vâcib olduğunu açıkça ifâde etmiştir.
6. Hak Yoldan Sapan Kimsenin Biatını Bozmayı Emreden Nasslar: Bunlar, halk ve devlet başkanı arasındaki akdî, hakka ve adâlete bağlı kalıp maslahatı temin etmek ilkesi üzerine kurulu olduğunu belirten nasslardır. Dolayısıyla devlet başkanı eğer akdî şartları ve gerekleri dışına çıkarsa onunla halk arasındaki biat akdi bozulur ve devlet başkanı kendisinden başkanlık sıfatını kendi eliyle söküp atmış olur.
7. İstikâmet Üzere Olmadıklarında Emîrlerle Savaşmayı Emreden Nasslar: Dayandıkları bu hadisle istidlâllerinin zayıf olduğu yukarıda detaylıca açıklanmıştır.
8. Ümmete Fayda Sağlamayan Emîri Değiştirmeyi Emreden Nasslar: Nitekim Hz. Peygamber (sav) hadîs-i şerîfte açıkça belirtmiştir ki devlet başkanı eğer omzundaki emânetin hakkını veremiyorsa, Müslümanların o emâneti hakkıyla taşıyabilecek başka birine biat etmeleri gerekir. Bu zâten dünyanın her ülkesinde son derece bedîhî bir meseledir. Nitekim her yerde kişi ancak başkanlık görevini yerine getirmeye gücünü yeteceğini gösteren birtakım özelliklere, donanımlara ve deneyimlere sahip olduğunda başkanlığa aday olabilir. Eğer buna gücünün yetemeyeceği anlaşılırsa zâten aday dahi olamaz. Başkanlık makamına geldikten sonra kendisine onun bu makama liyâkatını kaybetmesine sebep olacak bir hâl ârız olması da aynı kapsamda değerlendirilir. Bu durumda da bu makam ondan alınır ve ona en lâıyk kişiye verilir.

⁸⁶⁷ Bakara 2/256.

9. Mekâsıd ve Zarûrât-ı Hamse Kâ'ideleriyle İstidlâl: Adâleti sağlayıp fesâd ve zulümle mücâdele etmek şeriatın bir maksadıdır ve dînî bir zarûrettir. Kitaplar bunun için inmiş, peygamberler bunun için gönderilmiştir. Devletler ancak adâletle ayakta durur. Zulüm, medeniyetlerin çöküşünün, memleketlerin harâb oluşunun ve dinlerin zâyi' olup gidişinin habercisidir. Benim kanâatim; bu kâi'denin zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın hükmü belirlenirken mefsedetleri uzak tutmak kâ'idesiyle beraber gözetilmesi gereken en önemli istidlâllerden biri olduğudur.

İki grubun da delillerine bakıldığında ve bu deliller birbirleriyle karşılaştırıldığında, ayaklanmayı caiz görenlerin delillerinin daha güçlü ve İslam şeriatının makâsıdına da daha yakın olduğu görülmektedir. Bununla beraber ilk grubun delillerini de tamamen bir kenara atmak uygun değildir. Bilakis ayaklanmanın hükmünü belirlerken onları da gözetmek gerekir. Nitekim veliyyu'l-emre itâat olması gereken bir şeydir; ancak bu, iyilikte olduğu sürece böyledir. Devlet başkanına sabretmek de olması gereken bir şeydir; ancak bu da zayıflıktan ve boyun eğmişlikten değil, maslahat gözetilen bir sabır olduğunda böyledir. Zâlimi zulmünden caydırmak için ondan misliyle intikâm almak da olması gereken bir şeydir. Kötülüğü düzeltmek ümmet-i Muhammed'in "en hayırlı ümmet" mertebesini hak edebilmesi için gerekli bir İslâmî metoddur. Ümmetini ileriye taşımayan devlet başkanından kurtulmak gerekir. Allah'ın dininin dışına çıkıp O'nun kullarına taşkınlık eden kişinin hangi yolla olursa olsun hakka döndürülmesi gerekir. Allah'ın dinine yardım etmek; canlar, mallar ve ırzlardan önce gelir. Bu yüzden kim Allah'ın dinine ya da şeriatın maksadlarından birine kastederse, onu bundan döndürmek Allah yolunda bir cihâddır. Devlet başkanına karşı şer'î bir ma'zeret ya da sebep olmaksızın ayaklanmak haramdır ve suçtur. İşte bunlar, ayaklanmayı mübâh gören ve haram gören iki grubun da delillerinin ifâde ettiği hakikatlerdir.

Yukarıda geçenlere binâen, bu iki görüşten birini tercih etmek gibi bir zarûret söz konusu değildir. Nitekim her duruma uygun başka bir görüş ve hüküm vardır. Ayaklanma konusunda İmam Şâfi'i'nin iki görüşü olduğu, aynı şekilde Karadâvî'nin de devlet başkanlarına karşı ayaklanma konusunda iki farklı tutumu olduğu araştırmanın önceki bölümlerinde zikredilmiştir. Bu tutumlardan biri, apaçık küfre düşmediği sürece devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu görüşünü desteklemekte olup⁸⁶⁸ bu, Arap Baharı'ndan önceki tutumdur. İkinci tutumu ise zâlim devlet başkanına karşı

⁸⁶⁸ Yusuf el-Karadâvî'nin resmi internet sitesinde "el-Halel fi fikhı'l-hurûc alâ'l-hükkâm" isimli makale.

ayaklanmayı şiddetle desteklemektedir. Hatta Karadâvî, Arap Baharı'nda insanları sokağa çıkmaya çağıran ilk kişilerden biri olmuştur.

Bu değişimin sırrı; hükümlerin değişik olmasında değil, devlet başkanlarının değişik olmasında gizlidir. Yani hüküm birdir ancak kendisi hakkında hüküm verilen kişilerin durumlarının birbirinden farklı olması mümkündür. Karadâvî'nin ilk tutumunda kastettiği devlet başkanları, halklarının insanlık, izzet ve adâlet gibi bazı haklarını temin eden kimselerdir. Arap Baharı'ndan sonra ise Karadâvî birçok kitap ve yayında onlara karşı ayaklanmaya teşvîk etmiş, hatta bunun vâcip olmadığını söyleyen âlimleri kınamıştır.

Bu yüzden devlet başkanı azgınlık edip şeriatın dışına çıktığında ümmetin onu bu çıkışına paralel yollarla düzeltmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Onun düzeltilmesi de, İslam şeriatının dışına çıkışına nisbetle olur. Bu düzeltme, kademeli olup ondan uzak durarak kalple buğzetmekten başlar, nasihatle bulunmaktan azarlamaya kadar varan çeşitli kademeleriyle sözle karşı çıkmakla devam eder ve ondan sonra, yaptığı her gayr-i şer'î amel hususunda devlet başkanının itâat ve destek gibi birtakım haklarının düşürülmesi gelir. Ondan sonra ise şeriatın dışına çıkmak konusunda ısrarcı olursa rejimin haklarını tamamen düşürmek gelir.⁸⁶⁹ İki grubun görüşünü cem' etmek bu şekilde mümkündür.

Zâlim devlet başkanlarına mutlak olarak sabretmek gerektiği görüşü, zâlimlerle cihâd etmeyi emreden nassları bir kenara bırakmak olduğu gibi; onlara mutlak olarak ayaklanmak gerektiği görüşü de sabretmeyi emreden nassları bir kenara bırakmaktır. Benim meylettiğim yaklaşım ise nassların hepsiyle amel etmek ve Rasulullah'ın (sav) hiçbir sözünü bir kenara bırakmamak yönündedir. Zirâ Hz. Peygamber'den (sav) sâdır olan her şeyin dikkate alınması ve ihmâl edilmemesi gerektiği kanâatindeyim. Bu ise ancak her hadisi âit olduğu yere koymakla mümkündür. Yani sabretmek; direnmek ve düzeltmek için yeterli güç bulunmadığında olması gereken bir davranıştır ve bu süreli bir sabırdır, düzeltme için gerekli güç elde edilir edilmez sona erer. Ancak gerekli olduğu durumda dahi sabretmenin zâlime zulmünde yardım etmek ya da ona boyun eğmek anlamına gelmiyor olması gerekir.

Ayrıca ayaklanmadan önce, ayaklanmadan beklenen sonuçların da iyice düşünülp tartılması gerekir. Eğer sonuçta mefsedetler maslahatları aşacaksa, bu durumda ayaklanmak gerekmez ki Müslümanların canları ve malları mübâh görülmeye

⁸⁶⁹ Zerîk, *Cüzürü'r-rebî'i'l-arabî*, s.99.

başlanmasın ve inançlarından dolayı daha çok zulüm, aşağılama ve sıkıntıya ma'rûz kalmaya başlamasınlar. Bu zâten Müslümanların yapacağı her türlü askerî operasyon için de geçerlidir, yani gerekli gücün ve uzmanların hazırlayacağı gerekli stratejik planlamanın bulunması olmazsa olmazdır.

Askerî operasyonun, Müslümanların zâlim devlet başkanı karşısında düşünmesi gereken son çare olması tercih edilir. Çünkü genelde güç azgınlığın elinde toplanmış olur ve halklarını ondan tamamen mahrûm bırakırlar ki onların kendilerine karşı devrim yapmalarına fırsat vermesinler. Bu yüzden sivil çözümler, mümkün olduğunca askerî çözümlerden önce gelir.⁸⁷⁰ Muhammed Ebu Fâris de devlet başkanının azlinde sivil yolları kullanmanın önemine vurgu yapar. Yani onun azli, fâsık veya zâlim devlet başkanına gidip ona durumu ve artık imâmete uygun olmadığını açıklayıp kendi kendine görevi bırakması istenerek gerçekleştirilebilir. O da bunu yapabilir ve bundan daha büyük ya da daha küçük bir mefsedet doğmaz, bilakis esas mefsedet onun o makamda kalmasıdır. Azlin ikinci bir yolla da gerçekleştirilmesi mümkündür ki bu da günümüzde sivil ayaklanma olarak isimlendirilen şeydir. Ümmet bu devlet başkanının hiçbir sâbitesi olmayan ya da zâlim biri olup imâmete uygun olmadığını anlarsa ve ona nasihat etmesine rağmen o dinlemez ve inat ederse, bu durumda ümmete düşen onu ve onunla en ufak bir ilişkisi olan herkesi boykot etmektir. O, ancak bu şekilde kendini ümmetinden dışlanmış görür veya düzelir ya da bir kenara çekilir. İslam ümmetinin her bir ferdi zâlim ve fâsık devlet başkanına bu muameleyi yaptığında ve ona karşı bu duruşu sergilediğinde, o muhakkak düşecektir.⁸⁷¹

3.4.3.5. Değerlendirme

Zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmak hususunda bunun mübâh, haram ve vâcib olduğunu söyleyen görüşlerin hepsi detaylı bir şekilde ele alınıp incelendiğinde; devlet başkanına karşı ayaklanmanın hükmünü belirleyen şeyin şu dört temel mesele olduğu anlaşılmıştır:

1. Devlet başkanının küfür içeren kesin ve i'lân edilmiş bir söz ya da fiille dinden çıkmamış olması.
2. Devlet başkanının dini ve devleti koruyup kolluyor olması.
3. Devlet başkanının adâletli olup zulüm ve zorbalıktan uzak olması.

⁸⁷⁰ Cal'ûd, *el-Muvâlât ve'l-muâdât*, II, 519.

⁸⁷¹ Ebû Fâris, *en-Nizâmu's-siyâsî fi'l-İslâm*, s. 272.

4. Devlet başkanının halkın haklarını garanti altına alıp ülkeyi geliştirmek için elinden geleni yapıyor olması.

Bu dört şarttan birini taşımadığında, devlet başkanının yönetimi devrilme tehlikesi taşımaktadır ve biatı da her an bozulmaya müsâittir.

Devlet başkanına karşı ayaklanma konusunda ise hükmün şu üç farklı şekilde olabileceği görülmüştür:

1. Haram Olan Ayaklanma: Bu; Müslüman, âdil ve liyâkat sâhibi devlet başkanına karşı ayaklanmaktır. Bu tür ayaklanmalar genelde şahsî hedefler ve maddî menfaatler uğruna ya da o devletin düşmanlarının ajanları eliyle olur.
2. Vâcib Olan Ayaklanma: Bu; kâfir ve azgın devlet başkanına, düzeltmek için gerekli gücün bulunması ve fitne çıkmayacağından da emin olunması durumunda yapılan ayaklanmadır. Bu ise ancak gâlip gelmeyi ve oluşabilecek tehlikelerden korunmayı sağlayacak askerî güce sahip olunmasıyla mümkün olur.
3. Müstehab Olan Ayaklanma: Bu; fâsık ve zorba devlet başkanına, düzeltmek için gerekli gücün bulunması ve fitne çıkmayacağından da emin olunması durumunda yapılan ayaklanmadır.

3.5. Suriye Ayaklanmasının Şer’î Hükümü

Bu başlık altında Suriye mevcut devlet başkanına başkaldırmanın ve onun hükûmetini düşürmek ve ona isyan etmek için yola çıkmış Suriye’deki ayaklanmanın hükmünden bahsedilecektir. Hiç şüphesiz bir şeyi teorik olarak konuşmakla onu gerçek örnekler üzerinde değerlendirmek birbirinden farklıdır. Nitekim teorik konuşmalar yalnızca genel kaide üzerinde durur. Bu kaideler, bazı durumlara uygun düşse de bazılarına uymaz. Teorik hükmün gerçeklik üzerine uygulanması ise gerçekliğin ayrıntılı bir şekilde araştırılmasını gerektirir. Ancak bundan sonra söz konusu gerçekliğe uygun şer’î hüküm tespit edilir.

Bu kısımda çağdaş âlimlerin görüşlerini ele alacak ve Suriye’deki ayaklanma konusundaki tavırlarını inceleyeceğiz. Ardından bu gerçekliğe uygun şer’î hükmü araştıracağız.

3.5.1. Din Âlimlerinin Suriye Ayaklanması Hususundaki Tutumları

Suriye Ayaklanması, ezilenleri destekleme ve zâlimleri durdurma hususunda dinin ve insanlığın dile getirdiği çağrıya bir yanıt olarak başlatılmış⁸⁷² ve duvarlara "Sıra sende Doktor." yazdıkları için tırnakları sökülen Der'alı çocukların ateşlediği bir halk ayaklanmasıydı.⁸⁷³ Suriye'nin pek çok şehrinden insanlar Der'a'daki bu zulmü kınayarak, zâlimleri protesto ederek mescitlerden dışarı çıkmışlardı. Onların amacı ne rejimi devirmek ne de hükûmeti değiştirmekti. Yalnızca mazlumlara sahip çıkmayı ve haklarının kendilerine iade edilmesini istiyorlardı. İslam da hiçbir anlaşmazlık ve tartışmaya mahal vermeksizin bu talepleri desteklemektedir.⁸⁷⁴

Tam da bu nedenle çok sayıda âlim Suriye içinde ve dışında gerçekleştirilen eylemlerde protestocuların ön saflarında yer almış; güvenlik güçleri ve ordu tarafından gerçekleştirilen zulüm, cinayet ve terör olaylarını kınamıştı. Devlet başkanından tek istenen Der'a'da işlenen zulümden ve çocuklara yapılan işkenceden mesul olan isimleri görevden almasıydı.⁸⁷⁵ Başkan Esed ise en kısa sürede âlimlerden oluşan bir grubu bir araya getirerek eylemlerini şeriata göre gerekçelendiren bir hüküm çıkarmalarını emretti. Böylece verilen hüküm, şariat önünde devlet başkanının işlediği suçları temize çıkaracaktı.

Çok sayıda âlim meydanlara çıkıp protesto yapmanın haram olduğunu dile getiren ve protestoculara dış güçlerin maşaları gibi sıfatlar atfeden kimi zaman ise onları küfür ve sapkınlıkla suçlayan açıklamalar yaptıklarında Esed de isteğine ulaşmış oldu. Bu kimseler ayaklanan halka karşı çeşitli ithamlarda bulunurken cinayet ve zulmün en şiddetli şekillerini hayata geçiren başkan ve askerlerini Ashab-ı Kiram'a ve Allah yolundaki mücahitlere benzetmekten de geri durmuyorlardı.

Yukarıda zikredilenlerden Suriye ayaklanması meselesinde âlimlerin dört farklı tutum sergiledikleri sonucuna ulaşırız:

- 1) Mazlumların yanında yer alanlar ve söz, fiil veya her ikisiyle göstericileri destekleyenler.
- 2) Zâlimlerin safında yer alarak zâlim ve diktatörleri destekleyen ve onların işledikleri suçları söz, fiil veya her ikisiyle temize çıkaranlar.

⁸⁷² Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle's-sevrati's-Sûriyye*, s. 25.

⁸⁷³ Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 136; Lesch, David, *Sûriye sukûtu memleketi'l-Esed*, bs. 1, Şeriketu'l-Matbû'ât li't-Tevzi' ve'n-Neşr, Beyrut 2014, s. 240.

⁸⁷⁴ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle's-sevrati's-Sûriyye*, s. 25.

⁸⁷⁵ Mevkiu İktisâd ve mâli's-Sûriyyîn, "et-Teşyî' ve't-tecnîsu's-Şîa fi Sûriyâ'l-Esed", <https://www.eqtisad.net/news/article/5118/> (25.08.2013)

- 3) Yaşananlar karşısında tarafsız bir tavır sergileyerek zâlimleri desteklemedikleri gibi mazlumlara da yardımcı olmadan evlerine çekilip sessiz kalanlar.
- 4) Ayaklanmanın ilk zamanlarında zâlimlerin tarafında olsalar da hakkı gördüklerinde sözlerinden dönüp duruşlarını değiştirenler veya bunun tam tersini yapanlar.

Allah'ın izniyle ilerideki bölümde her bir grubu kısaca ele alacak, öne sürdükleri delilleri ve nasıl bir tavır sergilediklerini inceleyeceğiz.

3.5.1.1. Suriye Ayaklanmasını Destekleyen Âlimler

Suriye Ayaklanmasının başladığı ilk günlerden itibaren yurtiçi ve yurtdışında pek çok âlim ayaklanmayı destekleyen bir duruş sergilemiştir. Ayaklanmanın ikinci ayında 16 Nisan 2011 tarihinde Humus vilayetinden on beş âlim, Esed hükûmetinden istenen on altı adet talebi içeren bir dilekçeye imza attılar. Bu taleplerin en önemlileri, barışçıl gösterilere izin verilmesi, anayasanın sekizinci maddesinin iptali⁸⁷⁶, olağanüstü hâl kararının kaldırılması, güvenlik güçlerinin geri çekilmesi ve sürgündeki Suriyelilerin geri dönmesine izin verilmesiydi. Bunların yanı sıra tutukluların salıverilmesi ve katillerin hesaba çekilmesi isteniyordu.⁸⁷⁷

Bundan sonra Şam âlimleri rejimi sarsan toplu bir duruş sergileyerek 2012 yılı Şubat ayında “Rabbinize Bir Mazeret Olarak ve Umulur Ki Sakınırlar Diye Şam Âlimlerinden Açık Mektup” başlığıyla bir beyanname yayınladılar. Aralarında Şeyh Abdulkerim er-Rufâî'nin oğulları Usame ve Sâriye, Şeyhu'l-Kurrâ Kerim Râcih, Râtib en-Nablûsî ve Hişâm el-Burhânî'nin de olduğu Şam âlimlerinin önde gelen isimleri bu açıklamayı imzalamış bulunuyordu. Beyanname, Suriye ordusunun işlediği suçlar karşısında âlimlerin duruşunu açıkça ilan etmiş ve komutan veya er düzeyindeki tüm ordu mensuplarına herhangi bir mazeretle katliam ve şehirleri bombalama eylemlerine katılmama ve bu hususta kendilerine yöneltilen emirleri yerine getirmeme çağrısında bulunmuştur.⁸⁷⁸

Bu beyannameyi müteakip Haleb vilayetinde ikamet eden âlimlerden müteşekkil heyet ve topluluklar tarafından pek çok beyanname yayınlanmış; ayrıca rejime direnen ve ayaklanmacıları destekleyen bireysel beyannameler de kaleme alınmıştır. Yayınlanan

⁸⁷⁶ Suriye Anayasası 8.maddesinde Ba's Partisinin devletin ve toplumun yöneticisi olduğu belirtilir.

⁸⁷⁷ “Düveru'l-meşâyih esnâe sevreti's-Sûriye,” *Zemânu'l-vasli's-Sûriye*, 21.09.2017 tarihli. <https://www.zamanalwsl.net/news/article/83026>

⁸⁷⁸ “Risâletü'n-meftûhetun min ulemâi's-Şâm”, <https://www.facebook.com/KraemRajeh/photos/a.228978707137386/330062160362373/?type=3&theater>

beyannamelerin çokluğuna rağmen Suriyeli âlimlerin ayaklanmanın son gelişmeleri karşısında zayıflık gösterdiklerini itiraf etmek gerekir ve bu durum aşağıda özetlediğimiz birçok nedene dayanmaktadır.

Şeyh Usâme er-Rufâî⁸⁷⁹, ayaklanma konusundaki tutumunu olayların başladığı ilk vakitlerde bir Cuma hutbesi aracılığıyla ilan etmişti. Hutbesinde doğrudan Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed'i muhatap almış ve dinî, siyasi ve iktisadî alandaki taleplerini dile getirmişti.⁸⁸⁰ Daha sonra Şeyh Usâme nasihat yoluyla hükûmetten başta özgürlük talebi olmak üzere protestocuların tüm taleplerini yerine getirmelerini istedi. Ona göre özgürlük, bireyin insan oluşunun özünü teşkil eden bir özellikti ve insanlık özgürlük sayesinde diğer canlılardan ayrılıyordu. Usâme er-Rufâî, devletin idari yapısının her düzeyinde kökleşen fesadın yanı sıra kamusal alanda gittikçe artan laiklik ve bunun Suriye'deki şahsi özgürlükler üzerindeki olumsuz etkisine de işaret ediyor ve hutbesini şu sözlerle sonlandırıyordu: "Eğer başta Sayın Başkan olmak üzere yetkili kardeşlerimiz Der'a'da ve diğer tüm vilayetlerde alevlenen ayaklanma ateşinin sönmesini ve ülkenin yeniden sakinleşmesini istiyorlarsa bu sükûneti sağlayacak anahtar, Sayın Başkan ve ülkedeki yetkili isimlerin elindedir. Söz ettiğim bu durumlar değiştirildiğinde ve asker botları caddelerden çekildiğinde ülke eski huzurlu günlerine geri dönecektir." Şeyh hutbesinde güvenlik güçlerinin protestoculara karşı sergilediği vahşice tutumu eleştirmiş ve rejim ve güvenlik güçlerinin işlediği suçları ele alarak bu utanç verici davranışların akıbet ve sonuçlarından da söz etmiştir.⁸⁸¹

Şeyh Usâme, Kadir gecesinde Şeyh Abdülkerim er-Rufâî mescidinde namaz kılanların önünde emniyet güçlerinden birtakım kimseler tarafından dövülmüş ancak Suriye'den ayrılıp Türkiye'ye sığınana dek rejime muhalif duruşunda geri adım atmamış ve Türkiye'de bir grup âlimle birlikte Suriye İslam Meclisi'ni kurmuştur.

Şeyh Usâme er-Rufâî'nin tutumu ve sözleri üzerinde düşündüğümüzde onun hak sözü dile getirmeyi başardığını ve Suriye'de gerçekleşen tüm bu olayların sorumluluğunu rejime yüklediğini görürüz.

Yusuf Karadâvî,⁸⁸² Suriye halkını muhatap alarak Suriye'de iktidardaki partiden kurtulmanın ve Arap Baharı'na katılmanın zaruretiye vurgu yapmıştır.⁸⁸³

⁸⁷⁹ Şeyh Usâme Abdülkerim er-Rufâî, Şuan Râbitatu ulemâi's-Şâm ve el-Meclîsu'l-İslâmî es-Sûrî'nin başkanıdır. 1944 yılında doğmuştur.

⁸⁸⁰ Şeyh Usâme er-Rufâî'nin 10.06.2011 tarihli Cuma hutbesi. <https://www.youtube.com/watch?v=IY6sM7GGgJA>

⁸⁸¹ Kureyşî, "Hutebâtu ulemâi's-sünne ed-Dimâşkî hilâle sevrâ 2011", s.18.

⁸⁸² Yusuf Karadâvî İslam Dünyası Âlimler Birliği'nin başkanıdır. 1926 yılında doğmuştur. Ezher Üniversitesi'nde okumuş ve aynı üniversiteden şeref derecesiyle doktora ünvanını almıştır. Zulme karşı

Karadâvî, Suriye’de zâlim hükûmetin tarafında yer alan ve protestocuları çeşitli olumsuz sıfatlarla niteleyen Bûtî’ye de bu tavrı nedeniyle çeşitli suçlamalar yöneltmiş ve “ne yazık ki bazı âlimler kendilerini böyle düşük seviyelere indirebiliyorlar. Zâlimin karşısında durup ‘insanlara zulmetmekten vazgeç ve insanlar arasında adil ol!’ demek yerine zulmü övüp şu mazlum gençleri kınıyorlar!”⁸⁸⁴ demiştir.

En büyük hücumunu ise Suriye rejiminin başındaki isim olan Beşşar Esed’e karşı şu sözleriyle başlatmıştır: Ben Suriye halkının ona Sünni imiş gibi davrandığını düşünüyorum. Ancak durumun öyle olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁸⁵

Karadâvî, Libya Devlet Başkanı Kaddafi ve Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed’in⁸⁸⁶ katlinin vâcip olduğunu dile getirmiş ve zorba rejimi destekleyen asker, âlim ve sivil herkesle savaşmak gerektiği hususunda fetvalar vermiştir.⁸⁸⁷

Şeyh Usâme ve Karadâvî’nin aldıkları tavırlar arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, Karadâvî’nin Şeyh Rufâî’den daha cüretkâr ve şiddetli fetvalar verdiği görülür. Bunun sebebi ise Karadâvî’nin yetiştiği devletin sınırlarının dışına çıkmış olmasına dayanır. Nitekim o bir muhâcirdir ve onun için bağlayıcılık teşkil eden ya da özgürlüklerini kısıtlayan bir devletin gölgesinde yaşamamaktadır.

3.5.1.2. Suriye Ayaklanmasına Muhalefet Eden Âlimler

Hem Suriye özelinde hem de İslam dünyasının farklı bölgelerinde Suriye Ayaklanmasına muhalefet eden ve Suriye’deki ayaklanmaya katılmanın haram olduğu hususunda fetva veren pek çok âlim bulunmaktadır. Onların tüm sözlerine burada yer veremeyecek ve Suriye Ayaklanmasına muhalefet eden en bariz ve meşhur âlimleri zikretmekle yetinerek bu âlimlerden iki tanesini örnek olarak ele alacağız. İlk örneğimiz, ayaklanmaya muhalefet etme ve haram görme hususunda fikhî ve şer’î

durduğu için Mısır’da defalarca tutuklanmış, daha sonra Mısır’dan ayrılıp Katar’a yerleşmiştir. Bkz. Yusûf Karadâvî’nin resmi sitesi, <https://www.al-qaradawi.net/content/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B0%D8%A7%D8%AA%D9%8A%D8%A9> (Erişim Tarihi: 31.08.2021).

⁸⁸³ Yusuf Karadâvî’nin 25.05. 2011 tarihli Cuma hutbesi. https://www.youtube.com/watch?v=jEv_g2CnJxE; Mustafa, Hamza, *el-Mecâlu’l-âmmu’l-iktirâzî fi’s-sevreti’s-Sûriyye*, bs. 1, el-Merkezu’l-Arabî li’l-Ebhâs, Katar 2012, s. 62.

⁸⁸⁴ Yusuf Karadâvî’nin 25.05. 2011 tarihli Cuma hutbesi. https://www.youtube.com/watch?v=jEv_g2CnJxE

⁸⁸⁵ Yusuf Karadâvî’nin 25.05. 2011 tarihli Cuma hutbesi. https://www.youtube.com/watch?v=jEv_g2CnJxE

⁸⁸⁶ “eş-Şerîa ve’l-hayât”, el-Cezîre kanalı 10.03.2013 tarihli video. <https://www.youtube.com/watch?v=nkBUWWYZCVk>

⁸⁸⁷ “eş-Şerîa ve’l-hayât: Fetâvâ’l-Karadâvî bi hakki’l-Bûtî”, el-Cezîre kanalı, <https://www.youtube.com/watch?v=Wxy7IM9MV4g>

gerekçelere dayanan âlimlerden biri olan Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'dir. İkinci örneğimiz ise Ahmed Hasûn'dur.

Bûtî⁸⁸⁸, geçtiğimiz yüzyılın seksenli yıllarında yaşanan olaylardan yani İhvan-ı Müslimin mensuplarının Suriye rejimine karşı ayaklanmasından bu yana Suriye rejimi ile olumlu ilişkileri olan âlimlerden biridir. Bu olaylar sonrasında Suriye'nin önde gelen âlimleri vatanlarını terk etmiş ve başka ülkelere sığınmışlardı. Bûtî ise ilk olarak mümkün olan her türlü ıslahı gerçekleştirmek, ikinci olarak ise Şam'ın âlim ve davetçilerden tamamen yoksun kalmamasını sağlamak amacıyla Suriye'de kalmayı tercih etmiştir. Muhammed el-Musa'ya göre ise Bûtî'yi Suriye'de kalmaya ikna eden bizzat Hafız Esed'tir. Ona göre Hafız Esed bununla önde gelen âlimlerin göç edişinin ardından Suriye'de açılan boşluğu doldurmayı ve ülkedeki dini alanı kontrol altında tutmak için Bûtî'yi kendi çıkarları için kullanmayı amaçlamıştır. Zira Esed, Bûtî'yi defalarca misafir etmiş ve onunla sohbet etmeye ve diyalog kurmaya büyük önem vermiştir. Onunla sohbetlerinde bir komutan veya devlet başkanından ziyade dostundan bir şeyler öğrenmeye hevesli bir arkadaş gibi davranmıştır. Öyle ki gerçekleştirdikleri bazı oturumlar saatlerce sürmüş ve hiç kimse mahremiyetlerini bölmeye cesaret edememişti. Muhammed el-Musa'ya göre Hafız Esed tarafından Bûtî'nin duygularını ve karşısında yetkin bir devlet başkanı görmeye hevesli ruh halini istismar etmek üzere kurgulanan çeşitli davranışların yanı sıra bu tevazu da Bûtî'yi etkilemiştir.⁸⁸⁹

Beşşar Esed de babasının Bûtî'ye karşı sergilediği bu tavrı sürdürmüş ve kendisinin Filistin davasını savunduğuna, ülkesinin gelişmesi ve Suriyelere hizmet etmek için çabaladığına ve kendisine karşı gerçekleştirilen ayaklanmanın direniş, muhalefet ve diğer sistematik yalanlar ekseninde yürütülen bir ayaklanma olduğuna inandırmaya çalışmıştır.

Bu noktadan hareketle -biraz sonra açıklanacak diğer sebeplere ek olarak- Bûtî, Suriye Ayaklanmasına karşı mevcut rejimin tarafında olmadığını söylese de onlara karşı da çıkmamış⁸⁹⁰ bununla beraber bir dersinde Der'a'daki protestoların ülkedeki

⁸⁸⁸ Dr. Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, 1929 yılında doğdu, Dımaşk Üniversitesi Akaid ve Dinler bölümü başkanlığı yapmıştır. Suriye'de ve İslam âleminde en önemli din âlimlerindendir. Fıkıh, fikir, siyer, akaid ve edebiyat alanlarında altmış aşkın eseri vardır.

⁸⁸⁹ Mûsa, Muhammed Hayr, "Menheciyyetu Hâfizu'l-Esed fî ihtivâi'd-ductûri'l-bûtî", 04.09.2020, <https://m.arabi21.com/Story/1297875>.

⁸⁹⁰ Mutedeyyin, Abdullatîf, *Devru'l-musakkafî fi't-tahavvulâtî't-târihiyye*, bs. 1, el-Merkezu'l-Arabî li'l-Ebhâs, Katar 2017, s. 240.

vatandaşların endişelerini yansıtmadığını ve gerçekte yurtdışından yönetilen propagandalar olduğunu söylemiştir.⁸⁹¹

Bûtî, Cuma namazını protesto düzenlemek için fırsat olarak değerlendirmek isteyen kimselerden sayısız dilekçe aldığını ve bu mektupların kaynağını tespit etmeye çalışsa da tüm çabalarının boşa gittiğini belirtir. Ona göre mesele bu haliyle durup dikkatlice düşünmek için yeterli özelliğe sahiptir ve dikkatli bir kimse şu soruyu sormalıdır: Kaynak bilinmiyor ve gönderilen mektuplar önceden hazırlanmış tarifler gibi görünürken akıllı bir kişinin nasıl davranması gerekir? Bûtî bu soruya şöyle cevap verir: “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”⁸⁹² diyen Kur’an ayeti tam da bu durumdan söz eder. Bûtî’ye göre bu halde kişi kendi kendine “Seni bilmediğin bir yere sürükleyen kişiye tabi olma, kim olduğunu bilmediğin birinin peşinden gitme, tanımadığın biriyle iş birliği yapma ve tanıdığın ancak seni götürdüğü şeyin akıbetini kestiremediğin hiç kimseye de el uzatma” demelidir. Yukarıda beyan edilenlere dayanarak Bûtî, bu gibi çağrılar karşısında kör bir itâat sergilemenin ve bu gibi gösterilere katılmanın caiz olmadığına hükmetmiştir.⁸⁹³

Bir başka konferansta ise Bûtî, önceki sebeplere ek olarak kendisine göre Suriye Ayaklanmasına katılmanın caiz olmayışını bazı sebep ve delillerle beyan eder. Konuşmasında Irak’ın işgalinden sonra hazırlanan, Suriye’nin dört veya beş küçük devlete bölünmesinden söz eden ve ayaklanmanın perde arkasındaki hedefleri gösteren sızdırılmış belge ve planlar gördüğünü dile getirir. Bahsettiği plan, istenenin, Suriye’nin kan, tahrip ve yıkıma boğulması, şiddetli bir iç savaşa sürüklenmesi olduğuna işaret etmektedir. Buna göre tüm bunlar gerçekleştiğinde ise planı hazırlayanlar Suriye krizinin çözülebilmesi için ülkenin beş küçük devlete bölünmesini sağlayacak bir müdahaleye girişeceklerdir.⁸⁹⁴

Bûtî, gerekli planın kendisinde bulunduğunu belirtmiş ve bu sözlerinden sonra şu soruyu sormuştur: “Nasıl olur da ülkesini bölmek ve ülkesinin altyapısını çökertmek isteyenlere hizmet etmek üzere bir Müslümanın harekete geçmesi caiz olur? Nasıl olur da bir Müslümanın tanımadığı ve ne amaçla savaştığını bilmediği kişilerin bayrağı altında savaşa girmesi caiz görülür? Oysa Hz. Peygamber (sav) “Her kim körü körüne

⁸⁹¹ Kureyşî, “Hutebâtu ulemâi’s-sünne ed-Dımâşkî hilâle sevra 2011”, s.18.

⁸⁹² İsrâ 17/36.

⁸⁹³ Kureyşî, “Hutebâtu ulemâi’s-sünne ed-Dımâşkî hilâle sevra 2011”, s.14.

⁸⁹⁴ Kulâvî, Muhammed b. Ömer, *İlcâmu’l-avâm ani’t-ta’ni fi’l-ulemâi’l-a’lâm*, bs. 1, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2022, s. 163.

çekilmiş bir bayrak altında savaşı, ırkçılık için öfkelenir ve ırkçılık davası güderek savaşa tutuşursa benim ümmetimden değildir,”⁸⁹⁵ buyurmuştur.” Bûtî ne rejim ne de ayaklananların safında yer almadığını dile getirmiştir. Kullandığı ifadeler hem rejime hem de ayaklanmalara yönelik cinayet ve sabotaj eylemlerinin haram olduğunu vurgular niteliktedir ve sözlerini ayaklanmalara ve protestoculara nasihatle bulunarak sonlandırır: “Din kardeşlerimi akılcılıkla duygularına hâkim olmaya ve akıl yürütürken İslam’ı esas almaya davet ediyorum.”⁸⁹⁶

Öldürülmesinden birkaç saat önce Suriye televizyonu üzerinden yayınlanan resmi ses kaydında ise Bûtî rejime sunduğu bazı reformlardan söz etmiştir. Bu reformlar, Suriye’de resmi dini bir kanal kurulması, üç resmi kanal üzerinden Cuma hutbelerinin canlı şekilde yayınlanmasının sağlanması, orduda namaz kılınmasına izin verilmesi ve ordudaki eğitim saatleri içerisinde namaz vakitlerinin dikkate alınması için subayların namaz vakitleri konusunda uyarılmasıdır.⁸⁹⁷ Bûtî sözlerini üç sene önce kim Suriye’de dini bir televizyon kanalı olmasını hayal edebilirdi? Kim ordu karargâhlarında namaza müsaade edileceğini düşünebilirdi? Ancak bugün bunlar gerçek hale gelmiştir ⁸⁹⁸ diyerek sonlandırmıştır. Bu sözleriyle bir yandan bu reformların kabul edilmesinden önce din karşıtı bir rejim olması sebebiyle kınarken söz konusu talepleri karşıladığı için rejime karşı olumlu ve uzlaşmacı bir tavır takınmıştır.

Bûtî’nin takındığı tutuma bakıldığında, Bûtî’nin Suriye Ayaklanması konusundaki son tutumu zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayı haram kabul eden genel görüşe ve ayaklanmanın caiz olmadığını söyleyen delillere dayandığı görülür. Ayrıca hâkim rejim tarafından kasıtlı bir şekilde sızdırılmış ve Suriye’ye yönelik kötü niyetli bir plana atıfta bulunan belgeler de ayaklanmaya karşı olan tavrını büyük ölçüde etkilemiş olabilir. Zira dikkatlice incelendiğinde Bûtî’nin tutumunda tutarsızlık gibi görünen dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Çünkü Bûtî bir yandan rejimle ilişkilerini devam ettirirken diğer yandan da askerlerin protestocuları katletme hususunda komutanlarının emirlerine itâat etmeme fetvası vermekte ve birilerini öldürmeleri halinde diyet ve kefareti ödemelerini zorunlu tutmaktaydı.⁸⁹⁹ Ayaklanmaya itiraz etmekle birlikte ölümlere rahmet okumuş kimi zaman da cenaze namazlarını kıldırmıştır.

⁸⁹⁵ Müslim, “İmâre”, 1848.

⁸⁹⁶ Dr. Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, 08.06.2011 tarihli Dımaşk İmân Camisi’nde bir ders, <https://www.youtube.com/watch?v=jmAFtHSmIMs>

⁸⁹⁷ Mustafa, Hamza, *el-Mecâlu’l-âmmu’l-iktirâzî fi’s-sevreti’s-Sûriyye*, s. 66.

⁸⁹⁸ Suriye Resmi Televizyonu’nda 23.03.2013 tarihli, Dr. el-Bûtî ile bir röportaj, <https://www.youtube.com/watch?v=Lptg2o6E7Ck>

⁸⁹⁹ Nesîmu’s-Şâm, el-Bûtî ve bazı Suriyeli alimlerin resmi internet sitesi, <https://www.naseemalsham.com/fatwas/view/14658> (Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Bu durum Bûtî'nin gerçek duruşu hakkında şüpheye itse de tarafsız davranmaya çalışıp halkın en az zarar göreceği şekilde hareket etmeye çalıştığı söylenebilir.

Bununla beraber Bûtî'nin bu duruşunun arkasında daha önce ileri sürdüğü deliller bulunmaktadır. Neticede o bir müçtehitir ve Hz. Peygamber (sav) “Hâkim içtihat edip karar verdiği zaman, eğer isabet ederse ona iki sevap vardır. Eğer içtihadında hata ederse, ona da bir sevap vardır,”⁹⁰⁰ buyurmuştur.

Bûtî, Câmiu'l-İmân'da her zamanki derslerinden birini verdiği esnada mescidin havaya uçmasının ardından hayatını kaybetmiştir. Yayılan sayısız video Bûtî'nin patlama esnasında ölmediğini göstermiştir. Anlaşıldığı üzere bir adam patlamadan sonra başına silah dayamış ve kameralar önünde onu katletmiştir.⁹⁰¹ Bûtî'nin Suriye'den ayrılmak için izin almak üzere defalarca başvuruda bulunduğunu ancak Suriye istihbaratı tarafından tüm bu başvuruların reddedildiğine dair pek çok söylem ortaya çıkmıştır. Genel kabule göre Bûtî'nin mescitte katledilmesi operasyonunun kendisinin tutum değiştirmesinden korkan Suriye rejimi tarafından gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.⁹⁰²

Ahmed Hassûn, Suriye'de dinî alanda tanınmış kişilerden biridir. Suriye rejimi tarafından göreve getirildiği her yerde ortamın kontrolünü ele almıştır. Hitap gücü sayesinde geniş bir medya ağı tarafından takip edilmektedir. Büyüleyici bir hitabete sahiptir. Bu da onu Suriye Arap Cumhûriyeti müftüsü olmaya uygun hale getirmiştir.

Suriye Ayaklanması konusundaki duruşuna gelince; rejimin görüş ve söylemlerini benimsemiş ve rejimi savunmuştur. Der'alı çocukların tutuklanması, pek çok Suriyelinin katledilmesi ve çok sayıda tutuklamanın gerçekleştirilmesinin ardından Suriye caddelerinden oluk oluk kan akarken Hassûn, el-Cezira kanalına çıktığı ilk seferde şunları söylemiştir: “Bizler Suriye'de öyle güzel günler yaşıyoruz ki bundan daha mutlu bir dönem düşünülemez. Zira bizler halk ve yönetim olarak Tunus'taki, Mısır'daki ve Arap dünyasındaki kardeşlerimizin ulaştığı sonuca ulaşmış bulunuyoruz. Üstelik bunu çarpışmalar gerçekleşmeden ve kan dökülmeden başardık.”⁹⁰³ Bu sözler kanaldaki haber ekibinin onunla alay etmelerine ve “Sen Allah'tan korkan bir din âlimi olarak bu sözleri söyleyebiliyor musun?” demelerine yol açmıştır.

⁹⁰⁰ Buhârî, “İ'tisâm”, 7352.

⁹⁰¹ Şam'da İmân Camii'nde Dr. el-Bûtî'nin öldürüldüğü anları gösteren 21.03.2013 tarihli video, <https://www.youtube.com/watch?v=08z4G8JwwJ0>

⁹⁰² Bu görüşü çok sayıda siyaset analisti ve âlim benimsemiştir. Bunların başında 26.03.2013 tarihli Cuma hutbesinde söyledikleriyle Dr. el-Karadâvî gelir. <https://www.youtube.com/watch?v=pu25qZJ6CZM>

⁹⁰³ Dr. Ahmed el-Hassûn, el-Cezire kanalında 26.03.2011 tarihli bir röportaj, <https://www.youtube.com/watch?v=8vqcuIOXEks>

Bundan sonra Ahmed Hassûn yönetimindeki Suriye Yüksek Fetva Konseyi şu sözleri dile getiren bir beyanname yayınlamıştır: Suriye'nin bütünlüğünü ve Suriye halkını savunmak, tüm Arap ve İslam devletleri için farz olduğu gibi halkımızın tüm fertleri için farz hükmündedir... Halkımızı Suriye Arap Ordusu ve silahlı kuvvetlerimizle tek bir vücut olarak durmaya çağırıyoruz. Yüce Allah tarafından mübarek kılınmış ve peygamberlerin imamının duasına mazhar olmuş sevgili vatanımızın savunulması için gençlerimizi Suriye Arap Ordusuna katılma görevini yerine getirmeye davet ediyoruz.⁹⁰⁴

Hassûn, canlı yayında Suriye Ordusundan ayaklananların bulunduğu bölgeleri bombalamalarını, bu bölgelerin sakinlerinin başına yıkılmasını ve orduya mukavemet gösteren yerlerin tamamen yok edilmesini talep ettiğinde durumu daha da ileri götürmüştür.⁹⁰⁵

Tüm bunlara rağmen tavrı, rejim katında ona bir öncelik tanımamıştır. Ahmed Hassûn'un oğlu Sariye'nin Suriye'de olayların patlak verdiği ilk günlerden itibaren ayaklanmayı destekleyen bir tavır takındığı bilinmektedir ve bu konuda rejimin müftüsünün oğlu olması ona hiçbir ayrıcalık sağlamamıştır. Bilakis rejim, öğrenim gördüğü üniversite binasının önünde Sariye ve bir arkadaşını insanların gözü önünde katletmiş; daha da kötüsü rejim ve Hassûn bu gencin öldürülmesi suçunu rejime değil ayaklananlara yüklemiştir.⁹⁰⁶

Bu yüzden Hassun'un rejimin yaptıklarını şeriate uygun ve isabetli gördüğünü ve mazlumlara karşı zâlimlerin yanında durduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca açıkça, birçok kez muhaliflerin caydırıcı olacak şekilde cezalandırılması ve muhalif bölgelerdeki mahallelerin bombalanması çağrısında bulunmuştur.

3.5.1.3. Suriye Ayaklanması Konusunda Tarafsız Kalan Âlimler

Suriye âlimlerinin büyük bir kısmı ayaklanma sırasında herhangi bir grup veya tarafı desteklememeyi tercih etmişler ve rejimi destekleyip temize çıkarmadıkları gibi ayaklanma eylemlerini onayladıklarını belirten bir açıklamada da bulunmamış; bilakis Suriye Ayaklanması konusunda tam bir tarafsızlık göstermişlerdir.⁹⁰⁷ Bu âlimlerden bir

⁹⁰⁴ Dr. Ahmed el-Hassûn, 11.03.2013 tarihli Youtube videosu, <https://www.youtube.com/watch?v=wXs7YOMBvV8>

⁹⁰⁵ Ahmed el-Hassûn, Suriye Resmi Televizyonu ile 12.04.2010 tarihli telefon bağlantısında <https://www.youtube.com/watch?v=q1Y-epbbeP8>,

⁹⁰⁶ Kureyşî, "Hutebâtu ulemâi's-sünne ed-Dımâşkî hilâle sevrâ 2011", s.42.

⁹⁰⁷ Mutedeyyin, Abdullatîf, *Devru 'l-musakkafi fi 't-tahavvulâti 't-târihiyye*, s. 236.

kısmı, ülkede olanları fitne olarak nitelemiş ve “Benden sonra karanlık gecelerin (gittikçe kararan) bölümleri gibi fitneler olacaktır.” hadis-i şerifine istinaden fitne zamanlarında Müslümana düşenin kapısını kapatmak, dilini tutmak ve kılıcını kırmak olduğunu dile getirmişlerdir. Söz konusu hadis-i şerifte Rasulullah’ın (sav) bu sözü üzerine Müslüman bir adam “Ya Rasulullah! O vakit ne yapmamız gerekir?” diye sormuş; Rasulullah da (sav) “Evlerinize girin ve dilinizi tutun.” buyurmuştur. Bunun üzerine adam “Ya fitne evine kadar giren kimse ne yapsın?” deyince Rasulullah (sav) “Eline hâkim olsun ve Allah’ın maktul kulu olmayı katil kulu olmaya tercih etsin.” diye cevap vermiştir.⁹⁰⁸ Hadis-i şerif fitneden uzak durmak, sessiz kalmak, evlere çekilmek ve fitneye taraf olan hiç kimsenin eylemlerine katılmamak gerektiğine işaret eder.

Hakkı gözetmek adına itiraf etmeliyiz ki Suriye’de tarafsız âlimlerin sayısı çoktur ve her birini bilmemiz mümkün değildir. Bu nedenle bu âlimlerin en barizi ve meşhuru olan Şam Üniversitesi Fıkıh ve Usul bölümü başkanı ve tarafsız kalmayı tercih eden diğer tüm âlimlerin fikhî örneği olan Vehbe Zühaylî’yi anmakla yetineceğiz.

3.5.1.3.1. Suriye Ayaklanması Hakkında Vehbe Zühaylî’nin Tutumu

Vehbe Zühaylî, Şam bölgesinde fıkıh ve tefsir alanlarında en meşhur âlimlerden biridir. İslam Fıkıhı Ansiklopedisi isimli eserinde devlet başkanına karşı ayaklanma konusundaki hadis-i şeriften alınacak deliller konusunu uzun uzadıya detaylandırmıştır.⁹⁰⁹ Bu konuda devlet başkanının küfre düşmesi dışında hiçbir gerekçeyle ayaklanmanın uygun olmayacağı, böyle bir durum söz konusu olduğunda ise ayaklanma halinde fitne çıkıp çıkmayacağının göz önünde bulundurulması gerektiği düşüncesine yönelmiştir. Bununla birlikte Suriye Ayaklanması patlak verdiğinde ayaklanmanın haram olduğuna dair bir söz söylemediği gibi cevazına da hükmetmemiştir. Bu dönemde medyada yer almamayı tercih etmiş ancak Orta Doğu Haber Ajansı ile gerçekleştirdiği bir röportajda kendi halkını işkenceye layık gören Suriye rejimine karşı tavrını açıklayarak şöyle demiştir: Suriye halkı hâlihazırda ikiye bölünmüştür. Halkın bir kısmı Suriyelilere eziyet eden iktidar rejimini desteklerken, mevcut koşullardan muzdarip olan diğer bir kısmı ise duruşlarında ısrar ettikleri için işkenceye, yerlerinden edilmeye ve katliama maruz kalmaktadır.⁹¹⁰ Bu sözler onun

⁹⁰⁸ İbn Şeybe, *el-Musannef*, 3743.

⁹⁰⁹ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletuh*, VIII, 6195.

⁹¹⁰ Vehbe Zuhaylî’nin 09.08.2010 tarihli bir yazısı, <https://microsyria.com/tag/%D8%AF%D9%85%D8%B4%D9%82/page/866/?amp>

Suriye hükûmetinin uygulamalarından hoşnut olmadığını ve mazlum halka karşı duyduğu muhabbeti ortaya koyar niteliktedir. Buna karşılık Şeyh Suriye rejimine karşı ayaklanmak hususunda şer'î hükmün ne olduğundan veya Suriye Ayaklanması'nın hükmünden söz etmemiştir. Bu nedenle Zühaylî, Suriye Ayaklanması karşısında sessiz kalmayı tercih edenlerden biri olarak görülmüştür.⁹¹¹

Bu, yalnızca Zühaylî'nin benimsediği bir tutum değildir. Şam, Halep ve diğer Suriye şehirlerindeki âlimlerin çoğu da bu duruşu benimsemiştir. Şam âlimlerinin benimsediği en bariz tavır sessiz kalmaktır. Şeyh Ya'kûbî'nin de açıkladığı gibi devlet tarafından aleyhlerinde uygulanan ezici baskı neticesinde pek çok âlim bu tavrı benimsemiştir.⁹¹²

Âlimlerin büyük bir kısmının sessiz kalışı iki sebebe dayanır: Birinci sebep devlet başkanına karşı ayaklanma eylemine destek olma veya muhalefet etme hususunda ihtilaf eden âlimler katında Suriye Ayaklanması hakkında şer'î ayırım yapmanın zorlaşması, ikinci sebep ise rejimin muhaliflerini bastırmada kullandığı vahşice yöntemler ve âlim ve düşünürleri susturma konusundaki barbarca tavidir. Suriye Ayaklanması süresince 223 din âliminin⁹¹³, ayaklananları desteklediklerine dair şüpheli açıklamalar veya emniyet güçlerinden birileri tarafından yapılan ihbarlar sebebiyle tutuklandığı bilinmektedir.

3.5.1.4. Rejim ve Ayaklananlar Arasında Görüş Değiştiren Âlimler

Suriye ayaklanması'nın gittikçe uzaması ve yaşanan olaylardaki değişim ve başkalaşım sebebiyle bazı âlimlerin ayaklanma karşısında takındıkları tavırda değişiklikler yaşanmıştır. Bazı isimler ayaklanmayı desteklemekten vazgeçip reddetme yönünde karar değiştirirken, bir kısmı da önceden desteklemedikleri ayaklanma safına geçmişlerdir. Bu âlimler üç kısımda incelenir: İlk kısımdakiler rejimi desteklemek veya tarafsız kalmak yerine ayaklanmayı desteklemeye ve ayaklananlar tarafında yer almaya karar verenlerden oluşur. İkinci kısımdakiler ayaklanmayı desteklemekten vazgeçerek rejimi desteklemeye ve ayaklanma karşısında durmaya başlayan kişilerdir. Son kısımda

⁹¹¹ “es-Sevratü's-Sûriye beyne ulemâi'sultân ve selâfîni'l-ilm”, *Silsiletü'r-Râsid Aylık Elektronik Dergi*, Sayı: 121, Yıl: h. 1434, http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=6156

⁹¹² Kureyşî, “Hutebâtu ulemâi's-sünne ed-Dımâşkî hilâle sevra 2011”, s.46.

⁹¹³ Sonradan yönetimden ayrılan Suriye Cumhûriyeti İftâ Meclisi müdürünün açıklaması Mecelletü'l-Medineti'l-ihbârîyye'nin 26.12.2012 tarihli haberine göre böyledir.

yer alan âlimler ise ayaklanmayı desteklemek ve ayaklanmanın gerekliliği yönünde fetva vermeyi bırakıp bu konuda tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir.⁹¹⁴

3.5.1.4.1. Ayaklanma Safına Geçen Âlimler

Ayaklanmanın ilk günlerinde ortamın belirsizliği, âlimlerin ilk olaylar hakkında ne hüküm verecekleri hususunda yaşadıkları tereddüt ve büyük küçük tüm Suriyelilerin kalplerine çöreklenen korku nedeniyle ayaklanma konusundaki düşünceleri belirsiz durumda bulunan Suriye'deki pek çok âlim sessiz kalmayı veya ayaklananlara rejim karşısında sakin davranmalarını tavsiye etmeyi tercih etmiştir. Bu belirsiz ortam dağıldığında, korku Suriyelilerin kalbinden kovulduğu ve bazı âlimler Esed'in güvenlik güçlerinin ulaşamayacağı ülkelere ulaştıklarında pek çok âlim tarafsızlıklarından vazgeçerek ayaklanmayı desteklemeye ve ayaklanma saflarında yer almaya başlamıştır. Esed'e bağlı güvenlik güçlerinin eline düşen muhaliflerin nasıl vahşice bir muamelelere maruz kaldıklarının bilindiği böyle bir ortamda bu tavır anlaşılabilir. Ayaklanmacıların kontrolü altındaki bölgelere ulaşmalarının veya başka ülkelere göç etmelerinin ardından bugünkü duruşlarını ilan eden bu âlimler bugün Suriye Ayaklanmasını destekleyenlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır.

3.5.1.4.2. Ayaklanmayı Desteklemekten Vazgeçip Olumsuz Bir Yaklaşımla

Tarafsız Hale Gelen Âlimler

Ayaklanmanın ilk günlerinden bu yana dünya genelinde pek çok Müslüman âlim Suriye Ayaklanmasını desteklemiş, bunun bir cihat olduğunu ve dünyanın her yerinden Müslümanların Suriye'deki mazlum kardeşlerine yardım etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ancak bazı hükûmetlerin Suriye Ayaklanması konusundaki politik görüşlerinin değişmesi ve Mısır'daki resmi lider Muhammed Mursî'nin devrilmesinden sonra çoğu Mısırlı âlim Suriye Ayaklanması konusundaki destekleyici tavırlarını olumsuz bir tarafsızlıkla değiştirmek zorunda kaldılar.⁹¹⁵ Bunların başında ise Şeyh Muhammed Hasan, Ahmed et-Tayyib ve benzeri isimler geliyordu.

Suudi Arabistan'da da benzer bir durum yaşandı. Suudi yönetiminin Suriye Ayaklanması hakkındaki hükmünün değişmesinin ardından pek çok Suudi âlim de

⁹¹⁴ Mutedeyyin, Abdullatif, *Devru'l-musakkafî fi't-tahavvulâtî't-târihiyye*, s. 236.

⁹¹⁵ Olumsuz tarafsızlıktan kastım âlimin önceki olumlu görüşünden çekilip sessiz kalma yolunu tutmasıdır.

ayaklanma konusundaki tutumlarını değiştirdiler ve muhalif ya da tarafsız bir tutum benimsediler.⁹¹⁶

Bu âlimlerden iki örnek zikredeceğiz. Bu örneklerden biri Mısır'dan diğeri de Suudi Arabistan'tan birer âlimi içerecek:

3.5.1.4.2.1. Mısır Âlimlerinin Suriye Ayaklanması Hakkındaki Tutumu

Devrimin başarıya ulaşmasından sonra Mısır yönetimi dilediği hedeflere büyük oranda ulaşabildi ve seçimle göreve getirilen sivil bir lider belirledi. Bu lider, Muhammed Mursî idi. Mursî cumhûrbaşkanlığını devraldıktan sonra Suriye Ayaklanmasını siyasi, askeri ve insani açıdan destekledi.⁹¹⁷ Kahire'de Suriye halkını desteklemek üzere büyük bir toplantı düzenledi. 15 Haziran 2013 tarihinde Kahire'de Suriye Halkına Destek Konferansı gerçekleştirildi. Bu konferansa Muhammed Mursî bizzat katılmış; ayrıca İslam âleminin dört bir yanından üst düzey âlimler de konferansta hazır bulunmuştu.⁹¹⁸ İslam Halkları Konferansına katılan davetçi ve âlimler Suriye rejimine yapılan İran yardımlarının kesilmesini talep ettiler ve rejim ordusu mensuplarının rejimden ayrılıp Suriye halkının tarafına geçmesi gerektiğini belirttiler. Güvenlik Konseyi'nin Suriye'de yaşananları kınaması ve suç kabul etmesini; ayrıca Hizbullah terör örgütü ve Suriye rejiminden suçlu isimleri yargılamak üzere harekete geçmesini istediler.⁹¹⁹

Mursî'nin cumhûrbaşkanlığı döneminde Mısır'ın Suriye Ayaklanmasına karşı siyasi ve dini yaklaşımı son derece olumluydu. Önceki bölümlerde yurtdışında yaşayan Mısırlı âlim Karadâvî'nin duruşundan söz etmiştik. Şimdiyse fıkıh ve hadis ilimlerinde Mısır'ın önde gelen isimlerinden biri olan Şeyh Muhammed Hasan örneğinde Mısır âlimlerinin Suriye Ayaklanması meselesine nasıl yaklaştıklarını inceleyeceğiz:

Şeyh Muhammed Hasan, canını ve kaleminin gücünü Allah Te'âlâ'nın dinini açıklamaya adanmış Mısır âlimlerinin en meşhurlarından biridir. Mısır'da devrim hareketi başladığında Şeyh Hasan devrimi desteklemiş, protestolara katılmış ve göstericiler arasında onları destekleyen hutbeler irad etmiştir. Suriye'de olaylar patlak

⁹¹⁶ Mutedeyyin, Abdullatif, *Devru'l-musakkafi fi't-tahavvulâti't-târihiyye*, s. 236.

⁹¹⁷ Mutedeyyin, Abdullatif, *Devru'l-musakkafi fi't-tahavvulâti't-târihiyye*, s. 236.

15. Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 164; Mustafa, Hamza, *Sevretu'l-metrûkîn*, bs. 1, Muntede'l-Alâkâti'l-Arabiyye, Katar 2017, s. 132.

⁹¹⁸ “el-Âlâf yetevâfedûne limu'temer nusratu Sûriyâ” 15.06.2013 tarihli makale, <https://www.almasryalyoum.com/news/details/221849>

⁹¹⁹ Irak Müslüman Âlimler Heyeti, “el-Beyânu'l-hitâmî li mu'temer ulemâi'l-müslimîn fi'l-Kâhire li nusratu Sûriyâ”, 15.06.2013 tarihli makale, <http://m.iraq-amsi.net/view.php?id=67923>

verip kan dökülmeye ve katliamlar gerçekleştirilmeye başlandığında Şeyh Hasan Suriye Ayaklanması konusundaki görüşlerini: Suriye’de gerçekleştirilen katliamlara şahit olduğu halde kalbi acıyla yanmayan herkes Allah’a el açıp bir kalp dilemelidir. Zira tüm bunları görüp de kalbi yanmayanın kalbi yoktur.⁹²⁰ sözleriyle açıklamış; ardından Suriye halkına hitap ederek Mısır sizinledir. Allah’ın izniyle de sizi terk etmeyecektir, demiştir.

Şeyh Hasan, Mısır’da gerçekleştirilen Suriye Halkını Destekleyen Âlimler Konferansında belirlenen yol haritasını benimsemiş ve bu duruşunu Suriye’deki cihâda can, mal ve silah desteği ile katılmanın farz olduğunu, bunun Suriye halkı için yerine getirilmesi gereken farz-ı ayn hükmünde, yeryüzünün diğer yerlerindeki Müslümanlar için ise farz-ı kifaye hükmünde bir görev olduğunu söyleyerek ilan etmiştir.⁹²¹

Şeyh Muhammed Hasan Suriye Devlet Başkanı Beşşar’ın katlinin vâcip olduğu hususunda fetva verdiği gibi bu zâlimin helaki için duada da bulunmuştur.⁹²² Şeyh ayrıca Suriye ordusu saflarındaki herkese masumların kanını dökmenin haram olduğunu ve zâlim ve günahkâr kimselere itimat edilemeyeceğini hatırlatarak halka karşı savaşılan cephelerden çekilmeleri ve suçlu mezhepçi rejime karşı sürdürülen savaşta halklarının safında yer almaları gerektiğini söylemiştir.⁹²³ Tüm bu sözler meşru Cumhûrbaşı Muhammed Mursi döneminde söylenmişti.

Ancak Mısır’daki olaylar çok geçmeden değişti ve özgürlükler ortadan kalktı. Meşru Cumhûrbaşı Mursî’nin askerî darbe ile devrilmesinden sonra ordu yönetimi devraldı. Böylece Mısır da zulüm, zorbalık ve susturulma konularında Suriye ile benzer bir duruma düştü. Bundan sonra Mısır âlimlerinin büyük bir kısmı dini siyaset meydanlarından çekilme kararı aldılar ve Müslüman halkların sorunları hakkında tarafsız kalmaya zorlanarak inzivaya çekildiler. Hatta Şeyh Hasan da kan dökülmesine ve fitnelerin yayılmasına yol açacaksa devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğuna dair bir fetva yayınladı.⁹²⁴

⁹²⁰ Şeyh Muhammed Hassân, Kahire’de Suriye Devrimini Destekleme Konferansı’nda 15.06.2013 tarihli bir konuşma, <https://www.youtube.com/watch?v=27e1S3NIPLc>

⁹²¹ Şeyh Muhammed Hassân, Kahire’de Suriye Devrimini Destekleme Konferansı’nda 15.06.2013 tarihli bir konuşma, <https://www.youtube.com/watch?v=27e1S3NIPLc>

⁹²² Şeyh Muhammed Hassân, “Hel yecûzu katlü’l-Beşşâr” başlıklı video, <https://www.youtube.com/watch?v=kDHgjDbJQv8>

⁹²³ Irak Müslüman Âlimler Heyeti, “el-Beyânu’l-hitâmî li mu’temer ulemâi’l-müslimîn fi’l-Kâhire li nusratı Sûriyâ”, 15.06.2013 tarihli makale, <http://m.iraq-amsi.net/view.php?id=67923>

⁹²⁴ Şeyh Muhammed Hassân, “Ra’yu Muhammed Hassân bi’l-hurûci’l-hâkim” başlıklı video, <https://www.youtube.com/watch?v=9EjfYWJ2fcE>

3.5.1.4.2.2. Suudi Arabistan Âlimlerinin Suriye Ayaklanması Hakkındaki Duruşu

Suriye Ayaklanmasının ilk zamanlarında Suudi Devleti ayaklanmayı kısa bir süreliğine desteklemişti. Bunun üzerine Suudi Arabistan âlimleri de Suriye Ayaklanmasını hızla benimsediler ve söz, mal ve canlarıyla bu ayaklanmaya destek oldular. Suudi âlimler arasında bu konuda en çok öne çıkan Muhammed el-Arîfî idi. Ayaklanmanın ilk yıllarında Suriye Ayaklanmasını destekleyen Suudi davetçilerin başında geliyordu. Öyle ki Suriye rejimiyle cihat etmenin farz olduğuna dair bir fetva dahi vermiş ve 2012 yılının ilk günlerinde Suriye rejiminin başındaki isim olan Beşşar Esed'i Şam diktatörü olarak tanımlamıştı. el-Ureyfî, Esed'in okullar ve Hüseyiniyyeler⁹²⁵ açmaları ve Şam bölgesinde Şiiliği yaymaları konusunda Safevilere müsamaha gösterdiğini de düşünüyordu.⁹²⁶

Ancak kısa bir süre sonra Şeyh el-Ureyfî de tutumunu değiştirdi ve tarafsız bir duruş benimsedi. Ayrıca canlı yayında daha önceleri Suriye Ayaklanmasını destekleyen açıklamalarını reddetti.⁹²⁷

Bu bölümde âlimlerin Suriye Ayaklanması konusunda takındıkları destekleyici veya muhalif tutumlar açıklanmış ve ayaklanmanın başlangıcından bu yana geçen sürede görüşlerini değiştiren bazı isimlerden söz edilmiştir. Bu isimlerden bazıları Suriye'deki ayaklanmayla ilgili askeri durumlardaki değişikliklerden ötürü tavırlarını değiştirirken, bir kısmı da yaşadıkları ülkede Suriye Ayaklanması hakkında yürütülen politikalar yüzünden tavırlarında değişime gitmişlerdir. Ayaklanmanın ilk günlerinden günümüze değin kararlıklarından hiçbir şey kaybetmeyen âlimler de bulunmaktadır.

İslam âlemindeki güvenilir âlimlerin büyük bir kısmı ve ilmi ve şer'î pek çok kuruluş Suriye Ayaklanmasının mazlumların ayaklanması olduğunu, tüm Müslümanların bu konuda Suriyeli kardeşlerine malları, canları, silahları ve dualarıyla destek olmaları gerektiğini belirtmiştir. Her biri Suriye'de olanları zâlimlerin durdurulması ve hakların iade edilmesi için gerçekleştirilen bir cihat olarak tanımlamış ve Suriye rejimi safında bulunmayı ve bu safta savaşmayı haram saymışlardır.

Öte yandan, Suriye rejimini gönülden destekleyen âlimler var olduğu gibi, yine bu hükümetler tarafından ayaklananların yeniden Esed'e itâat etmeleri ve onunla birlikte

⁹²⁵ Hüseyiniyye, Şi'a'nın ibâdethânelerine verilen isimdir.

⁹²⁶ "Ulemâ eyyedü's-sevra fi Sûriyâ", 15.09.2017, <https://www.enabbaladi.net/archives/172935>

⁹²⁷ Halicî kanalında Dr. Ureyfî ile 14.09.2017 tarihli röportaj, <https://www.youtube.com/watch?v=xdU1cObq8oI>

terörizm denilen sözde düşmana karşı savaşmaları gerektiği yönünde açıklamalar yapmaya zorlanan âlimler de bulunmaktadır.

3.5.2. İslam'daki Maslahat ve Mefsedet İlkesi ve Makasıdu's-Şerîa'ya göre Suriye Ayaklanmasının Şer'î Hükümü

3.5.2.1. Maslahat ve Mefsedet Kaidesine Göre Suriye Ayaklanmasının Hükümü

Daha önce bu bahsin dördüncü babının birinci kısmında “Zâlim Devlet Başkanlarına Karşı Ayaklanmanın Haram Olduğuna Dair Mefsedeti Uzak Tutmak Maslahatı Sağlamaktan Önce Gelir Kuralıyla İstidlâl” başlığı altında mefsedetleri uzak tutmak, maslahatları sağlamak kaidesi hakkında geniş bir şekilde tekellüm etmiştik ve bu kaideyle yapılan istidlâlin, özellikle mefsedetler maslahatlara ağır bastığında zâlim devlet başkanlarına karşı ayaklanmayı haram görenlerin dayandığı en râcih delil kabul edildiğini zikretmiştik.

Zira onlar, zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmayla, zulmünü kaldırmak ve yerine sâlih bir devlet başkanı getirmek suretiyle dinî bir maslahat sağlandığı ancak bunun yanında ona karşı ayaklanmayla canların yok olması, malların zayi olması, hapislere atılmak suretiyle özgürlüklerin kısıtlanması ve ırzların çiğnenmesi ve benzeri daha büyük mefsedetlerin ortaya çıkacağı kanaatine varmışlardır.⁹²⁸ Bu mefsedetlerin uzak tutulması ise devlet başkanına karşı ayaklanmayla elde edilmesi umulan maslahatlardan çok daha önce gelir.⁹²⁹

Bu kaideye dayanarak âlimlerden büyük bir grup zâlim devlet başkanına karşı ayaklanmanın haram olduğu kanaatine varmışlardır.⁹³⁰

Kaidenin aslı, “Der'u'l-mefâsid evlâ min celbi'l-mesâlih” (Mefsedeti uzak tutmak, maslahatı sağlamaktan önce gelir.) şeklindedir. Ancak kaidenin gözetilmesi gereken birçok zâbıtı ve ayrıntısı da vardır. Bundan dolayı zâbit ve ayrıntılara müracaat etmeden doğrudan kaidenin aslıyla istidlâl etmek, bu kaideyle yapılan istinbat ve istidlâlde büyük bir boşluk meydana getirir. Kaidenin zabıtlarından biri şudur: Maslahatların zarurî, hâcî, tahsînî şeklinde farklı dereceleri vardır. Aynı şekilde

⁹²⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229.

⁹²⁹ Albânî, *Tahrîcu'l-akîdeti't-Tahâvî*, s.69.

⁹³⁰ İbn Balbân el-Hanbelî, Muhammed b. Bedrüddîn, *Muhtasarü'l-ifâdât fî rub 'i'l-ibâdât*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, bs.1, Beyrut ö.1419, s. 512; Nevevî, *el-Minhâc*, XII, 229; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ'l-Muvatta'*, III, 14; İmrân, Alî Muhammed, *Âsârü's-Şeyhi'l-Allâmeti Abdîrrahman b. Yahyâ el-Ma'lemî el-Yemânî*, Dâru Âlemi'l-fevâid, bs.1, h. 1434, X, 165; Remlî, Şemsüddin eş-Şâfiu's-sağîr, *Gâyetü'l-beyân şerhu Zübed b. Raslân fî'l-fikhi's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2016, s.23.

mefsedetlerin de maslahatlar gibi farklı dereceleri vardır. Yani sağlanması vâcib olan maslahatlar olduğu gibi, sağlanması müstehap olan maslahatlar da vardır. Bazı maslahatların ise sağlanması mübahtır.⁹³¹ Bu taksimden mefsedetlerin de maslahatlar gibi farklı dereceleri olduğu ve bazılarının haram, bazılarının tahrîmen mekruh bazılarının da mekruh olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine eğer zarurî bir maslahat ve bu zarurî maslahattan daha düşük derecedeki bir mefsedet çıkışırsa ilgili mefsedet dikkate alınmaz. Ancak haram bir mefsedet mubah ya da mubahtan daha üst derecedeki bir maslahatla çıkışırsa bu sefer maslahat dikkate alınmaz. Örneğin bir malı elde etme maslahatı ve bir kişiyi öldürme mefsedeti arasında muhayyer bırakılan bir kimse için evla olan hiç şüphesiz öldürmeyi defetmek için malı feda etmesidir.

Zarurî ve dinî bir maslahat dünyevî bir mefsedetle çakıştığında ise hiç tartışmasız dinî maslahat, dünyevî mefsedete takdim edilir. Bunun en meşhur örneklerinden biri Allah yolunda cihâd etmenin şeriat olarak konmasıdır. Zira Allah-u Te'âlâ'nın dini uğruna canların ve malların yok olması değersiz kalır. Bundan dolayı cihâd sebebiyle ne kadar büyük dünyevî mefsedet ortaya çıkarsa çıksın Hak bayrağını kaldırmaktan ve mazlumlara yardım etmekten geri durmamız mümkün değildir. Allah yolunda cihâd etmek, canların ve malların zayi olmasını ve birtakım meşakkatleri barındırsa da insanın saygınlığının ve dinin korunmasına vesiledir. Yani cihâd, içerdiği ifsâd açısından değil, mefsedetleri uzak tutup maslahatları sağlamaya vesile olması açısından Allah'a yaklaşmayı sağlayan ibadetlerdendir.⁹³²

3.5.2.2. Zarûrât-ı Hamse Kaidesine Göre Suriye Ayaklanmasının Hükümü

Bu bahsin birinci kısmının giriş bölümünde makâsîd teorisi ve zarûrât-ı hamse kaidesi hakkında konuşulmuş ve şunlara değinilmiştir: Zarûrât-ı hamse; dini, canı, akli, nesli ve malı muhafaza etmekten oluşan şeriatın beş ana gayesini korumayı içeren maslahatlardır. Bu beş esası korumayı sağlayan her şey bir maslahattır. Bu beş esası zâyî' eden her şey de mefsedet, bu şeylerin uzak tutulması ise maslahattır.⁹³³ Bu esasları ve zarûrât-ı hamseyi korumak yukarıda zikredilen sırayla olur. Öyle ki dini korumak, diğer bütün zarûrâtın önce gelir. Yani dini korumak söz konusu olduğunda, canın da malın da onların arasındaki diğer esasların da zâyî' olmasına bakılmaz. Canı korumak

⁹³¹ İbn Abdusselâm, *Kavâidu'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*, I, 98.

⁹³² İbn Abdusselâm, *Kavâidu'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*, I, 112.

⁹³³ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505), *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûli*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, h.1413, s. 174.

söz konusu olduğunda da malın zâyi' olmasına bakılmaz. Akli ve nesli korumak söz konusu olduğunda da malın zâyi' olmasına bakılmaz. Öyleyse bu zarûrât-ı hamseyi korumak başta zikredilen sırayla olur.⁹³⁴

Bu kâideye göre Suriye Ayaklanması'nın hükmüne ulaşmak istenirse, bu ayaklanmanın çeşitli amaçları olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlardan birinin, Allah'ın dinini rejim tarafından desteklenen Şi'a'nın tahrîfinden korumak, bir başkasının da insan canını öldürülmek ve eziyet görmekten korumak olduğunu söylemek mümkündür. Tabi ki ayaklanmanın bunların dışında başka amaçları da vardır.⁹³⁵ Ancak ayaklanmanın neticesinde çok fazla olumsuz etkiler, büyük maddî zararlar ve dünyevî birçok mefsedet meydana gelmiştir. Bu zararlar bakıldığında tamamının maddî ve dünyevî zararlar olduğu görülür. Bunlar ise zarûrât-ı hamse kaidesine göre kuvvet derecesi, tasnif ve itibara alınma bakımından dinin ve canın muhafazasından sonra gelir. Dolayısıyla bunlara dair zararlar ne kadar büyük olursa olsun dikkate alınmaz.

Ayaklanmanın başta dini korumak değil canı korumak amacıyla çıktığı doğrudur. Nitekim rejimin ordu ve istihbaratı eliyle Suriyelilerin devamlı olarak öldürülmesine karşı çıkan sivil gösterilerle başlamıştır.

3.5.2.3. Yukarıda Geçen Delillere Dayanarak Suriye Ayaklanması'nın Hükmü

Önceki bölümün sonunda devlet başkanına ayaklanmak konusundaki râcîh görüş ele alınmış ve devlet başkanına karşı ayaklanmanın üç farklı hükmünün olabileceği belirtilmiştir.

Bunlar genel ve teorik ifâdelerdir. Peki acaba bunları Suriye'nin devlet başkanı olan Beşşâr Esed'e karşı çıkmış olan Suriye Ayaklanmasına uygulamak istersek, Suriye'nin durumuna yukarıdaki hükümlerden hangisi uyar?

Yukarıda Beşşâr Esed'in yönetimi sırasında adâleti ve maslahatı da gözetmediği, hatta Suriye'de fesâdı ve ifsâdı sonuna kadar yaydığı, ülkenin zenginliklerini içerden ve dışarıdan yağmalamaya sunduğu, kanları akıtıp insanları hicret ettirdiği, binâları yerle bir ettiği vs. beyân edilmiştir. Bu yüzden ona karşı ayaklanmak, yapılacak düzeltmeler için gerekli gücün bulunması ve fitne oluşmayacağından da emin olunması şartıyla

⁹³⁴ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel*, IV, 134.

⁹³⁵ Halife, Nebîl, *İstihdâfu ehli's-sunne*, bs. 1, Merkez Biblos li'd-Dirâsât, Libnan 2014, s. 79; İzzet, Seyyid Ahmed, *es-Sevratu's-Sûriyye ve'n-Nizâmu's-Sûrî*, s. 39; Hamû, Ammar Yâsir, *Rusya ve's-sevratu's-Sûriyye*, bs. 2, Dâru Ammâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', Ammân 2016, s. 62; Mustafa, Hamza, *Sevretu'l-metrûkîn*, s. 143.

vâcip olan ayaklanma kapsamında gözükmeştir.⁹³⁶ Ancak bu şartlar Suriye Ayaklanmasında gerçekleşmemiştir. Nitekim güç ve ordu devlet başkanının elindedir ve ayaklanmacılar onun devlete karşı koyabilecek kadarına sahip değillerdir. İşte bu soruna binâen -daha önce bahsedildiği üzere- âlimler Beşşâr'a karşı ayaklanmanın hükmü konusunda bunu haram görenler ve vâcip görenler olmak üzere ikiye ayırmışlardır.⁹³⁷

Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki Suriye'de ayaklanmacılar, Der'a'da çocuklara yaptıklarından ve Suriyelilerin kanlarını akıttıktan sonra rejime karşı ayaklandıklarında bundan başka çareleri yoktu. Zaten şer'an da hem maslahat ve mefsedet kaidesi hem de zarûrât-ı hamse kâ'idesine göre Müslümanın kardeşinin kanının akıtılmasına sessiz kalması caiz değildir. Bilakis ona düşen Müslüman kardeşine yardım etmektir.⁹³⁸

Ayrıca rejime karşı yürütülen ayaklanmanın ilk adımının Suriye halkı tarafından değil Beşşâr tarafından atıldığını belirtmek gerekir. Çünkü Suriyeliler sivil gösterilerle sokağa çıkmışken rejim onlara silahlarla ve kanlarını akıtarak karşılık vermiştir. Bu yüzden de Suriyelilerin kendilerini, kardeşlerini ve ırzlarını savunmaları gerekli hâle gelmiştir.

Devlet başkanı kanları akıtıyor ve insanları öldürüyor olsa da kamu güvenliğini bozmamak ve diğer insanların da ölmesinin önüne geçmek için onun bu yaptıklarına sabretmenin gerekeceğini söyleyenler de vardır. İbn Hazm el-Endelûsî ise bu söze Müslüman devlet başkanı bir Müslümanın bile kanını haksız yere akıtsa ona karşı ayaklanmanın caiz olacağı, çünkü İslâm'da haksız yere bir kişiyi öldürenle birçok kişiyi öldüren arasında fark olmadığını belirterek cevap vermiştir.⁹³⁹

Fitne oluşmayacağından emin olunduğu ve devlet başkanını değiştirmek için gerekli gücün bulunduğu durumda İbn Hazm'ım bu görüşü isâbetli gözükmeştir. Ancak Suriye Ayaklanmasında bu şartlar sağlanabilmiş değildir. Nitekim ayaklananlar istedikleri değişikliği yapmaya güç yetiremedikleri gibi, kendilerini de kardeşlerini de rejime karşı ayaklanmanın doğurduğu fitneden koruyamamışlardır.

⁹³⁶ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle's-sevrati's-Sûriyye*, s. 27.

⁹³⁷ Mutedeyyin, Abdullatîf, *Devru'l-musakkafî fi't-tahavvulâtî't-târihiyye*, s. 236.

⁹³⁸ Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, XIV, 173; Cezâirî, Ebu Bekr, Mihâcu'l-Muslim, bs. 4, Dâru's-Selâm li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, Mısır, t.y., s. 85; İbn Muflih, Muhammed b. Muflih el-Hanbelî, *Kitâbu'l-fürû' ve meauhu tashihu'l-fürû' li Alaüddin el-Merdâvî*, Müessesetü'r-Risale, bs.1, h. 1424, X, 165; İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut, t.y., Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, V, 35; Temimî, Abdullah b. Abdurrahmân, *Tavzihu'l-ahkâm min bulûği'l-merâm*, bs. 5, Mektebetu'l-Esedî, Mekke 2003, VII, s. 431.

⁹³⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel*, IV, 134.

Bununla beraber insafli olmak adına şunu da belirtmek gerekir: Suriye'deki ayaklanmacılar ayaklanmanın başında sokağa çıktıklarında rejimi düşürmek amacıyla değil; yalnızca düzenlemeler gelmesi ve Der'a'daki çocuk, kadın ve erkeklere karşı işlenen suçların durdurulması amacıyla sokağa çıkmışlardır.⁹⁴⁰ Ancak rejim bu gösterilere kurşunla karşılık verince Esed ordusu iki kısma ayrılmıştır. Bir kısım göstericilere ateş açarken, bir kısım bunu reddetmiş ve rejimin ordusundan ayrılarak orduya karşı muhaliflere katılmışlardır. Dolayısıyla rejimin ordusunu zayıflamış ve muhalifler güçlenmiştir. Bu da muhalifleri, rejimin ordusuyla silahlı çatışmalara girmek ve rejimin düşmesini talep etmek konusunda cesaretlendirmiştir.⁹⁴¹

Yani muhalifler rejime karşı ayaklanmaya karar verdiklerinde başta gerekli güce sahiptiler ve rejime karşı askerî ilerleme sağlamayı başarmışlardı ve Suriye topraklarının üçte birini ele geçirmiş hale gelmişlerdi. Ancak bu aşamada İran ve Rus güçleri rejimi kurtarmak için müdahale etmiş ve bu da güç dengelerini değiştirmiştir. Dolayısıyla muhalifler de bu değişiklik için gereken ve aslında sahip oldukları güçlerini kaybetmişlerdir.

⁹⁴⁰ Şahhûd, Ali b. Nâyif, *Buhûs ve makâlât havle's-sevrati's-Sûriyye*, s. 25; Geylânî, Şemseddîn, *Medhal fi'l-hayâti's-siyâsiyyeti's-Sûriyye*, s. 137.

⁹⁴¹ er-Reysûnî, Ahmed, *Fıkhü's-sevra murâca'ât fi'l-fıkhî'l-İslâmî es-siyâsî*, s. 43.

SONUÇ

Bu çalışmada devlet başkanı ve yönettiği halk arasındaki ilişkiye, devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın ve onlara karşı devrim yapmanın hükmüne dair önemli birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Son olarak da makâsıd-ı İslâmiyye ve zarûrât-ı hamse kâ'ideleri mefsedetleri uzak tutmak ve maslahatları sağlamak kaidesiyle karşılaştırılarak Arap Baharı'nın şer'î hükmünün ne olduğu konusunda bir kanaate varılmıştır.

Çalışmamız sonucunda ulaştığımız sonuçları şu şekilde zikredebiliriz:

1. Sağlam bir toplum, devlet başkanı ve halk aynı cinsten olup birbirleriyle uyumlu hâlde yaşadıkları toplumdur. Böylelikle her iki taraf da birbirinin hak ve sınırlarını bilir; hakkını alabildiği gibi sınırlarını da aşmaz.
2. İtaat edilmesi vacip olan meşru' devlet başkanı, halkın iradesi yoluyla yönetime geçmiş olan başkandır. Bu durumda halkın seçimlerini göz ardı eden, halkın iradesini devre dışı bırakan ve silah zoruyla teğallüben yönetime geçen bir kimseyi dinlemek de itaat etmek de gerekmez. Ancak şeriatla hükmedip adâleti tesis eder ve halkın maslahatı için çalışırsa, halk da onun yönetime lâayık olduğu kanâatine varırlarsa, bu durumda kendi istekleriyle ona biat ederler ve o da meşruiyyetini, kendisine isteyerek biat eden bu kişilerden almış olur.
3. Devlet başkanına itaat, Allah'a ve Resulüne itaatin bir uzantısıdır ve mutlak bir itâat değildir. Bilakis Allah ve rasûlüne itâat dâiresi içerisinde kalmak ve kamu maslahatına uygun olmakla sınırlandırılmıştır. Bu yüzden devlet başkanı Allah'ın şeriatına aykırı davrandığında ya da kamu maslahatına aykırı bir muamelede bulunduğunda onu dinlemek de itâat etmek de yoktur. Seçimle gelmiş, meşru bir devlet başkanı dahi olsa bu böyledir.
4. Kamu maslahatını sağlayacaksa devlet başkanının yönetimini belirli bir süreyle sınırlandırmak caizdir. Onun yönetiminin bitiminden sonra halk, eğer bir sonraki dönemde idarecilik yapmak için de en uygun kişi olduğunu düşünürlerse ona tekrar biat ederler; aksi takdirde ise onu daha hayırlı biriyle değiştirirler.
5. Halkın tamamının, sahip oldukları imkânlar nispetinde farklı yollarla devlet başkanına nasihat etmesi ve onun yanlışlarını düzeltmesi gerekir. Eğer nasihat etmek için ona ulaşabiliyorlarsa, gizli ve özel olarak yapılan nasihat en iyisidir. Ancak eğer halkla iletişim kapısını kapatmışsa, onları açıktan nasihate mecbur bırakmış demektir. Bu durumda onların da araştırmada zikredilen şartları

gözetmek kaydıyla ona açıktan nasihat etme ve yanlışlarını düzeltme hakları olmuş olur.

6. Devlet başkanına karşı gösterilmesi istenen sabır, kamu maslahatının gerektirdiği sabırdır ki bu şeriatın ve örfün desteklediği bir tavidir. Devlet başkanının kendisi, vezirleri ve halkı için savaş ya da ihtiyaç durumuna maddî seferberlik ilan etmesi halinde sabretmek bu sabra örnek olarak gösterilebilir. Devlet başkanının zulüm ve taşkınlığını artırması için zillet ve teslimiyette sabır göstermek ise uygun değildir.
7. Devlet başkanının; halkının canına, malına, ırzına vs. kastetmesi caiz değildir. Eğer bunu yaparsa onun bu yaptığına razı olmak caiz olmaz.
8. Devlet başkanının halkı üzerindeki haklarından biri de iyilik hususunda, şeriata ve kamu maslahatına aykırı davranmadığı konularda onu dinlemeleri ve ona itaat etmeleridir.
9. Devlet başkanının Allah'ın dinini koruyup kollaması, ona yapılan saldırıların önüne geçmesi ve halkının dinî hak ve özgürlüklerini temin etmesi gerekir.
10. Devlet başkanının; halkın zenginlik ve mülklerini koruması, onları geliştirmek ve ileriye taşımak için çalışması gerekir.
11. Devlet başkanının; halkının özgürlük, eğitim, sağlık ve geçim kalitesi gibi haklarını te'mîn etmesi ve onlarla direkt olarak ya da meclise seçtikleri milletvekilleri yoluyla istişâre etmeden ümmeti ilgilendiren kritik konularda kesin karar vermemesi gerekir.
12. Görüşlerini ifade etmek ve haklarını aramak ya da reform talep etmek için gösteri ve grev yapmak halkın haklarındanadır. Ancak bu gösteri ve grevleri şeriatın adabına aykırı olmayacak ne kamu güvenliğine ne de kamu maslahatına ya da şahsî maslahatlara hâlel getirmeyecek şekilde kontrol altında tutmaları gerekir.
13. Devlet başkanı Allah'ın şeriatının dışına çıkar ve kamu maslahatına aykırı davranıp zulüm ve ifsâd yaparsa, halkın onu mümkün olan yollarla düzeltmesi gerekir. Eğer hakka dönmezse bu durumda onlara düşen, eğer güçleri buna yetiyorsa ve fitne çıkmayacağından da emin olabiliyorlarsa onu daha iyisiyle değiştirmeye çalışmaktır.
15. Kamu maslahatını sağlamaya çalışan ve halkın hak ve izzetlerini temin eden adaletli devlet başkanına karşı ayaklanmak caiz değildir.

16. Suriye Ayaklanması düzenlemeler talep eden sivil gösterilerle başlamış ancak rejim bu gösterilere silahla karşılık verince göstericiler de ona yanıt vermek zorunda kalarak çatışmalara girmeye başlamışlardır. Başta çok sayıda kişi Suriye ordusundan ayrılıp muhaliflere katılınca, muhalifler değişiklik için gerekli güce sahip hale gelmişlerdir. Ancak daha sonra yabancı ülkelerin Suriye Rejimi'ne olan desteği durumu değiştirmiştir. Bu yüzden Suriye Ayaklanması gerekli güç varken başladığı için caizdir.

KAYNAKÇA

- Abdulfettâh, Mu'tez billâh, *el-Müslimûne ve 'd-dimukrâtîyye*, Dâru's-şurûk, bs.1, 2008.
- Abdulhamîd, Eymen, *Nazariyyetü't- tak'îdi'l- usûlî*, DâruİbnHazm, 2006.
- Abdulvehhâb, Alî Cum'a, *el- Medhal ilâ dirâseti 'l- mezâhibi 'l- fikhîyye*, Dâru's- selâm, b.2, Kahire h. 1422.
- Aclûnî, İsmâîl Ebû'l-Fidâ, *Keşfu 'l-hafa ve müzili 'l-ilbâs*, Mektebetü'l-Asrîyye, bs.1, b.y. h. 1420.
- Adlân, Atıyye, *Mebâhisun fî fikhi 'n-nevâzil*, Dâru'l-usûlî'l-ilmîyye, bs. 1, Türkiye h. 1440.
- Affânî, Seyyid b. Hüseyin, *Züherü 'l-besâtîn min mevâkıfî 'l-ulemâi ve 'r-rabbâniyîn*, Dâru'l-Affânî, Kahire t.y.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Mesâilü 'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbn Hâni'*, Dâru'l-fârûk, bs.1, Kahire h. 1434.
-, *Kitâbu'l-Verâ*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1403.
- Akl, Nâsır b. Abdilkerim el-Alî, *Şerhu Kitabi Kâide Celîle fî't-tevessül ve 'l-vesîle*, eş-Şebeketu'l-İslâmiyye adlı internet sitesinde yayınlanan sesli dersler.
- Âl, Abdân, Hasen, *Ehâdisu 'l-gurbe ve âsâruhâ*, Mektebetü's-Şâmile, b.y. t.y.
- Âl, Nu'mân, Şâdî b. Muhammed, *Câmiatu türâsi 'l-âllâmeti 'l-Albânî fî menheci 'l-ehdâsi 'l-kübrâ*, Merkezü'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-islâmîyye, bs.1, Yemen h. 1432.
- Albânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Tahrîcu 'l-akîdeti 't-Tahâvî*, Mektebetü'l-İslâmî, bs.2, Beyrut h.1414.
- Âmidî, Ebû'l-HasenAlî, *el-İhkâm fî usûlî 'l-ahkâm*, el-Mektebetü'l-islâmî, Beyrut.
- Ammâre, Muhammed, *Müslimun Süvvâr*, Dâru's-şurûk, bs.3, Mısır h. 1408.
- Anzî, Abdullah b. Yûsuf, *Teyisîrû ilmi usûlî 'l- fikh*, Müessesetü'r- Reyyân li't-tibâa' ve'n-neşr ve't-tevzî', bs.1, Beyrut h. 1418.
- Arslan, Suad, *Müsteciddâtü 'n-nevâzili 'l-fikhîyye fî 'l-kadâyâ 'l-ictimâîyye ve 's-siyâsîyye li 'l-mer'eti 'l-müslime*, Câmiatü'l-Medine el-âlemîyye, h. 1434.
- Aşkar, Cüleybur, *eş-Şa'b yuridu bahsun cezerî fî 'l-intifâdati 'l-arabî*, Dâru's-sâkî, bs.1, Beyrut 2013.
-, *İntikâsatü 'l-intifâdâti 'l-arabî*, Dâru's-Sâkî bs.1, Beyrut 2016.
- Atvan, Abdurrahîm, *Silsiletü mesâil mühimme fî 'l-imâmeti hakkı 'l-ümme*, Mektebetü's-Şâmileti'z-zehebîyye.

- Atvî, Abdulhamîd b. Hibetullah, *Şerhu Nehcü 'l-belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1418.
- Avde, Abdulkâdir, *el-İslâm ve Evdâunâ 's-siyâsîyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.
....., *et-Teşrî'ü 'l-cinâî 'l-islâmî mukârinen bi 'l-kânûni 'l-vaz'î*, Dâru'l-kâtibi'l-arabî, Beyrut.
- Avde, Selmân, *Esiletü 's-sevra*, Merkezü Nemmâm li'l-buhûs ve'd-dirâsât, bs.1, Beyrut 2012.
- “Avnî, Hâtem b. Ârif, “Hükmü'l-muzâharâti's-silmîyye”, <http://www.dr-alawni.com/articles.php?show=45>
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-İsferâyînî, *Kitâbu Usûli 'd-dîn*, Matbaatu'd-Devle, bs.1, İstanbul 1928.
....., *Kitâbu usûli 'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsüddîn, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed ibni't-tayyîb, *Temhîdü 'l-evâili ve Telhîsu 'd-delâil*, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, bs. 1, Lübnan h. 1407.
....., *el-İnsâf*, el-Mektebetü's-şâmiletü'z-zehebîyye.
- Beğavî, Muhyî's-sünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *et-Tehzîb fî fikhî 'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, h. 1418.
....., *Meâlimu 't-tenzîl fî tefsîri 'l-Kur'ân*, Dâru'l-İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, Beyrut h.1420.
- Behçet, Ahmed, *Fir'avn ve 't-tuğyânî 's-siyâsî*, Dâru'l-hadîs li'n-neşr ve't-tevzî', bs.1, b.y. 1988.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *Menâkıbu 'ş-Şâfiî*, thk. Ahmed Sakar, Dâru'n-nasr li't-tibâa, bs. 1, Kahire 1391.
....., *Sünenü 'l-kübrâ*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, bs. 3, Beyrut h.1424.
....., *Şuabu 'l-îmân*, Mektebetü'r-rüşd, bs.1, Riyad h. 1423.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envâru 't-tenzîl ve esrâru 't-te'vîl*, Dâru 'l-İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1418.
- Bezzâr, Ebû Bekir b. Amr, *el-Bahru 'z-zehâr Müsnedü Bezzâr*, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hukm, bs.1, Medine-i Münevvere 2009.
- Bilâcî, Abdüsselâm, *Tetavvuru ilmi usûli 'l-fikh ve teceddüdihi*, Dâru Hazm, Beyrut 2010.
- Buhârî, Alaüddîn el-Hanefî, *Keşfü 'l-esrâr şerhu Usûli 'l-Pezdevî*, Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, b.y. t.y.

- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, Vezâretü'l-adl, bs.1, Suudi Arabistan h. 1421.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *Yuğâlitûneke iz yekûlûne*, Dâru's-sadîk li'l-ulûm, Dimaşk 2010.
-, *Zevâbitü'l-maslahati fî's-şerîati'l-islâmî*, Müessesetü'r-Risâle, bs.2, 1973.
- Cebûrî, Sâcir b. Nâsır Hamd, *Hukûku'l-insânî's-siyâsîyye fî'l-İslâm ve'n-nizam ve'l-âlemîyye*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2005.
- Cel'ûd, Mehâsin bt. Abdullah, *el-Muvâlât ve'l-muâdât fî's-Şerîati'l-islâmîyye*, MatbaatuRiyâd, bs.1, 1987.
- Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Dâru'l-hadîs, bs.1, Kahire t.y.
- Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h.1415.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-arabîyye*, Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, bs. 4, Beyrut h. 1407.
- Cezerî, Ebû's-seâdât, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut, t.y.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed Avd, *el-Fıkhu alâ'l-mezâhibi'l-erba'ati*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs. 2, Beyrut 2003.
- Cühenî, Mânî' b. Hammâd, *el-Mevsûatü'l-müeyyessere fî'l-edyân ve'l-mezheb ve'l-ahzâbi'l-muâsıra*, Dâru'n-nedve'l-âlemîyye li't-tibâati ve'n-neşr, bs. 4, h. 1418.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdillâh, *Gıyâsu'l-umem fî't-tiyâsi'z-zulem*, Mektebetü İmâmî'l-Harameyn, bs.2, b.y. h. 1401.
-, *el-Burhân fî Usûli'l-fikh*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, bs. 1, Beyrut, h. 1418.
-, *Gıyâsu'l-ümem fî't-tiyâsi'l-zulem*, Dâru'd-da've, İskenderiye h. 1400.
- Debûsî el-Hanefî, Ebû Zeyd Abdullah Amr b. Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî Usûli'l-fikh*, thk. Halîl el-Meys, Dâru'l-kutubi'l-ilmîye, Beyrut 2001.
- Dumeycî, Abdullah b. Ömer, *el-İmâmetü'l-uzmâ inde ehli's-sünne ve'l-cemâa*, Mektebetü's-Şâmile, b.y. t.y.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe el-Mâlikî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ's-Şerhi'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, b.y. t.y.
- “Dî kârlû ted'û ilâ ihâleti'l-vaz'i fî Sûriyâ ilâ'l-cinâfyeti'd-duveliyyeti”, <https://news.un.org/ar/story/2019/08/1038031>, (Erişim tarihi: 31.03.2021)

- Dîvacî, Saîd, *el-Hıdmâtü 'l-ictimâîyye li talebeti 'l-ilm fî 'l-İslâm*, Dâru'l-arabîyyeti li'l-mevsûât, Beyrut 2014.
- Diyarбекрі, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen, *Târîhu 'l-hamîs fî ahvâli enfûsi 'n-nefis*, Dâru Sâdır, Beyrut. t.y.
- “Dr. Ahmed el-Hassûn, el-Cezîre kanalında 26.03.2011 tarihli bir röportaj”,
<https://www.youtube.com/watch?v=8vqcuIOXEks>
- “Dr. Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, 08.06.2011 tarihli Dımaşk İmân Camisi'nde bir ders”, <https://www.youtube.com/watch?v=jmAFtHSmIMs>
- “Düveru'l-meşâyih esnâe sevreti's-Sûriye,” Zemânü'l-vasli's-Sûriye, 21.09.2017 tarihli.
<https://www.zamanalwsl.net/news/article/83026>
- Ebû Amr, Ömer b. Muhammed, *Fetâvâ 'ş-Şeyh Ömer b. Mahmûd*, el-Mektebetü'ş-Şâmile.
- Ebû Âsım, Ömer b. Mes'ûd el-Veryağalı, *Kitâbu 'l-kavâid ve 'l-fevâid ve 'l-ferâidi 'l-hadisîyye*, Mektebetü'ş-Şâmile.
- Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâut, Dâru'r-Risâleti'l-âlemîyye, bs.1, b.y. h. 1430.
- Ebû Fâris, Muhammed Abdülkâdir, *en-Nizâmü 's-siyâsi fî 'l-İslâm*, Dâru'l-furkân, h. 1400.
- Ebû Habîb, Sa'dî, *el-Kâmûsu 'l-fikhî luğaten vestilâhen*, Dâru'l-fikr, bs.2, Dımaşk 1988.
- Ebû Hemmâm, Bekir b. Abdülazîz el-Eserî, *el-Kevkebü 'd-dürri 'l-münîr fî ibtâli hukni 't-tedhîr*, Mektebetü'ş-Şâmile, b.y. t.y.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetü 'l-evliyâi ve Tabakâtü 'l-asfiyâi*, Dâru's-seâde, Mısır h. 1394.
-, *el-Müsne'd alâ Sahîhi 'l-İmâm Müslim*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1417.
- Ebû Saylık, Muhammed, *Kitâbu Fıkhu 'n-nasîha*, Mektebetü'ş-Şâmile.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu 'l-mezâhibi 'l-islâmîyye fî 's-siyâseti ve 'l-akâid*, Dâru'l-Fikri'l-arabî, Kahire, t.y.
-, *Kitâbu İbn Hanbel hayâtuhû, asruhû ve ârauhû 'l-fikhîyye*, Dâru'l-Fikri'l-arabî, b.y. t.y.
- Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullâh, *el-Medhalü 'l-mufasssal li mezhebi 'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Âsime, bs.1, Suudî Arabistan h. 1417.
- Ebû Zeyd, Habîb Ebû Zeyd, *el-İctihâdü 'l-fikhî 'l-muâsır fî 's-siyâseti 'ş-şer'îyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut h. 1431.

- Ebû'l-Fadl, el-Kâdî İyâz, *Kitâbu İkmâli'l-muallim bi fevâidi müslim*, Dâru'l-Vefâ li't-tibâati ve'n-neşr ve't-tevzî', bs.1, Mısır h. 1419.
- Ebû'l-Fellâh Abdulhayy el-İkrî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, Dâru İbn Kesîr, bs.1, Dimaşk h. 1406.
- Ebû'l-Muzaffer, Şemsüddîn, *Mir'âtu'z-zemân fî târihi'l-a'yân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- Ebû's-Suûd, Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut t.y.
- Ehdel, Abdullah Kâdirî, *el-Hudûd ve's-sultân*, Dâru'l-müctema', Cidde h. 1406.
- Emhazûn, Muhammed, *Tahkîku mevâkıfi's-sahâbe fî'l-fitne*, Dâru's-selâm, bs.2, Kahire h. 1428.
- Er-Reysûnî, Ahmed, *Fıkhu's-sevra murâca'ât fî'l-fikhi'l-İslâmî es-siyâsî*, bs. 1, Dâru'l-Kelime, Kâhire 2013.
- Etrabî, Muhammed Salâh, *et-Türükü'n-nebevî te'sîlen ve tatbîkan*, Vezâretü'l-evkâf bi devleti Katar, bs.1, Katar h. 1433.
- Ezruî', Sadruddîn Muhammed b. Alauddîn İbn Ebî'l-İzz el-Hanefî, *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâvî*, Dâru's-selâm li't-tibâati ve'n-neşr, bs.1, h. 1426.
- Fenârî, Şemsüddîn, *Fusûlü'l-bedâ'i fî usûli's-şerâi'i*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 2006.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, Mektebetü'l-Hilâli b.y. t.y.
- Ferrâ, Ebû Ya'lâ el-Hanbelî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs. 2, Beyrut h. 1421.
- Fethüddîn, Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Feth, *Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâili ve's-siyer*, Dâru'l-kalem, bs.1 Beyrut 1993.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhü'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut, t.y.
- Filistinî, Ebû Mahmûd, *Hukmu'l-hurûc alâ'l-hâkimi'l-câir*, Mecmûatu'l-beşerîyyât, b.y. h. 1430.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhit*, Müessesetü'r-Risâle, bs. 8, Beyrut h.1426.
- Fukuyama, Francis, *Binâu'd-devle*, çev. Mücab el-İmâm, Mektebetü'l-ubeykân, bs.1, Suudi Arabistan 2007.
- Gâmidî, Abdullah b. Saîd, *Cihâdü'l-Memâlik zıdda'l-Moğol ve's-Salebîyyîn*, Mektebetü Lisânu'l-Arab, by., h. 1407.

- Gannûşî, Râşid, *ed-Dimukrâtîyye ve Hukûku 'l-insân*, ed-Dâru'l-arabîyyeli'l-ulûm, bs. 1, 2012.
- Gannûşî, Râşid, *el-Hürriyâtü 'l-âmme fî 'd-devleti 'l-islâmîyye*, Merkezü dirâsâtî'l-vahdeti'l-arabîyye, Beyrut 1993.
- Gaznevî, Cemâlüddîn el-Hanefî, *Kitâbu usûli 'd-dîn*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, bs.1, Beyrut h.1419.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *Kavâidü 'l-akâid*, Âlemü'l-kütüb, bs. 2, Lübnan h. 1405.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi 'l-usûl*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 1413.
- Gazzâlî, Muhammed Ebû Hâmid, *İhyâu ulûmi 'd-dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.
- Gazzâlî, Muhammed, *Îlel ve Edviye*, Dâru's-şurûk, Mısır h.1404.
- Gazzâlî, Muhammed, *Keyfe neteâmel mea 'l-Kur'ân*, Dâru'l-Vefâ, bs.3, Kahire h. 1413.
- Gazzî, Muhammed es-Sıdkî, *Mevsûatü 'l-kavâidi 'l-fikhîyye*, Müessesetü'r-Risâle, bs.1, Beyrut h.1424.
- Hadar, Muhammed Sâlim, *el-Belâğatü 'l-ömerîyye*, Mektebetü mebratü'l-âl ve'l-ashâb, bs.1, 2014.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek alâ 's-Sahihayn*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, bs.1, h.1411.
- Halef, Suûd b. Abdulazîz, “*el-Mebâhisü 'l-akâidetü 'l-müteallika bi 'l-kebâir ve mürtekibuhâ fî 'd-dünyâ*,” Câmîâtü'l-islâmîyye bi'l-Medîneti'l-münevvere, Yıl: 36, Sayı:123, h. 1424.
- “Halicî kanalında Dr. Ureyfî ile 14.09.2017 tarihli röportaj”,
<https://www.youtube.com/watch?v=xdU1cObq8oI>
- Halîlî eş-Şâfiî, Muhammed b. Şerefüddîn, *Fetâvâ el-Halîlî alâ 'l-mezhebi 'ş-Şâfiî*, Tab'atu'l-Mısriyyeti'l-kadîme, b.y. t.y.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü usûli 'l-fikh*, Mektebetü'd-da've, Dâru'l-kalem, bs. 8, b.y. ty.
- Hallâl, Ebû Bekir, *Kitâbu 'l-emri bi 'l-ma'rûf ve 'n-nehy ani 'l-münker*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1424.
-, *Kitâbu 's-sünne*, Dâru'r-râye, bs.1, Riyad h. 1410.
- Har'ân, Abdullah, *Eserü 'l-ulemâi fî hayâtî 's-siyâsiye fî Devleti 'l-Emevî*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.1, h. 1424.
- Hattâb er-Ruaynî, Şemsüddîn Muhammed el-Mâlikî, *Mevâhibu 'l-celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-fikr, bs.3, 1992.

- Havâlî, Sefer b. Abdurrahman, *Zâhiretü 'l-ircâ fî 'l-fikri 'l-islâmî*, Dâru'l-Kelime, bs.1, h. 1420.
- Havlî, İbrâhîm, BBC'de 09.11.2011 tarihli "Arap Baharı Fetvaları ve Yönetime İsyan" başlıklı televizyon programı.
<https://www.youtube.com/watch?v=UBz7pZPYi1g&t=2s>, (Erişim Tarihi: 20. 05. 2021)
- Halife, Nebîl, *İstihdâfu ehli 's-sunne*, bs. 1, Merkez Biblos li'd-Dirâsât, Libnan 2014.
- Hayrabîti, Muhammed b. İsmâîl, *ed-Dürretü 'l-gurrâ fî nasîhati 's-selâtîn ve 'l-kudâti ve 'l-umerâ*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyad, t.y.
- Hazrecî, Safâuddîn, " es-Sahvetü 'l-islâmîyeti 'l-muâsıra ve işkâliyyeti 'l-hurûc alâ 'l-hâkimi 'l-câir", <http://nosos.net/> (yayım tarihi: 16/03/2021)
- Hererî, Muhammed el-Emîn, *el-Kevkebu 'l-vehhâc ve ravdu 'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Minhâc, bs.1, b.y. h. 1430.
- Herevî, eş-Şâfiî, Muhammed el-Emîn, *Tefsîr Hadâiku 'r-rûh ve 'r-reyhân fî revâbi ulûmi 'l-Kur'ân*, Dâru Tavkî'n-necât, bs.1, Beyrut h. 1421.
- Herrâsî, Milâd Miftâh ve Muhammed Abdulgafûr, *Sevrâtü 'r-rebî 'i 'l-arabî ve te 'sîruhâ alâ zâhireti 'l-İslâm es-siyâsî*, Merkezü 'l-kitâbi 'l-akâdemî, 2016.
- Heysemî, Alî b. Ebî Bekr, *Mecmau 'z-zevâid ve menbau 'l-fevâid*, Mektebetü 'l-Kudsî, Kahire h. 1414.
- Heytemî, Ahmed b. Hacer, *es-Savâ 'ik fî 'r-redd alâ ehli 'l-bid'a ve 'z-zindika*, Dâru'l-kütübi 'l-ilmîyye, Lübnân 2009.
- Heytemî, İbn Hacer Ahmed b. Muhammed b. Alî, *Tuhfetu 'l-muhtâc fî şerhi 'l-Minhâc*, el-Mektebetü 't-ticâriyyeti 'l-kübrâ, Mısır 1983.
- Hikemî, Hâfız b. Ahmed, *Meâricu 'l-kabûl bi şerhi Süllemü 'l-vusûl*, Dâru İbni'l-Kayyîm, bs. 1, Demmâm, h. 1410.
- Hilâlî, Süleyman b. İyd, *Safahâtu matviyyetün min hayâti sultânî 'l-ulemâ el-İzz b. Abdisselâm*, Dâruİbni'l-Cevzî, bs.1, Suudi Arabistan h. 1410.
- Huraşî, Muhammed b. Abdullah el-Huraşî el-Mâlikî, *Şerhu Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn, *Tarhu 't-tesrîb fî şerhi 't-Takrîb*, Tab'atu'l-Mısriyyeti 'l-kadîme, b.y. t.y.
- İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtûbî, *et-Temhîd li mâ fî 'l-Muvatta' mine 'l-meânî ve 'l-esânîd*, Vezâretü 'l-evkâf ve 'ş-şuûni 'l-islâmîyye, Fas h. 1387.

- İbn Abdilhak, Abdulmü'min el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Teysîrû'l-vusul ilâ kavâidü'l-usûl ve maâikidu'l-fusûl*, Dâruİbnü'l-Cevziyye, bs.2, t.y.
- İbn Abdülberr, Yûsuf v. Abdillâh el-Kurtubî, *el-Kâfî fî fikhî ehli'l-Medîne*, Mektebetü'r-Riyad el-hadisîyye, bs.2, Suudi Arabistan h. 1400.
- İbnAbdülvehhâb, Muhammed en-Necdî, *Muhtasaru sîreti'r-Resûl*, Vezâretü's-şuûni'l-islâmî, bs.1, Suudî Arabistan h. 1418.
- İbn Abdüsselâm, el-Îz b. Abdülazîz, es-Sülemî, *el-Fevâid fî'htisâri'l-makâsid*, thk. İyâd et-Tabbâ', Dâru'l-Fikr, Suriye, 1996.
- İbn Abdüsselâm, el-Îz b. Abdülazîz, es-Sülemî, *Kavâidu'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, Mektebetü'l-külliyyâtî'l-ezherîye, Kahire h.1414.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn el-Hanefî, *Reddû'l-muhtâr alâ'd-Düleri'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr, bs.2, Beyrut h. 1412.
- İbn Acîbe, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, Matbaatu Hasen Zekî, Kahire h. 1419.
- İbn Arafe, Muhammed et-Tunûsî, el-Mâlikî, *Tefsîrû İbn Arafe*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 2008.
- İbn Âsâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, b.y. h. 1415.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tunûsî, *Mekâsidü's-şerîati'l-islâmîyye*, Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-islâmîyye, Katar 2004.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsidü's-şerîati'l-islâmîyye*, Dâru'l-kitâbi'l-lübnânî, Beyrut 2011.
- İbn Balbân el-Hanbelî, Muhammed b. Bedrüddîn, *Muhtasaru'l-ifâdât fî rub'i'l-ibâdât*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, bs.1, Beyrut h.1419.
- İbn Batta, Ubeydullah b. Muhammed el-Akberî, *Metnü Kitâbu's-Şerh ve'l-İbâne alâ usûli's-sünne ve'd-diyâne*, Mektebetü's-Şâmile ez-zehebîyye, b.y. t.y.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali b. Halef, *Şerhu Sahihu'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.2, Suudi Arabistan 2003.
- İbn Bâz, Abdulazîz b. Abdillâh, *Mecmû'u fetâvâ İbn Bâz*, Mektebetü's-Şâmile, b.y. t.y.
- İbn Ebu'l-İzz, Muhammed b. Alâi'd-dîn el-Hanefî, *Şerhu't-Tahavî*, thk. Şuayb el-Arnaût, bs.10, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut h. 1417.
- İbnFâris, Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk h. 1399.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî, *et-Telhîsu 'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi 'r-Râfi 'i 'l-kebîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1419.
-, *Lezzetü 'l-îyş fî turuki hadîsi 'l-eimme min Kureyş*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, bs.1, Beyrut h. 1433.
-, *Fethu 'l-bârî şerhu Sahihi 'l-Buhârî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut h. 1379.
-, *Tehzîbü 't-tehzîb*, Matbaatu Dâireti'l-meârifî'n-nizâmîyye, bs.1, Hindistan h. 1326.
-, *el-İsâbetü fî temyîzi 's-sahâbe*, Dâru'l-cîl, bs.1, Beyrut h. 1412.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Dîvânu 'l-mübtedi' ve 'l-haber fî târihi 'l-arab ve 'l-berîr*, Dâru'l-fîkr, bs.2, Beyrut 1988.
-, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Dâru Ya'rib, bs.1, Dimaşk h. 1425.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Usûlu 's-sünne*, Dâru'l-Menâr, bs.1, Suudi Arabistan h. 1411.
- İbn Hazm ez- Zâhirî, Alî b. Hazm el- Endülüsî el- Kurtubî ez-Zâhirî, *el- Faslu fî 'l- milel ve 'l-ehvâi ve 'n-nihel*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, ty.
- İbn Hazm, Alî Ahmed el-Endülüsî, *el-Muhallâ bi 'l-âsâr*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, t.y.
-, *Merâtibü 'l-icmâ fî 'l-ibâdât ve 'l-muâmelât ve 'l-i 'tikâd*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, t.y.
- İbn Hibbân, Muhammed ed-Dârimi el-Büsti, *el-İhsân fî takrîbi Sahihi İbn Hibbân*, Müessesetü'r-risâle, bs.1, Beyrut h.1408.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lâmu 'l-muvakkî'n an Rabbi 'l-âlemîn*, Dâru İbni'l-Cevzî, bs.1, Suudi Arabistan, h.1423.
-, *İ'lâmu 'l-muvakkî'n an Rabbi 'l-âlemîn*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1411.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, Dâru'l-fîkr, h.1407.
-, *es-Sîretü 'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut h.1395.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-azîm*, bs.1, Dâru kütübi'l-ilmîyye, Beyrut h. 1419.
- İbn Kudâme, Mevkîfu'd-din Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî Şerhu Muhtasaru 'l-Hirakî*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.1, by. h.1405.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te 'vîlu muhtelefi 'l-hadîs*, Müessesetü'l-İşrak, bs.2, h.1419.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn, *Lisânu 'l-arab*, Dâru sâdır, bs.3, Beyrut h. 1414.

- İbn Muflih, Muhammed b. Muflih el-Hanbelî, *Kitâbu 'l-fürû' ve meahu tashihi 'l-fürû' li Alaüddin el-Merdâvî*, Müessesetü'r-Risale, bs.1, h. 1424.
- İbn Mülekkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs eş-Şâfiî, *Kitâbu 't-Tavdîh li şerhi 'l-Câmi 's-Sahîh*, Dâru'n-Nevâdir, bs.1, Dimaşk h. 1429.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn el-Misrî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs. 1, Beyrut h.1419.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman el-Hanbelî, *Câmiu 'l-ulûm ve 'l-hukm*, Dâru's-selâm li't-tibâati ve'n-neşr ve't-tevzî', bs.2, h. 1424.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü 'l-kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1410.
-, *et-Tabakatü 'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, bs.1, Beyrut 1968.
- İbn Şeybe, *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.1, Riyad h. 1409.
- İbn Taktakâ, Muhammed b. Alî, *el-Fahrî fî 'l-âdâbi 's-sultânîyye ve 'd-düveli 'l-islâmîyye*, Dâru'l-Kalemi'l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1418.
-, *el-Fahrî fî 'l-âdâbi 's-sultânîyye ve 'd-düveli 'l-islâmîyye*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.
- İbn Teymîyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm, *Minhâcu 's-sünneti 'n-nebevîyye*, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmîyye, bs.1, Suudi Arabistan h. 1406.
-, *es-Siyâsetü 'ş-şer'îyye fî islâhi 'r-râi ve 'r-raîyye*, thk. Ali el-İmrân, Dâruâlemi'l-fevâid, bs.1, b.y. ty.
-, *Mecmû 'u 'l-fetâvâ*, Mucemmeu'l-Melik Fahd, Suudi Arabistan 1995.
-, *Câmiu 'r-resâil*, Dâru'l-Atâ', bs.1, Riyad h. 1422.
- İbn Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Likâu 'l-bâbi 'l-meftûh*, Mektebetü'ş-Şâmile, b.y. t.y.
-, *Şerhu Kitâbi 's-siyâseti 'ş-şer'îyye*, DâruİbnHazm, bs.1, Beyrut h. 1425.
- İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Muhammed, *Mu'cemu İbnü 'l-A'râbî*, Dâru İbni'l-Cevzî, bs.1, Suudi Arabistan h. 1418.
-, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.3, Beyrut h. 1424.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman Ebû'l-Ferec, *Âdâbu 'l-Hasen el-Basrî ve zühdihi ve mevâizuhû*, Dâru'n-Nevâdir, bs.3, by.h. 1428.
-, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer b. Abdilazîz el-halîfeti 'z-zâhid*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut 1984.
- İbnü'l-Esîr, Alî b. Ebî'l-Kerem eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî 't-târîh*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.2, Beyrut. h. 1415.

- İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-dîn Ebû's-Seâdât el-Cezerî, *eş-Şâfi fî şerhi Müsnedi's-Şâfi*, Mektebetü'r-Rüşd, bs.1, Riyad h. 1426.
- İbnü'l-Müberred el-Hanbelî, Cemâlüddîn, *Mahzu's-sevâb fî fedâi li emîri'l-mü'minîn Ömer ibnü'l-Hattâb*, Mektebetü İmâdeti'l-bahsi'l-ilmi bi'l-Câmiati'l-islâmî, bs.1, Medine 2000.
- İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrâhîm el-Hasenî el-Kâsimî İzzüddîn, *er-Ruvadu'l-bâsim fî'z-zehebi an sünneti Ebi'l-Kâsim*, Dâru Âlemi'l-fevâid li'n-neşr ve't-tevzî', by. ty.
-, *el-Avâsim ve'l-kavâsim fî'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsim*, Müessesetü'r-Risâle, bs.3, Beyrut h. 1415.
- İbnü'n-Neccâr, Takiyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, *Şerhu' Kevkebu'l-münîr*, Mektebetü'l-ubeykân, bs.2, h. 1418.
- İbnü's-Semnânî, Ebû'l-Kâsim er-Rahabî Alî b. Muhammed, *Ravdatü'l-kudât ve Tarîku'n-necât*, thk. Salahüddîn en-Nâhî, Müessesetü'r-Risâle, bs.2, 1984.
- İcî, Adudü'd-dîn, *Kitâbu'l-mevâkıf*, Dâru'l-cîl, bs.1, Beyrut 1997.
- İmrân, Alî b. Muhammed, *Âsâru's-Şeyhi'l-Allâme Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî*, Dâru'l-Âlemi'l-fevâid, bs.1, b.y. h. 1434.
- 'İsâm Zühed, Cemâl el-Hevebî, *Tahkîmu's-şerîa ve muavvikâtu't-tatbîk*, Mektebetü's-Şâmile, b.y. t.y.
- İsbahânî, Muhammed b. Ömer el-Medînî, *el-Mecmu'u'l-muğîs fî garîbî'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, Dâru'l-medenî, bs.1, Cidde 1986.
- İsfahânî, Ebû Naîm, *Delâilü'n-nübüvve*, Dâru'n-Nefâis, bs.2, Beyrut h. 1406.
- İsfahânî, Râgıp Ebû'l-Kâsim, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, t.y.
- İsferâyînî, Abdülkâhir b. Tâhir Ebû Mansûr, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-firkatu'n-nâciye*, Dâru'l-âfâki'l-cedîde, bs.2, Beyrut 1977.
- Kahtânî, Muhammed b. Hüseyin, *Fetâvâ'l-eimme fî'n-nevâzili'l-müdlehimme*, Dâru'l-evfiyâ, Riyad t.y.
- Kahtânî, Saîd b. Alî, *Kitâbu't-Tâğût*, Müessesetü Kitâbî incî, b.y. 2017.
- Kal'acî, Muhammed Ruvâs, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ*, Dâru'n-Nefâis, bs.2, b.y. h. 1408.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Alî, *Meâsirü'l-inâfe fî meâlimi'l-hilâfe*, Matbaatu hükûmeti'l-Kuveyt, bs. 2, 1985.

- Kammâş, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Hâvî fî tefsîri 'l-Kur'âni 'l-kerîm*, el-Mektebetü's-Şâmile, bs.2, Kahire 2019.
- Kar'ûş, Yûsuf, *Turuku intihâi vilâyeti 'l-hükkâm*, Mektebetü'r-risâle, bs.1, h. 1407.
- Karadâgî, Alî Muhyiddîn, *et-Te'sîli 'ş-şer'î li 'l-muzâharâti 's-silmîyye ev sevrâti 'şa 'bîyye*, Mektebetü Ayni'l-Câmiâ, b.y, t.y.
- Karadâvî, Yûsuf, <https://www.youtube.com/watch?v=pu25qZJ6CZM>
....., “el-Halel fî fikhî'l-hurûcalâ'l-hükkâm”, (Erişim tarihi: 24/12/2007),
<https://www.al-qaradawi.net/node/3369>
....., *Min fikhî 'd-devleti fî 'l-İslâm*, Dâru's-şurûk, bs.3, 2001.
....., *Sevretü 'ş-şa 'b*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2011.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *Envâru 'l-burûk fî envâi 'l-fürûk*, Dâru âlemü'l-kütüb, b.y., t.y.
- Kâsânî, Alâüddîn, *Bedâiü 's-sanâi 'fî tertîbi 'ş-şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.2, Beyrut h. 1406.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay, *Nizâmu 'l-hükûmeti 'n-nebevîyye*, Dâru'l-erkam ibnû'l-erkam, bs.2, Beyrut t.y.
- Kevsec, İshâk b. Mansûr, *Mesâilü 'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, el-Câmiatu'l-islâmîyye bi'l-Medineti'l-münevvere, bs.1, Suudî Arabistan h. 1425.
- Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Burhânu'd-dîn, *Gâraibu 't-tefsîr ve acâibu 't-te'vîl*, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut t.y.
- Komisyon, *ed-Dürerü 's-seniyye fî 'l-ecvibeti 'n-Necdîyye*, thk. Abdurrahman b. Kâsım, bs. 6, h. 1417.
- Komisyon, *el-Mevsûatü 'l-fikhîyyeti 'l-Kuveytî*, Dâru's-selâsil, bs.2, Kuveyt, t.y.
- Komisyon, *el-Mevsûatü 'l-mûceze fî 't-târîhi 'l-islâmî*, el-Mektebetü's-Şâmile.
- Komisyon, *Mecelletü 'l-ahkâmi 'l-adlîyye*, haz. Nûr Muhammed, Karahan Ticaret, Karaçi, t.y.
- Komisyon, *Mevsûatü 'l-icmâ fî 'l-fikhî 'l-islâmî*, Dâru'l-Fadîle, bs.1, Suudi Arabistan, h. 1433.
- Kulâvî, Muhammed b. Ömer, *İlcâmu 'l-avâm ani 't-ta'ni fî 'l-ulemâi 'l-a'lâm*, bs. 1, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2022.
- Kuleynî er-Râzî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kitâbu 'l-Kâfî*, Dâru'l-Hadîs, b.y. h. 1430.
- Kureysî, Cevâd, “*Hutebâtu ulemâi 's-sünne ed-Dimâşkî hilâle sevra 2011*”, *Mecmûatu Mîrsâd*, Bahar, İskenderiye 2018.

- Kurtûbî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübî'l-mısriyye, bs.2, Kahire h. 1384.
- Kutub, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, bs. 17, Kahire h. 1412.
- Lâşîn, Mûsâ Şâhîn, *Fethu'l-mun'im şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru's-Şurûk, bs.1, b.y. h. 1423.
- Lekânî, Burhânüddîn İbrâhîm, *Umdetu'l-mürid şerhu Cevhetu't-tevhîd*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2018.
- Lesch, David, *Sûriye sukûtu memleketi'l-Esed*, bs. 1, Şeriketu'l-Matbû'ât li't-Tevzî' ve'n-Neşr, Beyrut 2014.
- Makdisî, İbn Kudâme, *el-Müntehab min ilel ve'l-halel*, Dâru'r-Râye, b.y. t.y.
- Makdisî, İzzüddîn, *Tenbîhu'r-râhil ilâ ehemm ma yahtâcuhû mine'l-mesâil*, el-Mektebetü's-Şâmile.
- Makdisî, Şemsüddîn Muhammed b. Muflih, *el-Âdâbu's-şer'îyye ve'lminehi'l-mer'îyye*, Dâru Âlemi'l-kütüb.
- Makrîzî, Takiyüddîn Ahmed b. Alî, *Kitâbu'l-İmtâu'l-esmâ'*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1420.
- Malik b. Enes, el-Medenî, Muvattau Mâlik, thk. Muhammed el-A'zamî, Müessesetü Zâhid b. Sultân, bs.1, Birleşik Arap Emirlikleri, h. 1425.
- Mâlikî el-Hüsînî, Muhammed b. Alevî, *İmâmu dâru'l-hicre Mâlik b. Enes*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut h. 1397.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, Dâru'l-Hadîs, Kahire.
- Menâvî, Zeynüddîn Muhammed, *Feyzu'l-kadîr*, el-Mektebetü't-ticâretü'l-kübrâ, bs.1, Kahire h. 1356.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, bs.1, Mısır h. 1365.
- Merdâvî, Alâuddîn, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, Dâru Hicr, bs.1, Mısır h. 1415.
- Merzûkî, Munsif, *Nantasir ev nuntasar min ecli'r-rebî'i'l-arabî*, ed-Dâru'l-mutevassıtî li'n-neşr, bs.1, Tunus h. 1435.
- Mevsevî, Sâlih, *el-Fikrî't-terbevî'l-arabî'l-islâmî ledâ medreseteyi'l-Mu'tezile ve ve'l-Eşâira*, Mektebetü's-Şâmile.
- Muallimî, Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, *Âsâru'l-Muallimî el-Yemânî*, Tab'atu'l-Mecma', bs.1, b.y. h. 1434.

-, *et-Tenkîl bimâ fî'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*, Mektebetü'l-İslâmî, bs. 2, h. 1406.
- Muğlis, Hâdî Abâdî Muhammed Seyf, *et-Tâatu's-siyâsî fî'l-fikri'l-islâmî*, el-Ma'hedü'l-âli li'l-fikri'l-islâmî, bs.1, Virginia-USA, h. 1435.
- Muhammed el-Gazzâlî, *Fî mevkibi'd-da've*, Dâru nahdati Mısır, bs.1, t.y.
- Muhtâr, Ahmed, *Mu'cemu's-sevâbi'l-luğavî Delîlu'l-musakkafî'l-arabî*, Âlemu'l-kütüb, bs.1, Kahire h. 1429.
- Mukaddem, Mâhir, *Sıfâtü Rabbi'l-âlemîne fî'l-kitâbi'l-hakîm ve sünneti nebiyyihi'l-emîn*, yy., bs.2, h. 1435.
- Murâd, Fadl b. Abdullah, *el-Mukaddime fî fıkhi'l-asr*, Mektebetü'l-Cilû'l-cedîdü Nâşirûn, bs.2.San'a 2016.
- Mutedeyyin, Abdullatîf, *Devru'l-musakkafî fî't-tahavvulâtî't-târihiyye*, bs. 1, el-Merkezu'l-Arabî li'l-Ebhâs, Katar 2017.
- Mûsa, Muhammed Hayr, "Menheciyyetu Hâfizu'l-Esed fî ihtivâi'd-duktûri'l-bûtî", 04.09.2020, <https://m.arabi21.com/Story/1297875>
- Matîrî, Hâkim Ubeyân, *Tehzîbü Kitâbü'l-Hürriyye evi't-Tufân*, el-Mektebetü's-Şâmîle, bs.1, h.1436.
- Müfid, Muhammed b. Nu'mân, *er-Risâletü'r-râbia fî'l-gaybe*, Matbaatu Mehîr, b.y. t.y.
- Müftî, Muhammed Ahmed Alî, *Mefâhîmun siyâsiyyetun şer'îyyetün*, Dâru'l-beşîr-Müessesetü'r-risâle, bs.1, h. 1418.
- Müttaki el-Hindî, Alâu'd-dîn, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Müessesetü'r-risâle, bs.5, h. 1401.
- Nâdir, Elbîr Nasrî, *Felsefetü'l-Mu'tezile felâsifetü'l-İslâm el-esbakîn*, Dâru Neşri's-sekâfe, Mısır, b.y., t.y.
- Nazzârî, Hâris b. Gâzî, *el-Mûcez fî Ahkâmi'l-İmâre*, Müessesetü'l-melâhim, 2014.
- Nefîseyân, Suûd, "Hükmü'l-muzâhâratî's-silmîyye Te'sîlun ilmî", http://demonstrations2.blogspot.com/2011/04/blog-post_753.html
- Nefîsî, Abdullah, *İndemâ Yahkumu'l-İslâm*, Mektebetü Âfâk, bs.3, Kuveyt h. 1435.
- Nemle, Abdülkerîm, *el-Mühezzeb fî ilmi usûli'l-fıkhi'l-mukârin*, Mektebetü'r-rüşd, bs.1, Riyad 1999.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.2, Beyrut h.1392.
-, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-arabî, bs.2, Beyrut h. 1392.

-, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetu'l-müftîn*, el-Mektebetü'l-islâmî, bs. 3, Beyrut h. 1412.
- Ömerî, Sultan b. Abdullah, *Eskalu mâ yûdau' fî'l-mîzân*, Dâru'l-vatan li'n-neşr, b.y. T.y.
- Raysûnî, Ahmed, *Medhal ilâ makâsidi's-şerîa*, Dâru'l-kelime, 2010.
- Raysûnî, Ahmed, *Nazariyyetü'l-makâsîd inde'l-Îmâmi's-Şâtûbî*, Dâru'l-Âlemîyye li'l-kitâbi'l-islâmî, bs.2, b.y. h. 1412.
- Râzî, Ahmed b. Abdillâh, *Târîhu Medîneti San'a*, Dâru'l-fîkr, bs. 3, Dîmaşk h. 1409.
- Râzî, Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mekâyîsü'l-luğa*, Dâru'l-fîkr, b.y. 1979.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Tefsîrû Mefâtihü'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, bs.3, Beyrut h. 1420.
- Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârû's-Sihâh*, el-Mektebetü'l-asrîyye, bs. 5, Beyrut h. 1420.
- Remlî, Şemsüddîn eş-Şâfiî's-sağîr, *Gâyetü'l-beyân şerhu Zübed b. Raslân fî'l-fikhü's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2016.
-, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut h. 1404.
- Rızâ, Muhammed Reşîd, *Kitâbu'l-hilâfe*, Dâru'z-zehrâ li'l-Âlemi'l-arabî, Kahire, t.y.
-, *Kitâbu'l-hilâfe*, Müessesetü kitâb, 1994.
-, *Resâilü's-Sünne ve's-Şîa*, Dâru'l-Menâr, bs.2, Kahire h. 1366.
-, *Tefsîrû'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-misrîyye'l-âmme li'l-kitâb, b.y. 1990.
- Ribât, Hâlid, *el-Câmi' li ulûmi'l-Îmâm Ahmed*, Dâru'l-Fellâh, bs.1, Mısır h.1430.
- Rînhârt Bîtrân Dûzî, *Tekmiletü'l-meâcimi'l-arabî*, Vezâretü's-sekâfeti ve'l-i'lâmi, bs.1, Irak 2000.
- Sa'dî Abdurrahman b. Nâsır, *Tefsîrû'l-kerîmi'r-rahman fî tefsiri kelâmi'l-menân*, Müessesetü'r-risâle, bs.1, 2000.
-, *er-Riyâdü'n-nâdirâ fî'l-akâid*, Müessesetü Kitâb, 2005.
- Sa'dî, Abdurrezzâk Abdurrahman, "el-Muzâharât ve Te'sîluhâ's-şer'î", <http://iraq-amsi.net/ar/50843> (erişim tarihi: 16/03/2021)
- Sâbûnî, İsmâîl b. Abdurrahman, *Akâidetü's-selef ve ashâbu'l-hadîs*, Dâru'l-Minhâc, bs.1, b.y. h. 1423.
- Sâidân, Velîd b. Râşid, *Tezkîrû'l-halef bi vücûbi i'timâdi fehmi's-selef*, Mektebetü's-Şâmîle.
- Sâidî, Sâmi, *Veblü'l-gamâme fî ahkâmi'l-imâme*, Mektebetü's-Şâmîleti'z-zehebîyye, b.y. t.y.

- Sallâbî, Alî b. Muhammed, *Faslu 'l-hitâb fî sireti 'l-Hattâb*, el-Mektebetü's-Şâmile.
....., *el-Eyyûbiyyûn ba'de Salâhuddîn*, Dâru'l-ma'rife li't-tibâa ve'n-neşr, bs.1, by.
ty.
-, *Hilâfetü Emîri 'l-mü'minîn Abdillâh b. Zübeyr*, Müessesetü İkrâ li'n-neşr ve't-
tevzî', bs.1, h. 1427.
-, *ed-Devletü 'l-Emevîyye Avâmilü 'l-izdihâr ve tedâiyâtü 'l-inhiyâr*, Dâru'l-ma'rife,
bs.2, Beyrut h. 1429.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr, *İcâbetü's-sâil şerhu Buğyetü 'l-emel*,
Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- San'ânî, İzzüddîn, Muhammed b. İsmâil, *et-Tenvîr şerhu 'l-Câmiu's-sağîr*, Mektebetü
Dâru's-selâm, bs.1, Riyad h. 1432.
- Sebtî, Ebû'l-Fadl İyad b. Mûsâ, *Meşâriku 'l-envâr alâ Sihâhi 'l-âsâr*, Mektebetü'l-Atike-
Dâru't-Türâs, b.y. t.y.
- Sedlân, Sâlih b. Gânim, *Vücûbu tatbîki's-şerîati 'l-islâmîyye fî külli asr*, Dâru Belensi
li'n-neşr ve't-tevzî', bs. 1, Riyad h. 1417.
- Sehâvî, Şemsüddîn, Fî'l-makâsıd'ı'l-hasene, Dâru'l-Kitâbi'l-arabî, bs.1, Beyrut h. 1405.
- Sekkâf, Alevî b. Abdilkâdir ve dğr. *el-Mevsûatu 'l-akdiyyetü'd-dürerü's-sünnîyye*,
Mektebetü's-Şâmile, b.y. h.1433.
- Selâm, Ahmed, *Mâ ene aleyhi ve ashâbî-Dirâsetün fî esbâbi iftirâki 'l-ümme*, Dâru İbn
Hazm, b.y. t.y.
- Senhûrî, Abdurrezzâk, *Fıkhu 'l-hilâfe ve tatavvuruhâ*, Müessesetü'r-risâle, bs.4, 2000.
- Sü'aydân, Velîd b. Râşid, *Telkîhu 'l-Efhâmi 'l-alîyye bi şerhi kavâidi 'l-fikhîyye*, el-
Mektebetü's-Şâmile.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, bs.1,
Beyrut h. 1411.
- Süyûtî Rahîbânî, Mustafa b. Sa'd el-Hanbelî, *Metâlibu Üli'n-nehy fî şerhi Gâyetü 'l-
Müntehâ*, bs.2, Mektebetü'l-islâmî, b.y. h.1415.
- Süyûtî, Celâlüddîn, el-Eşbâh ve'n-nezâir, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h.1411.
- Şâfîî, Muhammed b. İdrîs, *Dîvânu 'l-İmâm eş-Şâfîî*, haz. Ömer Faruk et-Tibâ', Dâru'l-
Erkâm, by., ty.
- Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ el-Gırnâtî, *Kitâbu 'l-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, bs. 1, h. 1417.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, Müessesetü'l-
Halebî, b.y. ty.

- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm, *Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-keâm*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1425.
- Şevkânî, Muhammed Alî el-Yemenî, Fethu'l-Kadîr, Dâru İbn Kesîr, bs.1, Dımaşk h. 1414.
-, *Kitâbu's-seyli'l-cerrâri'l-mütedeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, Dâru İbn Hazm, bs.1.
-, *Neylû'l-evtâr*, Dâru'l-hadîs, bs.1, Mısır h. 1413.
- Şeybânî, Abdülkâdir b. Ömer et-Tağlubî, *Neylû'l-meâribbi şerhi Delîli't-tâlib*, Mektebetü'l-Fellâh, bs.1, Kuveyt h.1403.
- Şeyh Abdürrezzâk el-Mehdî'nin ed-Dürerü's-Şâmîyye sitesiyle röportajı, "Esbâbu gıyâbu düveru'l-ulemâ fî's-sevreti's-Sûriye", 15.02.2018 tarihli.
<https://eldorar.com/node/118996>
- Şeyh Muhammed Hassân, "Hel yecûzu katlü'l-Beşşâr" başlıklı video,
<https://www.youtube.com/watch?v=kDHgjDbJQv8>
- "Şeyh Muhammed Hassân, Kahire'de Suriye Devrimini Destekleme Konferansı'nda 15.06.2013 tarihli bir konuşma",
<https://www.youtube.com/watch?v=27e1S3NIPLc>
- "Şeyh Usâme er-Rufâî'nin 10.06.2011 tarihli Cuma hutbesi".
<https://www.youtube.com/watch?v=IY6sM7GGgJA>
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn, *Müzekkiratü fî usûli'l-fikh*, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, bs. 5, Medine 2001.
- Şibr, Salâh Cevâd, *Sevrâtü'r-rebî'i'l-arabî Nazratun mine'd-dâhil*, Dâru Revafid, by., ty.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*, Dârukütübi'l-ilmîyye, bs. 1, Beyrut h. 1415.
- Şuhûd, Alî b. Nâyif, *el-Mufasssal fî fikhî'l-cihâd*, y.y. bs.4, b.y. h. 1433.
- Şüterî, Abdurrahman b. Sa'd, *Fetâvâ ve Beyânât Kibâri'l-ulemâ fî hükmi'l-muzâharât ve'l-i'tisâmât ve idtirâbât*, bs.1, h. 1432.
- Taberî, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Faysalî, Mekke t.y.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risâle, bs.1, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, Dâru İhyâi't-türâs, bs.2, Beyrut h. 1387.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîrû'l-vasît*, Dâru Nahdatu Mısır, bs.1, Kahire 1998.

- Tarîfî, Abdülazîz, *Şerhu's-Sünne li'l-İmâm el-Müzenî*, Mektebetü's-Şâmile, b.y. t.y.
- Tayyâr, Abdullah ve dğr., *Kitâbu'l-Fıkhı'l-müeyesser*, Medâru'l-vatan li'n-neşr, bs.1, Riyad h. 1432.
- Tayyâr, Ahmed b. Nâsır, *Hayâtu's-selef beyne'l-kavli ve'l-amel*, Dâru İbnü'l-Cevzî, bs.1, Suudi Arabistan h. 1433.
- Temîmî es-Saklî, EbûBekr Muhammed b. Abdillâh, *el-Câmi' li mesâli'l-müdevvene*, Dâru'l-Fıkr, bs.1, b.y. 2003.
- Temîmî, Abdulvâhid, Ebû'l-Fadl, *İ'tikâdu'l-İmâmü'l-münbil Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, bs.1, Beyrut h. 1422.
- Temimî, Muhammed b. Halîfe, *Makâletü't-ta'til ve'l-Câ'd b. Dirhem*, Matbaatu Advâu's-selef, bs.1, Suudi Arabistan h. 1418.
- Teshîrî, Muhammed Alî, Hurriyetü't-ta'bîr ani'r-re'yi kemâ yusavviruhâ'l-vücdân ve yerdâhâ'l-İslâm, Mektebetü's-Şâmile.
- Türkî, Abdullah b. Abdulmuhsin, *el-Mezhebü'l-Hanbelî - Dirasetün fî Târîhi ve Simâtuhû*, Müessesetü'r-risâle, bs. 1, 2002.
- Tüveycerî, Muhammed b. İbrâhîm, *Mevsûatü'l-fıkhı'l-islâmî*, Beytül-efkârî'd-düvelî, bs.1, h. 1430.
- Ureynî, Muhammed b. Nâsır, *Tahzîru's-şebâb min fitneti'l-hurûci ve'l-muzâharât ve'l-irhâb*, bs.6, Riyad h. 1432.
- “Ûrîyenet teftahu millefu'l-edviyyeti el-Îrâniyyeti'l-fâsideti fî Sûriyâ”, https://orient-news.net/ar/news_show/144844, (Erişim tarihi: 30.03.2021)
- Useymîn, b. Sâlih, *es-Sahvetü'l-islâmîyye devâbit ve tevcîhât*, Dâru'l-Vatan, Riyad h. 1426.
- Vâdi'î, Mukbil, *Tuhfetu'l-mucîb alâ es'ileti'l-hâdir ve'l-garîb*, Dâru'l-âsâr, bs.1, San'a, t.y.
- Vehbe Zühaylî'nin 09.08.2010 tarihli bir yazısı,
<https://microsyria.com/tag/%D8%AF%D9%85%D8%B4%D9%82/page/866/?amp>
- Yahsubî, el-Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâm mezhebi Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2012.
- Yahzîyye, İbrâhîm Velid Muhammed, *el-İstidlâl bi'l-istislâh fî fıkhı's-siyâsî'l-muâsir*, Câmiatu'l-Medîne el-âlemîyye Mâlezyâ, 2011.
- Zâmil, Abdulmuhsîn, *Şerhu'l-kavâidi's-sa'diyye*, Dâru atlası'l-hadrâi, bs.1, Riyad h. 1422.

- Zebîdî, Murtezâ, *İthâfu's-sâdeti'l-müttekîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, Müessesetü't-Târîhi'l-arabî, Beyrut h. 1414.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessetü'r-risâle, bs.2, by. 1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-arabî, bs.2, Beyrut h. 1413.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım, Mahmûd b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-arabî, bs.3, Beyrut h.1407.
- Zerîk, Burhân, *Cüzürü'r-rebî' fî târîh ve's-şerâi's-semâviyye*, Müellifin özel baskısı, bs.1, 2018.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*, Dâru'l-kütübî, bs.1, b.y. 1994.
- Zeydân, Abdülkerîm, “*Hâletü'z-zarurati fî's-şerîati'l-islâmîyye*”, *Mecelletü Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-İslâmîyye Bağdat*, Sayı 3, Matbaatu'l-Ânî, 1970 Bağdat.
- Zeyyât, Ahmed ve dğr. *Kitâbu'l-Mu'cemu'l-vasît*, Mecma'u'l-Arabîyye, Dâru'd-Dâ've, Kahire, t.y.
- Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Kavâidü'l-fikhîyye ve tatbikâtuhâ fî'l-mezâhibi'l-erbaa*, Dâru'l-Fikr, bs.1, Dımaşk h.1427.
-, *el-İz b. Abdisselâm Sultânü'l-ulemâi ve bâiü'l-mülûk*, Dâru'l-Kalem, bs.1, h.1412.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, bs.12, Dımaşk ty.
-, *Nazarîyyetu'd-darûrati's-şer'îyye*, Dâru'l-Fikri'l-muâsır, b.y. 1997.
- Zurkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ'l-Muvatta*, Mektebetü's-sekâfati'd-dinîyye, bs.1, Kahire h. 1424.